

317.287

8/2004

INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM II.

Kultúra és Közösség

művelődéselméleti folyóirat

III. folyam VIII. évfolyam

2004. I. szám

Ára 800 Ft

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam VIII. évfolyam 2004. I. szám Ára 800 Ft

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Lapunk szerkesztősége:
az MTA Szociológiai Kutatóintézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik

Alapító és a szerkesztőbizottság elnöke: Vitányi Iván
Főszerkesztő: Tibori Tímea
Főszerkesztő-helyettes: Németh István

Felelős kiadó: Németh István
A szerkesztőbizottság tagjai: Antalóczy Tímea, Farkas Mária,
A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Schneider Márta, Szirmai Viktória,
Tamási Péter, T. Kiss Tamás, Utasi Ágnes

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutatóintézet
1014 Budapest, Uri utca 49. Tel./fax: 224 0797

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: 221-0951, 221-8099
www.ujmandatum.hu

Nyomás, kötés: Kánai Nyomda
Felelős vezető: Kánai József

A 2004. évi négy szám 2000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat az alábbi bankszámla számon
kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

A szám megjelenését
az Országos Rádió és Televízió Testület,

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kollégiuma,
és Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala támogatja.

ISSN 0133-2597

Tartalom

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM

Dr. Buda András: Veszély vagy esély?	5
Galács Anna–Ságyári Bence–Sülyi Áron: A digitális egyenlőtlenségek természetének nemzetközi összehasonlító vizsgálata	9
Nagy Beáta: Kirekesztés vagy befogadás?	18
Csapó Ida: Nők a cybertérben, azaz férfidomináns-e a net?	30
Pankucsi Mária: A hagyományos és az infokommunikációs kapcsolati hálók	34
Vicsek Lilla Mária: Bizonytalanságérzet és meghatározó tényezők a mai Magyarországon	43
Füleki Dániel: Egyéni karakter és információs technológia	59
Bugovics Zoltán: Egy médiakutatás főbb eredményei	68
Fekete Zsombor: Homo Ludens Computericus	79
Faragó Péter: A nemtudás társadalma	83

IFJÚSÁG ÉS INFORMATIKA

Horkai Anita: Kulturális kommunikáció a screenagerek mindennapjaiban	87
Matiscsák Attila: A digitális szakadék két partján	97

FELNŐTTKÉPZÉS

Kraiciné dr. Szokoly Mária: Felnőttképzés az információs társadalom árnyékában	103
--	-----

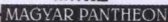
SZEMLE

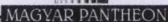
A. Gergely András: Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia	119
Boroznaki Árpád: Néhány gondolat „A nemzet Antropológiája” című kötethez	121
Ángyán Katalin: „Miért laksz te itt? Nem jobb neked ott, ahonnan jöttél?”	125

Szerzőink	130
-----------	-----

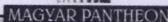

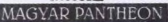
T. Kiss Tamás
KLEBELSBERG KUNO
ÚJ MANDÁTUM

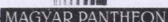
Kupa László
PULSZKY ÁGOST
ÚJ MANDÁTUM

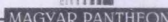
Tóth László
RÓHEIM GÉZA
ÚJ MANDATUM

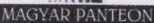
Gyöngyöslné Kiss Enikő
SZONDI LIPÓT
ÚJ MANDÁTUM

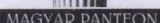
Felkai Gábor
MANNHEIM KÁROLY
ÚJ MANDÁTUM

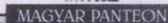
Miru György
SCHVARCZ GYULA
ULMADATUM

Erős Ferenc
FERENCZI SÁNDOR
Ü. MANDATUM

Saad József
MAGYARY ZOLTÁN
ELMÁNDÁTUM

Lakatos László
HAJNAL ISTVÁN
UTMANDATUM

Név, foglalkozás, lakhely. Általában ezeket az információkat mondjuk el magunkról bemutatkozáskor. Beszélgetőpartnerünk ezen ismeretek birtokában egyrészt el tudja dönteni, hogy mely társadalmi csoportok tagjai vagyunk, másrészt – pontosan e besorolásnak köszönhetően – el tudja dönteni, melyek azok a csoportok, amelyeknek biztosan, vagy valószínűsíthetően nem vagyunk tagjai. Hosszan sorolhatnánk azokat a tulajdonságokat, jellemzőket, melyek

tüntethetők, az egyén helyzetét tehát döntően befolyásol(hat)ja, hogy mikor, milyen tanulási lehetőségek érhetőek el a számára. Ha mindenkinek azonos feltételeket teremthetnénk, akkor elvileg elérhetnénk azt, hogy nem származás és az anyagi helyzet határozná meg az egyén sikeres életpályáját, hanem tehetsége, kitartása, szorgalma. Ugyanakkor az információs társadalom tagjaként sokan úgy gondolják, hogy a világháló erre a problémára is megoldást jelent, éppen ezért

Dr. Buda András

Veszély vagy esély?

5
K É K

alapján a társadalom kisebb-nagyobb csoportokra tagozódik, mivel számtalan különböző azonosítót ismerünk. Ezek közül azok a felosztások jelentenek problémát, mikor a csoportok hierarchiába rendeződnek, mert ilyenkor nyilvánvalóan egyes csoportok hátrányos helyzetbe kerülnek. Lényeges kérdés tehát, hogy az egyes csoportok között hogyan, milyen módon lehetséges az átjárás, feltéve, ha létezik egyáltalán ilyen törekvés például a nem megváltoztatása orvosi beavatkozások sorozatával megvalósítható, de e folyamat megvalósítására már nem tapasztalunk tömeges igényt. Ugyanakkor az anyagi téren mutakozó különbségeket nagyon sokan akarják csökkenteni, gondoljunk csak a különmunkák, másodállások nagy számára vagy akár a nagyobb nyerevények esetén kialakuló lottólázra.

Sok esetben a társadalmi csoportok, rétegek közötti különbségek tanulás révén csökkenthetők vagy akár el is

a továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a számítógép és az Internet alapú tanulás alkalmas-e a csoportok közötti különbségek csökkentésére, vagy éppen hogy növeli azokat?

Állandóan azt halljuk, hogy ez az új tanulási mód idő és helyfüggetlen, ebből tehát az következik, hogy mindenkinek azonosak a tanulóval kapcsolatos esélyei. Elvben ez valóban így van, de a gyakorlat mást mutat. Az okokat ismerjük: a háztartások nagy részében nincs számítógép és a meglévőknél csak egy része kapcsolódik az Internetre. A gépek jelentős része elavult, a sávszélesség alacsony és még sorolhatnánk a technikai jellegű problémákat. Másrészt nyilvánvalóan gond a mind formailag, mind pedig tartalmilag megfelelő tananyagok alacsony száma. A formai problémák (kihátnak a tartalomra is!) a felhasznált technika sokszínűségéből adódnak. A tananyagot ugyanis úgy kell megalkotni, hogy minél érdekesebb, motiválóbb legyen.

Ehhez éppen úgy szükség van képekre, táblázatokra, mint grafikonokra, animációra vagy éppen videó bejátszásokra. A felhasználói számítógépek felszereltsége azonban nagyon eltérő, az a tanulócsomag, amelyik az egyik gépen akadálytalanul tanulható, a másikon lehet, hogy csak az animáció nélkül futtatható, de megtörténhet, hogy egyáltalán nem indul el. A készítő tehát az említett illusztrációk közül sem használhatnak minden eszköz, következésképp nem mindenki tartja majd érdekesnek a tananyagot a potenciális felhasználók közül, és ebből következőleg kevesebben tanulnak majd a segítségével. (Am ha nincs

szövegeket feldolgozni és alkotni. Ráadásul mindezt lehetőleg gyorsan, ugyanis a tanulást segítő chat vonalakról kizorul az, aki nem tud gyorsan gépelni, csak néma szemlélő és nem aktív résztvevő válik belőle. A böngésző programok technikájának használatát könnyebben el lehet ugyan sajátítani, de ennek megtörténte után két újabb problémával szembesülünk. Az egyik, hogy bár mint sokan állítják az interneten minden rajta van (ez egyébként egyáltalán nincs így), a minket érdeklő, a tananyagot kiegészítő, gazdagító információt nem könnyű megtalálni. Akár évek óta használnak egyesek kereső programokat úgy, hogy a keresés végén kapott több ezer találatból találmokra, próba-szerencse alapon válogatnak. Nem ismerik, vagy nem tudják alkalmazni a logikai műveleteket, ezáltal a keresés hatékonysága, sőt akár eredményessége is jelentősen csökken. A másik – információhoz jutás szempontjából jelentősen polarizáló – tényező a nyelvtudás. Aki nem tud angolul (és ha lehet, mellette legalább egy másik idegen nyelvet), az gyakorlatilag behozhatatlan hátrányba kerül. Kicsit olyan ez, mint ha valaki ott állna a kincsesbarlang előtt, de nem tudná a jelszót. (Vigyázat! Ebben a „barlangban” rengeteg az értéktelen utánzat!) Tehát az angol nyelv ismerte nélkül is csak az információk, tanulóprogramok töredékéhez juthatunk hozzá.

Érdekes módon ezen problémák megoldására maga a számítógép kínálja a megoldást. Egyrészt hamarosan eljön az az idő, amikor a klaviatúra nagyrészt feleslegessé válik, mert a számítógépeket hanggal tudjuk majd irányítani, és éppen úgy diktálhatunk majd, mint egy titkárnőnek. Másrészt pedig a ma már létező, kezdetlegesebb fordító programok új generációi a nyelvtudás hiányát fogják kiküszöbölni, mivel az angol nyelvű szöveget né-

hány másodperc alatt fordítják majd le magyar nyelvre.

A számítógép alapú tanulást vizsgálva attól a tényről sem lehet eltekinteni, hogy a tanulók tanulás-módszertani felkészültsége meglehetősen alacsony. (De hát hogyan is lehetne ez másként? A legtöbb diákot soha, senki sem tanította tanulni.) Ebben az esetben viszont nem várhatjuk el, hogy a nagyfokú önállóságot feltételező új módszerek segítségével tanuljanak a diákok.

Mindezeket úgy foglalhatjuk össze, hogy a számítógép és/vagy internet segítségével történő tanulás azért nem teremt valódi esélyegyenlőséget, mert – a lehetséges tanulókat kivéve – mindenből kevés van: nincs elegendő „hardver” (számítógép, sávszélesség stb.), és nincs elegendő „szoftver” (tananyag, felhasználói ismeretek stb.).

Ennek ellenére induljunk most ki abból, hogy a jelzett problémák nem léteznek. Kik azok, akik számára ez a helyzet elsősorban esélyt jelentene?

Ha az új tanulási forma két legjelentősebb előnyére gondolunk, akkor elsőként azok jutnak eszünkbe, akiknek az időbeosztása nem teszi lehetővé a tanórákon történő személyes részvételt. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy mi ennek az oka: más tanulmányok párhuzamos végzése, munkahelyi elfoglaltság, a családi helyzet vagy a földrajzi távolság. Sőt, még az is elképzelhető, hogy valakiből azért lesz virtuális diák, mert egyszerűen nem tudnak neki asztalt és széket biztosítani, lévén a hagyományos típusú képzés helyszínének befogadó képessége behatárolt.

Az indokok tehát sokfélék lehetnek, ettől függetlenül azonban, ha valaki akadályozva érzi magát a hagyományos képzési formába történő bekapcsolódásra, akkor szó sincs róla, hogy azonnal elkezdene keresgélni a számítógéppel, internettel segített képzések között. A legtöbben ilyenkor – legalábbis időlegesen – inkább elhalasztják vagy feladják tanulási szándékukat és ennek nem csak az eszközhiány az oka! Sokakat valószínűleg meg-

6 K É K

elég felhasználó, akkor a tananyagfejlesztés magas költségei nem térülnek meg. A kör bezárult.) Arról nem is beszélve, hogy nem lehet úgy tanulni, hogy az aktuális táblázat letöltésére mondjuk 15–20 percet kell várni. Ismét csak azzal szembesülünk tehát, hogy a tanulói számítógépek felszereltsége és sávszélessége alapvetően határozza meg a tanulás esélyét vagy éppen annak hiányát.

Amennyiben a megfelelő technika rendelkezésre állna, még mindig sokszor kell szembenézni egy új problémával, a potenciális tanulók önálló tanulásra történő elégtelen felkészültségével. Sokan vannak olyanok, akik nem tudják megfelelően kezelni a számítógépet, mert nem sajátították el a használatát mondjuk egy szövegszerkesztő és egy böngésző programnak (hogy csak a két legfontosabbat említsem). Mivel a kommunikáció – többnyire – írásban folyik, a tanulóknak magas szinten kellene tudnia

lep, de mint ahogy az „Az információs társadalom” konferencián is több esetben elhangzott: egyre nő a kognitív indokok aránya a számítógépes tanulás, sőt magának a számítógép használatának az elutasítását magyarázó indokok között.

Van azonban egy olyan csoport, akiknek a számítógép és/vagy internet segítségével történő tanulás mindenképpen esélyt jelent, ők a fizikai hátránnyal élők. Közülük a mozgáskorlátozottak vannak a legkönnyebb helyzetben, mert nagy részük tudja azokat az eszközöket használni, amit egészséges társaik. Azt viszont meg kell oldani, hogy teljes értékűen használhassák ezeket a lehetőségeket, nem elég ugyanis pl. a rámpát megépíteni, az ajtót kiszélesíteni a kerekesszékekkel történő közlekedéshez, olyan számítógépesztal kell, amelyik alá befér a kocsí, és a számítógépházat, nyomtatót is úgy kell elhelyezni, hogy minden gomb elérhető legyen. A kezükön (is) problémás mozgássérültek számára gondot okoz(hat) a billentyűzet használata, ezért speciális klaviatúrát gyártanak számukra, melynek segítségével egyetlen billentyű lenyomásával tudnak utasításokat kiadni. A rossz motorika esetén lehet alkalmazni úgynevezett billentyűzet keretet is, mely nem hagyja a reszkető, vagy bizonytalan kezű felhasználónak, hogy bizonyos határokon belül félre üssön, vagy hogy hosszan lenyomva tartson egy adott billentyűt.

A hallássérültek számára nem kell semmilyen átalakítást végrehajtani a fizikai környezeten, a számítógépes programokat viszont módosítani kellene, mert pl. a különböző hangjelzéseket nem vagy csak korlátozottan érzékelik ezek a felhasználók. A multimédiás programok jelentős része szintén nem használható tanulásukhoz, mert a szóbeli utasítások, információk nem érthetőek számukra, jeltolmács programok pedig – ismereteim szerint – nem léteznek.

A legtöbb problémával nyilvánvalóan a látássérültek szembesülnek, hiszen a látás az az elsődleges információforrás,

Az információs társadalom

amit legtöbbször használunk. Az ily módon érkező ingerek felkelthetik az érdeklődést, ösztönözhetnek a tanulásra, éppen ezért ezt a csatornát nagyon nehezen lehet pótolni. A vakok számára speciális billentyűzetet, pontírást (Braille) kijelző vagy beszélőrendszer szükséges (utóbbiak a képernyőt helyettesítik kisebb-nagyobb sikerrel), hogy meg tudják valósítani a kétirányú kommunikációt. Már ezen alapvető eszközök is költségesek és akkor még nem is beszéltünk a speciális nyomtatóról vagy az akár geometriai szerkesztéseket is lehetővé tevő speciális eszközeiről. A tananyag fejlesztését mind formai, mind pedig tartalmi szempontból szintén sajátos módon kell megvalósítani. Egyrészt a beszélőrendszer vagy a Braille kijelző csak karakteres információt képes közvetíteni, képeket, rajzokat nem, másrészt pedig a vakok fogalomhasználata – korlátozott tapasztalatszerzési lehetőségeiből adódóan – gyakran hiányos vagy téves. Gondolkodásmódjukra legtöbbször a linearitás jellemző, így pl. egy táblázat értelmezése szintén gondot jelenthet számukra.

A problémák ellenére e három csoport esélyeit a tanulás új módjai jelentősen megnövelik, esetükben ez egy lehetőség a felzárkózásra. Sőt, nem várt hozadékként az új formával kapcsolatban oly sokszor hátrányként emlegetett személyes kapcsolat hiánya számukra akár előnyös is lehet, mivel ily módon nem kell megküzdeniük sem az előítéletekkel, sem pedig a túlzott segítőkészséggel, elsősorban hozzáállásuk, motiváltságuk határozza meg eredményeiket.

Minden bizonnyal az utolsó tényező, a motiváltság az egész folyamat kulcsa. Ugyanis a számítógéppel segített tanulásban sem a számítógépen, hanem éppen hogy a tanulásban van az alapvető hangsúly. Csak azoknak jelenthet esélyt az új módszer, akik valóban szeretnék tanulni és a technika csak ezen

törekvésük megvalósításának eszköze. Akik azért kezdenek el számítógépet és/vagy Internet segítségével tanulni, mert úgy gondolják, hogy így kevesebb idejükbe és legfőképpen kevesebb energiájukba kerül a tanulás, azok nagy valószínűséggel csalódnifognak. A számítógép nem azt változtatja meg, amit meg kell tanulnunk, csak a tanulás mikéntjét módosítja, azaz nem ment fel minket a munka alól, hanem esetleg – jól alkalmazva – csak könnyíti rajta.

Kétségek nélkül a számítógép sokat segít(het), mivel nagyon sokrétűen, sokoldalúan használható eszköz, de pontosan ez a multifunkcionalitás az,

7
K É K

ami veszélyeket hordoz magában. A sokfajta inger, a tengernyi lehetőség következtében a tanuló figyelme könnyen elterelődik, elkalandozik, különösen akkor, ha az Internet hatalmas információs óceánjával kerül kapcsolatba. Természetesen az „elektronikus kékség” kalandozva is sokat lehet tanulni, de nagy valószínűséggel csak az alaposan felkészült, képzett kapitányok tudják majd tudásuk egyre gyarapodó hajóját a legjobb cél felé vezetni.

Aki tehát számítógép segítségével szeretne tanulni, az először is tanuljon meg uralkodni az eszközön, mielőtt az eszköz kezd el uralkodni rajta.

Dr. András Buda
Risk or Opportunity?

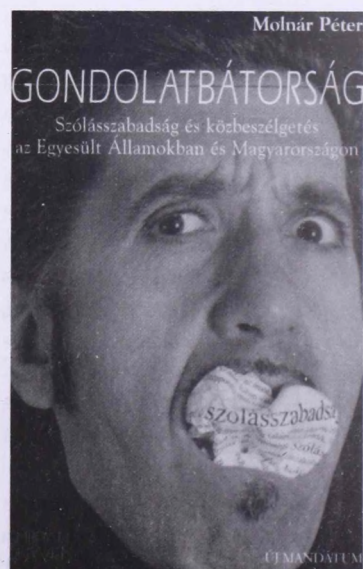
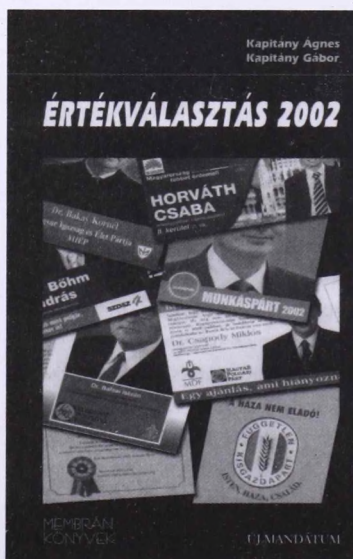
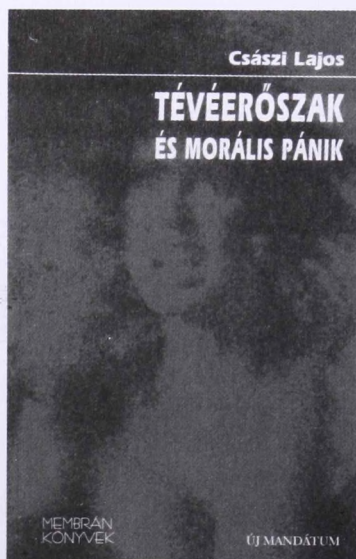
PC's and the Internet are the most influential inventions in these days. They changed our everyday life, the way we communicate, the way we acquire information, shortly, they changed the world.

Az információs társadalom

Many consider them as a solution for mass education and as a tool for realizing equal opportunities. In this study, I will try to analyze the role of PC's and the Internet in education (in

public and adult education, and adult retraining) whether they indeed accelerate equal opportunities and if yes, in which ways they do so. On the other hand, I would like to investigate which social groups benefit of these "wonder tools" and which do not, and therefore become marginal.

A MEMBRÁN KÖNYVEK sorozat legutóbbi kötetei:

A megosztottság típusai

A digitális megosztottság kutatói általában megkülönböztetik az országok (első sorban a fejlődő és a fejlett) közötti különbségekre vonatkozó „globális megosztottságot” és a társadalmakon belüli, a társadalmi rétegzettséghez köthető „társadalmi megosztottságot”, valamint az online populáción belüli „demokratikus megosztottságot”. Ez utóbbi a politikai tartalmak iránt érdeklődők és az ilyen oldalakat nem látogatók húzódik.

Globális megosztottság

A globális digitális megosztottság az internet-hozzáféréssel rendelkezők

nológiai egyenlőtlen eloszlásának okaihoz. A legtöbb kutatás a különféle információs technológiák és más fogyasztási javak egyenlőtlen eloszlásának legfőbb okaként a gazdasági fejlettséget jelöli meg. Rodriguez és Wilson munkája is azt az állítást erősíti, hogy míg a gazdag országok polgárai soha nem látott technológiai fejlődésnek lehetnek részesei, addig úgy tűnik, hogy a szegény országok számára az internet csak a már meglévő gazdasági és társadalmi hátrányok újabb indikátorává válik.¹

Az adott ország gazdasági fejlettsége azonban nem kielégítő magyarázata a globális szakadék jelenségének. A ha-

Galács Anna
Ságvári Bence
Sülyi Áron

A digitális egyenlőtlenségek természetének nemzetközi összehasonlító vizsgálata

9
K É K

arányának nemzetközi – elsősorban a fejlett és fejlődő országok közötti – különbségeit jelenti. Az 1. táblázat alapján jól látszik, hogy az online populáció eloszlása meglehetősen egyenlőtlen. Az internetet használók csaknem kétharmada (64 százalék) Európában vagy Észak-Amerikában (tehát a fejlett világ valamelyik országában) él.

1. táblázat. Mennyien vannak Online?
(2002. február)

	Mennyien vannak online? (millió fő)
Afrika	4,15
Ázsia/Oceánia	157,49
Európa	171,35
Közel-Kelet	4,65
Kanada és Egyesült Államok	181,23
Dél-Amerika	25,33
Világ összesen	544,2

Forrás: NUA, www.nua.com

Az internet-hozzáférésben mutakozó nemzetközi különbségek okai általában hasonlóak más információs tech-

sonló gazdasági fejlettségi szinten levő országokban az online közösség arányában igen komoly eltérések vannak, gondoljunk például Franciaországra (internetezők aránya 26 százalék) és Hollandiára (internetezők aránya 66 százalék).² A gazdasági fejlettség tehát jól magyarázza a fejlődő és a fejlett országok eszkozellátottságában mutakozó jelentős különbségeket, de a fejlett országok közötti eltérések magyarázata kifinomultabb elemzést igényel.³

A hozzáférésben mutakozó különbségek

A digitális megosztottság kulcsfogalma kezdetben a „hozzáférés” („access”) volt, mégpedig a korai értelmezések szerint kifejezetten szó szerint arra utalt, hogy valakinek megvolt-e a lehetősége az internetkapcsolatra, ha úgy döntött, hogy kapcsolódni szeretne.⁴

Ennek megfelelően a szemlélet dichotom-jellegű volt: a figyelem arra irányult, hogy van-e hozzáférése valakinek az internethez, vagy nincs („have” and „have-nots”). A „digitális szakadék” kifejezés is ehhez a korszakhoz köthető, mely a „jó oldalon lévőket” és a „rossz oldalon rekedteket” választja el egymástól.

A hozzáférési különbségek dimenziói

A hozzáférésben mutatkozó különbségek dimenzióit és a különbségek időbeni változását sok felmérés vizsgálta.³

10 K É K

A tapasztalatok szerint számos szociológiai változó mentén jelentős torés van az információs és kommunikációs technológiákat használók és nem használók között. Pippa Norris *Digital Divide?* című könyvében az Egyesült Államok, valamint az Európai Unió országain belüli információs egyenlőtlenségeket a *jövedelem*, a *foglalkozás*, az *iskolázottság*, a *nem* és a *kor* dimenzióin keresztül közelíti meg. Az Egyesült Államokban ezen kívül jelentős szempont az *etnikai hovatartozás* (lásd NTIA - *Falling Through the Net* sorozat). Az Európai Bizottság 2001-es *e-Inclusion – The Information Society's potential for social inclusion in Europe* című tanulmányában további dimenzióként szerepel a *regionális elhelyezkedés* (centrum-periféria; urbánus-rurális). A következőkben a digitális egyenlőtlenség ezen dimenzióit tekintjük át

Az információs társadalom

A jövedelmi különbségek szerepe

A jövedelem szerepét vizsgálva a digitális megosztottság meglétében, vagyis arra keresve a választ, hogy mennyire meghatározó a jövedelem az internethez való hozzáférésben, Norris az Eurobarometer 1999-es adatait használva három megállapításra jut. Először is, ahogy várható volt, a jövedelmi szakadék a hozzáférésben egész Európában lényegesnek bizonyult: a leggazdagabb háztartások átlagosan háromszor nagyobb valószínűséggel rendelkeznek hozzáféréssel, mint a legszegényebbek. (37 százalékos hozzáférést mutattak az adatok a leggazdagabb otthonokban, míg 14 százalékosat a legszegényebekben.) Másodszor elmondható, hogy a szegények és gazdagok közötti szakadék mérete nagyjából azonos maradt a vizsgált időszakban (1996 és 1999 között). Végül az országok közötti összehasonlítás cáfolni látszik a normalizációs elméletet, miszerint a diffúzió előrehaladtával a jövedelmi szakadék eltűnik. (A széleskörű internethasználat ellenére Nagy-Britanniában például ötször valószínűbb, hogy egy gazdag háztartás rendelkezik hozzáféréssel, mint egy szegény.) A vizsgálat szerint inkább az országokra jellemző egyéb tényezők befolyásolják a jövedelmi szakadékot, például az állami kezdeményezések vagy a közösségi hozzáférés lehetősége.

Árnyalja a Norris által bemutatott eredményeket az „A Nation Online” című jelentés, melyet az amerikai Nemzeti Telekommunikációs és Információs Hivatal 2002-ben készített,⁶ természetesen csak az Egyesült Államok lakosságára vonatkoztatva. Eszerint ugyan a háztartásjövedelem még mindig erősen meghatározza az internet használatát, de az internethasználat gyakorisága megnőtt a legalcso-

nyabb jövedelmi kategóriákban, 1997 és 2001 között 9,2 százalékról 25 százalékra, ráadásul a jövedelmi szakadékok szűkülni látszik, mivel – mint az alábbi ábrák mutatják – a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók körében az utóbbi években sokkal nagyobb arányban növekedett a használók száma, mint a legfelsőbe tartozóknál. (25 százalékos éves növekedés, szemben a 11 százalékkal.)

A foglalkozási különbségek szerepe

A foglalkozási dimenzió jelentőségét az adja, hogy az internet-hozzáférés és használat egyik fő helyszíne a munkahely, mely aztán ösztönzően hathat az otthoni használatra.⁷ A vezetői és irodai munkát végzők számára általában adott a korlátlan internet-hozzáférés, gyakran szélessávú hálózaton, rendelkezésükre áll képzési és technikai támogatás is, arról nem beszélve, hogy a vállalatok vezetőiket ellátják a legmodernebb info-kommunikációs eszközökkel (mobiltelefon, laptop stb.), melyeket otthon is használhatnak. Ezzel szemben a fizikai munkát végzők kisebb valószínűséggel tapasztalják meg a számítógép és a világháló előnyeit, nem szerzik meg a szükséges képességeket. Az Eurobarometer 1999 adatai szerint az EU tagállamaiban a vezetők kétszer nagyobb valószínűséggel használják az internetet, mint más fehérgallérosok, és háromszor nagyobb valószínűséggel, mint a fizikai munkások. Mivel azonban az adatok tanúsága szerint az otthoni hozzáférés jelentős növekedést mutat⁸ míg a munkahelyi hozzáférés stagnál, a penetráció előrehaladtával a kifejezetten a foglalkozási különbségből adódó megosztottság jelentőségének csökkenése várható.

A foglalkozás tekintetében azonban a legnagyobb szakadék nem meglepő módon a munkanélküliek és a nem munkanélküliek között húzódik annak ellenére, hogy az Egyesült Államokban és Európa számos országában

(például Nagy-Britanniában, Németországban, Svédországban) születtek programok a munkanélküliek bevonására a digitális tudás birodalmába: internetkapcsolattal ellátott számítógépeket telepítettek és számítógépes tanfolyamokat indítottak a munkanélküli hivatalkokban és az állasközvetítőkből.

Az iskolázottság szerepe

A következő vizsgálandó dimenzió az iskolázottság, melynek jelentőségét sok szerző a legfontosabbnak tartja a digitális megosztottság létezésében.⁹

Az Európai Unió országaira vonatkozó felmérés nagy különbségeket mutatott a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők internethasználatában: A felsőfokú végzettségűek kétszer nagyobb valószínűséggel válnak felhasználókká, mint azok, akik 15 évesen befejezték tanulmányaikat. A felsőoktatásba járók több mint 40 százaléka csatlakozott a világhálóra Európában. (Eurobarometer 1999) Az amerikai adatok szintén látványosan demonstrálják az iskolázottsági szakadékot, itt a felsőfokú végzettségűek 80 százalék fölötti internethasználata áll szemben az általános iskolai végzettségűek kevesebb, mint 13 százalékával, bár a hatalmas különbség enyhén csökken az utóbbi években.

A nem szerepe

A férfiak és nők nethasználatának különbsége sok vizsgálat tárgya volt az elmúlt években. A kutatások nagy része azt mutatta, hogy a penetráció előrehaladtával ennek a tényezőnek a hatása eltűnik a kapcsolódás tekintetében, bár vannak országok, ahol még mindig fontos szakadéknak tűnik a nemi hovatartozás.

Az információs társadalom

Az életkor és a generáció szerepe

Az életkor, illetve a különböző generációkhoz tartozás az egyik legnagyobb szakadék az internethasználatban. Még a diffúzióban elenjáró országokban is nehezen áthidalhatónak tűnik, a nyugdíjasok az egyik legkizártabb csoportot alkotják ezekben a társadalmakban, és a fiatalok tízszer nagyobb valószínűséggel csatlakoznak a világhálóra, mint a legidősebbek; a 25 év alattiak harmada, a 65 éven felüliek csupán 3 százaléka használja a netet. (Norris, 2001) Az Egyesült Államokban is a gyerekek és tinédzserek körében a legelterjedtebb az internet. Természetesen a longitudinális vizsgálatban a kohorsz-hatás is jelentős, és valószínűsíthető, hogy az idő előrehaladtával az életkor meghatározó szerepe csökkenni fog, hiszen az a kohorsz kerül majd az idősebbek közé, amely számára az internet a mindennapok részévé vált.

Etnicitás, rassz szerepe

Az etnicitás, illetve a rasszhoz tartozás meghatározónak mutatkozik az első sorban amerikai területen végzett kutatásokban. Minden felmérésben alacsonyabb a feketék és a hispánok internethasználói aránya, mint a többi csoporté: a feketék között 39,8, a hispánok között 31,6, a fehérek és ázsiai-amerikaiak között pedig 60 százalék a világháló előnyeit élvezők aránya. Ugyanakkor a szakadék ebben az esetben is szűkülőben van, a lemaradó csoportok csatlakozási mutatói az utóbbi években ugyanis jobbak, mint a többi csoporté.

A lakóhely szerepe

Az utolsó vizsgált dimenzió a lakóhely városi-falusi jellege szerinti különbségeket jelöli ki. Az Egyesült Államok adatai alapján – a felsőbb rétegek kertvárosokba költözésének eredményeként – a fő szakadék itt a város külső területein és a többi területen élők között húzódik, és alig figyelhető meg változás a távolságot tekintve.

Norris az összes eddig tárgyalt faktor hatásának elkülönítésére – vagyis az egymásra hatások kiküszöbölésére – regressziós útmodellben vizsgálta a változók internethasználatra gyakorolt hatását. Az eredmény szerint minden

11
K É K

változó összefüggése a függő változóval szignifikáns. Különösen az életkornak maradt erős magyarázóereje még a többi változó szintentartásakor is.¹⁰

A „digitális megosztottság” fogalmának kritikája és „reformjavaslatok”

A penetráció előrehaladtával nem csak arról indultak meg viták, hogy a digitális megosztottság, a digitális szakadék mérete csökken, nő vagy nem változik, hanem magáról a fogalomról, előnyeiről és hiányosságairól is egyre többen értekeztek, egyesek új, a jelenleg leírására alkalmasabbnak vélt fogalmak bevezetését javasolva.

Selwyn szerint félrevezető a digitális megosztottság fogalma, mert szigorúan dichotomikus értelmezésekhez vezet: „haves”-ekre és „have nots”-okra osztja a társadalmat, a hozzáférésnek leegyszerűsítő jelentést ad; azt sugall-

ja, hogy a szakadék egyszerűen „áthidalható”, „felszámolható”, „legyőzhető”, röviden a kifejezés nélkülöz minden szociológiai árnyaltságot.¹¹

Warschauer három, a digitális szakadék áthidalására irányuló program eredményeinek tanulmányozása után jut arra a következtetésre, hogy a digitális megosztottság fogalma túlságosan az infrastruktúra meglétére, illetve hiányára utal, a fizikai hozzáférést állítja középpontba, ezért „hardverre és szoftverre” koncentráló lépéseket eredményez, amelyek nem hatékonyak, mivel figyelmen kívül hagyják az emberi és társadalmi tényezőket, amelyeket pedig az egyenlőtlenség

Az információs társadalom

zik az IKT-khoz való hozzáférésnek, hanem sok, a társadalmi kontextus adja meg a hozzáférés jelentését és értékét. A hozzáférés graduálisan létezik, az IKT-használat pedig egy társadalmi gyakorlat, amelybe beleértendő a hozzáférés a fizikai tárgyakhoz, tartalomhoz, képességekhez és társadalmi támogatásokhoz, a birtoklása pedig nem csak iskolázottság, hanem hatalom kérdése is. Ezért a társadalmi bevonáshoz a forrásoknak több szintjét kell mozgósítani.¹³

Ernest Wilson *Closing the Digital Divide* című írásában¹⁴ szintén a dichotom megkülönböztetésen szeretne túllépni azzal, hogy megkülönbözteti a *formális* és a *valódi* hozzáférést (formal, illetve effective access). Míg a formális hozzáférés gyakorlatilag az internethez való fizikai hozzáférést jelenti, addig a valódi hozzáférés fogalma a mélyebb rétegekre vonatkozik. Az infrastrukturális (szükséges, de nem elégséges) feltételek mellett a *pénzügyi hozzáférés*, a *kognitív hozzáférés*, a *tartalmi hozzáférés*, valamint a *politikai hozzáférés* az, ami végső soron meghatározza, hogy az egyén, vagy az egyének csoportjai használják-e az internetet, vagy sem.

Pénzügyi hozzáférés. A pénzügyi hozzáférés arra vonatkozik, hogy a felhasználónak megvan-e a megfelelő gazdasági háttére ahhoz, hogy folyamatosan képes legyen finanszírozni az információs technológiák (jelen esetben az internet) használatát. Hiába vannak meg az infrastrukturális feltételek, ha az adott ország lakosságának nagy része nem engedheti meg magának a szolgáltatások igénybevetelét.

Kognitív hozzáférés. A kognitív hozzáférés a felhasználó személyes intellektuális képességeire és tudására utal. Az interneten a keresett információ megtalálásához (keresés, kiválasztás, felhasználás) számos készség elsajátítására van szükség – és ez nem csupán a számítógépes ismeretekre vonatkozik.

(Ráadásul a felhasználóknak képesnek kell lenniük információkat küldeni is, nemcsak fogadni.) Bizonyos készségek könnyen elsajátíthatók, másokat csak hosszabb tanulás során lehet megszerezni. Az iskoláknak mindenképpen jelentős szerepük van a kognitív feltételek biztosításában.

Tartalmi hozzáférés. Hiába vannak meg a fizikai, a pénzügyi és a kognitív feltételek akkor, ha a potenciális felhasználók nem találnak számukra fontos vagy érthető tartalmat. Komoly probléma, hogy a világ legtöbb nyelvén nagyon kevés tartalom van az interneten – az angol nyelv szinte egyeduralgó. Az egyes országok számára kulcsfontosságú, hogy legyenek olyan képzett szakembereik, akik képesek előállítani azt a tartalmat, amire a felhasználóknak szükségük lehet. (Ez különösen érvényes a fejlődő országokra.)

Politikai hozzáférés. A lakosság nagy része számára az internet akkor bír majd nagy hozzáadott értékkel, ha lehetőségük lesz online beleszólniuk a szolgáltatások kialakításába. Ha a felhasználók kommunikálhatnak a kormányzattal, a szabályozó testületekkel és más intézményekkel, akkor sokszor pénzben kifejezhető előnnyel jár majd az interneten keresztül történő ügyn-tetés.

A Wilson-fele modellben a hozzáférés dimenziói egymásra épülnek és meglátása szerint a digitális megosztottság csökkentéséhez a valódi hozzáférést kell megteremteni, vagyis a hozzáférés minden összetevőjét biztosítani kell.

A Bridges nemzetközi alapítvány kutatási összegzésében¹⁵ szintén a tényleges hozzáférés („real access”) és a fizikai hozzáférés megkülönböztetését hangsúlyozza. A jelentésben szerepelnek a már Wilson által is leírt dimenziók, a Bridges kutatói azonban további hozzáférési szinteket azonosítanak, illetve további feltételek teljesülését is szükségesnek látják a tényleges hozzáférés megvalósulásához. A jelentés készítői szerint a tényleges hozzáféréshez a következők teljesülésére van szükség:

12

K É K

megszüntetésének érdekében szintén meg kell változtatni. További probléma, hogy bipoláris különbségnek látja azt, ami valójában graduális; az információs technológiákhoz való hozzáférés különböző szintjeit. Ráadásul a fogalom a hozzáférés hiánya és a boldogulás esélye közötti oksági összefüggés egyirányúságát sugallja, miközben ha a technológia és a társadalmi rétegződés viszonyát vizsgáljuk, egy komplex, kölcsönös összefüggéssel állunk szemben. Helyette a „technológia a társadalmi bevonásért” értelmezési keretet javasolja, amely „arra utal, hogy az egyének, családok, közösségek milyen mértékben képesek részt venni a társadalomban és rendelkezni saját sorsukkal, figyelembe véve a gazdasági források, foglalkoztatás, egészség, iskoláztatás, lakáshelyzet, szórakozás, kultúra és állampolgári elkötelezettség különböző faktorait.”¹² Csakúgy, mint az írástudásban, nem csak egyféle típusa léte-

Fizikai hozzáférés – a technológia fizikai elérhetősége

Megfelelő technológia (appropriate technology) – a helyi viszonyoknak és az emberek szükségleteinek megfelelő technológia elérhetősége

Megfizethetőség – a technológia tényleges használatához szükséges anyagi feltételek megléte

Kognitív kapacitás – a technológia használatához szükséges tudások, ismeretek megléte

Releváns tartalom – a helyi igényeknek megfelelő tartalom elérhetősége, különös tekintettel a helyi nyelven elérhető tartalomra

Kulturális tényezők – a technológia adaptálásához szükséges értékrend, jellemző értékek és a kulturális tőke megléte

Bizalom, félelmek (attitűdök) – a technológiai eszközökkel szembeni bizalom, az eszközzel kapcsolatos jellemző attitűdök megléte

Jogi és szabályozási környezet – a törvények és szabályozások, amelyek hatással vannak a technológia használatára

Helyi gazdasági környezet – megfelelően felkészült helyi gazdaság

Makrogazdasági környezet – a technológia elterjedésének kedvező nemzeti gazdasági helyzet

Politikai akarat – a technológia elterjesztését és társadalmi integrációját célul kitűző politikai akarat megléte

Következtetések

Az információs technológiák, és az internet terjedésével, valamint a digitális megosztottsággal foglalkozó elméletalkotók és kutatók körében mára már elfogadottá vált a digitális megosztottság jelenségének differenciáltabb megközelítése. Nem véletlen, hogy a tudományos és politikai szaknyelvben lassan eltűnik a dichotom-megközelítésre utaló „digitális szakadék” fogalma. A Wilson-féle modell, valamint a Bridges kutatóinak tipológiája azt sugallja, hogy a társadalom tagjainak „hozzáférőkre” és „nem hozzáférőkre”

Az információs társadalom

való felosztása kevés információval szolgál a digitális megosztottság kétértelmű létező jelenségének magyarázatához és a jelenség megszüntetését csökkenteni kívánó politikai lépésekhez. A hozzáférési szintek elkülönítése rámutat arra, hogy a társadalom bizonyos csoportjai közt a megosztottság eltérő dimenziókban értelmezhető. Ebből az is következik, hogy az esetleges politikai beavatkozás a különböző rétegek esetében más és más feltételek biztosításával vezethet sikerre. Tehát, amikor egy társadalmon belül a digitális megosztottság jelenségét vizsgáljuk, fontos, hogy elkülönítve mutassuk be az egyes dimenziókban mutatkozó egyenlőtlenségeket.

Kormányzati beavatkozás az információs társadalom kiépítése és a digitális egyenlőtlenségek csökkentése érdekében

Az információs szektorral és a digitális egyenlőtlenségek csökkentésével kapcsolatos kormányzati beavatkozások vizsgálatakor több befolyásoló tényezőre is szükséges felhívunk a figyelmet.

Fontos kiemelni, hogy az egyes beavatkozási stratégiákra komoly hatást gyakorol, hogy az adott nemzet politikai hagyományai milyen mértékű állami beavatkozást tesznek lehetővé. Míg egyes országokban az állami szerepvállalás minimalizálása és a piaci automatizmusok tiszteletben tartása a hagyományos cél (USA), más nemzetek esetében komoly hagyományai vannak a széleskörű állami részvételnek (Skandináv országok). Továbbá, mint azt a már korábban a Bridges Alapítvány hozzáférési kritériumai is sugallták, az eltérő makrogazdasági helyzet és a telekommunikációs infrastruktúra eltérő fejlettsége különböző mértékű és irányú kormányzati be-

avatkozási-stratégiák megszületését eredményezi.

Ezen tényezők ellenére könnyen felfedezhetünk közös elemeket, hasonlóságokat az egyes nemzetek stratégiáiban.

Ezek közül a legfontosabb, hogy a kormányok nagy része számára az *információs társadalom kiépítése, fejlesztése prioritásként, kiemelt területként jelenik meg a kormányzati programokban*. Ennek oka, hogy a döntéshozók számára egyre világosabbá válik, hogy az info-kommunikációs eszközöknek nagy hatásuk van a társadalom szervezésére és működésére, és az információs szektor fejlettsége, fejlődése a nemzetek versenyképessége és gazdasági prosperálása szempontjából egyre fontosabbá válik.

Az IKT-eszközökkel és az információs szektorral kapcsolatos másik felismerés, hogy azok komoly hatással lehetnek egyes, hátrányos helyzetben lévő csoportok felemelkedésére, hátrányaik leküzdésére. Az adatok azonban azt mutatják, hogy az IKT-eszközök használata pont azon társadalmi rétegek körében marad el az átlagostól, amelyek a leginkább rászorulóknak az azok nyújtotta előnyökre.

Így fordulhat ez a hatás épp ellenkezőjére: a digitális megosztottság a már egyébként is jellemző társadalmi megosztottsági dimenziókra „települve” tovább növelheti az egyes társadalmi rétegek közti különbségeket.

Mivel a kormányok nagy része feladatának tartja, hogy küzdjön a társadalmi különbségek leküzdéséért és a hátrányos helyzetű csoportok felemeléséért, a fentebb leírt felismerések

szintén beépülnek a kormányzati stratégiákba.

A kormányok célja az információs politikával tehát általában kettős: egyrészt minél szélesebb körű diffúzió általános versenyképességi és gazdasági célok érdekében, másrészt a digitális megosztottság csökkentése és az IKT-eszközök használata a hátrányos helyzetű csoportok segítése érdekében.

A célok összetettsége a legtöbb esetben igen komplex és koordinált társadalompolitikai lépéseket tesz szükségessé a kormányzás minden területén. Annak érdekében, hogy bemutassuk, hogy a fenti felismerések és célok valóban megjelennek és testet öltenek az

Az információs társadalom

lálás elkerülhetetlennek tűnik néhány problémával kapcsolatban: ilyen például a digitális megosztottság csökkentése és az állampolgárok és gazdasági szereplők védelme, az állam modernizációja.

3. Ma a kulcsszavak az információs társadalom kiépítésével kapcsolatban a *kompetencia és a készségek-képességek (skills), a bizalom, az átjárhatóság, az életminőség és a közigazgatás modernizálása az IKT-kal kapcsolatban*. Szabályozási és infrastrukturális kérdések továbbra is központiak maradnak, de a digitális megosztottság csökkentése egyre égetőbb problémája a társadalmaknak. A főbb területek, melyekre a programok irányulnak, az alábbiak:

- Az *oktatás* az IT stratégiák egyik fő célpontja. Fő célként elsősorban az iskolák felszerelése és hálózatba kapcsolása, a tanárképzés, az oktatási eszközök fejlesztése és alkalmazása jelenik meg. Az országok jelentős részében folyik az info-kommunikációs eszközök használatának oktatása és a képzésről adott bizonyítványok egységesítése is, bár az iskolai programok bevezetésével a hangsúly egyre inkább az életfogytig tartó tanulásra és a képzés fejlesztésére kerül.
- Minden EU tagállam kormánya aggódalmát fejezi ki az *IKT készségek és képességekben* mutatkozó növekvő egyenlőtlenségekre. Ezzel kapcsolatban az IT szakértők, informatikusok képzése az egyik, a munkaerőpiacra kikerülő 'IT-képességének' biztosítása a másik fő célkitűzés.
- Sok kormány dolgozik az IKT mindenkinek, internet mindenkinek koncepcióján. Nagy erőfeszítéseket tesznek a *hozzáférésben létező egyenlőtlenségek* csökkentésére. A programok

széles skáláját vonultatják fel ennek a kérdésnek a megoldására; ilyen kezdeményezések például az adókedvezmények biztosítása a háztartások PC-vásárlására, az magáncégek leselejtezett számítógépeinek újrafelhasználására, multimédia-felszerelések alkalmazótól alkalmazottnak való továbbadását lehetővé tevő lízingmodellek kidolgozására. Támogatják továbbá a telekommunikációs- és internet-hozzáférési költségeket, internethozzáférési pontokat hoznak létre nyilvános helyeken, könyvtárakban, postákon, iskolákban, és figyelemfelhívó kampányokat szerveznek. A kezdeményezések egy része speciális csoportokra irányul; nőkre, idősekre, fogyatékkal élőkre, diákokra, és és elzárt területeken élőkre.

- Az *állampolgárok jogainak védelme* a stratégiák egyik kiemelt pontja. Ebben a kategóriába a következő témákkal kapcsolatos szabályozások tartoznak: információhoz való hozzáférés, magánjellegű információk védelme, fogyasztói jogok, szellemi tulajdonjogi kérdések, elektronikus tranzakciók jogi aspektusa (digitális aláírás, tranzakciók érvényessége), munkajogi és biztosítási jogi problémák, büntetőjogi kérdések (bűnözés a cyberterületen, törvénytelen internettartalmak, kisebbségek védelme).
- Az *elektronikus kereskedelem* szintén fontos kérdés, ezzel kapcsolatban elsősorban a szabályozási problémák és a bizalom, biztonság erősítése áll a középpontban, de megjelennek az e-businesset támogató intézkedések is (e-tendereztetés, kockázati tőke biztosítása az internetes cégek indításához).
- Az *e-kormányzás, az elektronikus közigazgatás* az a terület, ahol a kormánynak az egyik legnagyobb befolyása van a célok megvalósítására. Az ezzel kap-

14

K É K

egy-egy nemzeti stratégiákban, az alábbiakban leírjuk, hogy milyen közös elemek fedezhetők fel az Európai Unió tagországainak az információs társadalom fejlesztésére irányuló nemzeti programjaiban.¹⁶

1. A kormányzatok rengeteg forrást mozgattak meg a *lakosság figyelmének felkeltésére*, az IKT-k széleskörű alkalmazásának előmozdítására, az infrastruktúra fejlesztésére és az információs társadalommal kapcsolatos szabályozásra. A következő években ezeknek az erőfeszítéseknek a megsokszorozása várható.
2. A legtöbb kormány megpróbálja pontosan *meghatározni szerepének határait és a pontos területeket, ahol az állami beavatkozás lehet a legeredményesebb*. Sok területen a magántőke beruházásai nyereségek lehetnek, ezeken a területeken nem feltétlenül szükséges az állami szerepvállalás. Az állami szerepvál-

csolatos intézkedések három központi feladat köré csoportosulnak: az első a „nyitott kormány” (növelni az elektronikusan elérhető információ mennyiségét és minőségét), a második a „fogyasztó-orientált kormány” (interaktív, elektronikus szolgáltatások fejlesztése sok területen: földhivatalokban, adóhivatalokban, okmányirodákban), a harmadik pedig a „hálózati kormány” (a központi kormányon belüli kommunikáció javítása, a közigazgatás szervei és szintjei és a regionális és helyi hivatalok közötti munkafolyamatok könyvtézése) kialakítása.

- Az IT-val kapcsolatos témák a *kutatói programoknak* is új prioritásokat jelentenek, szervezeti-
leg pedig a kutatói helyszínek, a kutatóintézetek közötti kapcsolat javításától is eredményeket várnak. Támogatják a tudományos kutatások és az üzleti világ kapcsolatának erősítését.
- Néhány állam különös figyelmet fordít *kulturális örökségének és nyelvének védelmére és őrzésére*. Ezek egyrészt internetes tartalmak, másrészt a nyelv kezelésére alkalmas szoftverek fejlesztésére irányulnak.

A fenti felsorolásból jól látszik, hogy a kiemelt elemek vegyesen szolgálják az általános gazdasági megfontolásokból származó IT-szektor fejlesztésének és a digitális szakadék csökkentésének, a hátrányos helyzetű rétegek segítségének célját. Ezek a feladatok ráadásul az egyes kormányzati programokban vegyesen jelenhetnek meg.

Az egyenlőtlenségek csökkentésére hivatott programok általában két csoportba oszthatók komplexitásuk szerint: vagy egy-két dimenziót megcél-
lozva törekednek a megosztottság egy bizonyos fajtájának csökkentésére (közösségi hozzáférés fejlesztése, tartalomfejlesztések, jellemző módon a kormányzati szolgáltatások bővítésével), vagy olyan komplex programok, amelyekben lehetőség szerint az ös-

szes fontos dimenzió szerinti hátrány csökkentésére találhatók elemek (ACCESSO, SeniorNet).

Ha jobban megfigyeljük ezeket a programokat, azt is észrevehetjük, hogy a jellemzően egy-két dimenzióra hatást gyakorló „egydimenziós” programok általában szélesebb rétegeket céloznak meg, amire gyakran elnevezésük is utal (Computer for all, IT for all, e-Citizen). Ezek a projektek mindenki számára nyitottak, eredményeik nemcsak, vagy nem elsősorban a digitális megosztottság szempontjából hátrányos helyzetű csoportokat érintik. Az adókedvezmények, az internetezés költségeinek csökkentése például a társadalom egésze számára változást hoz, általánosan növelve ezzel az internetezők számát és javítva az ország gazdasági mutatóit. Hasonlóképpen az elektronikus kormányzás nyújtotta előnyök mindenki számára kézzelfoghatóak. Az ilyen jellegű programok természetesen a digitális megosztottságot is csökkentik, nemcsak az általuk megcélzott dimenzióban, de más területeken is, például a könyvtárak be-
drótozása ugyancsak a fizikai és anyagi szakadékok betemetését szolgálja közvetlenül, közvetve kulturális és kognitív gátakat is segít csökkenteni azáltal, hogy az internetet láthatóvá és kipróbálhatóvá teszi.

Ennek ellenére külön csoportot alkotnak azok a programok, amelyek egy speciális, hátrányos helyzetben lévőnek tekintett csoport (idősek, fogyatékkal élők, kisebbségek) „felemelését” célozzák meg. Ezek a hátrányos helyzetű csoportok általában nem csak az IKT-használat szempontjából vannak lemaradva a társadalom egészéhez képest, hanem a hagyományos egyenlőtlenségi dimenziókban is. Ezek a programok jellemző módon „komplex programok”.

Komplex programok az iskolai programok is, ilyenkor a komplexitást az indokolja, hogy társadalompolitikai

szempontból ezektől a programoktól az egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzését várják, másrészt a „tisztalappal indulás”, a relatív előítéletmentesség a programok hatékonyságát növeli. Ráadásul az a tény, hogy egy intézményen keresztül egy korcsoport közel egésze elérhető, teszi általánossá a komplex iskolai programok jelenlétét.

Az egydimenziós és komplex programok különbözőséget mutatnak egy további szempontból is. A programok ugyanis kétféle módszerrel dolgozhatnak annak érdekében, hogy növeljék az IKT-eszközöket használók arányát és csökkentsék a digitális egyenlőtlensé-

15
K É K

séget. Egyes projektek hatásukat azzal kívánják elérni, hogy megkönnyítik a technológia elérését, vagy a használat-hoz szükséges képességek megszerzését. Ezeket nevezhetjük „*eszközbiztosító*” projekteknek. Más programok a használat bővítését magának az eszköznek – az internetnek – a vonzó-vonzóbbá tételével próbálják elérni. Ezek az „*attraktívva tevő*” programok. Az első típusra jellemző példa a közösségi internetelérések bővítése, vagy a tanfolyamok, képzések támogatása, míg a másodikra a tartalomfejlesztés.

Az egydimenziós és a komplex programok közötti különbség az, hogy míg az egydimenziós projektek csak tisztán az egyik típust használják, a komplex projektek összetettsége abban is megmutatkozik, hogy a kétféle elem egyaránt megtalálható a projektben. Mindkét típus abban az esetben hatékony, ha a felhasználó szempontjából szükségesnek tekinthető feltételek közül az egyik adott: vagy a motiváltság,

a pozitív attitűd van jelen, és feltételezhető, hogy a technológia és/vagy a képességek hiánya akadályozza a potenciális használat, ebben az esetben ezek elérését, megszerzését célszerű lehetővé tenni. Vagy fordítva azt feltételezzük, hogy nincsenek anyagi, fizikai vagy készségbeli gátak, de attitudinális, kulturális okoknál fogva a megcélzott csoport nem látja értelmét, nem érzi hasznosnak, szükségesnek a világháló használatát. Ilyenkor elsősorban a tartalomfejlesztés eszköze vethető be mint használatra osztónző. A már említett komplex programok legtöbbször mind a vonzóvá tételt, mind a hozzáférés megkönnyítését tartalmazzák.

Az információs társadalom

negyedik ember képes csatlakozni a világhálóra, ami nem tekinthető rossz aránynak. Wilson véleménye szerint a „szakadék” kifejezést indokolt a komolyabb különbségek megnevezésére tartogatni.

- 2 Például Hargittai Eszter *Weaving the Western Web* című tanulmányában (Hargittai, 1999) az internet-hozzáféréssel rendelkezők arányának különbségeit vizsgálta az OECD országokban. A vizsgálat módszere OLS regressziós analízis volt, melyben függő változóként szerepelt az adott ország internet-hostjainak száma, független változóként az egy főre jutó nemzeti össztermék, a jövedelembeli egyenlőtlenségeket mérő Gini koefficiens, az adott ország távközlési politikája (monopólium vagy sem), az internet-hozzáférés költsége, valamint a vonalas és mobiltelefon-ellátottság. Hargittai kutatásának eredménye alapján az OECD országok internet-hostjainak számát – tehát végső soron a behálózottságot – elsősorban a gazdasági fejlettség és a távközlési politika befolyásolja. Lásd Hargittai Eszter

jövedelmi, iskolázottsági különbségektől.

- 7 NTIA. 2002. *A Nation Online*. Washington, DC: US Department of Commerce.
- 8 Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies*. Cambridge University Press. New York.
- 9 Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies*. Cambridge University Press. New York.
- 10 Selwyn, Neil. 2002. „Defining the 'Digital Divide': Developing a Theoretical Understanding of Inequalities in the Information Age.” *Cardiff School of Social Sciences Occasional Paper*, 49.
- 11 „They refer to the extent that individuals, families, and communities are able to fully participate in society and control their own destinies, taking into account a variety of factors related to economic resources, employment, health, education, housing, recreation, culture, and civic engagement.” Warschauer, Mark. 2002. „Reconceptualizing the Digital Divide.” *First Monday*, volume 7, number 7. (2002. July)
- 12 Lásd uő: uo.
- 13 Wilson, Ernest J. III. 1999. „Closing the Digital Divide.” Internet Policy Institute, Washington <http://internet-policy.org/briefing/ErnestWilson0700.html#contents>
- 14 www.bridges.org
- 15 Az összefoglalás a European Survey of Information Society Projects and Actions 2000-es jelentése alapján készült, http://europa.eu.int/ISPO/docs/services/docs/2000/October/ESIS_IS_Strategies_en.pdf

2. táblázat. Egydimenziós és komplex programok jellegzetességei

	Egydimenziós programok	Komplex programok
Jellemző	Egy megosztottsági dimenzióra hat	Több megosztottsági dimenzióra hat
Célcsoport	Az egész társadalom	Speciális csoport
Módszer	Tiszta „attraktívá tevő”, vagy tiszta „eszközbiztosító”	Vegyes
Példa	e-Citizen, PC Mindenkinék	SeniorNet, ACCESSO

Jegyzetek

- 1 Rodriguez, Francisco & Ernest J. Wilson III. (2000): „Are Poor Countries Losing the Information Revolution?”, *The World Bank infoDev Working Paper Series*, May, <http://www.infodev.org/library/wilsonrodriguez.doc>
Forrás: Eurobarometer, 2001. július. A számok magukért beszélnek ugyan, mégis érdemesnek tűnik megfontolni Wilson digitális szakadék és digitális differencia közti különbségtételt (Wilson, 1999). Franciaország és Hollandia esetében pontosabb digitális differenciáról beszélni, hiszen az alacsonyabb internet-penetrációval rendelkező Franciaországban is minden

(1999): *Weaving the Western Web: Explaining the Differences in Internet Connectivity Among OECD Countries*, Telecommunications Policy. 23 (10–11):701–718.

- 3 DiMaggio, Paul–Hargittai Eszter, W. Russel Neuman and John P. Robinson. 2001. „Social Implications of the Internet”, *Annual Reviews Sociology* 27:307–336.
- 4 Például: NTIA: *Falling Through the Net*. 2001, Washington, DC: US Department of Commerce.; Eurobarometer 1999, <http://www.europa.eu.int>
- 5 NTIA. 2002. *A Nation Online*. Washington, DC: US Department of Commerce.
- 6 Természetesen a foglalkozási különbségek nem függetlenek más fontosnak bizonyult tényezőktől, így például a

Anna Galács–Bence Ságvári–
Aron Sülyi

International Comparative Studies of the Nature of Digital Inequalities

One of the main focuses of researches on the nature of the information society how the penetration of the modern info-communication technologies affect the existing social inequalities and can generate new ones. Having described the contextual changes of the term “digital inequality

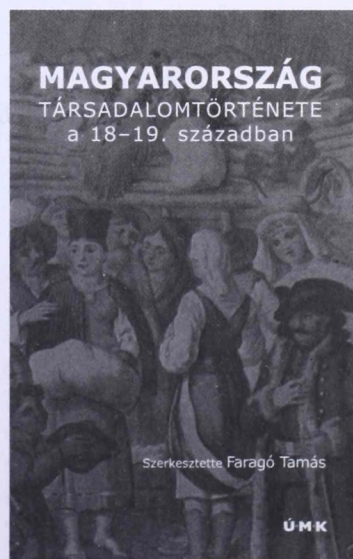
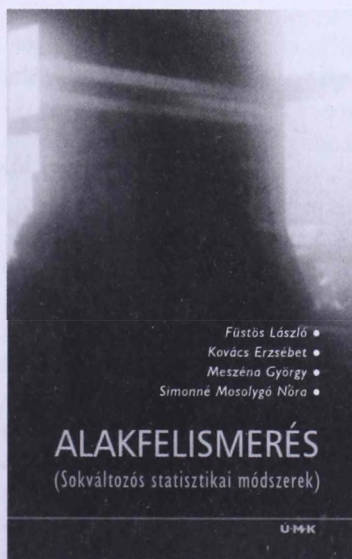
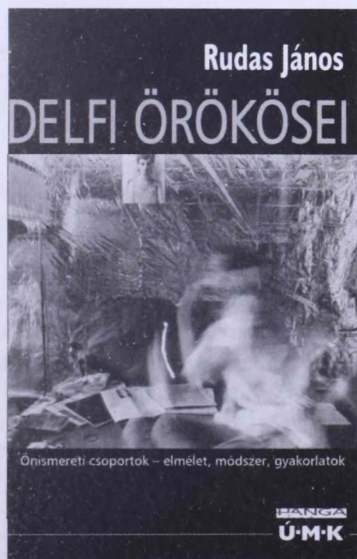
ties", we shall try to show the typical aspects and barriers that play a role in the emerging of digital inequalities in Hungary, in other East-European countries and in West-Europe.

Based on research data of the Research Center of Information Society and Networks (ITHAKA), we shall demonstrate the differences

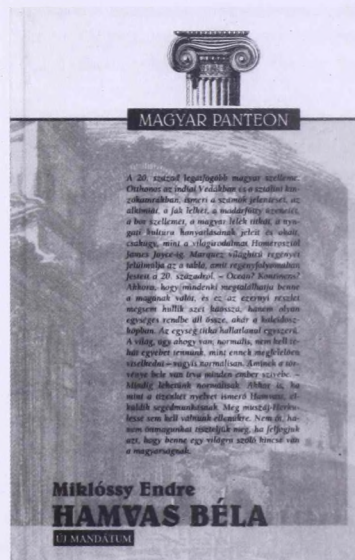
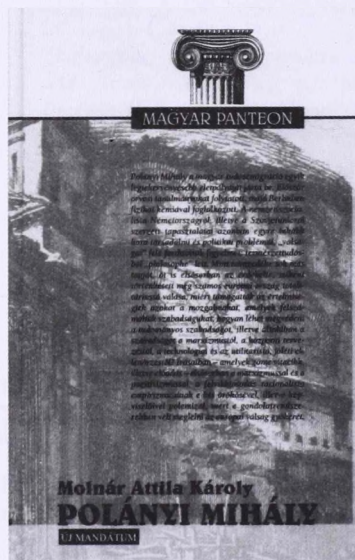
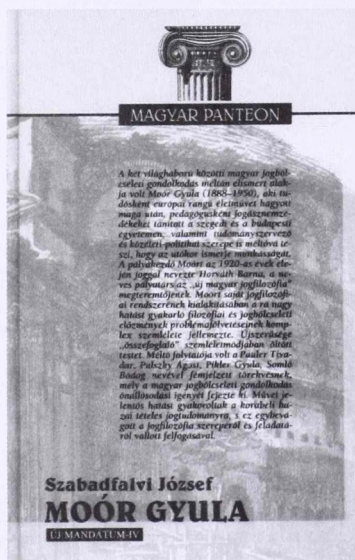
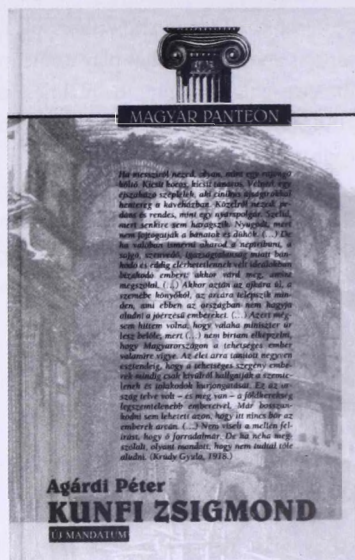
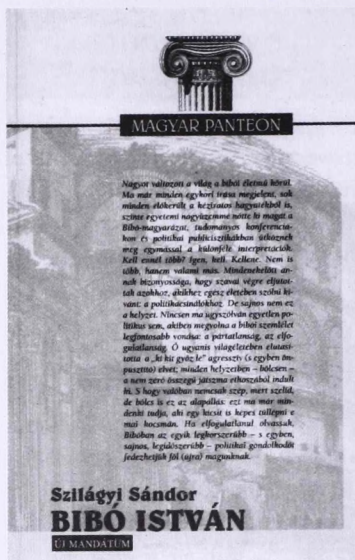
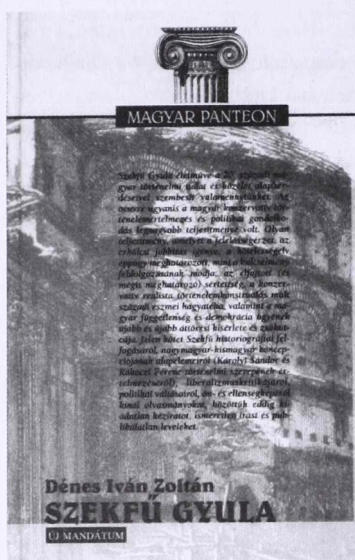
Az információs társadalom

between the nature and the forms of the digital inequalities in the different regions and nations, and try to find the reasons of them.

Based on the findings of international comparative studies we shall outline what kinds of answers were given to the problematic of digital inequalities, which dimensions of these inequalities were targeted and which kind of problems can be solved by means of these answers.

Előkészületben:

17. Szabó Ervin (Tóth László)
18. Moholy-Nagy László (Hajdu István)
19. Hevesy Iván (Bán András)
20. Weis István (Szepešy Péter)
21. Karácsony Sándor (Lányi Gusztáv)
22. Erdei Ferenc (Bognár Bulcsu)
23. Schmitt Jenő Henrik (Gabor György)
24. Palágyi Menyhért (Saad József)

25. Sinkó Ervin (Csorba Béla)
26. Szilárd Leó (Frank Tibor)
27. Ignóty Pál (Bozöki András)
28. Hauser Arnold (Tibori Timea)
29. Dienes Valéria (Klement Judit)
30. Kornis Gyula (Donáth Péter)
31. Józsa Péter (Bauer Béla)

Az információs technológiák folyamatos és egyre felgyorsuló terjedése ellenére sem beszélhetünk arról, hogy egyenletes lenne a népesség belüli eloszlása. Jelen tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy feltárjuk két nagyon markáns dimenzió, a nemek és életkorok befolyását az információs eszközök használatára, illetve a hozzájuk fűződő attitűdökre. Azt feltételezzük ugyanis, hogy mindkét demográfiai változó jelentősen meghatározza az információs társadalomhoz való viszonyulást. Ennek oka az alábbiakban rejlik:

1. az információs technológiák diffúziója később éri el az idősebb korosz-

A magyarországi internet-penetráció nemzetközi összehasonlításban és önmagában véve is alacsony színvonalú és lassú. Az összehasonlítás kedvéért idézzük, hogy a legfrissebb finn statisztikai adatok szerint: „2002 tavaszán a 10–74 éves lakosságon belül a férfiak 60%-a, a nők 57%-a tudott otthon számítógépet használni. A nyugdíjasok otthoni számítógép-hozzáférése alacsony volt. Az otthoni internet-elérés sokkal kevésbé volt gyakori, mint a számítógép-birtoklás. Az otthoni internet-hozzáférés csak a két legfiatalabb korcsoport esetén volt jelentős. A férfiaknak gyakrabban volt otthoni internet-hozzáférése, mint a

Nagy Beáta

Kirekesztés vagy befogadás?

A nemek és generációk jellegzetességei az információs technológiák használatában és megítélésében

19
K É K

tályt, még akkor is, ha a gazdaságilag aktív népességről van szó;

2. a nemek eltérő társadalmi szerepeinek elsajátítása során a lányok és a nők nem kapnak bátorítást a női nemi szerepekkel inkongruens, műszaki jellegű területek, így például a számítógép-használat elsajátítására.

Ugyanakkor feltételezzük, hogy az információs technológiák használata nem egyszerűsíthető le magára a technikai kérdésre, hanem fontos attitűdbeli összefüggéseket is rejt.

Mindkét csoporttal kapcsolatban éppen ezért felmerül a kérdés, hogyan lehet elkerülni a kirekesztettségüket (exclusion), sőt esetleg megfordítani a folyamatot és elérni a minél szélesebb bevonásukat (inclusion) azok körébe, akik az információs technológiákat mindennapjaik során természetes módon használják. Az inklúzió egyik fő indikátora az információs technológia használatának terjedése, diffúziója. (Sorensen, 2002)

nőknek. 1999-ben 62 százalék (1,24 millió személy) számolt be arról, hogy otthoni számítógépet hetente legalább egyszer használta, míg a megfelelő adat 55 százalék (720 000 személy) volt 1996-ban. Megközelítőleg 30 százalék (540 000 személy) keresett fel otthonról web page-eket, és hasonló számban játszottak gyakran számítógépes játékokat 1999 őszén.” (Statistics of Finland, Information Society, Computers and internet Connections, 2002)

Ugyanakkor Finnországban még csak nem is a legnagyobb mértékű az otthoni számítógép- és internethasználat elterjedése. Az Európai Unióban belül jelenleg Hollandiában és Svédországban a leggyakoribb az otthoni géphasználat: ez részben az ország gazdasági helyzetének, részben a szakszervezetek tevékenységének tudható be, amelyek ugyanis elsőként Svédországban indítottak akciót a szervezett, közös számítógép-vásárlás-

ra. Ez később megvalósult Finnországban és Hollandiában is. A legfrissebb adatok a SIBIS (Statistical Indicators Benchmarking the Information Society) adatbázisából származnak, amelyben az Európai Unió tagországai, a csatlakozásra váró országok, tovább az Amerikai Egyesült Államok és Svájc adatai is rendelkezésre állnak. (<http://www.sibis-eu.org>)

Az információs társadalom

alapvetőbb adatát.¹ Ahol az adatok megkínávják, ott a kérdésekben és információkban gazdagabb, 631 fő adatait tartalmazó kaposvári kistérségi kutatás fájljait használom.² Ez utóbbi adatfelvétel időpontja 2003 tavasz volt. Az alábbiakban – hacsak külön

2. az attitűdbeli különbség: a férfiak lelkesebbek az új technológiákkal kapcsolatban

1. táblázat. Az internethasználat helye néhány országban

	Dánia	Hollandia	Ausztria	Finn-ország	Svéd-ország	Észt-ország	Magyar-ország	USA
Otthon és munkahelyen	34	25	17	27	28	12	3	29
Csak otthon	23	33	21	22	28	12	6	28
Csak munkahelyen	6	2	9	10	6	17	4	8
Csak valahol máshol	6	3	6	5	4	11	5	5
Alkalmankénti használó (ritkábban, mint havonta egyszer)	9	10	5	7	8	7	5	8
Nem használ internetet	23	26	41	30	26	41	78	23

Forrás: SIBIS, 2003:16.

A fenti idézet is megerősíti azt a feltevezésünket, hogy a nemek és a korcsoportok szerinti elemzés számos ponton hasonló jellegű kérdéseket vehet fel az internethasználat ügyében. Az Európai Bizottság számára készített 2001-es összefoglaló/vitairat három társadalmi súlypontot vetett fel a témában, amely közül kettő a nemek és a korcsoportok kérdését ölelte fel. „A hálózatba kapcsolt személyi számítógépek használati rátája a legnagyobb különbségeket Dél- és Észak-Európa, a nemek, az életkori és a jövedelmi csoportok között mutatja.” (Johnston, 2001:3) Az a várakozásunk, hogy a nők és az idősebb korosztály tapasztalatai és attitűdjei össze fognak egymással kapcsolódni, és hasonló mintát rajzolnak ki. Ennek ellenére a két témát egymás után fogjuk vizsgálni: előbb a férfi-női, majd pedig az életkori sajátosságokat elemezzük.

Az elemzés során elsősorban a TÁRKI 1012 fős 2003. februári omnibusz adatfelvételére támaszkodom. Ez reprezentatív mintában gyűjtötte össze az internethasználat néhány leg-

nem utalunk a kaposvári kistérségre –, a bemutatott táblázatok az országos reprezentatív felmérésből származnak.

I. A férfi-nő különbségek

A legtöbb szakirodalom azt hangsúlyozza, hogy alapvetően eltérő a férfiak és a nők hozzáállása az információs technológiákhoz. Többnyire a férfiak lelkesedését hangsúlyozzák a kötődés biztosabb alapjaként, míg a nők a feltevézések szerint instrumentális módon, szinte kötelességszerűen, feladataik ellátásához veszik igénybe az új technológiákat, ezzel kötődésük jellege is erősen különbözik. (Sorensen, 2002)³

Ezek alapján az alábbi dimenziókban tapasztalható különbségekre vonatkozó várakozásokat fogalmazhatjuk meg:

1. különbség a technikai jártasságban/érintettségben, vagyis a férfiak az információs társadalom fő hasznélvezői

I.1 A technikai jártasság: számítógép- és internethasználat

A technika általi érintettség tényleg nagyobb a férfiaknál, mint a nőknél, de a különbség nem utal behozhatatlan hátrányokra. Lehetséges, hogy már éppen a szűkülő eltérésekre utalnak az adatok. Akár a munkahelyi, akár az otthoni számítógép-használatot nézzük, a két nem közötti távolság mindössze néhány százalékos. A munkahelyi használat esetében nyilvánvalóan követi a foglalkozások betöltéséhez szükséges ismeretek változását, hiszen az elmúlt évtizedekben szinte foglalkoztatási, szakmai előfeltétellé vált a számítógép-használat az összes fehér-galléros foglalkozásban.

2. táblázat. Használt On számítógépet az elmúlt négy hét során munkavégzésre, vagy magáncélból bárhol? (%)

	Férfi	Nő	Osszesen
Igen	28,2	25,0	26,4
nem	71,8	75,0	73,6
Osszesen	100,0	100,0	100,0

Éppen ezért a körülbelül 1/4-es számítógép-használat nagyon alacsony szintű nemzetközi összehasonlításban és önmagában véve is, hiszen mint az 1. táblázatban láthattuk a fejlődésben élen járó országokban ez az arány eléri a 3/4-et, de még a hozzánk többféle szempontból közelebb fekvő Ausztriában és Észtországban is 60% körüli. Még ez a nagyon alacsony arány is lejjebb kúszik (18,8%-ra), amikor az otthoni számítógép-használatról vallanak a kérdezettek.

3. táblázat. Használt On számítógépet az elmúlt négy hét során munkavégzésre, otthon? (%) Országos minta

	Férfi	Nő	Osszesen
Igen	19,7	18,1	18,8
nem	80,3	81,9	81,2
Osszesen	100,0	100,0	100,0

Az otthoni számítógép-használat csekély arányáról azt feltételeztük magyarázatként, hogy a kérdezettek otthon nem rendelkeznek számítógéppel, és ezért nincs mit használniuk. Azonban ez nem így van: Az összes eddig látott adatnál nagyobb azok aránya, akiknek otthon van számítógépe, és ebben ismételen nincs nemek közötti különbség. Tehát azt feltételezhetjük, hogy miközben csaknem minden harmadik magyar megkérdezett háztartásában van számítógép, az nem feltétlenül csak a felnőttek „munkaeszközü” szolgál, hanem legalább ilyen fontos a gyermekek, esetleg egyéb felnőtt családtagok számítógép-használata. Különösen feltűnő a nők esetében a két változó közötti különbség: csaknem egyharmad részben ők is azt válaszolták, hogy van otthon számítógép, de az igennel válaszolók kicsit több, mint fele (56,6%) használta az elmúlt időszakban, míg a férfiaknál ez az arány magasabb (64,2%). Ezek az adatok tehát alátámasztják azt a szakirodalmi érvelést, hogy a nőknél a számítógép- és internethasználat instrumentális jellegű, míg a férfiaknál gyakoribb lehet az expresszív funkció.

Ha a számítógép-használatot megnézzük annak függvényében, hogy milyen a kérdezett családi státusa, azaz hogy háztartásfő, házastárs, gyerek vagy éppen szülő, akkor ismét előke-
rül a gyermekek gyakoribb géphaszná-
lata. A gyermek-státusban lévők csaknem háromszor olyan gyakran használtak számítógépet, mint minden más (statisztikailag értékelhető) csoport.

4. táblázat. Használt Ön számítógépet az elmúlt négy hét során munkavégzésre, vagy magáncélból bárhol? (A kérdezett családi státusa szerint)

	Családfő	Házastárs	Élettárs	Gyermeke	Szülője, apósa, anyósa	Összesen
Igen	21,3	24,3	11,1	60,4	10,0	26,4
Nem	78,7	75,7	88,9	39,5	90,0	73,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekek ilyenfajta előnye még akkor is megmarad, ha csak az otthoni, háztartáson belüli géphasználatot nézzük: az átlaghoz, de még a háztartás-

főkhöz viszonyítva is a gyermekeknel a leggyakoribb. 35%-uk számolt be arról, hogy az elmúlt négy hétben otthon számítógépet használt, a családfők és házastársak 16–19%-a. *Családciklus szerint tehát markáns különbséget lehet megfigyelni a számítógép-használatban, amely azonban szoros összefüggésben áll az életkorral.*

Összességében tehát az láthatjuk, hogy az otthoni számítógép meglete olyan adat, amely pusztán önmagában nézve nagyon csekély mértékben megbízható információt ad a kérdezett nők (és férfiak) számítógép- és internethasználatáról, hiszen nagyon gyakran birtokol, ám mégsem használ a kérdezett, ill. a házastársa gépet.

A számítógép-használat ugyanis első-sorban az intézményekhez és/vagy gazdasági aktivitáshoz kapcsolódik, és ebben nem lehet felfedezni nemek szerinti különbségeket. Az alkalmazottak és a vállalkozók csaknem fele használ számítógépet. A női vállalkozóknál ez az arány eléri az 55%-ot, feltehetően a vállalkozási terület jellegéből következően, hiszen a női vállalkozások túlnyomó többsége a kereskedelem és a személyi szolgáltatások területén működik. Azonban a tanulóknál a legmagasabb a számítógép-használat: itt meghaladja a 80%-ot! Magyarországon tehát egyelőre az iskolai és a munkahelyi számítógép-használat dominál a technikai jártasság megszerzésében. Az igazi lemaradó csoportot azok ké-

pezik, akik tartósan vagy átmenetileg távol vannak a munkaerőpiacról: a nyugdíjasok, gyese, gyeden, gyeten lévők (és a munkanélküliek, akik a

statisztikák szerint jelen vannak a munkaerőpiacon).

Az otthoni számítógép-használat gazdasági aktivitás szerinti vizsgálata egyértelműen megerősíti a fent leírtakat: újfent a vállalkozók (és közülük is elsősorban a nők), illetve a tanulók használják otthon ezt az eszközt a leggyakrabban.

A kaposvári mintában a számítógép-használat néhány százalékkal az országos átlag alatt van, de a nemek szerinti megoszlás ugyanazt a stabilitást mutatja, mint az országos adatok, bár itt az otthoni számítógéppel bíró nők aránya 4%-kal kisebb, mint a férfiaké.

A kaposvári adatok segítséget nyújtanak abban, hogy megtudhassuk, mire is használják az emberek az otthoni számítógépet. A vizsgálat adatai alátámasztják a fenti állításunkat: az otthoni számítógép elsődleges funkciója a játék: Mindkét nemnél ez a leggyakrabban megjelölt válasz, azonban az alábbi táblázatban már feltűnő nemek közötti különbségeket is láthatunk, amelynek okait a jelenleg rendelkezésre álló kvantitatív adatokkal nem tudjuk megválaszolni.

5. táblázat. Mire használják legtöbbet az otthoni számítógépet? (%) – kaposvári régió

	Férfi	Nő	Összesen
Szövegszerkesztésre	36,4	17,3	26,3
Játékra	42,0	53,1	47,8
Szakmai, munka	13,6	23,4	18,8
Internetezés, e-mail	4,5	3,1	3,8
Más, nem tudja	3,4	3,0	3,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

A kaposvári mintában megkérdezett nők lényegesen kisebb arányban dolgoznak, mint a férfiak: a megkérdezett felnőtt férfiak 46%-a, a nők 59%-a nem dolgozott a kutatás időpontjában. Viszont akik dolgoznak, azok közül a nők nagyobb arányban férnek hozzá számítógéphez a munkahelyükön, mint a férfiak. Ennek okát nyilvánvalóan a nemek horizontális munkaerő-piaci szegregációja képezi: a nők által betöltött foglalkozásokban, a szolgáltatásokban, az egészségügy, a közigazgatás és adminisztratív foglalkozások területén sokkal gyakoribb a számítógép-használat, mint a férfiak által dominált (például fizikai) foglalkozásokban.

Az információs társadalom

különbsége. Azok, akik nem terveznek vásárlást, ennek okaként leggyakrabban az anyagi feltételek hiányát nevezik meg: a férfiak 44%-a, a nők 37%-a adta ezt a választ. A férfiaknál sokkal jobban kifejeződik, hogy szükségesnek tartanak ugyan a számítógépet, de nincs lehetőségük a megvásárlására. A nőknél nagyon gyakori még annak megjelölése, hogy nincs rá szükségük. A nőknél a két indok között mindössze hat százalékos eltérést tapasztaltunk, míg a férfiaknál 15 százalékpontos az eltérés.

6. táblázat. Miért nem szeretné, hogy számítógépük legyen? (%) – kaposvári régió

	Férfi	Nő	Összesen
Sokba kerül, anyagi helyzete nem engedi meg	44,1	37,4	40,2
Bonyolult, nem ért hozzá	4,8	3,4	4,0
Nincs rá szüksége, haszontalan	29,0	31,5	30,5
Idős már	17,9	23,2	21,0
Nem szeretni a számítógépeket	3,5	2,5	2,9
Más, nem tudja	0,7	2,0	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az e-mail és az internet használata már az aktívabb számítógép-használat megjelenésére utal, tehát túllép azon a ponton, amikor a számítógép nem több mint egy írógép vagy „játékszer”. Az országos mintában az összes megkérdezett közül csak minden hatodik használta a világhálót, és ebben jelentős nemek szerinti különbségek is vannak. Ha az internet- és e-mail-

használatot azokhoz viszonyítjuk, akik használnak számítógépet a munkahelyükön, akkor láthatjuk, hogy a számítógépet használó férfiak átlagosan lényegesen gyakrabban használják az új technikai lehetőségeket (62%), mint a nők (52%). A válaszok gazdasági aktivitás szerinti bontása olyan kis számú igen választ eredményez, amelyet nem lehetne megbízhatóan feldolgozni. Ezért választottam ezt a viszonyítást az összehasonlítás alapjául. Míg a számítógép-használatban nem voltak lényeges különbségek, az e-mail és az internethasználat során markánsá vált a két nem közötti eltérés.

7. táblázat. Használta Ön az internetet vagy az e-mail-t az elmúlt négy hét során, munkavégzésre vagy magáncélból bárhol? (%) Országos minta

	Férfi	Nő	Összesen
Igen	17,4	12,9	14,9
Nem	82,6	87,1	85,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A családi szerepek bevonása az elemzésbe megint arra világít rá, hogy a gyermek státusúak járnak élen az internet használatában. A potenciálisan apa-anya szerepükhöz viszonyítva megközelítőleg háromszor olyan gyakori körökben az internethasználat.

Kaposváron és környékén is hasonló az adat az országos trendekhez, és a rendszeres vagy alkalmankénti e-mail-használat markáns nemek közötti különbségeket mutat, amely két kategória együttesen már jelentős mértékű női „hiányt” mutat. (15 százalékpont az eltérés.)

8. táblázat. Használta Ön az internetet vagy az e-mail-t az elmúlt négy hét során, munkavégzésre vagy magáncélból, bárhol? (%) Országos minta

	Családfő	Házastársa	Élettársa	Gyermeke	Szülője, apósa, anyósa	Összesen
Igen	12,5	10,8	11,1	37,8	10,0	14,9
Nem	87,5	89,2	88,9	62,2	90,0	85,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A munkahellyel rendelkező nők felének van a munkahelyén számítógéphez való hozzáférése, míg a dolgozó férfiak 45%-a számolt be ugyanerről. Ezek az adatok némiképp megerősítik a nők instrumentális hozzáállását az információs technológia használatához.

A kaposvári régióra is az a jellemző, hogy 30% körüli volt a számítógéppel rendelkezők aránya. Otthon rendelkezik számítógéppel a megkérdezett férfiak 32%-a, a nők 28%-a. Ehhez képest sokkal többen voltak olyanok, akik azt állítják magukról, hogy értenek a számítógéphez. A kaposvári adatfelvételben mindkét nem tagjainak 36–38%-a.

Viszonylag nagy a potenciálisan számítógéppel rendelkezők aránya ebben a mintában – ez alatt azt értve, hogy tervezik a számítógép-vásárlást –, a férfiak 26%-a, a nők 18%-a számolt be számítógép-vásárlási szándékáról. Itt tehát jobban megjelenik a nemek

9. táblázat. Szokott-e elektronikus levelet küldeni, illetve fogadni (%) – kaposvári régió

	Férfi	Nő	Összesen
Igen, rendszeresen	21,1	16,5	18,6
Csak alkalmanként	22,1	12,8	17,2
Soha	56,8	70,7	64,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

De talán még a nemek közötti különbségeknél is inkább elgondolkodtat az, hogy milyen magas azok aránya, akik még sosem éltek ezzel a lehetőséggel. Az egész régió felnőtt lakosságának 2/3-a adott nemleges választ. Nemek közötti szakadékot sejtet az internethasználat itt is: 15 százalékpont a különbség, amely pontosan megegyezik az előző, e-mail-használatra vonatkozó országos adattal. A nők kizárásnak, kirekesztődésének tehát lehet fennmaradó jegeit látni.

A fentiek ismeretében már várható, hogy az otthoni internet- és e-mail-használat végképp jelentéktelen, még ha otthon használnak is számítógépet a kérdezettek: mindkét nem esetében a munkahelyükön vagy az iskolájukban internetet használók fele tudja otthon használni az elektronikus levelezést vagy az internetet. Valószínűleg nem az internet iránti igény hiánya, hanem annak magas költsége tartja alacsonyan ezt az arányt. Egyedül a vállalkozók csoportja különül el a többiektől: náluk a legmagasabb az otthoni internethasználat. E mögött az otthon és az iroda „összeolvadása” állhat magyarázatként. Ezen a 10% alatti internethasználati szinten nincs értelme annak, hogy a nemek közötti különbséget érdemben vizsgáljuk. Az mindenesetre elgondolkodtat, hogy az otthoni internet-csatlakozással bírók mindössze kiskésze használta az elmúlt időszakban az internetet. Ugyanakkor a gyermek státusúak esetében az átlaghoz viszonyítva sokkal magasabb az otthonról internetezők aránya.

Az információs társadalom

10. táblázat. Használta Ön az internetet vagy az e-mailt az elmúlt négy hét során otthon? – országos minta

	Férfi	Nő	Összesen
Igen	7,8	5,9	6,7
Nem	92,2	94,1	93,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Tehát ahogyan a számítógép megléte, ugyanígy az internet megléte sem jelenti feltétlenül azt, hogy a kérdezett azt használja is. A megkérdezettek nagyobb arányban rendelkeznek otthon a kapcsolódási lehetőséggel, mint ahányan használják, és ez mind a két nemre egyformán, átlagosan 11%-ra jellemző. Feltételezhetően ezekben az esetekben ismét inkább a kérdezettek gyermekei, esetleg más családtagjai élnek ezekkel a lehetőségekkel.

A kaposvári régió vizsgálatában azt a kérdést is meg lehetett közelíteni, hogy mennyire tájékozott a kérdezett. Az internet felhasználási lehetőségei felőli tájékozottság nem mutatott nemek szerinti különbséget: a megkérdezett emberek mindössze 15–18%-a nem tudott ezekről az új lehetőségekről. A válaszok ismételten nem a nemek, hanem sokkal inkább az iskolai végzettség szerint differenciálódtak. Az érettségi már átlag feletti tájékozottságot garantált a kérdezettek számára.

11. táblázat. Hallotta-e, hogy a számítógéppel levelezni, telefonálni, tévézni is lehet? – kaposvári régió

	Férfi	Nő	Összesen
Igen	85,4	81,8	83,4
Nem	14,6	18,2	16,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

1.2 Az attitűdök és a nemek

Az internet hatásainak megítélésével kapcsolatban a két nem között markáns különbséget láthatunk: az attitűdbeli különbségek sokkal jelentősebbek, mint a használatbeli eltérések.

Miben nyilvánulnak meg ezek?

1. A nők sokkal kevésbé tudnak ebben a kérdésben állást foglalni, mint a férfiak: a *nem tudom* válaszok aránya akár az egynegyedet is eléri (lásd 12. táblázat).
2. A férfiak lényegesen gyakrabban gondolják, hogy az internet terjedése inkább pozitív, mint negatív hatással fog járni:
  - a. egyrészt gyakrabban vélik úgy, hogy csökkenti a bizonytalanságot (bizonytalanság alatt azt értve, hogy nem lehet tudni, hogyan alakulnak a dolgok – fogalmaz a kérdőív),

23
K É K

- b. másrészt inkább előnyösnek gondolják a hatásait.
3. Az információs technológiákkal kapcsolatos attitűdöket az is megmutathatja, hogy a kérdezettek miként viszonyulnak az internet-adta új lehetőségek használatához (vásárlás, szavazás stb.).

12. táblázat. Ön szerint az információs társadalom csökkenti vagy növeli a bizonytalanságot? – országos minta

	Férfi	Nő	Összesen
Inkább csökkenti	42,0	30,6	35,6
Inkább növeli	31,2	29,0	30,0
Nem változtat rajta	12,4	16,1	14,5
Nem tudja	14,4	24,2	19,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

A táblázat szerint nagyon magas a véleménynyel nem rendelkezők aránya, és ez főleg a nőkre jellemző. A férfiak ezzel szemben többnyire a rizikó csökkentését várják tőle. Minél közelebb jutunk a kérdezetthez (azaz a

hatásokat tekintve az országtól az egyénig haladva,⁴ annál több a *nem tudja* válasz, és ez nagyrészt az előnyöket remélők arányának csökkenéséből adódik. A két nem közt fent megállapított arányok azonban mindvégig változatlanok.)

Amennyiben csak azoknak (azaz a kérdezettek negyedének) a véleményét vesszük figyelembe, akik használtak az elmúlt időszakban számítógépet, jelentősen javul a tájékozottság és az optimizmus a feltett kérdéseket illetően. Főleg a nők esetében van változás, bár még megmarad a nemek közötti különbség egy része.

Az ország egészére vonatkoztatva láthatjuk, hogy itt minden negyedik ember bizonytalan a válaszban, és különösen így vannak ezzel a nők, míg az előnyök mellett voksolók aránya 68%, amelyet jócskán meghalad a férfiak pozitív vélekedése. Ha itt is csak azok véleményét vesszük figyelembe, akik az elmúlt időszakban használtak számítógépet, akkor jelentősen növekszik az optimizmus, bár a férfiak körében enyhén felulreprezentált ez a vélemény (férfiak: 84,9%, nők: 80,7%), míg a nők esetében némileg gyakoribb a tanácstalanság (férfiak: 7,1%, nők: 12,1%).

13. táblázat. Ön szerint az információs társadalom inkább előnyös, vagy inkább hátrányos lesz az ország számára?

	Férfi	Nő	Összesen
Inkább előnyös	72,9	63,8	67,9
Inkább hátrányos	9,6	8,7	9,1
Nem tudja	17,5	27,5	23,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az információs társadalom

Elsősorban a női optimizmus csökkenéséből adódó százalékok növelik a bizonytalanok arányát, amikor a település jövőjét érintő perspektívákról kell véleményt nyilvánítani.

14. táblázat. Ön szerint az információs társadalom inkább előnyös, vagy inkább hátrányos lesz a település számára, ahol él?

	Férfi	Nő	Összesen
Inkább előnyös	70,1	59,6	64,2
Inkább hátrányos	9,7	9,4	9,5
Nem tudja	20,2	31,0	26,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az eddig is csökkenő optimizmus is jócskán megcsappan, amikor az önmaguk és családjuk számára várható következményekről kellett kialakítani az álláspontjukat. A bizonytalanok számának növekedése mellett tehát erősen csökkent az optimista véleményt megfogalmazók aránya, és ebben az esetben a hátrányokra számítókat aránya is elkezdett növekedni, de továbbra is kiegyensúlyozott a hátrányokra számító aránya a férfiak és a nők körében egyaránt.

Az attitűdök szintjén tehát éles nemek szerinti különbséget lehet megfigyelni: a férfiak nemcsak hogy sokkal tájékozottabbak, mint a nők – bár még az ő esetükben található *nem tudom* válaszok 1/4-es aránya is meglehetősen magas –, hanem lényegesen nyitottabbak is az új lehetőségek iránt, és sokkal optimistábbak annak pozitív hozadékait illetően. A férfiak más kérdésben is kifejezték nyitottságukat, így pl. sokkal gyakrabban élnének az internetes vásárlás lehetőségével, mint a nők, miként az a kaposvári régió vizsgálatából kiderült. (Ezek a kérdések nem szerepeltek az országos adatfelvételben, ezért itt csak ennek a régióknak az adatait tudjuk bemutatni.)

Az egész kaposvári mintára vonatkozó attitűdbeli különbségek minden esetben mérséklődtek akkor, amikor

csak az aktív géphasználók véleményét néztük: elsősorban erőteljesen csökkent azok aránya, akik nem tudtak állást foglalni a kérdésben, és az ebből fakadó átrendeződés alapvetően mindkét nemnél az egyetértők arányát növelte.

Az internetes vásárlást illetően azonban a kaposvári mintában a nemek különbségénél sokkal markánsabb eltérés tapasztalható az életkorok és az iskolai végzettség szerint. Az életkorról később lesz szó, de az iskolai végzettségről annyit mindenképpen meg kell jegyezni, hogy egyértelmű az összefüggés a két változó között: a legalacsonyabb iskolai végzettségűek közül szinte senki sem élne ezzel a lehetőséggel, míg a legmagasabb arányban (32%) az egyetemet végzettek választak igennel a feltett kérdésre.

Az internetes szavazás mint az attitűdök kifejeződésének újabb aspektusa ismét megmutatta a nők és a férfiak közötti markáns különbségeket: a férfiak nyitottabbak az új megoldásokra, a nők pedig gyakrabban kerülnek a változtatás lehetőségét. (A nemek közötti különbség szignifikáns ebben a tekintetben.) A szavazás területén megnyilvánuló újítással kapcsolatban azonban ismételten sokkal erőteljesebb az iskolázottság befolyása: a legalacsonyabb iskolai végzettségűek 1/7-e, az általános iskolát végzettek 1/3-a, az érettségizettek (és főiskolai végzettségűek) fele, az egyetemi diplomával rendelkezőknek, pedig már 60%-a válaszolt igennel a feltett kérdésre.

Ennél talán érdekesebb azonban az elutasító válaszok magyarázata: a férfiak többsége a rendszer megbízhatatlanságára helyezte a hangsúlyt, míg a nőknél jobban megoszlottak a válaszok a személyesség hiánya, a megbízhatatlanság és a szavazási passzivitás között. További ellenőrzést szült mindkét nemnél, hogy úgy érzik nincsenek meg a technikai és az ismeretbeli feltételei az internetes szavazásnak.

II. Generációs különbségek

Az általános tapasztalat szerint az idősebb korosztály sokkal kevésbé használja a számítógépet és az internetet, mint a fiatalabbak. A munkaerő-piaci aktivitás még tovább erősítheti ezeket a trendeket, mivel a foglalkoztatottak érintettsége sokkal nagyobb, míg az idősebb és/vagy munkaerőpiacról távol lévő korcsoportok esetében eleynyészó a számítógép-használat legegyszerűbb formája is.

Finnországban – és az információs technológiában élen járó többi országban is – a legjobb lehetőségei a 20 év alattiaknak vannak, akik az iskolában hozzáférnek a számítógéphez és az internethez. Ezen életkor fölött már nehezebb az új ismeretek elsajátítása, hacsak nincsen közvetlen szüksége rá az egyénnek a munkájához.

„A 10 és 74 év közöttiek megközelítőleg 2/3-a tudott valahonnan internetet használni. A hálózat és az e-mail használata leggyakoribb a 15–19 évesek között volt. A 20 év alattiak hozzáférést jelentősen növelték az iskolai lehetőségek, amelyek nélkül a két legfiatalabb korcsoportnál az arány leeseett volna 30%-ra. A 60 év felettiak közül nagyon kevésnek volt bárholnan internet-hozzáférése. E-mailt kevésbé használtak, mint internetet.” (Statistics of Finland, Information Society, Computers and internet Connections, 2002)

A németországi elemzések is ugyanazeket a trendeket erősítik meg: „A generációk közötti szakadék veszélyeztetheti az idősebb emberek integrációját társadalmunkba, különösen azokat, akik kisebb társasági életet élnek amúgy is. A fiatalabb szegmensekben az internethez való hozzáférésre és a számítógépes ismeretekre úgy tekintenek, mint a munkaerő-piaci belépéshez szükséges belépőkártyára.” (Göpel, é. n.)

Az információs kor legfőbb nyertesei a fiatal korosztályok, akiknek – országonként különböző mértékű, de mégiscsak – a legnagyobb a hozzájutási esélye a számítógép- és internethaszná-

Az információs társadalom

lathoz. Ezzel szemben az idősebb korosztályok kirekesztődnek az új eszközök használatából. Különösen azokat fenyegeti a leszakadás veszélye, akiknek nincsen munkaerő-piaci kötődésük. Mint tudjuk, Magyarországon ez különösen sok embert érint a 60 év feletti (nők esetében már az 50 év feletti) korosztályból.

Ezek alapján a generációk esetében az alábbi várakozásokat fogalmazhatjuk meg:

1. különbség a technikai jártasságban/érintettségben, vagyis a legfiatalabb korosztály az információs társadalom fő haszonélvezője,
2. az attitűdbeli különbség: a fiatalok a leglelkesebbek az új technológiákkal kapcsolatban,

II.1 A technikai jártasság: számítógép- és internethasználat

Ezek az egymást felerősítő hatások jelenhetnek meg a következő táblázatokban. Sok elemzés az ötvenéveseknél húzza meg a kritikus határt. Valójában általában két nagy életkori határt láthatunk: az egyik a 30 év alattiaknál húzható meg, a másik pedig a 60. életévnél.

15. táblázat. Használt Ön számítógépet az elmúlt négy hét során munkavégzésre, vagy magáncélból bárhol?

	-29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	60,7	38,0	32,2	26,4	6,3	3,1	26,4
Nem	39,3	62,0	67,8	73,6	93,7	96,9	73,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

16. táblázat. Használt Ön számítógépet az elmúlt négy hét során munkavégzésre otthon? (%)

Országos minta							
	-29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	34,1	31,3	27,3	18,0	4,2	1,9	18,8
Nem	65,9	68,7	72,7	82,0	95,8	98,1	81,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gazdasági aktivitást is bevonva az elemzésbe azt láthatjuk, hogy az alkalmazottaknál fontos az életkor a számi-

tógép-használat szempontjából: minél idősebb egy alkalmazott, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy használt számítógépet az elmúlt négy hétben. Ezzel szemben a vállalkozóknál nem tapasztalhatunk ilyen erős összefüggést, bár a 30 év alattiak előnye itt is megfigyelhető. **Az inaktívak leszakadása (a tanulóktól eltekintve, akik messze a legaktívabbak az információs technológiák használatában), továbbá a munkanélküliek szórványos jelenléte a számítógép-használók között egyértelműen kijelöli a digitális kirekesztés határvonalait.**

Az otthoni és a külön megjelölés nélküli számítógép-használat közötti kü-

25
K É K

lönbség a legfiatalabb korosztályban volt a legnagyobb (csaknem kétszeres): ők azok, akik a munkahelyükön vagy az iskolában hozzájutnak a számítógéphez, azonban otthonukban nincsen még gép. A többi korcsoport egyikeben sem lehet ekkora eltérést

találni, mert a többieknek 1,2–6,7 százalékpontnyi a két adat eltérése.

A harminc (és feltehetően főleg a húsz) év alattiak képezik azt a csoportot, akiknél lényegesen, csaknem másfélszer gyakoribb a számítógép használata, mint a számítógép tulajdonlása. (A 20 év alattiak azért nem kerültek külön kategóriába, mert kevés az eset-szám.) Az összes többi korcsoportban magasabb a gépbirtoklók aránya. A „legtehetősebb” csoportot a 40–49 évesek jelentik: Itt minden második megkérdezett háztartásában van számítógép. Emellett itt, illetve a 60 év fölöttieknél figyelhető meg leggyakrabban az, hogy noha a háztartásukban megtalálható, a kérdezettek mégsem használják a számítógépet. Nyilván va-

Az információs társadalom

nalat, illetve hozzáférés. A várakozás az volt, hogy főleg a fiatalabbak által betöltött állásokban lesz általános a használat, de az adatok viszonylag egyenletes elterjedést mutatnak, amelyben a középső generáció (30–49 évesek) a többieknél átlagosan jobb helyzetben van. Azok, akik még hatvan éves koruk felett is dolgoznak, nincsenek látványosan lemaradva a

ban a legfiatalabb korosztály csaknem fele, az idősebbek mindössze 1–2%-a számolt be arról, hogy az elmúlt hónapban használta a világhálót. Itt is a 60 év felettiek, tehát többnyire nyugdíjasok kisebb arányú érintettségéről szólnak az adatok. Ha az internet- és e-mail-használókat azokhoz viszonyítjuk, akik az elmúlt négy hétben egyáltalán használtak számítógépet, akkor a 30 év alattiaknál 3/4-es arányt kapunk, majd onnan a középgenerációnál kb. 1/2-es az érintettség, míg a legidősebbekig tovább csökken.

18. táblázat. Használta Ön az internetet vagy az e-mail-t az elmúlt négy hét során munkavégzésre vagy magáncélból bárhol? Országos minta

	–29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	45,9	20,9	14,2	12,9	2,1	1,3	15,0
Nem	54,1	79,1	85,8	87,1	97,9	98,7	85,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

többi korcsoporthoz képest, aminek oka éppen az lehet, hogy mindegyik csoportban alacsony arányú a géphasználat.

Az otthoni számítógéppel nem rendelkezők közül leginkább a 40 év al-

Még ennél is csekélyebb azok aránya, akiknek az otthonában van internetes kapcsolat: a legjobb ellátottság – akárcsak a számítógépekénél –, ismételtén a 40–49 éveseknél figyelhető meg. Náluk az otthoni számítógéppel

lamely más családtag használja a gépet, elsősorban a gyermekük.

Emlékezzünk vissza, hogy a férfiak és a nők között ebben a tekintetben nem volt különbség!

A kaposvári eredmények rámutatnak arra, hogy nemcsak a számítógép-

19. táblázat. Van Önöknek internet-hozzáférések? Országos minta

	–29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	14,7	11,2	17,3	14,6	6,3	2,5	11,0
Nem	24,3	29,2	31,8	20,8	10,0	3,7	19,8
Nem kellett kérdezni	61,0	59,6	50,9	64,6	83,7	93,8	69,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

17. táblázat. Van-e Önöknek személyi számítógépük?

	–29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	39,0	41,1	50,3	35,4	16,8	6,2	31,4
Nem	61,0	58,9	49,7	64,6	83,2	93,8	68,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

használat elterjedtsége differenciáldik generációk szerint, hanem az is, hogy mire használják az egyes (egy-más után egyre kevesebb embert számoló) korosztályok ezt az eszközt. Az 50 év alattiak háztartásaiban leggyakrabban mindenhol a játékot nevezték meg, majd innen kezdve a szövegszerkesztés említése volt a leggyakoribb.

A kaposvári térségben nagyon alacsony a munkahelyi számítógép-has-

ználat elterjedtsége differenciáldik generációk szerint, hanem az is, hogy mire használják az egyes (egy-más után egyre kevesebb embert számoló) korosztályok ezt az eszközt. Az 50 év alattiak háztartásaiban leggyakrabban mindenhol a játékot nevezték meg, majd innen kezdve a szövegszerkesztés említése volt a leggyakoribb.

A számítógép-használathoz képest feltűnően csekély az internet-használók aránya: az országos mintá-

rendelkezők 1/3-ának van csatlakozása a világhálóra.

Az e-mail-használat gyakoriságáról csak a Kaposvár környéki adatok beszélnek. Ebből az derül ki, hogy egyetlen olyan korcsoport van, amelyik életében rendszeres kommunikációs eszközzé vált az e-mail: a legfiatalabbak. Az ő esetükben minden második e-mailezik inkább több mint kevesebb rendszerességgel, ezzel szemben a többieknek nem ilyen természetű az e-mailezés. Az alacsony használatot ismételtén nem vezethetjük vissza sem a géphiányra, sem az információk hiányára.

Minden életkori csoport meglehetősen tájékozott volt a számítógépek széleskörű felhasználási lehetőségét illetően, de a generációs információs szakadék itt is tapasztalható: a legfiatalabb korosztályban egyetlen ember akadt, aki nemleges választ adott, az ötven év felettieknél arányuk már csaknem elérte az egynegyedet.

II. 2 Az attitűdök és a korcsoportok

Azt várjuk, hogy az életkor növekedésével párhuzamosan növekszik annak valószínűsége, hogy

1. a kérdezett nem tud választ adni a feltett véleménykérdésekre (miként ezt már a férfi-női dimenzióban is megfigyelhettük);
2. kevésbé gyakran ad pozitív válaszokat
  - a. az információs társadalomnak a bizonytalanság növekedésére gyakorolt hatásával kapcsolatban,
  - b. vagy a társadalmi esélyekre gyakorolt hatását illetően.

Mint már előbb láttuk, az országos reprezentatív minta szereplőinek 20%-a nem tudott véleményt alkotni azzal kapcsolatban, hogyan fog hatni az információs társadalom a bizonytalanságra. A *nem tudom* válaszok aránya a 40 év alattiaknál és a 70 év felettieknél tér el jellegzetesen az átlagos értéktől. Elég egységesnek tűnik, a korosztályoktól függetlenül az a 30%-os rész, amely szerint a bizonytalanság fog növekedni. A legoptimistább vélekedést a 60 év alattiaknál láthatjuk, tehát azoknál, akik többségükben a gazdaságilag aktívak táborába tartoznak (vagy fognak tartozni).

20. táblázat. Ön szerint az információs társadalom csökkenti vagy növeli a bizonytalanságot?

	-29 év	30-39 év	40-49 év	50-59 év	60-69 év	70-	Osszesen
Inkább csökkenti	43,0	39,9	39,6	39,3	30,9	22,5	35,7
Inkább növeli	29,6	31,3	33,5	32,0	30,4	22,5	30,0
Nem változtat rajta	16,3	19,6	9,3	12,9	17,8	11,3	14,5
Nem tudja	11,1	9,2	17,6	15,8	20,9	43,7	19,8
Osszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az információs társadalom

Ez az arány azonban egyértelműen lecsökken, ha csak azok véleményét kérdezzük, akik használják is a számítógépet. A tájékoztatatlanságot és a negatív viszonyulást kifejező vélemények erőteljesen csökkennek, miközben az optimista hangok súlya 10 százalékponttal megemelkedett. A válaszadók filterezésével egyszersmind eltűnik a fiatalok optimistább vélekedése is: a *bizonytalanság csökkentésébe vetett hit nem az életkorral, hanem inkább a számítógép-használatban való jártassággal van kapcsolatban.*

A kérdezettek 2/3-a ért egyet azzal, hogy az egész ország számára inkább előnyökkel, mint hátrányokkal fog járni. A generációk közötti különbség a 40. életévnél a legerősebb: az ennél fiatalabbak azok, akik egyértelműen optimisták.

21. táblázat. Ön szerint az információs társadalom inkább előnyös vagy hátrányos lesz az ország számára?

	-29 év	30-39 év	40-49 év	50-59 év	60-69 év	70-	Osszesen
Inkább előnyös	81,5	83,4	68,3	70,2	59,4	47,9	67,7
Inkább hátrányos	5,2	6,1	12,6	6,2	13,2	9,9	9,1
Nem tudja	13,3	10,5	19,1	23,6	27,4	42,2	13,2
Osszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Azonban ha ismételten csak azoknak a véleményét vizsgáljuk, akik az elmúlt időszakban használtak számítógépet, akkor feloldódik a generációs különbség, ismételten lecsökken a nem tudom válaszok aránya, és az egész minta véleménye egybehangzóan pozitív az országra gyakorolt hatást illetően.

A településre vonatkozó előnyök és hátrányok terén a bizonytalanság nagyobb, mint az országra vonatkozó

véleményekben. Itt még többen mondták, hogy nem tudják eldönteni a kérdést, miközben csökkent azok aránya, akik a településük számára előnyösnek tartják a változásokat. A vélemények közötti különbség megint a 40 évnél fiatalabbak és idősebb csoportja között vált szét a legerősebben.

Most nézzük a számítógép-használók táborának csoportját! A bizonytalanok aránya itt is megnőtt, és a településszintű vizsgálat magával hozta az előnyöket remélők csoportjának csökkenését.

A fenti tendenciák folytatódtak az egyénre gyakorolt hatás vizsgálatakor is: saját magukra vonatkoztatva már csaknem 1/3-os azok aránya, akik nem tudják megválaszolni a kérdést. Mindeközben csak 57% gondolja azt, hogy számára több előny, mint hátrány származik az információs társadalomból.

Ez volt tehát az a kérdés, amelyre az országos reprezentatív minta tagjai a

legkevésbé optimistán választottak, azonban az aktív géphasználók véleménye meglepő módon nem mutatott különbséget ahhoz képest, amikor a település perspektíváját kérdezték.

Ugyancsak a fiatalok (40 év alattiak) részéről nyilvánult meg a legnagyobb bizalom az új lehetőségek iránt. Ők azok a Kaposvár környéki fiatalok, akik el tudják képzelni, hogy esetleg interneten keresztül vásároljanak. A 40 év fölöttiek már sokkal ritkábban próbálnák ezt ki. Ez részben a biztonságra való törekvése, részben az ismeretek hiányára vezethető vissza.

Szintén az életkor-függő tájékozottság nyilvánul meg abban, hogy a kérdezettek milyen mértékben tudják elképzelni az internet használatát mindennapi életükben. Az életkor

előrehaladtával egyértelműen csökken a kérdezettek igénye arra, hogy az internetet elvileg vásárlásra is használják. Két ponton látható markáns eltérés a korcsoportok között: a 40 év alattiak, majd az 50 felettiek véleményében.

Az információs társadalom

22. táblázat. Vásárolna-e az interneten keresztül? – kaposvári régió

	–29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60–69 év	70–	Összesen
Igen	28,0	26,7	16,5	5,9	3,1	–	13,7
Nem	70,7	69,5	81,6	91,9	96,9	98,9	84,4
Nem tudja	1,3	3,8	1,9	2,2	–	1,1	1,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A internetes szavazás lehetősége szintén megosztotta a generációkat: de

III. A távmunka lehetőségének vizsgálata a kaposvári régióban

Magyarországon a távmunka elterjedése alacsony mértékű. 2001-es adatok szerint „távmunka kutatások azt mutatták ki, hogy Magyarországon, szemben az európai 6%-kal, 1%-ot sem éri el a távmunkások aránya. A jelenleg távmunkát végzők nagy része ún. kényszervállalkozó, aki csupán azért alapított céget, hogy úgymond számlaképes legyen. A vállalatok ugyanis szervezetükön belül alig alkalmazkák a távmunkát, külsősök megbízása esetén pedig preferálják a költségként leírható szolgáltatásokat, kibújva a magas TB terhek, személyi költségek fizetése alól. A klasszikus, alkalmazotti távmunka jelenléte tehát hazánkban elenyésző, elterjedését hátráltatja a konzervatív munkakultúra, a menedzserek újtól való ódzkodása... A szemléletváltás nem valószínűsíthető meg egy konzervatív munkaszervezésre épülő szervezetben, ahol az értékelés a dolgozók jelenléte, és nem munkájuk eredménye alapján történik. Ráadásul, a vállalatok ma még túlságosan költségesnek tartják a távmunkahelyek kialakítását.” (Wesselényi, 2001:1)

most a legmagasabb aktivitást nem a legfiatalabb korosztály fejtette ki, hanem a második életkori csoport, a 30–39 év közöttiek, akik körében egyetértők aránya csaknem elérte a 2/3-ot az. A fiataloknál és az iskolázottabbaknál a fenntartás elsődleges oka az, hogy félnek a rendszer megbízhatatlanságától, míg az idősebbeknél a személyes kapcsolatok hiánya és az egyéb okok (pl. a számítógépnek, vagy a számítógépes ismeretnek a hiánya) szerepel fő indokként. (Hasonlóan ahhoz, amit a nőknél tapasztaltunk.)

Az attitűdök életkorok szerinti vizsgálatnál tehát arra derült fény, hogy ugyan jelentős eltéréseket tapasztaltunk a korcsoportok között, azonban ha kiszűrjük annak hatását, hogy a fiataloknál gyakoribb, az idősebbeknél pedig ritkább a géphasználat a jellemző, akkor ez az attitűdbeli különbség egyértelműen eltűnik.

sára (*work-life balance*). Másrészt a távmunkával és az internet által megvalósítható új életmód formáival kapcsolatban a legfiatalabbak lesznek a leginformáltabbak, ám a távmunka iránt a család-munka dilemma által leginkább nehéz helyzetben lévő 30–39 évesek lesznek a legfogékonyabbak. Ezért azt várjuk, hogy ez a lehetőség elsősorban a 30–39 évesek számára jelenik meg vonzó eszközként az élet különböző területeinek összehangolására. Ugyanakkor a legfiatalabb korosztály átlagosnál nagyobb affinitása is megfigyelhető, mivel ők könnyebben használják az új eszközöket és magasra értékelhetik a flexibilitást.

23. táblázat. Vállalna-e távmunkát? – kaposvári régió

	Férfi	Nő	Összesen
Igen	26,2	27,2	26,8
Nem	72,4	72,5	72,4
Nem tudja	1,4	0,3	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

Nemek szerint nem lehet különbséget tapasztalni a távmunkával kapcsolatos affinitásban, amely ellentmond várakozásunknak. Mindkét nem bő egynegyede vállalna szívesen ezt a lehetőséget. A fő megosztottság tehát nem a férfiak és a nők között húzódik, hanem például az életkorok (lásd később), ill. az iskolai végzettség mentén: míg az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél elutasításra talált a távmunka gondolata, addig az érettségizettek és a főiskolai végzettségűek 38%-a elfogadta azt. Érdekes módon csökkenés következett be az elfogadottságban az egyetemi végzettségűekhez érve: itt egyrészt magyarázatul szolgálhat az, hogy az általuk végzett feladatokról (pl. vezetői, irányítói munkakör) úgy vélik, hogy nem lehet távmunkában végezni, de jelenleg az alacsony esetszám nem ad lehetőséget az adatok további bontására.

A távmunka iránti legnagyobb fogékonyság tehát a két legfiatalabb korcsoportot, a 40 év alattiakat jellemzi. Valószínűleg azért is, mert ők tudják,

hogy milyen tartalommal is lehetne megtölteni ezt a kategóriát. Egy további magyarázat lehet – amelyet szintén

Az információs társadalom

24. táblázat. Vállalna-e távmunkát? – kaposvári régió

	-29 év	30-39 év	40-49 év	50-59 év	60-69 év	70-	Összesen
Igen	48,8	48,6	29,3	20,9	6,3	1,1	26,9
Nem	50,0	48,6	70,7	79,1	93,7	97,8	72,3
Nem tudja	1,2	2,9	–	–	–	1,1	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

nem tudunk adatainkon ellenőrizni –, hogy ezek az emberek a munka és a család összeegyeztetésének a terhe leginkább nyomaszt, és ezt a feszültséget ezen a módon tartanak enyhíthetőnek.

Ugyancsak szignifikáns kapcsolatot tapasztalhatunk a távmunka iránti érdeklődés és az idegennyelvtudás között. Azok, akik beszélnek semmilyen idegen nyelvet, kétszer olyan gyakran vennének részt szívesen a távmunkában. Itt azonban ezt a sajátosságot szintén az iskolai végzettség hatásának tudhatjuk be, bár annak hatását ez a készség megsokszorozza.

Összegzés

Az információs társadalom terjedése eltérő mértékben hat a különböző társadalmi csoportokra. Ez a hatás sokkal intenzívebben érinti a generációk, mint a nemek közti különbségeket. Az adatok azt jelzik, hogy a közvélekedéssel – és a korábbi adatokkal szemben – a nők nem tartoznak a lezszakadók közé, bár találtunk arra vonatkozó jeleket, hogy a nők esetében az instrumentális technológia-használat tipikusabb, mint a férfiaknál, de ez további vizsgálatot és alátámasztást kíván. A számítógép- illetve internethasználat társadalmon belüli tagolódásában a legfőbb választóvonalnak a korosztályokon túl az iskolai végzettség, de még ennél is inkább a (jelenlegi vagy jövőbeli) munkaerő-piaci kötődés számít. A munka formájának és tartalmának jelentős átalakulása zajlik, ahol a folyamatos, megszakítás nélküli foglalkoztatást felváltja az ati-

pikus, illetve rugalmas foglalkoztatás. Azonban azt kell látni, hogy az embert körülvevő intézményeknek (munkahely, iskola) kiemelkedő jelentősége van egy újabb aspektusból is, mégpedig a legújabb információs technológiák megismerésének lehetősége szempontjából. Marie Jahodának a foglalkoztatás látens funkcióiról megfogalmazott téziseihez tehát hozzáfűzhetünk egy újabb tételt: A foglalkoztatásnak van egy olyan látens funkciója is, hogy tudomásunk legyen az információs technológia és az információs társadalom legújabb eszközeiről és azok használatáról, és ez egyszersmind meghatározza a hozzá fűződő viszonyunkat is.

Az információs technológia egyszerű használata és a vele kapcsolatban kialakított attitűdök azonban tipikusan szétváltnak a nemek és a korosztályok szerint is: feltűnő a nők és az idősek tájékozatlansága, bizonytalansága az új lehetőségek használatával és hatásaival kapcsolatban. A tájékozatlanság mellett a negatív hozzáállás is megjelenik ebben a két csoportban. Azonban akárcsak az eszközök használatában, úgy az attitűdök esetében is fontos magyarázóváltozó az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás. A korosztályi különbségek noha kétségtelenül mélyek, a valódi választóvonal ott húzódik meg, hogy a kérdezett a számítógépet használja-e – és itt újra előke-
rül az intézményi kötődés fontossága. Ha igen, akkor ugyanis sokkal tájékozottabb és optimistább az információs technológiák hatását illetően, mint a használatból kizártak – és ez az összefüggés teljes egészében független a kérdezett korcsoportjától.

Ugyanígy a nemek közötti attitűdbeli különbség is mérséklődött, ha csak a használók véleményét vettuk figyelembe, bár a férfiak pozitívabb hozzáállása minden kérdésben jellemzőbb maradt.

A családi státus elemzése ismét fényt derített a fiatalabb generációk előnyösebb helyzetére, amely mindenképpen pozitív indikátora lehet a digitális szakadék csökkenésének. Minden más családi státushoz képest a gyermekek csoportja a leggyakoribb számítógép- és internethasználó, amely eredmény egybevág a korosztályok szerinti különbségeknél tapasztaltakkal.

29
K É K

Jegyzetek

- 1 Van-e számítógépük, illetve otthoni internet-hozzáférésük? Használt-e számítógépet, internetet, e-mailt az elmúlt négy hét során munkavégzésre, vagy magáncélból bárhol? Használt-e számítógépet, internetet, e-mailt az elmúlt négy hét során otthon? Az információs társadalom inkább előnyös, vagy inkább hátrányos az ország számára, a település számára és az egyén számára?
- 2 Ebben a vizsgálatban konkrét kérdés szerepelt arra vonatkozóan, hogy a kérdezettnek a munkahelyén van-e saját használatú számítógépe, illetve van-e hozzáférése számítógéphez, továbbá hogy mire használják legjobban az otthoni számítógépet. Arra is vonatkoztak kérdések, hogy milyen okkal magyarázzák azt, ha szeretnék vagy éppen nem szeretnék számítógépet venni. Nagyon fontos információkat nyerhettünk továbbá az információs társadalom megítéléséről is.
- 3 Ettől a csoportosítástól eltér Tardos Róbert kutatási eredménye, aki az internethasználatot négy különböző faktor

mentén bontotta szét: 1. aktuális, információ-orientáltság; 2. rekreációs orientáció; 3. instrumentális (praktikus-üzleti); 4. hi-tech kommunikáció. (Tardos, 2003: 19)

Felhasznált irodalom:

- Göpel, Maja (é. n.): The Generation Gap in the Information Society <http://www.global-society-dialogue.org/background.htm> 2003. április 16.
- Johnston, Peter (2001): eEurope Strategies and the Digital Divide in the European Union. mineco.fgov.be/information_society/digital_divide/Presentation_Johnston.doc, 2003. április 16.
- SIBIS (2003): SIBIS Pocket Book 2002/03. Measuring the Information Society: in the EU, the EU Accession Countries, Switzerland and the US. <http://www.sibis-eu.org>, 2003. szeptember 12.
- Sorensen, Knut H. (2002): Love, Duty and the S-Curve. Summary on the Project Strategies of Inclusion: Gender in the

Az információs társadalom

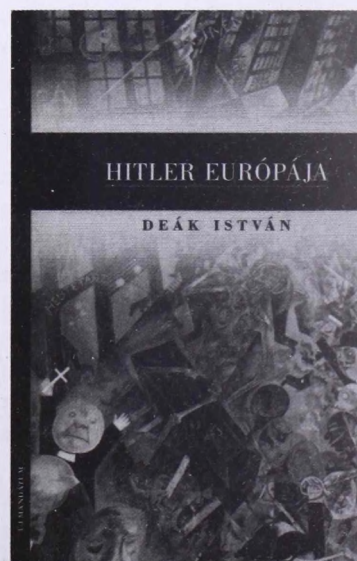
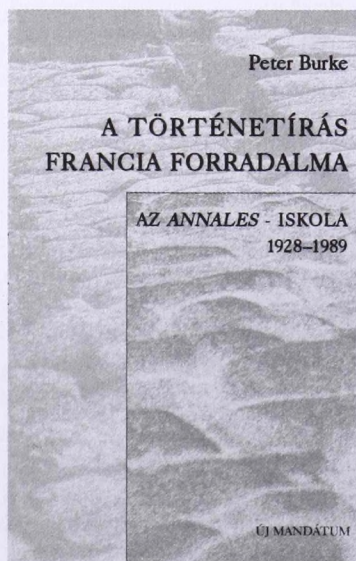
- Information Society (SIGIS). www.rcss.ed.ac.uk/sigis/public/D02/D02_part1.pdf 2003. április 16.
- Statistics Finland, Information Society, Persons aged 15 and over http://www.stat.fi/tk/yr/tietoyhteiskunta/tietokone_tkonejainetnetvrteu_kuvataulu_en.html, 2003. április 16.
- Statistics of Finland, Information Society, Computers and internet Connections (2002): http://www.stat.fi/tk/yr/tietoyhteiskunta/tietokonejaverkkoyhteys_en.html, 2003. április 16.
- Tardos Róbert (2003): Az internet terjedése és használata Magyarországon 1997–2001, Jel-Kép 2003/1. 7–22.
- The Finns and the Information Society. http://www.stat.fi/tk/yr/tietoyhteiskunta/suomalaiset_en.html, 2003. április 16.
- Wesselényi Andrea (2001): A távmunka jelene és jövője Magyarországon – Tév-

hitek és valóság. <http://www.tavmun-kainfo.hu/magyar2001.htm>, 2003. május 26.

Beáta Nagy

Inclusion or Exclusion: Gender and Generation Gap in Information Society

Studies on the impacts of information society often examined the use of PC's and the internet in gender relation. Initially there were some gender-related differences that did not become a trend as of today. Moreover, the use of information tools and the attitudes in connection with their penetration and effects do not implicate clear and distinguishable patterns. Based on these dilemmas, my study is split into two parts: firstly it describes the international data of SIBIS and the Hungarian situation in 2003, and secondly, it analyzes the attitudes towards and of the two different genders.

Előjáróban leszögezném, hogy nem vagyok szociológus. Eredetileg újságíró vagyok, illetve magyar-könyvtár szakos tanár. Három éve egyre aktívabban dolgozom a magyar civil nőmozgalomban, és Pető Andrea nő történésznek köszönhetően kerültem az előadók sorában. Ő úgy gondolta, hogy mint a MINők, a Magyar Internetező Nők Egyesületének ötletadó alapító elnöke a nyilvánosan megpályáztatott előadások sorában lehetne mondandóm a konferencia témájába vágóan. Információim egyrészt a bárki számára hozzáférhető on-line és offline olvasható publikációkból, másrészt a személyes egyéni és civilszerve-

méter mentén végzenek vizsgálatot (részletesebben a honlapjukon lehet tájékozódni: www.nrc.hu).

Férfiak többségben

A legutóbbi NRC-TGI kutatásból, amelyet a nyilvánosan közöltek a sajtóban megtudhattuk, hogy a magyar neten a férfiak vannak többségben, de jelentősek a két nem közti különbségek. 2003 elején adták ki azt a kutatási jelentést, amely ezt a megállapítást tette a magyar internetezők társadalmáról.

A Net Research Center és a TGI Magyarország közös, offline kutatásokkal

Csapó Ida

Nők a cybertérben, azaz férfidomináns-e a net?

31
K É K

zeti tapasztalataimból származnak. Előrejelzem, hogy fel fogok olyan kérdéseket is vetni, amelyekre jómagam nem tudok válaszokat adni, de a szociológusok kutatásaikkal ezt majd megtehetik.

Csak a magyar internetről szeretnék beszélni, és a címben feltett kérdésre máris jelezni, hogy a válasz, úgy tűnik igen: férfidomináns a hazai virtuális világ. Legalább is egy legutóbbi kutatási híradás ezt állította, rögtön a címében. Érdemes azonban feltenni a kérdést: mit tudunk egyáltalán a női felhasználókról Magyarországon?

A feleletnél a meglévő kutatásokra támaszkodhatunk. Az általam leginkább ismert on-line életstílus kutatás egy évente ismétlődő kutatássorozat része, amelyet az NRC Piackutató Kft. és a TGI Magyarország cégek készítenek hazai vállalatok részére. Három évre visszamenőleg vannak adataik, illetve a Net Resource Centernek létezik egy önálló kutatása is, ahol 10 para-

megalapozott internetes felmérését "Visitor Lifestyle Research" (VLR) névre keresztelték, és évente ismétlik, így ma már bizonyos tendenciák láthatóak. Például az is, hogy két-két és fél évvel ezelőtt magasnak számított az internetező nők aránya, ez azonban azóta is stagnál 40% körül. A magyar nők a teljes 18–64 éves népességen belül 51%-ot képviselnek, az interneten azonban a férfidominancia a jellemző elsősorban a rendszeresen internetezők körében. A 2002. év adatai alapján a felnőtt magyar lakosságon belül 318 ezer férfi és 218 ezer nő internetezik hetente legalább egy alkalommal – Magyarországon az internethasználok aránya alacsony: jelenleg 10–12%.

Különbségek a nemek között

A magyar férfiak több mindenre használják az internetet, mint a magyar

nők – állapította meg a Visitor Lifestyle Research (VLR). A rendszeresen internetező nők 88%-a elsősorban kommunikál a neten: e-mailezik. 85%-uk olvas internetes magazino-kat, közel négyötödük kutat információ után a világhálón. A szabadidős programok keresése az egyetlen tevékenység, amelyet a magyar nők közül szignifikánsan többen végeznek az interneten (férfiak 44%, nők 51%).

A különböző szoftverek, képek, zenék letöltése inkább férfias elfoglaltság, kétszer annyian foglalkoznak ezzel, mint a nők. Jellemzőbb a férfiakra az internet üzleti célú használata is, bár az elmúlt egy évben a nők között

is jelentősen – 8-ról 13 százalékra – nőtt az internetet üzleti céllal igénybevevők aránya. On-line banking szolgáltatásokat az internetező nők 16%-a vesz igénybe, 6%-kal többen, mint előző évben. Ez azonban még így is jócskán elmarad a férfiaknál mért 28%-tól. Az on-line vásárlás mindkét nemnél alacsony még mindig, de itt is jellemző, hogy a férfiak vásárolnak on-line többit (férfiak 16%, nők 9%), noha köztudott, hogy a való világban a nők a többit vásárlók.

A Visitor Lifestyle Research 2002. egyik legmegdöbbentőbb felfedezése a különböző on-line hirdetések elfogadottságának jelentős mértékű csökkenése volt, s e téren is különbség van a nemek között. A nők már 2001-ben is kevésbé tolerálták az on-line hirdetéseket, 2002-re két nem közötti különbség e tekintetben tovább nőtt. A bannerhirdetéseket a férfiak 44%-a, a nőknek csupán a 24%-a fogadja el. Az egyetlen hirdetési forma, amelyet a

Az információs társadalom

nők jobban kedvelnek a férfiaknál, az elektronikus levélreklám.

Árnyaltabb kutatás nőkre?

Érdeklődésekre kiderült, hogy ugyan három évre visszamenőleg sokféle szempont alapján sokféle adat áll rendelkezésre a fent említett kutatásokban, de senki nem kért a meglévő adatokból kibontva, csak nőre vonatkozó mélyebb összefüggéseket feltáró, komplexebb tanulmányt. A nők mint internetes célcsoport úgy látszik nem érdekes az üzleti világ számára, de az Informatikai Minisztériumot sem érdekli – úgy tűnik – a lakosság több mint felét kitevő nők internethasználati szokásai. Miközben az internetes penetráció növelése szándék szintjén jelen van, úgy látszik, a női nethasználók megnyeréséért nem igazán történik semmi sem.

Különösen az a tény gondolkodtat el, hogy lassan három éve stagnál nemek viszonylatában a nők aránya – 40% körül – a nethasználók között.

Okok részben a fentiekben magyarázatot lelhetnek – ritkábban használják, kevesebb dologra – de vajon miért? A nők híresen beléjük – belénk nevelt – technika fóbiája a magyarázat? Ez a kérdés amúgy felveti már a társadalmi nem, a gender szempontokat is.

Vagy másképp kellene tanítani a nőket nethasználatra? A világ nyugati felén vannak erre törekvések, mitöbb kialakult módszertanok.

Vagy nincs megfelelő női tartalom? Ez utóbbi kérdést nézzük meg a továbbiakban kicsit közelebbről.

Milyen a női tartalom Magyarországon?

1. A lapoknak szinte kivétel nélkül léteznek már on-line változatai a *Nők Lapjától az Anyák Lapján*, a

Gyöngyön és a *Kiskegyeden* át az *Elle*-ig, tehát a hazai lapokon át a külföldi kiadók magyar megjelenéséig. Ezek tartalmi színvonala, felfogása egyezik a papírváltozatokéval, gyakran a „*süssünk-főzünk, hogyan fogjunk pasit?, szé-pülünk-fogyjunk, kertészked-jünk, lakberendezzünk, gyerekneveljünk*” témakörökre szűkül le, azaz a hagyományos női/családi szerepeket erősíti, azokra fókuszál, ritka kivételtől eltekintve.

2. Önálló, azaz *csak on-line változatban létező női portál* a *She.hu*, amely azonban jó ideje nem frissül.

3. *Mindhárom vezető nagy portálnak van ma már női része: az Origo-nál a Női Lapozó, a Korridornál az Amazóna, az Indexnél a Velvet.* Ez utóbbi kettő próbált a hagyományos női szerepfelfogáson túllépni, több ilyen jellegű írást közöltek külföldről, belföldről egyaránt, saját újságíróik feldolgozásában. Időközben azonban mindkét helyen létszámléptetés történt, és – jellemzően? – a feministább szemléletű főszerkesztőnők áldozataul estek ennek. Mindezt érezhető már: az Amazóna és a Velvet is megindul a bulvárosodás „posványos” útján. Mindez tragikusnak is mondható, mert inkább az Origo *Női Lapozó*-jának kellett volna pozitív értelemben változnia, elmozdulnia a „liba-magazin” szintről, és nem a másik kettőnek elkezdenie a mélyrepülés süllyedés ide.

4. *A magyar interneten a kismamás oldalak* hihetetlenül gazdagok, ezek csak on-line léteznek. Önszerveződő közösségek köré épülő honlapokról, netes tartalomfejlesztésekről van szó – kettőt említve csak közülük: *Babapont.hu* *Babaret.hu*

5. *A női esélyegyenlőségről komplexebben, illetve feminista nézőpontból két megközelítés található a magyar interneten:* a *Hír-Nők* (ELTE – Thun Éva), illetve a *Tárki* női adattára (Nagy Ildikó). Saját

egyesületünknek, a MINőknek is vannak e téren próbálkozásai honlapunkkal, illetve a Nőtárs hírlevéllel, levelezőlistával.

6. Ha már itt tartunk, érdemes még foglalkozni a *női civil szervezetek internetes jelenlétével* is. Ez minimális: 10%-nyi az összesből (120 nőszervezet, nemek esélyegyenlőségével foglalkozó NGO létezik ma Magyarországon). Akiknek van internetes megjelenése:

1. ESZTER Alapítvány: www.eszteralapitvany.hu
2. EszterTáska Alapítvány: www.nextwave.hu/esztertaska/
3. Habeas Corpus Munkacsoport: www.habeascorpus.hu
4. Labrisz Leszbikus Nők Egyesülete: www.labrisz.hu
5. Magyarországi Női Alapítvány – MONA: www.mona-hungary.org
6. Magyar Védőnők Egyesülete: www.mave.hu
7. MINők, Magyar Internetező Nők Egyesülete: www.minok.hu
8. NaNE (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen) Egyesület: www.nane.hu
9. Nők a Balatonért Egyesület: www.balatonregion.hu/nabe/
10. Soroptimist International pécsi női klubja két eseménysite-tal van jelen a neten:
– www.women2000.pte.hu/women2k/index.html
– nokellenierozsak.minok.hu/ (Az utóbbi a nők elleni erőszak kapcsán született médiakampányhoz kötődő site a MINőkkel együttműködve készült.)
11. Veszprémi Nők Kerekasztal Egyesülete: www.venoke.hu
12. Zalai Nők Egyesülete (családsegítő portál): csalad.zala.hu

MINők, Magyar Internetező Nők Egyesülete

A fentiekben említett kutatás összegző-

Az információs társadalom

en megállapította, hogy a magyar nők még korántsem használják ki a net nyújtotta lehetőségeket. Nem véletlenül jött létre két és fél évvel ezelőtt – 2001 májusában – a MINők, a Magyar Internetező Nők Egyesülete Közhasznú Szervezet. Civil szervezetként többek között azt tűztük ki célul, hogy a *nők körében népszerűsítsük az internethasználatot*, segítjük a nőket abban, hogy a számítógépet és az infokommunikációs eszközöket – elsősorban az internetet – *magabiztosan tudják használni jobb életminőségük érdekében*. Egyesületünk további célja, hogy minél inkább biztosított legyen a *nők esélyegyenlősége a legkorszerűbb infokommunikációs eszközök használata révén általában, illetve kiemelten az infotechnológiai és infokommunikációs iparban*, valamint fontos az is, hogy a *nők képesek legyenek a hálózatépítésre, a hálózatokban való hatékony részvételre*. Mindezek elérése során tekintettel vagyunk a tudásalapú társadalomra, az EU-hoz való csatlakozásra és az élet-hossziglan tartó tanulásra.

Tevékenységeink között az ismeretterjesztés, az információcsere, az oktatás, előadások tartása, a hálózatépítés, a kiadványozás, a kutatás, az on-line és offline publikálás egyaránt szerepel. *Saját honlapunk* van, ahol részletesen lehet rólunk, programjainkról tájékozódni, illetve az általunk fejlesztett internetes tartalom is olvasható: www.minok.hu

Heti megjelenésű *hírlevelet* bocsátunk közre Nőtárs néven esélyegyenlőségi témákra, gender tartalmakra fókuszálva. *Levelezőlistákat* működtetünk, például a magyar női civilszervezetek számára. 2002-ben egy általunk kiírt pályázatra beérkezett pályaművekre alapozva könyvet adtunk ki kezdő internethasználó nőknek *„Behálózva – Nők és a net”* címmel a kanadai nagykövetség támogatásával. *Webszerkesztő tanfolyamot* tartotunk, elkészítettük a Budapesti Ál-

lamgazgatási és Közgazdaságtudományi Egyetem *TársadalmiNem és Kultúra Kutató Központjának honlapját*: gender.bkae.hu. *Konferenciákon* ismeretterjesztő előadásokat, internethasználati oktatásokat tartotunk nőknek, *osztrák női lapban* publikáltunk a magyar netes női helyzetről.

Egy hosszú folyamat elején vagyunk, van még teendőnk bőven azért is, hogy az előadásom elején említett netkutatások adatai javuló tendenciát mutassanak.

Amire szükség volna: komplexebb szemléletben, gender érzékenységgel kezelni a magyar nők nethasználatát.

33
K É K

A döntéshozatalai pozíciókban lévőknek pedig eldönteni: akarják-e tényleg komolyan növelni a netes penetrációt. Ha igen, ennek egyik módja volna meggyőződés, meggyőződésünk szerint, ha igazán fókuszálnának a nőkre. Bizonyos, hogy jó célcsoport lenne a nőké sok tekintetben, csak fel kéne ismerni (még az infokommunikációs üzleti szférának is!).

A gender szempontokra érzékeny szociológus kutatók számára pedig érdekes terület lehetne az interneten jelenleg található női tartalom minőségének kutatása, amelyhez kiindulási alapot szolgáltathatnak az általam összegyűjtött női témájú webhelyek. De a női igények kiderítése is fontos lenne az on-line tartalomnál – médiaszociológusoktól már ismert, hogy a valóságos világban a nőket nem elégíti ki a „libamagazin” szint, sokkal többen olvasnak politikai napilapot, gazdasági újságokat, mint azt sokan hinnék. A fő kérdések tehát változatlanok: mi tartja

távol a nőket itthon még mindig az internetről?

A technofóbia? A megfelelő – gender érzékeny – női tartalom hiánya? A nem nőbarát webhely-felépítés, ilyen arculat? Netán az oktatási hiányosságok? Vagy...?

Ida Csapó

Women in Cyber Space, or Is the Internet Men-Dominant?

The establishment of information society doesn't necessarily mean the elimination of gender differences, as it was suggested by some before. This has been agreed on the conference in Athens in May entitled "Women in Information Society".

This new technology has a lot of advantages and it makes life easier for women in

Az információs társadalom

many ways: for example by allowing more flexible organization of work processes, by allowing distance working that ensures the easier harmonization of work and private life in certain periods. At the same time Internet opens new opportunities for women: it increases their contacts, they can actively build networks through their work, private life and participation in the activities of civil organizations.

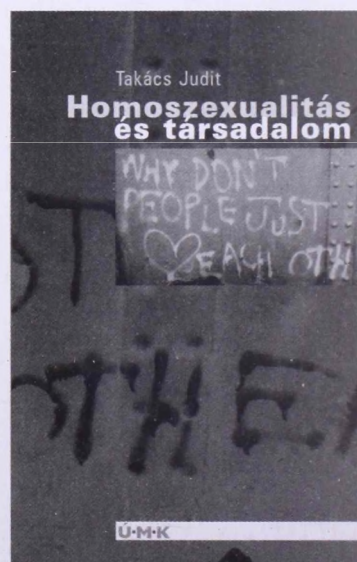
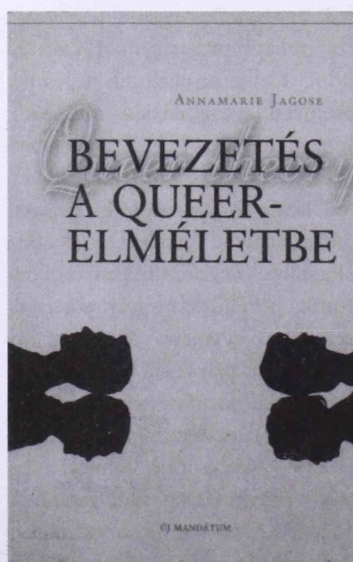
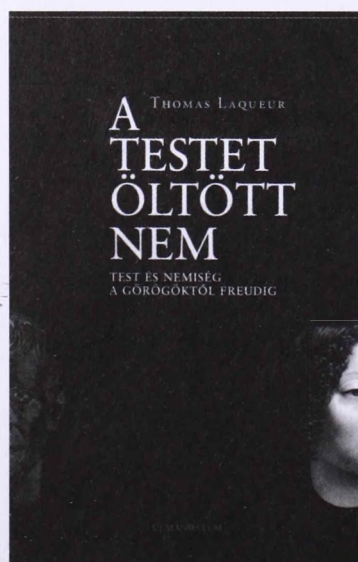
In the contrary, statistics and trends show that women get into the background regarding the use of both info-communication and high technologies – women do not have equal opportunities in cyber space either.

According to Eurobarometer 2002 the penetration of the use of PC's at men is 55,5% and at women is 45%; the penetration of the use of the Internet at men is 45% and at women is 35%. In Hungary this figure is higher, it's 40–42%, but it is stagnating for the last two years. What is the reason of this stagnation?

What are the barriers for women to penetrate into the cyber space? What is the difference in usage pattern between girls and boys, between women and men? What kinds of gender stereotypes can be detected regarding the use of Internet and the info-communication sector? Are there positive models that can help women to overcome the barriers mentioned above?

In my study, I will try to answer the above questions based on the experiences of our organization and I will try to outline the to-do's in our country.

A NEMISÉG ÉS TÁRSADALOM sorozat megjelent kötetei:

Sokat és sokan beszélnek az információs társadalomról. Vannak, akik a sok beszédet üzleti fogásnak vélik. Ők úgy találják, hogy az infokommunikációs eszközök gyártásában, illetve az ilyen szolgáltatások nyújtásában érdekelt tőkéscsoportok erőteljes nyomulásától van csupán szó. Mások szerint az emberiség jövőjét messzemenően meghatározó folyamat az információs társadalom kialakulása. Ám, hogy ez a hatás inkább negatív vagy inkább pozitív, arról is erőteljesen eltérő vélemények fogalmazódnak meg.

Az egyik szélsőséges álláspont isteníti az információs társadalmat, teremtő erőit tulajdonít neki, azt hirdeti, hogy

napi szóhasználatba bekerült kifejezés esetén, itt sem alakult ki konszenzus a jelentéstartományra vonatkozóan. Az értelmezés többnyire megreked a technikai eszközök, a digitális médiumok elterjedésével történő azonosításnál. Az információs társadalom kérdéskörével tudományos aspektusból foglalkozók közül is kevesen teszik explicitté, hogy valójában mit is értenek az információs társadalom megjelölés alatt. Így aztán érthető, hogy burjánzanak a legkülönbözőbb nézetek, melyek képviselői között úgy épülnek fel a meg nem értés átjárhatatlannak tűnő falai, hogy egy idő múlva már senkiben fel sem me-

Pankucsi Márta

A hagyományos és az infokommunikációs kapcsolati hálók

35
K É K

az emberi lét vagy nem lét kérdéséről innentől az információs társadalom új médiumai döntenek. Ezt az álláspontot tömören úgy szokták megfogalmazni, hogy „aki nincs rajta az Interneten az nem létezik”.

A másik szélsőséges álláspont a Gonosz Birodalmának véli az információs társadalmat. Hirdetői démonikus erővel ruházzák fel az új médiumokat. Attól tartanak, hogy a virtuális világ kiszorítja a valóságos világot. Az emberi élet leszűkül a számítógép, az Internet használatára. A tényleges emberi kapcsolatok megszűnnek, az ember végérvényesen elmagányosodik.

A különböző vélekedések, értékelések háttérben nyilván bonyolult összefüggések rejlenek.

A nagy eltérések egyik oka feltehetően az, hogy miközben mindenki „az információs társadalomról” beszél, az azonos kifejezéseknek nagyon is eltérő jelentéseket tulajdonítanak. Miként annyi más, a minden-

rül, hogy esetleg nem is ugyanarról a dologról beszélnek.

Rendkívül fontosnak tartom, hogyha már tudjuk azt, hogy a szociológusok táborát is megosztja az információs társadalom ügye, ha köreinkben is ki-rajzolódni látszódnak az ellentétek, akkor saját rögeszméink szajkózása – vagy ha tetszik: legmélyebb tudományos meggyőződéseink hirdetése – helyett, tegyünk kísérletet a másik álláspont képviselőinek megértésére. Ehhez a legjobb módszer, ha világossá tesszük saját kiinduló pontjainkat, axiómának vélt tételeinket és megkíséréljük dekonstruálni a mi tudásunkban már oly magától értetődően konzisztens rendszerré összeállt nézeteinket.

Ezzel ösztönözhetjük leghatékonyabban a tőlünk eltérő véleményen lévőket arra, hogy ők is tegyék ugyanezt saját nézeteikkel. Így talán megtehetődik egymás megértésének és akár a konszenzus kialakulásának az elemi feltétele.

A következőkben megkísérlem saját vonatkozó elképzeléseimet explicitté tenni.

Meggyőződésem szerint az információs társadalom kiépülése abban az értelemben nyit új korszakot a történelemben, ahogy az ipari társadalom megjelenése hozott radikális változásokat.

Az ipari társadalom kiépülésének előfeltétele is a tudományos felfedezéseken alapuló új eszközök, új technikák megjelenése volt. Akkor a gőzgép felfedezése forradalmasította az ipart, most a számítógép felfedezése forradalmasítja az informálódást. Ám az eszköz, a technika megjelenése akkor is, most is csak kiinduló feltétel.

36 K É K

Ahogy az ipari forradalom megváltoztatta az alapvető gazdasági erőforrásokat, átstrukturálta a gazdasági szerveződéseket, kiszakította régi lakhelyeikről, életmódjukból az embereket, ahogy új kultúrát, új politikai berendezkedést, új lakóhelyeket, új intézményeket, új kapcsolati hálókat, új életvilágot teremtett, úgy alakíthatja át az információs forradalom is a mi életünket. Ám ahogy az ipari társadalom mindaz, ami a technikai jellegű ipari forradalom nyomán egy hosszú folyamatban kialakult, ugyanúgy az információs társadalom az lesz, ami a technikai jellegű informatikai forradalom nyomán kialakul majd. Ahogy az ipari társadalomnak csupán szükséges, de nem elégséges feltétele az iparilag előállított termékek használatának tömeges elterjedése, ugyanúgy az információs társadalomnak is csupán szükséges, de nem elégséges feltétele a digitális médiumok használatának tömeges elterjedése,

Az információs társadalom

Az alábbiakban felvázolom azokat a dimenziókat, melyekben markáns különbségek figyelhetők meg a premodern, az ipari és az információs társadalmak között.

Gazdasági erőforrások

A premodern társadalmak alapvető erőforrása a föld valamint az állati és az emberi fizikai erő. A modern kornak, az ipari társadalmak korának az erőforrása az anyagi tőke és az ipari munka. Az információs társadalom meghatározó gazdasági erőforrása a tudás, az információ.

Gazdasági tevékenység:

A premodern társadalmak alapvető gazdasági tevékenysége a mezőgazdasági termelés, a modern társadalmaké az ipari termelés, az információs társadalmak alapvető gazdasági tevékenysége a szolgáltatás.

Kapcsolatok, szerveződések:

A premodern társadalmakban az emberi kapcsolatok vérségi alapon szerveződnek, a fő csoportforma a természetadta közösség, melybe beleszületik az ember és nagy valószínűséggel egész életét abban éli le. Ilyenek a család, a rokonság, a lakóhelyi közösség. A modern társadalmakban az emberi kapcsolatok mesterségesen szerveződnek. A fő csoportforma a szervezet. Az információs társadalomban az emberi kapcsolatok szerveződése a digitális médiumok közvetítésével zajlik. Az Internet lehetőséggé teszi az emberi kapcsolatok világméretű hálózatának működését, melynek révén bárki bármikor kapcsolatba léphet a világ bármely pontján lévő emberekkel.

A tudás, az információ forrásai

A tudás, az információ alapvető forrása a premodern korban a személyes kapcsolat, a másik ember, illetve a kézzel írott szövegek.

A modern társadalmakban a nyomtatott szövegek: a könyvek és az írott sajtó játszanak főszerepet az információk közvetítésében, tömegessé válik az intézményesült iskolai oktatás.

Az információs társadalomban meghatározó jelentőségű válnak az infokommunikációs eszközök: a rádió, a televízió, a mobiltelefon, az internet stb. A tanulás élethosszig tart, szerepet kap az on-line oktatás.

Értelmezési sémák, életreceptek

Megváltoznak az értelmezési sémák és azok a minták, receptek, melyek alapján az életünket éljük. Nemcsak a tartalmuk változik meg, hanem a forrásuk is.

A premodern társadalmakban a szocializáció egységes folyamatában egyértelmű sémákat és recepteket sajátított el az egyén a face to face kapcsolataiban, természet adta közösségeiben, melyeket egész élete során természetes, magától értetődő módon alkalmazhatott, annak veszélye nélkül, hogy szembesüljön életvilágának szociokulturális meghatározottságával. Azaz az életvilág azonosnak tűnhetett a világgal.

A modern társadalmakban a szocializáció többsikúvá válik. A család mellett megnő az iskolai oktatás szerepe. A különböző forrásokból származó értékek, normák, viselkedési modellek nincsenek mindig összhangban. Az egyén különböző szerepeiben különböző elvárásoknak, szabványoknak kell megfelelnie. A mobilizáció, a migráció, a társadalmi változások, az egymástól eltérő világmagyarázatot nyújtó, egymással versengő eszmék, ideológiák hatására az egyén könnyen eltávolodik életvilága eredeti kereteitől, gyakori a meghibásodása a korábban bevált, jól működő

értelmezéseknek, viselkedéseknek. Előállnak válságszituációk, melyek a korábban természetesen, magától értetődően használt életreceptek tudatosítására, felül bírálataira, esetleg elvetésére készítetik az egyént. Vagyis tömeges lételménné válik, hogy többféle értelmezési és viselkedési mintatár létezik, melyek nagyrészt társadalmi helyzethez és kulturális környezethez kötődnek, és melyek közül lehet, sőt időnként kell újat választani. Világossá válik, hogy a minták forrása mindig egy társadalmi és/vagy kulturális csoport.

Az információs társadalomban technikailag lehetségessé válik, gazdaságilag pedig az előretörő multinacionális cégek szempontjából kifejezetten kívánatosná válik a világértelmezési sémák és viselkedési minták egységesülése, megindul a globalizáció. A társadalmi egyenlőtlenségek és így a társadalmi, a kulturális távolságok nem szűnnek meg, de átstrukturálódnak. Az életrecepteket a médiumok megkísérlik diktálni, a reklámok, a politikai befolyáslást szolgáló „hírműsorok”, a bűnügyi magazinok, a kvízzjátékok, a show-k, a szappanoperák és sorolhatnánk mi minden szolgálja azt, hogy a Föld bármely részén élünk, ugyanazt fogyasztjuk, ugyanúgy örülünk, ugyanúgy szeressünk, ugyanúgy rettegjünk mint bárki más. Ám az információs társadalom megteremti annak a lehetőségét is, hogy a lehető legtöbbféle életrecept közül választhassunk, hiszen elvileg és gyakorlatilag bárki közzéteheti, mások által megismerhetővé teheti saját személyes életét, meggyőződését, megismerhetővé válik, hogy mások milyen sokféleképpen értelmezik a világot, milyen sokféle viselkedési lehetőség közül választhatunk.

Társadalmi struktúra, státusz

A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyet a premodern társadalmakban egyértelműen kijelölte a születés, a vérségi kapcsolatok meghatározták a társadalmi csoporthoz

Az információs társadalom

tartozást. A modern társadalmakban a rendelkezésre álló anyagi javak, a materiális tőke mértéke határozza meg a társadalmi státuszt. Az információs társadalomban a rendelkezésre álló információ, a tudás válik a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt pozíció fő meghatározója.

Kommunikáció

Az emberi kommunikáció a társadalmak alapegysége. A társadalmi létezés alapfeltétele a sikeres kommunikáció, a megértés kialakulása. A premodern társadalmakban az egymással kommunikáló emberek köre egybeesett azokkal a közösségekkel, melyekbe beleszülettek az egyének és melyekben éltek egész életüket. Az azonos szociokulturális háttérű, részletesen szabályozott életű közösségeken belül a kommunikáció egyértelmű volt, egymás megértésének feltételei adottak voltak. Más közösségekkel, más szociokulturális háttérrel rendelkező emberekkel való kapcsolattartásnál a kommunikáció inkább a határmegvonaás, az elkülönülés világossá tételének, megerősítésének eszköze volt. A modern társadalmakban az egymással kommunikáló emberek körei kiszélesedtek. A kommunikáció instrumentális funkciója a meghatározó, vagyis a kitűzött célok elérésének eszközeként szolgál a kommunikáció, és sikeressége a célmegvalósulással mérhető. A másik funkciója a kommunikációnak a megértés elősegítése, mely az emberi kapcsolatok egyre szűkebb körére korlátozódik. A tömegkommunikációs eszközök megjelenése kommunikációs szempontból erőteljes arány eltolódást eredményez. Amíg korábban a szociokulturális státusz határozta be, hogy a kommunikáló felek mennyire lehetnek aktívak, illetve passzívak, addig a tömegkommunikációs eszközök elterjedése tömegeket kárhoztat passz-

szív, egyoldalúan befogadói szerepre. A tömegkommunikációs médiumok birtoklói ezzel rendkívül erős befolyásoló szerephez jutnak.

Az információs társadalom a technikai feltételek megeremtésével lehetővé teszi az egymással közvetlen kommunikációs kapcsolatban álló emberek közösségének oly mértékű kiszélesedését, hogy abba az emberiség minden tagja bele tartozhat. Az új médiumok nem kárhoztatnak tömegeket passzív befogadói szerepre, és nem juttatnak bizonyos csoportokat olyan kiváltságos helyzetbe, hogy módjuk legyen tömegek egyoldalú befolyásolására. Az interaktivitás technikai feltételeinek biz-

37
K É K

tosításával bárki szabadon bekapcsolódhat a világhálón folyó kommunikációba. Lehetségessé válik, hogy a különböző szociokulturális háttérű emberek akár az értelmezési feltételek folytonos megvitatásával és újrafogalmazásával, egymás megértésére és megegyezésre irányuló kommunikációt folytassanak.

Társadalmi alrendszerek

A premodern társadalmak kevésbé voltak differenciáltak. A modern társadalmakban egyre több alrendszer különül el, melyek révén a társadalmi funkciók megvalósulása egyre hatékonyabbá válik. Az alrendszerek speciális szelekciós mechanizmusokkal rendelkeznek, melyek leegyszerűsítik a választásokat. A szelekciós mechanizmusok középpontjában sajátos médiumok állnak, melyekhez bináris kódok kapcsolódnak. Az alrendszerek

belül professzionális intézmények különülnek el, melyeket professzionális szakemberek működtetnek. Az alrendszerek előnye a társadalmi hatékonyság növekedése. Hátránya azonban, hogy a specializáció fokozódása következtében egyre szűkebb területre korlátozódik az ismereteknek az a köre, melyben otthonosak, kompetensek a szakemberek, melyekre professzionizálódtak. Értelemszerűen a világ, az élet összes többi területére vonatkozóan nincsenek adekvát ismereteik vagy csak hiányos ismereteik vannak, járatlanok, bizonytalanok azokon a területeken. A másik veszély, hogy az alrendszerek „gyarma-

tosítják az életvilágot”. Vagyis a hatékony, jól működő társadalomért túl nagy árat kell fizetnünk, ha az az ár, hogy leépülnek személyes emberi kapcsolataink, közösségeink. Az információs társadalom technikailag lehetővé teszi, hogy a professzionális szakterületünkön kívüli ismereteket elérjük, megszerezzük. Utána járhatunk, ellenőrzésünk alá vonhatjuk a médiumok, bináris kódok hátterét, alapjait. Nem kényszerülünk a professzionális intézményeik döntéseinek feltétlen elfogadására, más alternatívákat kereshetünk a megszerezhető információk birtokában. A személyes kapcsolatok létesítésére, ápolására, megerősítésére új eszközöket kínálnak a digitális médiumok.

A politika

A premodern társadalmakban a politikai döntések meghozatalára való jo-

Az információs társadalom

gosultságot, azaz a politikai hatalmat tradicionálisa legitimálják. A vérségi kapcsolatok, a mítoszok, a karizmák játszanak fontos szerepet. A modern társadalmakban a racionális legális legitimáció kerül előtérbe. Az előre meghatározott szabályoknak megfelelően elnyert hatalom a legitim. Vagyis a választásokon nyertes politikai erők legitimek mandátumuk lejártáig. A választásokon induló politikai erők megismerésére viszonylag kicsi az esély. Az információk zöme a tömegkommunikáción keresztül jut el a választókhoz, azaz a tudatosan a befolyásolást célzó médiumokon átszűrt információk jutnak el hozzájuk. A választások közötti időszakokban a politikai hatalomnak a választópolgárok általi ellenőrzése, számonkérése nehézkes, gyakorlatilag megoldatlan. A döntéshozatalokról a tömegkommunikáció tájékoztat, ezeknek a médiumoknak a szűrőjén, sajátos nézőpontjain és értékeitel átpréselődve jutnak el az információk a választókhoz. Az információs társadalom megeremti a technikai lehetőséget ahhoz, hogy a választható politikai erőkről széleskörűen és a legkülönbözőbb forrásokból tájékozódjanak a választók, és ugyanezt tehetik a választások közötti időszakokban az őket érintő döntések meghozatalára vonatkozóan. Lehetőségessé válik, hogy más választókkal folyamatosan véleményt cseréljenek, megvitassák álláspontjaikat, egyeztessék érdekeiket, megjelenítsék, nyilvánosságra hozzák törekvéseiket. A hatalmon lévők ellenőrizhetőbbé, számonkérhetőbbé válnak. A közvetlen demokráciának, a döntésekbe az érintettek széles körei bevonásának is eszközeül szolgálhatnak. Az új médiumok eszközül szolgálhatnak arra, hogy a döntéshozatalba az érintettek legszélesebb körei bevonódjanak, vagyis, hogy kiépüljön és működjön a közvetlen demokrácia. Mindez egy konszenzusos demokratikus politikai rendszer meg-

teremtésének lehetőségét is jelentheti.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az információs társadalom egy olyan új korszakot nyit vagy legalábbis nyithat az emberiség történelmében, mely radikálisan megváltoztatja a társadalom működését és az emberek életét.

Ám az információs társadalom nem a természeti törvényszerűségek erejével következik be, nem a végzetserűen tör ránk, avagy nem isteni ajándékként hull az olunkbe. Az információs társadalom, miként az emberi világban minden, alapvetően értelmezés útján jön létre, valósul meg. Nincs önmagában vett tényyszerűsége az információs társadalomnak. Olyan lesz, amilyenre az emberi cselekedetek formálják. Az emberi cselekedetek pedig ahhoz a képhez igazodnak, amely az emberek fejében él. Vagyis a döntő kérdés ma az, hogy sikerül-e közösen értelmeznünk az információs társadalmat, sikerül-e meglátnunk a hozzá vezető lehetséges különböző utakat, konszenzusra tudunk-e jutni a számunkra leginkább kíváncsi jövő vonatkozásában?

A szociológia feladata az információs társadalom kialakulása vonatkozásában ma az, hogy felmutatja a jelenben rejlő lehetséges jövőket, megmutatja a reálisan választható alternatívákat és előre jelzi a különböző választások várható következményeit. Agitáció és rémítgetés helyett így az emberek szabadságfokát növelhetjük.

A jelenben ma még különböző lehetséges jövők rejlenek. Az egyik lehetséges jövőnk az, hogy nem hozzuk létre az információs társadalmat. Ma még dönthetünk úgy, hogy nem támogatjuk, hanem gátoljuk, megakadályozzuk azokat a folyamatokat, melyek az információs társadalom kialakulásához vezetnek. Ahogy vannak területei a Földnek, ahol nem jött létre a modern ipari társadalom, és ahogy vannak társadalmi csoportok, melyeket akár a modern ipari társadalmakon belül érintetlenül hagytak a modernizációs folyamatok és nem váltak részévé az ipari társadalmaknak, úgy el-

képzeltető az információs társadalom kialakulásának világméretű folyamatából is a kimaradás. Hogy ennek milyen hatása lenne, az nem egyértelmű. Miként a modern ipari társadalmak kialakulása sem értékelhető egyértelműen. Hosszú időn át az emberiség fejlődésének alternatíva nélküli, egyértelműen pozitív folyamatként értelmezték a nyugati típusú utat, melyet az ipari forradalom, a felvilágosodás, a polgári forradalmak kora óta Nyugat-Európa és Észak-Amerika országai bejártak.

A XX. század, illetve a XXI. század eddigi eseményei erősen megkérdőjelezték ennek a fejlődési modellnek az egyedül üdvözítő vagy akárcsak pozitív voltára vonatkozó feltételezést. A két világháború, Hiroshima, a holokauszt, 2001. szeptember 11. után jó okunk van kételkedni ebben a fejlődési alternatívában. Ennek nyomán feltételezhető, hogy az információs társadalom kialakulása sem az egyetlen alternatíva, vannak más lehetséges utak, melyek nem feltétlenül negatívak.

Ha a lehetséges jövők közül az információs társadalom kialakítását választjuk, akkor ez egyaránt járhat negatív és pozitív következményekkel. A negatív értelmezés szerint az információs társadalom az emberiség elkorcsosulásához vezet. Az a tény, hogy az info-kommunikációs eszközök és hálózatok révén elképzelhető, hogy a számítógép mellett ülni lehet tanulni, dolgozni, tájékozódni, vásárolni, szolgáltatásokat igénybe venni, szórakozni, játszani, társat keresni, és bármi mást tenni, ez az emberi kapcsolatok teljes leépüléséhez, teljes elmagányosodáshoz vezethet. A virtuális valóság felcserélődik a valóságos világgal. A „való világ” immár a médiumok által kreált világ.

Ha az információs társadalmat pozitívan értelmezzük, akkor az alapvető kérdés, hogy miként történhet meg a minőségi változás, mely az info-kommunikációs eszközök használatának elterjedésétől átvet az információs társadalom korábban részletezett ösz-

szetevőinek kiépüléséhez. A digitális médiumok használata megrekedhet az öncélú játékok, a hagyományos viszonyok fenntartását szolgáló információ-szerzések, kommunikációk szintjén. Ha a pozitív hatást akarjuk elérni, akkor támogatnunk kell egyrészt a digitális médiumok elterjesztését, másrészt azoknak az érdemi felhasználási módoknak az elsajátítását, melyek a társadalmi mérvű változáshoz vezethetnek.

A Miskolci Egyetem Társadalomkutató Központja 2002-ben kutatássorozatot indított Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein, melynek egyik célja a hagyományos és az infokommunikációs eszközök által közvetített emberi kapcsolatok feltárása.

Empirikus kutatásunk kiinduló hipotézise az, hogy az információs társadalom kiépítése lehetőséget ad a társadalmi egyenlőtlenségek újra rendezésére, a hagyományosan hátrányos helyzetű térségek felemelkedésére.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye Magyarországban, hagyományosan az egyik leghátrányosabb helyzetű térsége. Az itt lévő településeken élők számára az információs társadalom kialakulása egyszerre jelenthet esélyt és veszélyt.

A veszély az, hogyha a korábban kialakult hátrányok tovább halmozódnak azzal, hogy az információhoz jutás terén is hátrányba kerül a térség, akkor a végérvényes leszakadás is bekövetkezhet.

Az esély az, hogyha az információs társadalom nyújtotta lehetőségeket megfelelően kihasználják, akkor a korábbi hátrányok leküzdhetőek és egy kedvező pozíció vívható ki.

Feltételezésünk szerint minél inkább szűkölködik egy térség a modern ipari társadalmak meghatározó erőforrásában: a materiális tőkében, annál nagyobb szükség van az információs társadalomban előtérbe kerülő erőforrás: a tudás, az információ hasznosítására.

Másként fogalmazva a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyet korunkban a materiális tőke, a kulturális tőke és a társadalmi tőke együttesen határozza meg. Ezek a tőkefélések összeadódnak és konvertálhatóak. A kulturális tőke ismeretek, képességek, készségek összessége, melyeket a családok örökítenek át, és az oktatási rendszerben gyarapítható. Az információs társadalomban a tudás, az adekvát információk válnak a legfőbb erőforrássá.

A társadalmi tőke az emberi kapcsolatok hálózata. A kapcsolati hálók szerveződésének két modellje a horizontális és a vertikális szerveződés. A

hagyományos kapcsolatok mellett az információs társadalmakban az új médiumok által közvetítetten szerveződnek az emberi kapcsolatok.

A társadalmi tőke jelentős mértékben a bizalmon alapul.

A poszt szocialista országokban megmutatókozó bizalmi deficit miatt különösen fontos, hogy a meglévő társadalmi tőkéket leltárba vegyük, és akkumulálását elősegítsük.

Ma már nemcsak Fukuyamától és más szerzőktől tudhatjuk, hogy a gazdasági fejlődést leginkább a bizalom határozza meg. A külföldi befektetők beszámolóí szerint a legnagyobb gondot Magyarországon a kiszámíthatatlanság, a megbízhatatlanság okozza számukra. A beszállítók késedelmeitől, a hullámzó minőségű szolgáltatásokon át a fizikai munkásoknak a szezonális mezőgazdasági munkák időszakában megugró táppénzes állományáig, avagy a mindent átszövő korrupcióig, nagyon sok minden mutatja, hogy

rendkívül alacsony fokú a bizalmi szint. Márpedig sikeres vállalkozások, hatékony gazdasági tevékenységek már most sem és az információs társadalomban még kevésbé képzelhetők el a vállalt kötelezettségek pontos teljesítése, a garantált minőség, az együttműködési készség, kooperáció, szolidaritás, egyszóval bizalom nélkül.

Tudjuk, hogy az államszocializmusban az emberek közötti vertikális kapcsolatok váltak meghatározóvá. A társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyet messzemenően meghatározta, hogy ki milyen pozícióra tudott szert tenni a személyi függőségek rendszerében. Hankiss Ele-

Az információs társadalom

közös érdekérvényesítését. Ez vezetett a bizalom társadalmi méretű elszorításához, a közösségek hiányához. Ám pontosan azok a társadalmi csoportok, melyek a személyi függőségek rendszerében alul rekedtek, melyek alkutya létre kárhoztatódtak, megőrizték horizontálisan szerveződött közösségeiket, hagyományos kapcsolataikat. Egyrészt azért tehették, mert közösségeik a legcsekélyebb mértékben sem veszélyeztették a főkutyák pozícióit, nem kellett tőlük tartani, ezért nem fordítottak figyelmet rájuk, nem zúzták szét azokat. Másrészt kénytelenek is voltak hagyományos közösségeiket megőrizni és működtetni, mert kiszolgáltatott helyzetükben ők máshonnan nem várhattak támogatást. Nekik nem voltak a személyi boldogulásukat elősegítő felsőbb kapcsolataik, nem voltak kijáróik. Ez a kiszolgáltatott helyzet egyrészt lehetővé, másrészt szükségszerűvé tette, hogy a rokonok, a szomszédok, a barátok, a vallási gyülekezetek tagjai összefogjanak, egymáson segítsenek, legalább egymásra számíthassanak. Ahová a redistributív újratermelési rendszer semmit vagy csak a legminimálisabbat juttatta, ott a reciprocitás kezdett el működni, majd amikor lehetségessé vált a piacra orientálódta.

Empirikus kutatásaink helyszínei: Sajópálfala és Sajósenye, a települések vertikális függőségi rendszerében a „csatolt községként” a legalacsonyabb státuszban, a lehető legesleg alkutyák voltak.

Sajópálfala és Sajósenye B. A. Z. megyében lévő települések, Miskolctól 10 és 15 km-re találhatók. Sajópálfala 800 lakosú, Sajósenye 350 fős település. Mindkét község halmozottan hátrányos helyzetű. A régió, a megye hátrányain túl, ezeknek a falvaknak a történelme különösen kedvezőtlenül alakult. Az államszocializmus időszakában az Országos Településfejlesztési Konceptió halálra ítélte mindkét köz-

séget. Sajósenyén és Sajópálfalán is megszüntették előbb a helyi tanácsot, majd megszűnt az iskola, a termelőszövetkezet és minden más intézmény. A „csatolt község” minősített települések sorsában osztozva a központi támogatások nem jutottak el ide, nem történtek fejlesztések. Az ilyen településekről általában elköltöztek a jobb érdekérvényesítő képességű családok. Munkahelyeik megszűnése, központosítása miatt elsőként az értelmiségiek költöztek el a hasonló településekről. A helyi társadalmak csonkává váltak. A lakosság száma fogyott, kezdetét vette az elöregedés, mely folyamatot több felé a halmozottan hátrányos helyzetű, többnyire cigány lakosság beköltözése változtatta ellenkezőjére. Ilyen esetekben ugrásszerűen megnőtt a születések száma, az összlakosság száma is emelkedett. Ám a kedvező demográfiai folyamatokkal párhuzamosan a szociális gondok is növekedtek. A sztereotípiák szintjén B. A. Z. megye településeire a munkanélküliség, a nyomor, a roma lakosság számának megnövekedése, az etnikai jellegű konfliktusok, a megélhetési bűnözés és más negatív jegyek jellemzőek.

Azért is fontos feladata a szociológiának, hogy tényszerűen feltárja a valós viszonyokat, bemutassa a különbözőségeket, hogy árnyaltabbá tegye az ismereteket. Sajópálfalán és Sajósenyén ugyanis a materiális tőke korlátozott mértékben áll rendelkezésre, de az anyagi létfeltételek elfogadhatóak. A rendszerváltás után mindkét település lakossága létrehozta saját önkormányzatát. Azóta kiépült a teljes műszaki infrastruktúra: van vezetékes ivóvíz, gáz és szennyvízvezeték, telefon, kábel tv, portalánított utak. Sajópálfalán négy tantermes iskola épült tornateremmel, 150 adagos konyhával, tetőterében polgármesteri hivattal. Igaz kisiskolás korú gyermekek hiányában a Miskolci Egyetem Társadalomkutató Központja működik most ott. Sajósenyén faluház épült valamint ökumenikus templom.

40
K É K

mér kifejezésével élve a boldogulás leghatékonyabb módjává a megfelelő főkutyához történő elszegődés vált. Ebben az újfeudális struktúrában természetes törekvéssé vált a saját alkutyák szerzése, a saját klientúra kiépítése. Az érdekérvényesítés leghatékonyabb módja az összeköttetések kihasználása, a protekció, a kiskapuk megkeresése, a lefizetés, a vesztegetés vált. A patrónusok, a főkutyák, a keresztapák révén lehetett elérni, elintézni mindent. Magyarországon a kapcsolati tőke kifejezésen még ma is elsősorban a hierarchia magasabb szintjein elhelyezkedő emberekhez fűződő kapcsolatokat értik. Ezeket a kapcsolatokat, az ilyen jellegű társadalmi tőkét lehetett és lehet a leghatékonyabban materiális tőkére konvertálni. Ez a szocialista mázzal leöntött hűbéri lánc rendkívüli mértékben lerombolta majd pedig akadályozta a horizontális kapcsolatok kiépülését, a hasonló helyzetű emberek társulását, együttműködését,

Az elmúlt 13 évben mindössze 1–1 alkalommal voltak „önhibájukon kívül forráshiányosak” ezen települések önkormányzatai. Amíg más, kedvezőbb adottságú települések direkt arra játszanak, hogy „önhikisként” központi támogatásokhoz jussanak, addig ezeknek a településeknek a vezetői erejüket megfeszítve küzdenek azért, hogy önmaguk erejéből tartsák fenn a települést, és büszkéek arra, hogy nem szorulnak felső támogatásra.

A munkanélküliség mindkét településen minimális.

A kulturális tőke összetevői közül az átlagos iskolai végzettség magasabb az országos átlagnál. Sajópalfalan az egyetemet és főiskolát végzettek aránya magasabb nemcsak a községek országos átlagánál, hanem a városokat és a fővárost is magába foglaló országos átlagtól is. Ez azért is meglepő, mert mindössze négy olyan munkakör van a községben, melynek a betöltéséhez felsőfokú végzettség szükséges.

A kulturális tőke mellett figyelemre méltó a társadalmi tőke állapota. A bizalom szintje bizonyosan magasabb az átlagostól.

Az itt élő családokból a férfiak többsége a környező bányákban vagy nehézipari üzemekben dolgozott. A föld alatt vagy a kohók mellett végzett munka kikényszeríti a másokra figyelmet, az együttműködést, a szolidaritást. Ahol egy mozdulaton mások élete múlhat, ott a bizalom mindennél fontosabb. Vagyis ezeknek az embereknek a munkája megkövetelte, természetessé tette, hogy csak úgy lehet életben maradni, ha bízhatok a többiekben és ők is bízhatnak bennem.

Miután ezeken a településeken, Magyarország többi községéhez hasonlóan, soha nem épültek állami vagy tanácsi beruházásban lakások, az emberek összefogtak, és kalákában építették fel családi házaikat. A kertek és a háztájik megművelése, a betakarítás és más jelentősebb mezőgazdasági munkák végzéséhez ugyancsak összefogtak és egymást kölcsönösen segítve végezték. Mivel nem volt és ma sincs hűsolt ezekben a falvakban, a disznótoros

kóstoló itt nem egyszerűen népi hagyományként, kuriózumként maradt fenn, hanem racionális gazdasági okból, a folyamatos friss hús biztosítása céljából. Az idősök közül sokan egyedül maradtak, megözvegyültek, gyermekeik más településen éltek, és segítségükre semmilyen szociális vagy egészségügyi ellátórendszer nem szerveződött. Természetessé vált, hogy bármilyen ünnep, családi, vallási rendezvény, alkalom volt a faluban, akkor az egyedül élőknek csomagoltak, kóstolót vittek az ünnepi élelmekből. A megpróbáltatások, a sanyarú körülmények időszakában sok hasonló település lakossága feladta a reményt. Aki tette elköltözött, aki ott rekedt az gyakran deviánssá vált. Sajópalfalan a megmaradást, a helyben lakás vállalását, a devianciák elkerülését bizonyára elősegítette az erős vallási hit. A településen élő emberek jelentős része ruszin eredetű, görög katolikus vallású.

Az egyházközség a hitélet mellett hagyományosan ellát karitatív, szocializációs és kulturális funkciókat. A házi orvos elmondása szerint az itt élő emberek objektíven kimutathatóan hamarabb gyógyulnak ugyanazokból a betegségekből, mint a szomszéd nagyobb településen lakók. Az összetartozást, a pozitív identitást erősíti a község templomában lévő Könnyező Madonna kép, mely a hagyomány szerint egykor véres könnyeket hullatott és melyet évszázadnyi távollét után, rendkívül kalandos módon éppen az 1960-as években szerzett vissza a falu lakossága élükön lelkipásztorukkal.

Kutatásunk során a településeken élő valamennyire családra kiterjedő kérdőíves adatfelvételt végeztünk. A cél az volt, hogy megkérdezzünk minden 14 éven felüli lakost. A kérdőíves adatfelvételt interjúzással és dokumentumelemzéssel készítettük elő.

Kutatásunk alapvetően az erőforrások feltárására irányult, ezen belül vizsgáltuk a hagyományos és az infokom-

munikációs eszközök által szerveződő kapcsolatokat, mint a társadalmi tőke illetve a kulturális tőke összetevőit. Az adatok alapján kirajzolódott a települések helyi társadalmának egy olyan képe, melyben meghatározó dimenzióknak mutatkozott az információval rendelkezés, a kommunikációs hálózatban elfoglalt hely.

Rögzítettük egyrészt azt a hagyományos létező kapcsolati hálózatot, mely kulturálisan átöröklődött és amelyik kommunikatív szerveződik. Ez a hagyományos kapcsolati háló vérségi kapcsolatokra, a szomszédságra illetve az egy utcában élésre épül. Megnyilvánul a közös munka

41

K É K

végzésében, a tényleges segítségnyújtásban, a közös ünneplésben, a szabadidő közös eltöltésében, a közös vallásgyakorlásban, a település javára végzett tevékenységben. A kapcsolatokat a reciprocitás, a kölcsönösség, az egyenértékűség, egyenrangúság jellemzi. Az egymás iránti bizalom erős, jellemző a kölcsönös tisztelet, az önbecsülés. A kutatás egyik nem várt eredménye a fennálló helyzettel való elégedettség magas foka és a jövő optimista szemlélete volt. Az itt élő emberek elégedettek településükkel, annak infrastruktúrájával, a helyi vezetéssel, az életfeltételekkel, tulajdonképpen a kereskedelmi ellátottságon kívül mindennel. Büszkéek falujukra és nem akarnak elköltözni onnan. De elégedettek személyes sorsuk, családjuk helyzetének alakulásával is. Nagyszüleikhez, szüleikhez, és saját korábbi életükhöz hasonlítva jobbnak találják mostani helyzetüket. Gyermekeik helyzetét sajátjuknál jobbnak látják. A

jövőre vonatkozóan további kedvező változásokat prognosztizálnak.

Úgy tűnik, hogy ahol talán a legkevésbé várnánk, ott burjánzik gazdagon a bizalom, a társadalmi tőke, vagyis az, amire egy sikeres gazdasági, társadalmi fejlődés alapozható. A kérdés az lehet, hogy mi ebben a meglepő? Akik itt élnek azok mindig is azt tapasztalták, hogy az élet nehéz, de tudással, szorgos munkával le lehet küzdeni a nehézségeket, boldogulni lehet. Csak össze kell fogni, csak bízni kell... Az egyik kérdés kapcsán kiderült, hogy az ő meggyőződésük szerint a boldogulásnak a legfőbb elősegítője a tudás és a munka, csak ezt követi az

Az információs társadalom

vagy legalábbis mi nem tudtunk a kis települések postái bezárásának tervéről.) Megtudakoltuk, hogy milyen gyakran kapnak, illetve küldenek levelet, képeslapot, táviratot, csomagot. A távirat kivételével a többi küldemény errefelé még nem ritka, a hivatalos levél kifejezetten gyakori.

Az információhoz jutás hagyományos médiumainak használatát is vizsgáltuk. Megkérdeztük, hogy milyen újságokat, lapokat olvasnak.

Feltártuk a rádió hallgatási és televízió nézési szokásokat. Megtudtuk, hogy mikor, mennyi időt töltenek rádiózással, tévénézésrel, mely csatornákon milyen műsorokat hallgatnak, néznek.

A helyi nyomtatott sajtó, a megyei napilap itt is a meghatározó hírforrás. A helyi rádiók népszerűbbek az országosoknál, a Miskolc Városi televízió bár fogható, de nem igazán nézett, ám a háztartások több mint fele rácsatlakozott a kábeltelevízióra és rendszeresen nézik a községi televízió adásait.

Az információs társadalom technikai feltételeinek kiépülését jelzik a telefonálási szokások.

Vezetékes telefonnal a családok több, mint 3/4-e rendelkezik. Most már kevesebben használnak vezetékes telefont, mint korábban, de nem jelentős a csökkenés. A mobiltelefon rendkívül elterjedt, a megkérdezettek több mint felének van mobiltelefonja. A vezetékes telefonon gyakrabban a családtagok hívják egymást és olykor hivatalos ügyeket is intéznek vezetékes telefonon. A mobiltelefonon inkább a barátok hívják egymást.

Az internetről a megkérdezett sajtópárfalaiak és sajósenyeiek több, mint 90%-a hallott már. 1/3 részük használja az Internetet. Az internetet használók túlnyomó többsége a munkahelyén vagy az iskolájában használja az internetet. 15%-uk rendelkezik otthon internettel. A többiek könyvtárakban, kávézókban interneteznek.

A különböző médiumok közvetítésével zajló kommunikációs formákból egy egységes indexet képeztünk. Az index alapján láthatóvá váltak a kommunikációs struktúrában elfoglalt különböző státuszok. Kirajzolódott a hagyományos, face to face kapcsolati háló mellett az infokommunikációs eszközök és más médiumok által közvetített kapcsolati háló. A kettő jól illeszkedik egymáshoz, a kettő közötti eltérések nem jelentősek. Akik hagyományos kapcsolatokban gazdagok, azok általában a médiumok közvetítette kapcsolati hálóban is jó pozíciót töltenek be, ők emberi kapcsolatokban, társadalmi tőkeben általánosan gazdagok. Úgy tűnik, hogy a meglévő bizalomnak, a korábban kialakult kapcsolatteremtő képességnek, nyitottságnak inspiráló szerepe van a médiumok, akár a digitális eszközök révén történő kapcsolatteremtésre, a kapcsolatok erősítésére. Vagyis az infokommunikációs eszközök terjedése nem rombolja a hagyományos, személyes szemtől szembeni jelenlétben alapuló emberi kapcsolatokat, hanem inkább erősíti azokat. Akik eleve kevesebb kapcsolattal rendelkeztek, magányosabbak voltak, azok használják kevésbé a médiumokat kapcsolatteremtésre, kapcsolattartásra. A digitális médiumok közvetítésével történő kommunikációra fordított időt a megkérdezettek nem a személyes kapcsolatok ápolására fordított időből, vagy a munkavégzésre fordított időből vonják el, hanem szinte kizárólag a televízió nézésre fordítanak kevesebb időt más megkérdezettekhez képest.

Ennek alapján remélhető, hogy a község lakói körében erős kapcsolati háló, a meglévő jelentős társadalmi tőke az infokommunikációs eszközök használatának további elterjedése révén tovább erősödik, növekszik. Ha megtörténne az információs társadalom kialakulásához elengedhetetlen további változások, ha valóban tudásalapúvá válik a gazdaság és az ipari termelés forszírozása helyett ebben a térségben is nagyobb jelentőséget kap-

42 K É K

általuk felállított sorrendben a kapcsolatok fontossága.

Másoknak nyilván azért meglepő mindez, mert a politikusok és a média, meg részben a társadalomkutatók is, fáradságot nem kímélve elhitették, hogy ez a térség annyira hátrányos helyzetű, hogy itt csak a központi segítség, a redistributív újraelosztásban kivívott nagyobb juttatás, az autópálya, a külföldi tőke ideáramlása, az uniós csatlakozás, meg egyéb külső erők segíthetnek. Szerencsére az itt élő emberek java nem hitte ezt el, hanem ahogy mindig is tette, maga próbál segíteni magán, és nem is eredménytelenül.

S hogy jön mindehhez az információs társadalom?

Megvizsgáltuk a face-to-face kapcsolatok szerveződése mellett a médiumok által közvetített kapcsolatokat is. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a posta közvetítésével zajló kommunikációnak mekkora a jelentősége. (A kérdőívek készítésekor még szó sem volt,

nak az információs, oktatási, egészségfejlesztő és más humán szolgáltatások, akkor a társadalmi tőke akkumulálása mellett a társadalmi tőke materiális tőkévé történő konvertálása is megvalósulhat.

A digitális médiumok elterjedése, az Internet használat általánossá válása várhatóan együtt jár az egyre több funkciók használatával és így az infokommunikációs eszközök a kulturális tőke gyarapításának, az élethosszig tartó tanuláshoz, az adekvát ismeretek megszerzésének csatornájává válhatnak.

A kutatások eredményeiről tájékoztattuk a települések lakóit. Igyekeztünk hozzájárulni önismeretük fokozásához és ahhoz, hogy felismerjék a számukra természetes, magától értetődő értékeik felismeréséhez. Szeretnénk tudatosítani, hogy meglévő kincseik, kulturális és társadalmi tőkéjük, gazdasági erőforrásként is hasznosíthatóak, materiális tőkére, anyagi javakra válthatóak. A feltárt erőforrásokra, lehetőségekre alapozva készítik az önkormányzatok a települések fejlesztési terveit.

Sajópálfalán a Miskolci Egyetem Társadalomkutató Központjában a kutatást követően létrehoztunk egy Információs Pontot, mely a hét két napján a község lakói számára is Internet használati lehetőséget biztosít. A lehetőséggel nemcsak a fiatalok élnek, a középkorúak közül is többen rendszeres használókká váltak. Van aki az Egyesült Államokban élő gyermekével tart így rendszeres kapcsolatot.

A Miskolci Egyetem együttműködésével készült el az a PEA pályázat, mely egy az információs társadalom nyújtotta lehetőségeket optimálisan kihasználó fejlődési modell kialakítására és gyakorlati megvalósítására irányul.

Bár a vizsgált két település lakóit közvetlenül nem érinti, de hatása akár a településekre is kiterjedhet annak a kísérletnek, mely 2003-ban indult és lényege egy digitális középiskola beindítása a megyében élő roma fiatalok számára. 250 fiatal kezdte meg tanulmányait a megye 12 képzési központ-

Az információs társadalom

jában. A tananyagokat erre a célra álitották össze, és digitális formában rögzítették. Az ismereteket on-line és of-line módszerek komplex alkalmazásával sajátíthatják el a tanulók. A tanulási motivációk erősítésére, a kommunikációs készségek fejlesztésére, a kapcsolódó szociális problémák megoldásának segítésére egy támogatói hálózat kiépítése folyik. Az információs társadalom nyújtotta lehetőségeket ebben a kísérletben a magyar társadalom egyik legsúlyosabb és a hagyományos eszközökkel megoldhatatlannak bizonyult problémája megoldásához kíséreljük meg felhasználni. Tudjuk, hogy a cigányság halmozottan hátrányos helyzetének egyik fő oka alacsony iskolázottságuk. Ám a hagyományos oktatási rendszer alapvető funkciója, miként szintén tudjuk, a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítése és legitimálása. Ezt a funkciót a romák oktatása során is maradéktalanul betölti a hagyományos oktatási rendszer és a szülők hátrányos társadalmi helyzetét szinte automatikusan örökítődik át gyermekeikre az iskolai kudarcok, a rossz tanulmányi eredmények, a továbbtanulási esélyek minimalizálása révén. Reményeink szerint ennek a helyzetnek az áttörésére adhat modellt a digitális középiskolai képzés.

Az információs társadalom számos kedvező esélyt teremt, és számos veszélyt rejtget.

Az esélyek és veszélyek felmutatása, valamint az esélyek megvalósításának elősegítése lehet ma a szociológia egyik lehetséges gyakorlati feladata.

dr. Márta Pankucsi

The local organization of traditional and info-communication networks

(Results of an empirical research in Sajópálfalva and Sajósenye)

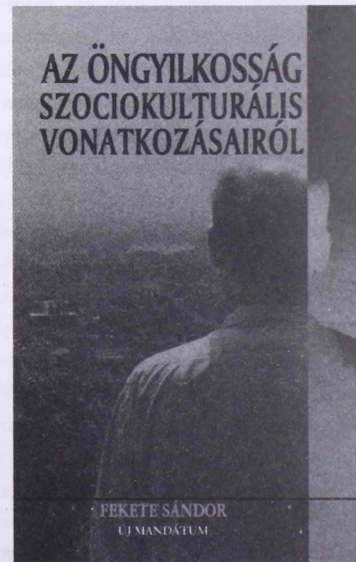
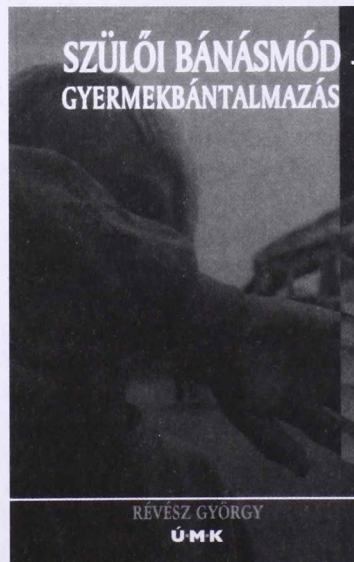
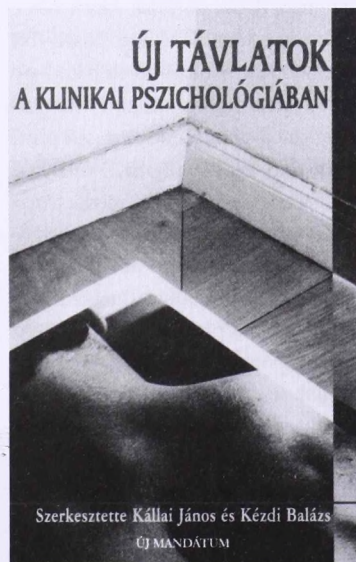
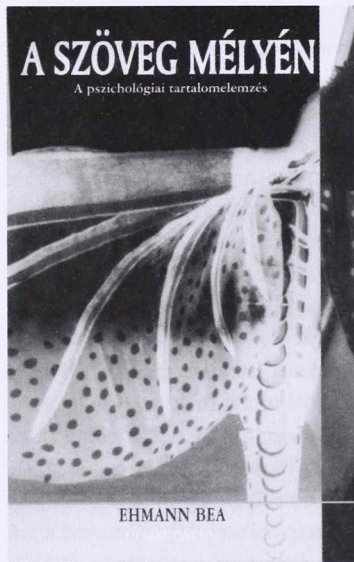
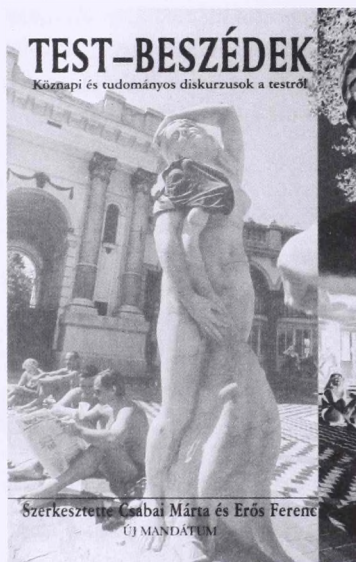
In 2002 and 2003 we have conducted an empirical research in two villages in Borsod-Abaúj-Zemplén county: in Sajópálfalva and Sajósenye. This project investigated the presence of material, cultural and social capitals and the opportunities of the eventual accumulation and conversion of these capitals. In the frame of the investigation of the forms of the cultural capi-

tals, we also tracked down the different communication networks. We examined the traditional face-to-face communications that are based on propinquity and neighborhood and are expressed in mutual support. We also investigated communication via post, phone and mobile phone. We asked about the use of different media, such as newspapers, radio, and television. In addition, we looked at the opportunities to access digital media and Internet. The positions in different networks were compared, and the inequalities based on information-access were related to material and cultural inequalities. The recent study outlines our findings of the above-described project.

43
K É K

A SZÖVEG ÉS LÉLEK sorozat megjelent kötetei:

A rendszerváltozás utáni években a bizonytalansággal kapcsolatos kifejezések divatfogalomná váltak Magyarországon. A nyilvános diskurzusokban, a médiában virágkorukat élték, élük a bizonytalansághoz kötődő fogalmak. A tudomány területén is megjelentek elméletek a témakörhöz kapcsolódóan Magyarországon. Ezek többek között a rendszerváltásra, az államszocialista múltra és egyéb magyar történelmi sajátosságokra vezették vissza a bizonytalanságot. Egyidejűleg a nyugati szociológiában is feltűntek teóriák, amelyek az úgynevezett késő modern társadal-

láthatóságával kapcsolatos bizonytalanságot vizsgálom, és nem pedig a szándékok, értékek határozottsága, egyértelmősége tekintetében vett bizonytalanságot. Az előreláthatósághoz kapcsolódó bizonytalanság esetén az egyén úgy értékeli, hogy nem lehet előre látni, hogy mi fog bekövetkezni a jövőben. A bizonytalanság második értelmében azt a helyzetet jelenti, amikor az egyén nem tudja egyértelműen és határozottan eldönteni, hogy mit szeretne, és mit hogyan értékeljen.

Fogalmi keretemben a bizonytalanság két dimenzióját különböztetem meg: a bizonyossághiányt és a bizony-

Vicsek Lilla Mária

Bizonytalanságérzet és meghatározó tényezői a mai Magyarországon

Egy kérdőíves felmérés eredményei*

45
K É K

mak bizonytalanságait hangsúlyozzák. Nemcsak makroszinten, hanem mikroszinten is megfogalmazódtak elméletek a bizonytalansággal, illetve a hozzá hasonló jelenségekkel kapcsolatban.

Ebben a tanulmányban a bizonytalanságot és annak meghatározó tényezőit vizsgálom.

A tanulmányban az úgynevezett belső bizonytalanságra koncentrálok: a bizonytalanságot nem, mint a külső világ jellemzőjét tekintem, hanem az emberek percepciója, érzései felől közelítem meg. Azonfelül a jövő előre-

sághiányt. *Bizonyossághiánynak nevezem azt a helyzetet, amikor az emberek úgy értékelik, hogy nem lehet előre látni, mi fog bekövetkezni a jövőben. Nincs bizonyosság azzal kapcsolatban, hogy mi lesz a jövőben, a jövőt kiszámíthatatlannak tartják. Bizonyossághiánynak tekintem azt a helyzetet, amikor egy negatív érzelmi állapot áll fenn amiatt a percepció miatt, hogy nem lehet biztosan tudni mi fog bekövetkezni a jövőben és így nem garantált, hogy a jövőben nem negatív állapot valósul majd meg.*

* Az alábbi tanulmány a szerző PhD-értekezésén alapul. A disszertáció kvantitatív és kvalitatív vizsgálatait közül jelen cikkben a kérdőíves felmérés eredményeit tárgyalom. Itt szeretném kifejezni köszönetemet témavezetőmnek, Lengyel Györgynek, a sok segítségért, amit számomra tanulmányaim során nyújtott. A kezdetektől a végső eredményekig figyelemmel kísérte a jelen kutatást is és sok hasznos tanácsot adott. További köszönet illeti Michalis Lianost, Gyenei Mártát, Szántó Zoltánt, Tardos Robertet, Kuczai Tibort, Hrubos Ildikót, Bartus Tamást és Juhász Pált a dolgozat korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért.

A bizonytalanságot egy olyan szubjektív tényezőként határozom meg, amelyről, ha *a priori* nyilatkozunk, akkor értelmetlen objektivitásról beszél-ni, hiszen olyan állapotra vonatkozik, amely még nem történt meg, és így csak szubjektív megítélés tárgyát képezheti. A pszichológiában gyakran foglalkoznak a szorongás olyan súlyos eseteivel, amikor az már megbetegedésnek tekinthető és akár testi tünetekben is jelentkezik, illetve a szorongás pszichológus által „indokolatlannak” ítélt. A tanulmány középpontjában nem ezek a súlyos, patológikus, neurotikus szorongások állnak, hanem az olyan hétköznapi szorongások, félel-

(például aggodás, neurotikus szorongás, súlyos lelki bánat, alacsony szubjektív jólét, veszélypercepció stb.) kapcsolatban foglalmaztak meg és vizsgáltak. Így érdemes kiderítenünk, hogy ezek az elméletek relevánsak-e a bizonytalansággal kapcsolatban is. Néhány elméletet leginkább a kilencvenes évek első felének helyzetére foglalmaztak meg, kérdés, hogy ezek mindmáig érvényesek-e. Az elméleteket különböző diszciplínákban, illetve különböző paradigmákban belül foglalmazták meg, és ha egyáltalán vizsgálták őket empirikusan, akkor is eltérő módszereket használtak. Az eddigi munkák együttesen nem tárgyalják ezeket a különböző megközelítéseket. A tanulmányban az elméleteket egységes keretbe helyezem el és egységes empirikus keretben vizsgálom.

Az elméletek kiválasztási szempontja az volt, hogy releváns szerepet töltsenek be a bizonytalansággal foglalkozó irodalomban. Illetve, amennyiben az elmélet nem pontosan a bizonytalansággal, hanem pusztán csak azzal közeli jelenséggel kapcsolatos, akkor ne csak egy, hanem több bizonytalansághoz közeli jelenségre vonatkozóan jelenjen meg az elmélet és mindegyik területen töltsön be releváns szerepet.

Míg a bizonytalanság témakörében sok elméleti írás születik a szociológián belül, viszonylag kicsi a témával foglalkozó empirikus kutatások száma (Wilkinson, 1999). Különösen kevés empirikus kutatás foglalkozott behatóbban Magyarországon a tanulmány témájához kapcsolódó kérdésekkel. Ilyen szempontból tehát jelen kutatás hiánypótló.

A makrohipotézisek során Magyarországon egész társadalmának bizonytalanságkonstellációjára vonatkozóan fogalmazok meg feltevéseket, három másik országgal (Nagy Britannia, Franciaország, Görögország) összehasonlítva. A mikrohipotézisek Magyarországon belül egyének bizonytalan-

ságkonstellációjára vonatkoznak, más hazai egyénekkel összevetve. A makromagyarázatok esetében tehát az egyes társadalmak közötti hasonlóságokra, különbségekre vagyunk kíváncsiak, míg a mikromagyarázatokban a magyar társadalmon belüli eltéréseket kívánjuk megvilágítani.

A bizonytalanság témakörével az *Uncertainty and Insecurity in Europe* elnevezésű kutatási projekt kutatási munkatársaként kerültem kapcsolatba.¹ A projekt makromegközelítésű elméleti háttérrel rendelkezett, elméleti alapját az úgynevezett késő-modern elméletek egy speciális, jelenleg is kidolgozás alatt lévő változata jelentette, amely az intézményi szféra dominanciáját hangsúlyozza. A késő-modern elméletek azt állítják, hogy az egyszerű/korai modernitás periódusa után a késő-modernitás periódusa következik, amelynek meghatározott strukturális és kulturális jellemzői vannak. Ezek közé tartozik a félelmek és a veszélyek központi szerepe. Ezeknek az elméleteknek gyakran van egyfajta evolucionista jellegük, hajlamosak a késő-modern társadalmakat, mint az egyetlen lehetséges fejlődési út legmagasabb fokán álló társadalmakat fel-fogni, és azt feltételezni, hogy a nyugati országokhoz képest a többi le van maradva. A tanulmányban nem ilyen felfogásból indulok ki, a modernitásnak különböző útjait feltételezem. A tanulmányban érdemesnek láttam nagymértékben kitágítani az elméleti háttért: egyrészt magukon a késő-modern elméleteken belül nemcsak azzal a változattal foglalkozom, amit az európai kutatás során vizsgáltunk, másrészt nemcsak a késő-modern elméleteket vizsgálom, hanem más elméleteket is. A kiválasztott elméletek között nemcsak makro megközelítésű, hanem mikro szemléletű elméletek is vannak. A makroelméletek között tárgyalom a bizonytalansághoz közeli jelenségeket egyes országok homogén jellemzőjeként feltüntető elméleteket, illetve azokat az elképzeléseket, amelyek Magyarországon történeti sajátosságaira vezetnek vissza negatív affektív

mek is beletartoznak vizsgálatom érdeklődési körébe, amelyeket akár mentálisan egészséges emberek is átélhetnek.

A tanulmányban a bizonytalanság leíró jellemzése mellett, három makro és öt mikroelméleti magyarázatot vizsgálok meg abból a szempontból, hogy azok mennyiben magyarázzák meg a Magyarországon tapasztalható bizonytalanság két dimenziójának mértékét és a bizonytalanság fókuszát (azokat a területeket, amelyre a bizonytalanság összpontosul). Sok versengő elméletet tanulmányozok, mivel egy új empirikus területről van szó, és még senki sem hasonlította össze ezeket a különféle elméleteket, hogy melyik teljesíti a legjobban. Az írásom további újdonsága abban rejlik, hogy több elméletet nem operacionalizáltak, és nem elemeztek még egyáltalán reprezentatív mintán. Illetve néhányukat nem pontosan a bizonytalanságra vonatkozóan, hanem hozzá közeli jelenségekkel

és kognitív jelenségeket. A mikroelméleteknél azokat az elgondolásokat mutatom be, amelyek a gazdasági és kulturális erőforrások, az anómia, az elidegenedés, a bizalomhiány, a rendszerváltás szelektív következményei és megítélése, és bizonyos érték, hit rendszerek – ún. kulturális torzítások – hatásával foglalkoznak a bizonytalansághoz közeli jelenségekre vonatkozólag. Úgy éreztem, érdekes lehet egységes empirikus keretben össze-mérni a különböző elméleteket. Így teljesebb elemzését nyújthatom a bizonytalanság témakörének, mintha csak egy elméletre támaszkodnék.

A tanulmány empirikus anyagának magyarországi részét egy reprezentatív Omnibusz felvétel alkotja. A makroelméletek vizsgálatához felhasználok a három másik elemzett országból származó survey adatokat. Az adatfelvételek az *Uncertainty and Insecurity in Europe* projekthez kapcsolódtak. A kérdőívek kérdéseinek egy részét közösen dolgoztam ki az európai kutatás többi résztvevőjével egyetemben, más részüket pedig saját magam alakítottam ki kutatási hipotéziseimnek megfelelően. Ez utóbbiakat nem kérdezték le a többi résztvevő országban, csak Magyarországon. Felhasználtam még a mikroelméletek teszteléséhez néhány kérdést, amely a magyar Omnibusz felvétel egy másik kérdésblokkjában szerepelt. Az adatfelvételekre 2002 elején került sor.

A tanulmány bevezetést követő részében felvázolom a hipotéziseimet. Majd a minta jellemzése után a bizonyossághiány és a biztonsághiány megoszlását tárgyalom. Ezután a hipotézisek vizsgálata következik. Végül összegzem a tanulmány tapasztalatait, és következtetéseket fogalmazok meg a témával kapcsolatban.

II. A hipotézisek

II.1. Makrohipotézisek

A makrohipotézisek esetében Magyarorszag egész társadalmának bizonyta-

lanságkonstellációjával kapcsolatban alkottam feltételezéseket, az európai vizsgálat másik három országával összevetve.

Vannak elméletek, amelyek a bizonytalansággal többé-kevésbé kapcsolatba hozható szubjektív jólét két dimenziójának homogenitását posztulálják egy-egy társadalmon belül, és különbözőségét a társadalmak, országok között. Mindezt Inglehart (1990) elméletében a negatív és pozitív kognitív és affektív állapotokkal kapcsolatos kulturális normákra vezeti vissza, amelyek országonként eltérnek az országok különböző kultúrája és történelme miatt. A bizonytalansághoz közelebb álló veszélypercepció és a veszélyekkel kapcsolatos félelmek területére a makrokulturális elmélet is némileg hasonló feltételezéseket fogalmaz meg. Érdekes lehet megvizsgálni azt, hogy vajon konkrétan a bizonytalanság esetén megállják-e helyüket ezek a feltételezések az egyes országokra vonatkoztatva. Az első makrohipotézis így az alábbi:

A. makrohipotézis: Országjellemző

A bizonytalanság mértékében és fókuszában kisebb eltérések vannak az egyes országokon belül, mint az egyes országok között.

A korábban már említett késő modern elméleteknél (Beck, 1992; 2000; Giddens, 1990; 1991; Lianos, 2001) gyakran nem teljesen világos, hogy teoretikusai szerint a késő modern társadalmakban a bizonytalanság mértéke is más, vagy csak a fókusza, a nem késő modern társadalmakéhoz képest. Nem alaptalan egy olyan értelmezés sem, miszerint a bizonytalanság nagyobb mértékére és elterjedtségére is vonatkoztatják a késő modern társadalmak differentia specifikáját. Ennek alapján megfogalmazható egy erős és egy gyenge hipotézis a késő modern társadalmakban tapasztalható bizonytalanságra.

A bizonytalanság fókuszával kapcsolatban a leghíresebb késő modern teoretikusok azt állítják, hogy a késő modern társadalmakban az embereket elsősorban posztmateriális veszélyek, azon belül különösen a technológia által okozott globális ökológiai veszélyek foglalkoztatják.²

Az irodalmak egybehangzóan a nyugat-európai és észak-amerikai társadalmakat tekintik a leginkább késő modernnek. (Giddens, 1991) Továbbá a vizsgált négy ország közül leginkább a nyugat-európaiakra teljesül a beki feltételezés az ország lakosainak gazdagságáról (1992). Ennek megfelelően, amennyiben igaz a késő mo-

47
K É K

dern társadalmak erős hipotézise a bizonytalanság mértékére vonatkozóan, akkor azt az eredményt kell kapnunk, hogy Nagy-Britanniában és Franciaországban inkább éreznek bizonyossághiányt és biztonsághiányt az emberek, mint Magyarországon és Görögországban. A bizonytalanság fókuszával kapcsolatban pedig a hipotézis alapján az lenne várható, hogy a két nyugat-európai országban inkább legyen posztmateriális a fókusz, tehát félelmeik inkább irányuljanak a környezetvédelmi veszélyekre, mint a materiális természetűekre.

A késő-modern elméletek alapján megfogalmazott hipotézisek:

B. makrohipotézis: Késő modern társadalmak

a. Erős feltételezés:

A nagyobb mértékben késő modern jegyekkel bíró országokban (Nagy-Britannia, Franciaország), egyrészt

magasabb a bizonytalanság átlagos szintje, másrészt inkább irányulnak az emberek félelmei a posztmateriális veszélyekre, mint a kevesebb késő modern jellemzővel rendelkező országokban (Magyarország, Görögország).

b. Gyenge feltételezés:

A nagyobb mértékben késő-modern jegyekkel bíró országokban inkább irányulnak az emberek félelmei a posztmateriális veszélyekre, mint a kevesebb késő modern jellemzővel rendelkező országokban.

A rendszerváltás után sok irodalom foglalkozott a magyarok alacsony

Az információs társadalom

C. makrohipotézis: Magyar történelmi sajátosságok

A bizonytalanság mértéke a négy ország közül Magyarországon a legnagyobb, az államszocialista múlt, a rendszerváltás és a gazdasági válság halmozott hatása miatt és, mert a történelem során itt halmozódtak fel olyan tényezők, amelyek a társadalom tagjaiban bizonytalanságot okoznak.

II.2. Mikrohipotézisek

A mikromagyarázatok alapvetően abból indulnak ki, hogy az egyének bizonyos jellemzőik tekintetében különböznek és ez azt váltja ki, hogy bizonytalanságkonstellációjuk is különbözzön. Tehát azt feltételezik, hogy egy országon belül is különbségek lesznek az emberek bizonytalanságérzetének a mértékében. A mikromagyarázatokat a magyar mintán vizsgálom.

Különféle irodalmak posztulálják a gazdasági és kulturális erőforrások, a foglalkozás és az osztályhelyzet hatását a jövőhöz való viszonyra, a bizonytalanság és az ahhoz hasonló jelenségek mértékére. (Bourdieu, 1978; Dobré, 2001; Schwarzt–Melech, 2000; Scott, 2000) Egyes elméletek feltételezik, hogy a kulturális erőforrások közvetlenül is hatnak, míg mások szerint pusztán közvetett hatásuk van, amely a jövedelmen és a foglalkozáson keresztül érvényesül. (Argyle, 1999)

A bizonytalanság fókuszával kapcsolatban Inglehart (1997) feltételezi, hogy az, hogy milyen veszélyektől félnek az emberek, attól függ, hogy mit értékelnek. Utóbbit szerinte (Inglehart, 1990) a szocializációs hipotézis teljesülése miatt a gyermekkori anyagi helyzet határozza meg. Mivel akik jelenleg gazdagok, nagyobb valószínűséggel voltak gazdagok gyermekkorukban is, így aki jelenleg gazdag inkább fél posztmateriális veszélyektől,

mint materiálisoktól. Az iskolai végzettség értékeit befolyásoló szerepére több elméleti magyarázatot is felhoz Inglehart. Mindezek alapján első mikrohipotézisem:

A. mikrohipotézis: Gazdasági és kulturális erőforrások

A több gazdasági és kulturális erőforrással rendelkező egyének kisebb mértékű bizonytalanságot éreznek, és inkább irányulnak félelmeik a posztmateriális veszélyekre.

Sok elmélet van, amely a bizonytalansághoz többé-kevésbé hasonló jelenségeket a hatalomnélküliség, az izoláció, az értelemnélküliség, az önelidegenedés és/vagy a normátlanság következményének tekintenek. Ezek az elméletek tehát a bizonytalansággal rokon jelenségeket a Seeman (1959; 1983) és a Mirowsky–Ross-féle (1986) anómia és elidegenedés fogalom egy vagy több dimenziójával magyarázzák.

B. mikrohipotézis: Anómia és elidegenedés

Az anómiát és elidegenedést érző egyének nagyobb mértékben éreznek bizonytalanságot.

A bizalommal foglalkozó teoretikusok gyakran mindenféle negatív hatást tulajdonítanak a bizalomhiánynak, így többek között a bizonytalansághoz hasonló jelenségek tekintetében is. (Delhey–Newton, 2002; Mirowsky–Ross, 1986) Egyes irodalmak az általános bizalom hatását hangsúlyozzák (Mirowsky–Ross, 1986), még mások a veszélyeket menedzselő intézmények iránt érzett bizalom jelentőségét emelik ki (Petts et al. 2001). Az empirikus elemzés során mind az általános bizalmat, mind az egyes intézmények iránti bizalmat vizsgálni fogom.³

C. mikrohipotézis: Bizalomhiány

Azok, akik nem bíznak az intézményekben és általában véve az emberekben, nagyobb mértékben éreznek bizonytalanságot.

szubjektív jólétével, a félelmek és szorongások elterjedtségével, és a pesszimizmus nagy mértékével. (Róbert, 1996; Spéder–Paksi–Elekes, 1998; Lengyel–Hegedüs, 2002; Andorka, 1994; Ferge, 1994; Farkas, 1999; Kiss, 1997; Kopp, 1994) Ezeknek az irodalmaknak a nagy része az államszocialista múlttal, magával a rendszerváltással, illetve az azt követő gazdasági válság hatásával magyarázza ezeket a negatív affektív és kognitív jelenségeket. Konkréten a bizonytalanságérzettel kapcsolatban megfogalmazott egyik elmélet szerint az államszocialista múlton, a rendszerváltáson, és a gazdasági válságon túl a XX. század korábbi történelmi traumái által okozott sebezhetőség is közrejátszott a magyarok nagyfokú félelmeiben és szorongásaiban a kilencvenes években (Kiss, 1997). Érdekes lehet, hogy a nagyrészt kilencvenes évek első felére vonatkozó feltevések megállják-e a helyüket 2001–2002-ben:

Vannak elméletek, amelyek általában véve foglalkoznak a múltbeli élet-események hatásával a bizonytalansághoz közeli jelenségekre. (Inglehart, 1990) Egyes elméletek felhívják a figyelmet, hogy ugyan van hatása a múltbeli eseményeknek, ugyanakkor az csak egy bizonyos ideig érvényesül. (Hegedűs, 2002) Konkrétan a magyarországi helyzettel kapcsolatban, a rendszerváltás vesztesei-nyertesei kontextusában megfogalmazták azt a feltevést, hogy a kilencvenes években a vesztesek nagy aránya is hozzájárulhatott a magyarországi negatív közhangulathoz. (Farkas, 1999) Kérdés, hogy még mindig érvényesül-e ennek a hatása, illetve, hogy egyáltalán úgy viselkedik-e a bizonytalanság, mint például a szubjektív jólét, hogy a traumatikus események hatása csak egy ideig befolyásolja. A veszteseket-nyerteseket relatív, komparatív értelmében vizsgálom. (Habich-Spéder, 1998)

A negatív közhangulatot a rendszerváltás megítélésével is összekapcsolták egyes irodalmak: azt állították, hogy a Magyarországon tapasztalat széles körű pesszimizmus, negatív közhangulat összefonódik a rendszerváltás viszonylag negatív megítélésével. Ugyanakkor ezt a makroszintű állítást megfogalmazhatjuk mikroszintre is, különösen, amiatt, hogy bár a kutatók azt mutatták, hogy a rendszerváltás negatív megítélése elterjedt, de azért jelentős szegmensei a magyar társadalomnak pozitívan ítélik meg a rendszerváltást és negatívan az előző rendszert.

Ezeknek megfelelően a feltételezésem a következő pont.

D. mikrohipotézis: Rendszerváltozás szelektív következményei és megítélése

A rendszerváltás relatív értelemben vett vesztesei nagyobb mértékben éreznek bizonytalanságot.

Azok, akik negatívan ítélik meg a rendszerváltást, és pozitívabbnak ítélik meg az előző rendszert, nagyobb mértékben éreznek bizonytalanságot.

A sajátos megközelítést alkalmazó kulturális elmélet (Douglas, 1992;

Douglas-Wildavsky, 1982; Thompson et al. 1990; Adams, 1995) szerint, az, hogy az emberek mitől félnek nem az egyének pszichológiai sajátosságaitól, de nem is a „valós” veszélyektől függ, hanem az egyének „kulturális torzításától”. A kulturális torzítások bizonyos fajta érték, hit rendszerek, amiknek csak néhány variációja életképes. Az elméletből következik, hogy az egy kulturális torzítással rendelkezők elfogadnak egy-egy kulturális csomagot: sok nézet, norma, hiedelem, félelem együtt jár. Azt vizsgálom, hogy tényleg léteznek-e ezek a konzisztens kulturális csomagok. Elkülönülnek-e bizonytalansággal kapcsolatos véleményük alapján is azok, akik egyes kijelentéseik alapján bizonyos kulturális torzításúnak sorolhatók be. Az elmélet leginkább az individualista és az egalitárius kulturális torzítással kapcsolatban különítheti el markánsan a bizonytalansággal kapcsolatos véleményeket. Az elmélet alapján az várható, hogy akik individualista kulturális torzításúak, azok kevésbé fogynak bizonytalanságot érezni, továbbá, hogy akik egalitárius kulturális torzításhoz sorolhatók be, azok számára fontosabbak a globális környezetvédelmi veszélyek (Thompson et al. 1990):

E. mikrohipotézis: Kulturális torzítások

Az individuális kulturális torzítással rendelkezők kisebb mértékben éreznek bizonytalanságot.

Az egalitárius kulturális torzítással rendelkezők félelmei inkább irányulnak a posztmaterális veszélyekre.

III. A mintáról

A vizsgálatban szereplő négy ország mindegyikében reprezentatív mintavétel történt Omnibusz felvételekhez kapcsolódva 2002. első felében* az

Uncertainty and Insecurity in Europe kutatási projekt keretében. A magyar felmérést a TÁRKI végezte. Ugyanabban a felmérésben szerepelt egy másik kutatás által finanszírozott blokk, amelyet szintén felhasználhattam az elemzésekhez. A magyar minta csak 18 év feletti egyéneket tartalmaz, míg a többi országa pedig 15 éven felülieket, ezért a többi mintát csökkenteni kellett a 15–17 évesekkel. A görög mintának nem képezik részét 80 év felettiek, míg a többi országot igen, így a többi országból is kikerültek a 80 év felettiek. Így lettek a makroelemzésbe bevont mintaméreteket a következők: Görögország: 1916 fő, Magyarország:

49
K É K

1468 fő, Nagy-Britannia 935 fő, Franciaország 922 fő. A mintákat mindig egyik országban súlyozták nem, kor és településtípus szerint.

A mikroelméletek tesztelésénél a teljes magyar mintát (1502 fő) felhasználom.

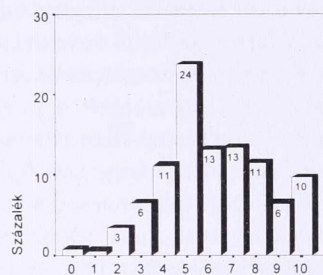
IV. A bizonytalanság két dimenziója: a bizonyossághiány és a biztonsághiány

A hipotézisek vizsgálata előtt érdemes egy kis teret szentelni a bizonytalanság két dimenziójának alapmegoszlásainak bemutatására. Ebben a részben a magyar adatokra koncentrálok. Azokat a bizonytalanság mértékére vonatkozó kérdéseket használom fel, amelyek csak Magyarországon lettek lekérdezve³ (ezek a mikrohipotézisek teszteléséhez felhasznált bizonytalanság változók), mivel ezek a változók jobban közelítik a bizonytalanság fo-

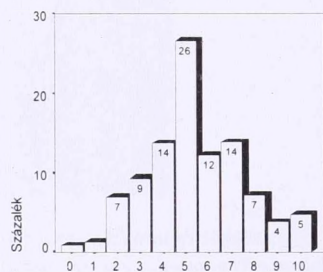
galmát, mint a mind a négy országnál rendelkezésre álló változók. A mind a négy országban lekérdezett bizonytalanság változók megoszlásai megtalálhatóak a makrohipotéziseknél.

1. ábra: A bizonyossághiány mértékének megoszlása Magyarországon

(0 – úgy érzi teljesen képes előrelátni, 10 – úgy érzi egyáltalán nem képes előrelátni, hogy hogyan fog alakulni a jövője)

2. ábra: A biztonsághiány mértékének megoszlása Magyarországon

(0 – teljesen biztonságban érzi magát, 10 – egyáltalán nem érzi biztonságban magát a jövőjével kapcsolatban)

Ami szembetűnő a bizonyossághiány és a biztonsághiány megoszlásánál, hogy mindkét dimenzió esetén a legnagyobb kategóriát a középső, 5-ös opciót választók jelentik. Úgy tűnik, hogy ez egy kényelmes választás volt az emberek számára. Nem kellett eldönteniük, mi a hangsúlyosabb az életükben a bizonyosság, biztonság vagy ezek hiánya. Emiatt talán előnyös lett volna középpont nélküli skála alkalmazása, amikor is rá lettek volna szorítva az emberek a választásra. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy akkor is történt volna információvesztés, mert lehet, hogy sokan ténylegesen közepesen értékelik helyzetüket, és véleményük nem billen el az egyik irányban sem, ellenben ha arra kény-

Az információs társadalom

4–6 skálafokozathoz tartozókat, és nagy mértékűnek a 7–10 kategóriákat preferáló válaszadókat.

1. táblázat. Biztonsághiány és bizonyossághiány konstellációk

(Az összes érvényes választ adó = 100%)

		BIZTONSÁGHIÁNY		
		kis mértékű	közepes	nagy mértékű
BIZONYOSSÁGHIÁNY	kis mértékű	9,2%	1,7%	0,3%
	közepes	8,0%	37,0%	3,2%
	nagy mértékű	1,2%	13,7%	25,7%

N=1433

szerítjük őket, hogy válasszanak az egyik irányban, akkor potenciálisan erőltetett válaszokat kaphattunk volna. Mindenesetre az 5-ös opción túl, a 4-es és a 6-os fokozatot választókat is figyelembe véve elmondható, hogy az emberek körülbelül fele ezt a három középső kategóriát jelölte meg, mind a bizonyossághiány, mind a biztonsághiány esetében.

A biztonsághiány eloszlása valamelyest szimmetrikus, ugyanakkor azért nagyjából 11 százalékponttal többen sorolhatóak be a középső, 4–6-ös opcióknál nagyobb biztonsághiányt jelentő skálafokozatokba, mint a középső három fokozatnál kisebb biztonsághiányt kifejező fokozatokba. 29,5 százalék tartozik a skála 7–10-ig terjedő fokozataihoz és 18,2 százalék a 0–3 közötti fokozatokhoz. A bizonyossághiány esetén még egyértelműbb az eltolódás a nagyobb bizonytalanságot megtestesítő szintek irányába. A skála 7–10-ig terjedő opcióihoz sorolható be az érvényes választ adók 40,8 százaléka, míg a skála 0–3-ig terjedő fokozataihoz csupán 11,2 százalékuk. A bizonyossághiány intenzitása tehát nagyobb Magyarországon, mint a biztonsághiányé. Míg a bizonyossághiány átlagos mértéke 6,07, addig a biztonsághiányé 5,38.

Érdemesnek tartottam megvizsgálni a bizonyossághiány és a biztonsághiány együttes kombinációit is. Mind a bizonyossághiányt, mind a biztonsághiányt 3–3 kategóriára bontottam fel: kis mértékben bizonytalanságot érzőknek soroltam be a 0–3 opciót választókat, közepes mértékűnek a

Az 1. táblázatból látható, hogy a legtöbb emberről egy irányba mutatott a bizonyossághiány és a biztonsághiány elfogadása/elutasítása, jelentős mértékű inkonzisztenciát csak nagyon kevés emberről találtunk. Ez összhangban van egyes teoretikusok elgondolásaival, akik a bizonyossághiány érzetet a biztonsághiány-érzet egyik elemeként konceptualizálták. (Vail, 1999; Kaufmann, 1973) Egyezik azzal a hétköznapi intuíción alapján megfogalmazott feltevésessel is, hogy ugyan elképzelhető, hogy a bizonyossághiány percepció pozitív és nem pedig negatív érzelmek forrása legyen egy-egy konkrét jövőbeli eseménnyel kapcsolatban, de valószínűsíthető, hogy az egyén egész jövőjére kiterjedő bizonyossághiány-érzethez szorongás és félelem társul.

V. A hipotézisek vizsgálata

V.1. Makromagyarzatok vizsgálata

Az egyes országokon belüli homogenitás és a kultúrák közötti heterogenitás feltételezését a szórások összehasonlításával vizsgálom. Az egyes országokon belüli szórás nagyságrendjét vettem össze a külső szórással: az ország átlagok szórásával (az országátlagok főátlagától való átlagos eltéréseivel) a tapasztalt bizonytalanságérzet tekintetében. A hipotézis teljesülésében az is benne foglaltatik, hogy az ország átlagok szignifikánsan különbözzenek egymástól.

Az információs társadalom

A biztonságihiány és bizonyosságihiány mértékére és fókuszára vonatkozólag az ország átlagokat és az országokon belüli szórásokat a 2., 3. és 4. táblázat tartalmazza. Nem mindegyik ország átlagos értéke különbözik szignifikánsan egy másik országtól, ami pedig előfeltétele lenne az első makrohipotézis teljesülésének. Jelentősen nagyobbban bizonyult az egyes országokon belüli szórás, mint az egyes országok közötti szórás.

2. táblázat. A biztonságihiány átlaga és szórása országoként

(1 – teljesen biztonságban érzi magát, – 5 egyáltalán nem érzi biztonságban magát)

	Átlag	Szórás	N
Franciaország	3,18	1,19	905
Nagy-Britannia	2,72	1,22	932
Görögország	3,20	1,23	1902
Magyarország	3,23	1,11	1456
Osszesen	3,12	1,20	5195

3. táblázat. A bizonyosságihiány átlaga és szórása országoként

(1 – úgy érzi tud mindent, amire szüksége van, 5 – túl keveset tud)

Tud-e eleget arról, hogy milyen lesz az élete 1 év múlva?

	Átlag	Szórás	N
Franciaország	2,91	1,22	839
Nagy-Britannia	2,63	1,19	804
Görögország	3,35	1,29	1757
Magyarország	3,42	1,11	1414
Osszesen	3,18	1,25	4813

Tud-e eleget arról, hogy milyen lesz az élete 3 év múlva?

	Átlag	Szórás	N
Franciaország	3,39	1,21	795
Nagy-Britannia	3,07	1,25	716
Görögország	3,87	1,15	1650
Magyarország	4,01	1,00	1380
Osszesen	3,70	1,19	4541

4. táblázat. A posztmaterális fókusz átlaga és szórása országoként

	Átlag	Szórás	N
Franciaország	0,8781	1,6088	758
Nagy-Britannia	0,8673	1,5012	875
Görögország	0,1285	1,2625	1667
Magyarország	-0,1496	1,3595	1247
Osszesen	0,3193	1,4623	4547

A nacionalitás országon belüli tényezőkhöz képesti kisebb szerepére utal az a tény is, hogy az ország tagságokat magyarázóváltozóként tartalmazó lineáris regressziós modellek magyarázó ereje nem túl nagy, mind a bizonyosságihiány, mind a biztonságihiány tekintetében. Ugyanakkor, a bizonyosságihiány tekintetében többet magyaráz az ország tagság. A bizonyosságihiány esetében a korrigált R^2 mutató egy évre vonatkozóan 0,057, 3 évre vonatkozóan 0,085, míg biztonságihiány esetében pedig 0,024. A bizonytalanság fókuszát függő változóként, az egyes országokat magyarázó változóként tartalmazó regressziós modell korrigált R^2 értéke 0,085.

Az országon belüli homogenitás, országok közötti heterogenitás hipotézise tehát nem támasztódott alá sem a bizonyosságihiány, sem a biztonságihiány és a bizonytalanság fókusza tekintetében. A hipotézisnek leginkább ellentmondani látszó adatokat a biztonságihiány esetében kaptunk.

Magyarország és Görögország lakosainak átlagos bizonyosságihiány értéke viszonylag közel esik egymáshoz, és elkülönül a két nyugat-európai országtól. Ugyanakkor pontosan a késő modern társadalmak erős hipotézisével ellentétes tendenciák rajzolódnak ki az adatokból. Éppen Magyarországon és Görögországban érzik úgy inkább az emberek, hogy túl keveset tudnak a jövőjükéről, mint a két nyugat-európai országban. Biztonságihiány esetében kevésbé különböznek el az országok. Egyedül Nagy-Britannia átlaga különbözik jelentősebben a többitől. Az adatok szerint ott kevésbé érznek az emberek biztonságihiányt, mint a másik három országban. Ez szintén ellentmond a késő modernitás erős hipotézisének.

Bár a késő modern társadalmak erős hipotézisének bizonytalanság mértékére vonatkozó feltételezéseit nem támasztják alá az adatok, a bizonytalan-

ság fókusza tekintetében a gyenge hipotézissel összhangban lévő eredményeket kapunk. A két nyugat-európai országban szignifikánsan nagyobb az egyénekenkénti posztmaterális-materiális veszélyekért aggodás különbségét mérő bizonytalanság fókusza változó átlaga. Ez azt jelenti, hogy a franciák és a britek inkább fókuszálnak a posztmaterális, globális ökológiai veszélyekre, mint a magyarok vagy a görögök (a materiális veszélyekkel összeveve). Ugyanakkor, mint ahogy az az előző hipotézis vizsgálatokor kiderült, korántsem lehet arról beszélni, hogy egy-egy adott országon belül ne lenne az országok közöttinél nagyobb

szórás az eredményeket tekintve. Ugyanis a bizonytalanság fókuszát mint függő változót, és az országokat, mint magyarázó változókat tartalmazó lineáris regressziós modell magyarázó erejét kifejező R^2 csupán 0,085. Mindez tehát arra utal, hogy még ha léteznék is a gyenge hipotézisnek megfelelő különbségek, a bizonytalanság fókuszát az országokon belüli tényezők valószínűleg még jobban differenciálják. Ráadásul az eredmények értékelésénél azt is figyelembe kell venni, hogy míg négy ország adatai elég alapot nyújtanak arra, hogy elvessük a hipotézist, a hipotézissel összhangban lévő eredményekből merész lépés a hipotézis általános teljesülésére következtetnünk, mivel a kevés ország szám miatt, nem lehet kizárni alternatív magyarázatokat, amelyek kizárhatóak lennének, ha több országból lennének adatok. Az eredmény értelmezésének további korlátját jelenti, hogy pusztán két csoportra osztottuk a négy országot,

ugyanis azon túl, hogy a nyugati országok inkább késő moderneek, nem létezik egyértelmű klasszifikáció.

Ahhoz, hogy a harmadik makrohipotézis teljesüljön, az lenne szükséges, hogy a bizonytalanság mértéke egyértelműen nagyobb legyen Magyarországon, mint a másik három országban. Bár igaz, hogy a bizonyossághiány és biztonsághiány mértéke Magyarországon mutatja a legnagyobb értéket a nemzetközi kérdőív három kérdése alapján, ugyanakkor, ez a különbség csupán a bizonyossághiány 3 évre vonatkozó kérdésénél szignifikáns 0,05-ös szignifikancia szinten, a többinél nem szignifikáns a különbség Görögország

Az információs társadalom

Az 5. táblázatból látszik, hogy a gazdasági erőforrások az Inglehart elmélete alapján várt irányban gyakorolnak hatást a bizonytalanság fókuszára. Minél magasabb osztályba sorolja valaki magát annál valószínűbb, hogy a materiális félelmeket és a posztmateriális (globális környezeti) félelmeket figyelembe véve, inkább ez utóbbiakkal kapcsolatban érez bizonytalanságot. Akik több mint három tartós fogyasztási cikket birtokolnak, azok szintén inkább a posztmateriális veszélyekkel kapcsolatban éreznek bizonytalanságot. A kulturális erőforrások hatása már kicsit kevésbé egyértelmű. Akik

érettségivel rendelkeznek, azok nem fókuszálnak más veszélyekre, mint azok, akik diplomával. Ugyanakkor a maximum nyolc osztályt végzettek és a szakmunkásképzőt végzettek veszélyhierarchiája szignifikánsan eltér a diplomásokétól, még akkor is, ha kontrollálunk a gazdasági erőforrásokra és a kontrollváltozókra.

Az első mikrohipotézis feltételezése a bizonytalanság mértékére vonatkozóan tehát nagyrészt alátámasztódtak, ugyanakkor a bizonytalanság fókusza tekintetében csak bizonyos korlátok között teljesült a hipotézis: a gazdasági erőforrások hatása a várt irányban egyértelműen kitűnik az adatokból, míg az iskolai végzettség esetén csak bizonyos kategóriák esetén teljesül a feltételezés.

5. táblázat. Az A. mikrohipotézis regressziós modellje

a bizonytalanságérzet fókuszával kapcsolatban. Béta paraméterek és szignifikancia szintjük

A magyarázó változó	1. lépés:	2. lépés:
	egységes modell a hipotézisre	egységes modell a hipotézisre
	kontrollváltozók nélkül	kontrollváltozókkal
	Függő változó:	Függő változó:
	Bizonytalanság fókusza	Bizonytalanság fókusza
szubjektív osztályhelyzet:		
közép- és felsőosztály (referencia: alsó)	0,896**	0,809**
szubjektív osztályhelyzet:		
alsó-középosztály (referencia: alsó)	0,746**	0,700**
szubjektív osztályhelyzet:		
munkás (referencia: alsó)	0,489**	0,467**
tartós fogyasztási cikk	0,252**	0,283**
iskolai végzettség:		
maximum 8 általános (referencia: diploma)	-0,575**	-0,580**
iskolai végzettség:		
szakmunkásképző (referencia: diploma)	-0,372**	-0,393**
iskolai végzettség:		
érettségi (referencia: diploma)	-0,191	-0,189
Kontrollváltozók		
nem		-0,0184*
kor: 30–39 éves (ref. 30 év alatt)		-0,0135
kor: 40–49 éves		-0,0274*
kor: 50–59 éves		-0,0292*
kor: 60–69 éves		-0,078
kor: 70 év felett		0,130
településtípus: város (ref. község)		0,196*
településtípus: Budapest		0,254*
Konstans	-0,616**	-0,799**
Korrigált R ²	0,102	0,117

Megjegyzés: **, szignifikáns 0,01-es szinten, *, szignifikáns 0,05-os szinten.

52 K É K

és Magyarország között. A hipotézis tehát csak részben támasztják alá az adatok. Mindazonáltal az eredmények nem jelentik azt, hogy a rendszerváltás nem hatott abba az irányba, hogy a bizonytalanságérzet növekedjen Magyarországon. Az azóta eltelt idő alatt elképzelhető, hogy az emberek akklimatizálódtak a változásokhoz, és a korábbi évekhez képest lecsökkent a bizonytalanságérzetük.

V.2. Mikromagyarázatok vizsgálata

V.2.1. A bizonytalanság fókusza

A mikrohipotéziseket a magyar mintán vizsgáltam. Először a bizonytalanság fókuszára vonatkozó eredményeket mutatom be.

Az 1. mikrohipotézis bizonytalanság fókuszára vonatkozó feltevése a gazdasági és kulturális erőforrások összefüggését mondta ki a bizonytalanság fókuszával.

6. táblázat. Az integrált regressziós modellek. Béta paraméterek és szignifikancia szintjük.

A magyarázó változó	Az integrált modellek	
	Függő változó: Bizonyossághiány	Függő változó: Biztonsághiány
	(0 – úgy érzi teljesen képes előrelátni, 10 – úgy érzi egyáltalán nem képes előrelátni, hogy hogyan fog alakulni a jövője) Függő változó:	(0 – teljesen biztonságban érzi magát, 10 – egyáltalán nem érzi biztonságban magát a jövőjével kapcsolatban)
1. hipotézis: Gazdasági és kulturális erőforrások		
közép- és felsőosztály	-0,535*	-0,559*
alsó-középosztály	-0,318	-0,403
munkás	-0,428	-0,380
tartós fogyasztási cikk	-0,178	-0,310*
maximum 8 általános	0,649**	0,209
szakmunkásképző	0,485*	0,105
érettségi	0,262	0,181
2. hipotézis: Anómia és elidegenedés		
A jövő irányíthatóságának érzete	-0,487**	-0,422**
barátok	0,071	-0,116
élettársi kapcsolat és házasság	0,126	-0,076
magányosság érzet	0,170**	0,225**
az élet érthetősége	-0,277**	-0,271**
templomba járás	-0,051	-0,109
szabályszerűségről vélemény	-0,065	0,040
3. hipotézis: Bizalomhiány		
általános bizalom	-0,162*	-0,184**
intézmények iránti bizalom	-0,285**	-0,386**
4. hipotézis: Rendszerváltás szelektív következményei és megítélése		
életszínvonal esés	0,231*	0,373**
szubjektív nyertes	-0,277**	-0,246**
rendszerváltás megítélése	-0,204**	-0,219**
5. hipotézis: Kulturális torzítások		
individuális kulturális torzítás	-0,208	0,076
Kontrollváltozók		
Nem	0,133	-0,029
kor: 30–39 éves	-0,136	0,207
kor: 40–49 éves	0,041	0,153
kor: 50–59 éves	0,272	0,452**
kor: 60–69 éves	0,052	-0,133
kor: 70 év felett	-0,136	-0,154
településtípus: város	-0,154	-0,133
településtípus: Budapest	0,152	0,149
Konstans	8,628**	7,854**
Korrigált R ²	0,356	0,420

Megjegyzés: ** szignifikáns 0,01-es szinten, * szignifikáns 0,05-ös szinten.

Nem közlöm az esetszámokat, mivel ez változó páronként különbözik amiatt, hogy a Missing Pairwise opcióval határoztam meg a hiányzó értékek kezelését.

A kulturális elmélet legmarkánsabban és legegységesebben az egalitárius kulturális torzitással rendelkezőket különíti el a bizonytalanság fókuszával kapcsolatos nézeteik tekintetében, ezért ennek a kulturális torzításnak a hatását vizsgáltam. Azt vizsgáltam, hogy akik egalitárius kulturális torzításhoz sorolhatóak be, azok számára fontosabbak-e a globális környezetvédelmi veszélyek. Az egalitárius kulturális torzítás bizonytalanság fókuszára vonatkozó hatását nem támasztják alá a kutatás adatai: egyik lépés modelljében sem bizonyult szignifikánsnak. Ennek a feltételezésnek a vizsgálatkor külön hangsúlyozni kell az operacionalizálás korlátait.

53
K É K

V.2.2. A bizonytalanság mértéke

A cikkben a bizonytalanság mértékére vonatkozó mikrofeltevések vizsgálatát egy-egy integrált modellben tárgyalom, amelyek tartalmazzák az összes hipotézis változóit és még társadalmi-demográfiai kontrollváltozókat.

A táblázatból látszik, hogy az integrált modellek nagy statisztikai magyarázó erővel rendelkeznek, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy attitűdök magyarázatáról van szó. A biztonsághiány integrált regressziós modelljének nagyobb a magyarázó ereje, mint a bizonyossághiány modelljének: míg az előbbinél a korrigált R² 42 százalékos, az utóbbinál 35,6 százalékos.

Az életszínvonal esés megapaszta-
la és a középosztály vagy ennél feljebb szubjektív önbesorolás (az alsó osztályhoz képest) mind a bizonyossághiány, mind a biztonsághiány esetében befolyásoló tényező, ugyanakkor lényeges a különbség köztük abból a

szempontból, hogy míg ezen felül, az előbbi a kulturális erőforrások befolyásolják, az utóbbit pedig a tartós fogyasztási cikkekkel rendelkezés a gazdasági és a kulturális erőforrások halmozán belül. Ez azt is jelezheti, hogy a biztonságot inkább kapcsolják az emberek az anyagi jóléthez, míg a bizonyossághiány dimenzió tekintetében nem feltétlenül gondolkodnak olyan mértékben az anyagiak terén, hanem más dolgokat is figyelembe vesznek annak a kérdésnek a megválaszolásánál, hogy hogyan érzik, mennyire látható előre, hogy hogyan fog alakulni a jövőjük.

Az információs társadalom

osztály biztonságihiányérzete bizonyult szignifikánsan különbözőnek a 30 év alattiakkal összevetve. Figyelemreméltó, hogy a bizonyossághiány esetében nem maradt szignifikáns még ez a változó sem az integrált modellben. Ugyanakkor az is igaz, hogyha létrehozunk olyan lineáris regressziós modelleket, amelyek magyarázóváltozóként pusztán a nemet, településtípust és korosztályt tartalmazzák, függő változóként pedig a bizonytalanságot, akkor ezeknek a modelleknek a magyarázó ereje meglehetősen csekély (0,044 a biztonságihiány, 0,045 a bizonyossághiány tekintetében a korrigált R^2 mutató), akár például a gazdasági és kulturális erőforrásokat tartalmazó modellekkel összevetve.

egyek változóblokkok „valós” hatását nem könnyű megállapítani, mivel egyes változóblokkok között kapcsolatok léteznek, illetve az egyes elméletek nem zárják ki egymást, hanem erősítik egymás hatásait. Például azok, akiknek kevesebb gazdasági erőforrásuk van, inkább érzik úgy, hogy kevésbé irányíthatják az életüket, és akik úgy érzik, hogy kevésbé irányíthatják az életüket, azok pedig általában jobban bíznak az emberekben és az intézményekben. Ezek miatt az összefonódások miatt a maximum magyarázó erő feltehetőleg felülbecsli a változóblokk tényleges hatását, hiszen a magyarázó erejének egy része közös más változókéval. A minimum magyarázó erő pedig feltehetőleg alulbecsli a változóblokk hatását, mivel a változóblokkok közös szórásának egy részét más változókhoz rendeli.

7. táblázat. Az elméletek összevetése a bizonytalanság mértékére vonatkozó magyarázó erejük szempontjából.

A mikrohípotézis	Maximum magyarázó erő		Minimum magyarázó erő	
	Függő változó:	Függő változó:	Függő változó:	Függő változó:
	Bizonyosság	Biztonság	Bizonyosság	Biztonság
1. Gazdasági és kulturális erőforrások	0,114	0,110	0,011	0,007
2. Anómia és elidegenedés	0,255	0,282	0,060	0,064
3. Bizalomhiány	0,123	0,181	0,016	0,031
4. Rendszerváltás szelektív következményei és megítélése	0,239	0,282	0,032	0,037
5. Kulturális torzítások ⁷	0,007	0,008	0,000	0,000

Az anómia és elidegenedés dimenziói közül nem bizonyult szignifikánsnak az önidegenedés dimenziót megtestesítő templombajlás és a normátalanság dimenzió sem.

Leggyengébben a kulturális torzítások hipotézise teljesített. Ennek a hipotézisnek a kivételével mindegyik hipotézisnél voltak szignifikáns változók az integrált modellben.

A jelenlegi gazdasági és kulturális erőforrásokat leszámítva ugyanazok a változók bizonyultak szignifikánsnak a bizonyossághiány és a biztonságihiány tekintetében a hipotézisek változói közül: a hatalomnélküliség, a magányosságérzet, az élet érthetőségének érzete, az általános bizalom, az intézmények iránti bizalom, az élet-színvonal esés megtapasztalása, a szubjektív nyertesség, és a rendszerváltás megítélése.

A nem, településtípus és korosztály kontrollváltozók közül az integrált modellekben csak az 50–59 éves kor-

Érdemes összehasonlítani az elméleteket magyarázó erejük szempontjából. Az egyes hipotézisek változóblokkjainak magyarázó erejét a korrigált R^2 mutatóval, illetve annak változásával mértem, kétféleképpen. Egyfelől, maximum magyarázó erőnek tekintem azt a korrigált R^2 mutatót, amely a hipotézis összes változóját tartalmazza együttesen egy modellben, kontrollváltozók nélkül. Másfelől, minimum magyarázó erőnek tekintem azt a korrigált R négyzetben bekövetkező csökkenést, amikor az integrált modellből eltávolítom csak az adott hipotézis változóit. Az

Ha összevetjük a bizonytalanság mértékére vonatkozó mikroelméletek statisztikai magyarázó erejét, akkor látszik, hogy legnagyobb magyarázó erővel – akár maximum, akár minimum magyarázó erőt nézünk – az anómia és az elidegenedés hipotézise, és a rendszerváltás hipotézise rendelkezik. A bizalom hipotézise is jól teljesít. A biztonságihiány tekintetében közel olyan nagy a minimum magyarázó ereje, mint a rendszerváltás hipotézisének.

A tanulmányban az előreláthatatlanság értelmében vett belső bizonytalanság két dimenzióját – a bizonyossághiányt és a biztonsághiányt –, és annak meghatározó tényezőit vizsgáltam. Három makro- és öt mikrohipotézist alakítottam ki eltérő megközelítésekhez tartozó, különböző paradigmákba és diszciplínákba illeszkedő elméletek alapján. A hipotézisek felvázolása után egy survey-blokk kvantitatív elemzését végeztem el.

A kvantitatív eredmények tárgyalásakor először a bizonytalanság megoszlásait jellemeztem, majd pedig a hipotéziseket vizsgáltam.

Az eredmények ellentmondtak az országon belüli homogenitás, országok közötti heterogenitás makrohipotézisének és a késő-modern társadalmakra vonatkozó erős feltételezésnek is. Ugyanakkor a gyenge feltételezéssel összhangban vannak az általam kapott eredmények: Franciaországban és Nagy-Britanniában inkább aggódtak a posztmaterális veszélyért, mint Magyarországon vagy Görögországban, a materális veszélyekkel való aggodással összevetve. A magyar történelmi sajátosságok makrohipotézisét csak részben tudtam az adatok segítségével alátámasztani.

A mikrohipotéziseket a magyar mintán tanulmányoztam. A bizonytalanság fókuszja tekintetében a gazdasági és kulturális erőforrások hatását tudtam kimutatni, még ha az iskolai végzettség esetén ez csak bizonyos kategóriák esetén teljesült is.

A mikrohipotézisek közül a bizonytalanság mértékére vonatkozólag a legnagyobb (maximális és minimális) magyarázó erővel az anómia és az elidegenedés és a rendszerváltás hipotézise bír, de a bizalom hipotézise is viszonylag magas magyarázó erővel rendelkezik a magyar kérdőíves adatok alapján. Ugyanakkor a végső integrált modellben az anómia és elidegenedés dimenziói közül nem bizonyult szignifikánsnak az önelidegenedés és a normátlanosság dimenzió. Ez az önel-

idegenedés dimenzió esetében elképzelhető, hogy arra vezethető vissza, hogy a templomba járás mellett más változókra is szükség lett volna az önelidegenedés dimenzió megfelelő operacionalizálásához. A gazdasági és kulturális erőforrások hipotézisének a fenti mikrohipotéziseknél kisebb a maximális és a minimális magyarázó ereje is, és a biztonsághiány esetében az iskolai végzettség változó nem is marad szignifikáns az integrált modellben. Ez olyan szempontból nem meglepő eredmény, hogy más bizonytalansághoz közeli jelenségek esetében is előfordulnak olyan empirikus eredmények, amelyek a gazdasági és kulturális erőforrások pusztán gyenge hatását támasztják alá. (Inglehart, 1990) Leggyengébben a kulturális torzítások hipotézise teljesített. Ugyanakkor, ebben az is szerepet játszhatott, hogy a kulturális torzítások operacionalizálása számos problémát vetett fel.

Az integrált modellek nagy statisztikai magyarázó erővel rendelkeztek, a biztonsághiány integrált regressziós modelljének magyarázó ereje (korrigált R^2) 42 százalék, a bizonyossághiányénak pedig 35,6 százalék volt.⁸

A tanulmány olvasójában felmerülhet a kérdés, hogy nagy mértékűnek tekinthető-e Magyarországon a bizonytalanságérzet? A tanulmány empirikus eredményei azt mutatták, hogy a bizonytalanság semmi esetre sem elhanyagolható mértékű Magyarországon: az emberek nagy része valamilyen szintű bizonytalanságról számot adott. Ugyanakkor, a bizonytalanság abszolút mértékének a nagyságát önmagában minősíteni meglehetősen merész vállalkozás. Objektívabb megoldás, ha összehasonlítjuk a mostani magyar eredményeket más országok adataival, illetve korábbi magyar adatokkal. *A tanulmányban vizsgált négy ország adatait tekintve megfogalmazhatjuk, hogy az elemzett nyugat-európai posztin-*

dusztriális társadalmakban a bizonyossághiány érzet határozottan kisebb, mint nálunk. Ugyanakkor a biztonsághiány esetében nem ilyen egyértelmű a kép. Bár az egyik nyugat-európai vizsgált ország, Nagy-Britannia lakossága jelentősen kevésbé érez szorongást és félelmet a jövőjével kapcsolatban, mint a magyarok, ugyanakkor a másik elemzett nyugat-európai ország, Franciaország polgárai viszont majdnem akkora biztonsághiányt éreznek, mint hazánk lakossága. Figyelemreméltó, hogy a görögök bizonytalanságérzetének mértéke mennyire közel esik a magyarokéhoz. Ugyan a bizonyossághiány és a biztonsághiány esetén is na-

gyobb értéket mutatnak a magyarok, mint a görögök, de ez a különbség csak a bizonyossághiány egyik mérési módja esetén szignifikáns. A tanulmányban vizsgált elméletek nem adtak megfelelő magyarázatot ezekre az adatokra. A továbbiakban érdemes lenne más feltevéseket is megvizsgálni az országok eltérő bizonytalanságérzetével kapcsolatban. Mindenesetre egyes alternatív magyarázatokkal kapcsolatban már a jelenlegi adatok tükrében is megfogalmazhatunk feltételezéseket. Az adatokból látszik, hogy egy ország nagyobb fokú gazdagsága önmagában nem garantálja, hogy ott jelentősen magasabb legyen a biztonságérzet, mint egy szegényebb országban (lásd Franciaország és Magyarország esete). Elképzelhető lenne egy olyan magyarázat is miszerint a megfigyelt eredmények a magyar történelmi sajátosságok és a késő modernitás ellentétes hatására vezethetők vissza. Eszerint a feltételezés szerint, míg a rendszerváltás és

egyéb magyar történelmi sajátosságok miatt magas bizonytalanságérzet lenne várható Magyarországon, ugyanakkor amiatt pedig alacsonyabb, hogy kevesebb késő modern jegglyel rendelkezik, mint a nyugat-európai országok. Ez nem magyarázná meg azonban azt a tényt, hogy a görögöknek miért nem alacsonyabb a bizonytalanságérzetük, mint a briteknek és a franciáknak. Egyik jövőben vizsgálható magyarázat lehet az individuális kultúra mértéke az egyes társadalmakban, illetve az országok gazdasági helyzetének időbeli alakulása.

Nem lehetséges a tanulmány eredményeit összehasonlítani korábbi ma-

Az információs társadalom

ilyen problémák kezelésére, különösen azokban a kohorszokban, amelyek felnőttkorukat már a kapitalista körülmények között kezdték el. *Konkrétan, a bizonytalanságot tekintve megfogalmazhatjuk, hogy a '90-es évek elejével összevetve mára változott a mérce is, amelyhez képest az emberek a jövőbeli állapotokat kiszámíthatatlannak vagy kiszámíthatónak minősítik, módosulhatott az, hogy milyen mértékű bizonyossághiányt éreznek „normálisnak”. Amennyiben a rendszerváltás környékén jelentkező felfokozott aspirációs szint a későbbiekben alkalmazkodott az objektív viszonyokhoz, akkor lecsökkent a negatívan értékelt jövőbeli állapotok száma is és feltételezhető, hogy ekkor a bizonyossághiány mértéke is csökkent (hiszen biztonsághiányt definíciónk alapján akkor éreznek az emberek, amikor valamilyen általuk negatívan értékelt jövőbeli állapot bekövetkeztétől tartanak). Ha megtanultak az emberek cselekedeteikben reagálni az objektív viszonyokban bekövetkező változásokra, akkor érezhetik úgy, hogy tetteikkel lecsökkentették annak esélyét, hogy jövőben negatív állapotok valósuljanak meg, és ez szintén a félelmek és szorongások csökkenésének irányába hathat. Mindezek alapján megfogalmazható egy olyan feltételezés, hogy a bizonytalanság mértéke feltehetően nagyobb volt a '90-es évek első felében Magyarországon, mint a vizsgált évben, 2002-ben. A vizsgálat során tehát már csak egy, a korábbiaknál kisebb értéket mérhettem. A fentiek azonban szigorúan csak hipotetikus feltevés-ként értelmezendők. Érdemes lenne a jövőben tanulmányozni, hogy hogyan alakul a bizonytalanság mértéke Magyarországon.*

gyar eredményekkel, mert pontosan ezeket a jelenségeket még korábban Magyarországon nem mérték. Kutatások ugyanakkor kimutatták, hogy a szubjektív életminőség, lelkiállapot egyes mutatói javultak országunkban már a '90-es évek második felében, megint más szubjektív mérőszámok pedig az utóbbi években. (Sági, 2000; Sági, 2002) Egyes szociológusok megfogalmaztak olyan feltevéseket, hogy a javulás esetleg részben a külső viszonyokra adott „aktív cselekvő reakció” eredménye is lehet, másrészt arra lehet visszavezethető, hogy nemcsak cselekedeteikben, hanem attitűdjeiket, aspirációikat tekintve is adaptálódtak az emberek a rendszerváltás utáni körülményekhez. (Spéder-Paksi-Elekes, 1998) A felkészületlenség, amelyről egyes szerzők (Lengyel-Janky, 2002) írnak a '90-es évek gazdasági válsága által támasztott nehézségekkel kapcsolatban, mára szintén csökkenhetett, és a készségek is inkább kifejlődhetnek az

pirikus munka foglalkozott. A pszichológián, szociálpszichológián belül történtek empirikus vizsgálatok, ezek azonban gyakran kicsi, nem reprezentatív mintákon alapultak. Illetve, ha érintették is empirikus vizsgálatok ezt a témakört, akkor általában megmaradtak egy elméleti magyarázat vizsgálatánál, és nem vetették össze a különböző elméleti feltevéseket. Több általam felhasznált elmélet nem pontosan a tanulmány definíciójának megfelelő bizonytalanságérzetre vonatkozott, hanem pusztán csak hozzá közel álló jelenségekre. A továbbiakban komplexebb modellek kiépítésére, az alternatív magyarázatok erőteljesebb kiszűrésére és az egyes elméleti feltevések közötti kapcsolódási pontok mélyebb feltárására van szükség.

Az eredmények értékelésénél fontos figyelembe venni, hogy míg az elméleti magyarázatok oksági viszonyt feltételeznek, a bizonytalanságot kezelve okozatként, addig a tanulmány empirikus vizsgálatai alapján csak két változó együtt járása mondható ki, és nem pedig ok-okozati reláció. Vannak hipotézisek, ahol bár fordított oksági viszony is elképzelhető, mégsem valószínű. Így például elképzelhető, hogy az, hogy valaki mennyire érzi biztonságban magát, kihat arra, hogy milyen iskolai végzettséget szerez, és milyen gazdasági erőforrásokra tesz szert. Ugyanakkor valószínűleg meghatározóbb lehet az a hipotézisekben is feltételezett okozati útvonal, amikor is a gazdasági és kulturális erőforrások képezik az okokat, és a bizonytalanság az okozatot.

A makrohipotézisek vizsgálata tekintetében korlátot jelentett az a tény, hogy csak négy országról rendelkeztem adatokkal. Így például, bár a késő-modern társadalmak hipotézisének bizonytalanság fókuszára vonatkozó feltételezésével összhangban voltak a kapott eredményeim, ez alapján nem következtethetünk arra, hogy ez feltevés a világ összes országára teljesül. Az elemzett országok kis száma miatt az alternatív magyarázatok kiszűrése is nehézkes.

A biztonságihiány esetén számolni kell az érzelmek vizsgálatának mérési problémáival. (Larsen–Fredrickson, 1999) Míg régebben gyakran a tünetek oldaláról közelítették meg az egyes negatív érzelmi állapotokat (különösen a patológikus, súlyos állapotokat), addig mára egyre elterjedtebb az önbevalláson alapuló megközelítés, amit a tanulmányban én is alkalmaztam. Ugyanakkor, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mérési módomnak megfelelően csak a bizonyossághiány és a biztonságihiány-érzetre vonatkozó írásbeli vagy szóbeli beszámolókat ismerjük. Esszencialista megközelítésnek megfelelően feltételezem, hogy bár létezhet az egyéneknek egy belső inherens attitűdjük, érzetük, érzelmük a bizonytalansággal kapcsolatban, ez a különböző megnyilvánulási helyzetek hatására a kutató számára torzítottan jelentkezhet.

Az eredmények értelmezéséhez fontos figyelembe venni, hogy Magyarországon létezik egyfajta panaszkodási kultúra. (Róbert, 1996; Lengyel–Hege-dűs, 2002)⁹ Ez a panaszkodási kultúra kérdőíves felmérés esetén is éreztetheti a hatását. A panaszkodási kultúra internalizációja miatt a válaszadók inkább hajlamosak lehetnek negatívan értelmezni a jövőjüket, és a csoport során is hasonlóképp beszélni róla.

Az életminőség kutatások már a hetvenes években rámutattak arra, hogy az egyéni-társadalmi jólét tanulmányozásakor fontos figyelembe venni az egyén maga hogyan ítéli meg helyzetét, nem elegendő pusztán az objektív életkörülményekből kiindulni. (Zapf, 2000) Már csak azért is fontos az egyéni attitűdök vizsgálata, mert több kutatás is arra az eredményre jutott, hogy az objektív körülmények és azok szubjektív értékelése közötti kapcsolat nem túl erős. (Bukodi, 2001) A tanulmányban is bemutattam, hogy bár volt összefüggés a bizonytalanságérzet és a gazdasági erőforrások között, ez viszonylag gyenge kapcsolat.

Megítélésem szerint, a jövőben hasznos lenne a bizonyossághiány és a biz-

tonságihiány dimenziók bevonása az életminőségre irányuló kutatásokba. Ugyan egyre inkább elterjedtek az életminőség szubjektív mutatói, ezek gyakran a pozitív dimenziókra koncentrálnak, mint például a boldogság és az elégedettség. Amennyiben negatív dimenziót vizsgálnak, akkor többnyire a patológikus, súlyos megnyilvánulási formákra koncentrálnak, és nagyrészt nem önbevallás alapján, hanem különféle tünetek felől közelítik meg (mint például remegés), így kizárva azokat az eseteket, amikor ugyan negatív érzelmi szituáció áll fenn, de nem olyan mértékű, jellegű, hogy fiziológiai tünetek formájában jelentkezzen. Fontos lenne a bizonytalanságot is tanulmányozni az életminőség kutatások során és megvizsgálni, hogy milyen kapcsolatban áll a bizonytalanság az életminőség egyéb dimenzióival.

Jegyzetek

- 1 Az Uncertainty and Insecurity in Europe – az Európai Unió 5-ik keretprogramja által finanszírozott – kutatási projekt 2000 áprilisától 2002 szeptemberéig tartott. A kutatás vezetője Michalis Lianos volt, az angliai Centre for Empirically Informed Social Theory igazgatója. A kutatás négy országban zajlott: Nagy-Britannia, Görögország, Franciaország és Magyarország. Mind-egyik országban egy-egy kutatási munkatárs (research associate) végezte a munka nagy részét. Michelle Dobré volt a franciaországi, Nikolaos Boztzis a görögországi kutatási munkatárs. A kutatási projekt alatt sorkerült fókuszcsoporthoz, interjúkra és egy reprezentatív adatfelvételre. A két és fél év során feladataim közé tartozott többek között a magyarországi fókuszcsoporthoz, interjú megszervezése és lebonyolítása, a kérdőíves adatfelmérés koordinálása, közreműködés a kérdőív és az interjú kérdések kidolgozásában, illetve ezek eredményeiről elemzések készítése.
- 2 Egy jelenleg kidolgozás alatt álló késő modern elméletben (Lianos, 2002) nem

a globális veszélyek, hanem az előrejutás a karrierben a mikroszférán belül az, ami foglalkoztatja az embereket a késő-modernitásban, és emiatt aggodnak. Mivel ez a feltevés még kevésbé ismert és elfogadott, és ezt a feltevést a jelenlegi adatbázison amúgy sem lehetett volna vizsgálni, így az ismertebb késő-modern elméleti variánsok vizsgálata mellett döntöttem.

- 3 A kutatás során a Yamagishi és Yamagishi szerzőpáros (1994) által megkülönböztetett háromfajta bizalomhoz hasonló jelenség közül azt tekintetem bizalomnak, amelyik egy várakozás azzal kapcsolatban, hogy a másik fél jó szándékú, jóindulatú, illetve jóakarátú.
- 4 A magyar adatfelvétel zajlott a leghamarabb, 2002 januárjában. Erre azért volt szükség, hogy a 2002-es magyarországi

választások ténye ne befolyásolja jelentősen az eredményeket.

- 5 A függő változók részletes jellemzése a függelékben található.
- 6 Ide kerültek azok a válaszadók is, akik a skála 0 fokozatát jelölték be. Mivel azonban ők nagyon kevesen voltak, ezért az egyszerűség kedvéért kis bizonytalanságérzetnek neveztem el ezt a kategóriát.
- 7 Itt a teljes minta alapján képzett regressziós egyenletek korrigált R négyzetét közlöm (tehát kimaradnak a csak az alkalmazottak mintáján vizsgált egyenletek.)
- 8 Az eredmények értelmezésénél persze óvatosan kell eljárni amiatt, hogy a magyarázó erő nem tartalmi, hanem statisztikai magyarázó erőt fejez ki. A magyarázó erőt kifejező R^2 értéke olyan esetekben is magas lehet, amikor a magyarázó változók és a függő változók között nincs valódi oksági kapcsolat (Moksony 1999). Ugyanakkor, fontos megemlíteni, hogy a pusztán statisztikai magyarázat, kapcsolat vádja nemcsak az R^2 mutató esetén áll fenn, hanem általában véve igaz a statisztikai mutatókra. És sohasem kizárható, hogy létezik a megfigyelt tapasztalati következmény-

nek alternatív magyarázata. További óvatosságra int az eredményekből levont következtetések tekintetében az a tény, hogy számtalan feltevésen alapulnak azok a modellek, módszerek, amiket alkalmaztam. Többek között például azon a feltételezésen, hogy a függő változók arány-skálán helyezkednek el. A kutatási gyakorlatban gyakran szoktak ordinális skálán mért attitűdváltozókat aránymérő-skálának tekinteni, ezt azonban többször szokták tenni olyan változók esetén, amelyeket már sokan kipróbáltak, míg esetemben ez nem teljesül a függő változókra. Az is óvatosságra int, hogy egyes osztályváltozók tolerancia mutatója meglehetősen alacsony értéket vett fel.

9 Mégha ez nem is olyan erős normarendszer, hogy nagyobb homogenitást ered-

ményezzen az országon belül, mint az országok között.

VII. Irodalom

Adams, John (1995): Risk. London: UCL Press.
Andorka Rudolf (1994): Elégedetlenség, elidegenedés, anómia. In: György István Tóth (szerk.): Társadalmi átalakulás 1992–1994. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről. Magyar Háztartáspanel, Műhelytanulmányok 5.
Argyle, Michael (1999): Causes and Correlates of Happiness. In: Daniel Kahneman – Ed Diener – Norbert Schwartz (szerk.): *Well-Being: the foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
Beck, Ulrich (1992): Risk Society: Towards a New Modernism. London: Sage.
– (2000): Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes. In: Adam Barbara-Ulrich

Az információs társadalom

Beck–Joost Van Loon (szerk.): *The Risk Society and Beyond*. London–Thousand Oaks–New Delhi: Sage.
Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
Bukodi Erzsébet (2001): Társadalmi jelzőszámok. Elméletek és megközelítések. *Szociológia Szemle*, 11 (2), 35–57.
Delhey, Jan–Newton Kenneth (2002): *Who trusts? The origins of social trust in seven nations*. Berlin: Social Science Research Center.
Douglas, Mary (1992): Risk and Blame: *Essays in Cultural Theory*. London: Routledge.
Douglas, Mary – Wildavsky, Aron (1982): *Risk and Culture*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
Farkas István (1999): Rendszerváltás és közhangulat. *Comitatus. Önkormányzati Szemle*. 9 (4), 55–59.
Ferge Zsuzsa (1994): Szabadság és biztonság. *Esély*, 5, 3–24.
Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
– (1991): *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
Habich Roland–Spéder Zsolt (1998): Vesztesek és nyertesek: a társadalmi változás következményei három országban. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 117–142.
Hegedűs Rita (2002): Szubjektív társadalmi indikátorok – szelektív áttekintés a téma irodalmából. In: Lengyel György (szerk.): *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. Budapest: BKÁE.
Inglehart, Ronald (1990): *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University.
– (1997): Modernization, Postmodernization and Changing Perceptions of Risk. *International Review of Sociology*, 7 (3), 449–460.
Kaufman, Franz-Xaver (1973): *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches problem*. Untersuchung zu einer Wertidee hochdifferenzierter gesellschaften. Stuttgart: Enke.
Kiss Ernő (1997): Ezredvégi félelmek. *Gazdaság és Társadalom*. 8 (1–2), 143–177.

Larsen, Randy J.–Fredrickson, Barbara L. (1999): Measurement Issues in Emotion Research. In: Diener – Norbert Schwartz (szerk.): *Well-Being: the foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
Lengyel György–Hegedűs Rita (2002): A szubjektív jólét objektív tényezői nemzetközi összehasonlításban. In: Lengyel György (szerk.): *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. Budapest: BKÁE, 87–104.
Lengyel György–Jankó Béla (2002): A szubjektív jólét társadalmi feltételei. In: Lengyel György (szerk.): *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. Budapest: BKÁE, 105–127.
Lianos, Michalis (2001): Uncertainty and Insecurity in Europe. Discussion of Phase 1 findings in the UK. *Kézirat*. Vulnerability and Social Empowerment. *Kézirat*.
Mirowsky, John–Ross, Catherine (1986): Social Patterns of Distress. *Annual Review of Sociology*, 12, 23–45.
Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris Kiadó.
Petts, Judith–Horlik-Jones, Tom–Murdoch, Graham (2001): *Social amplification of risk: The media and the public*. London: Crown.
Róbert Péter (1996): Fogcsikorgatva: a megkeseredett rendszerváltás. *Századvég*, ősz, 59–86.
Sági Matild (2000): Az anyagi helyzettel való elégedetlenség és vonatkoztatási csoportok. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 261–295.
Sági Matild (2002): Elégedettség, jövedelmi feszültség. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 75–94.
Seeman, M. (1959): On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24, 783–91.
Seeman, M. (1983): Alienation motifs in contemporary theorizing: the hidden continuity of classic themes. *Social Psychology Quarterly*. 46:171–184.
Spéder Zsolt–Paksi Borbála–Elekes Zsuzsanna (1998): Anómia és elégedettség a '90-es évek elején. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 490–513.
Thompson, Michael–Ellis, Richard–Wildavsky, Aaron (1990): *Cultural Theory*.

Boulder–San Francisco/Oxford: Westview Press.

Vail, John (1999): Insecure times: conceptualizing insecurity and security. In: John Vail–Jane Wheelock–Michael Hill (szerk.): *Insecure Times*. Living with Insecurity in Contemporary Society. London: Routledge, 1–22.

Wilkinson, Ian (1999): Where is the Novelty in our Current 'Age of Anxiety'? *European Journal of Social Theory* 2 (4), 445–467.

Yamagishi, Toshio–Yamagishi, Midori (1994): Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18 (2), 129–140.

Zapf, Wolfgang (2000): Social Reporting in the 1970s and in the 1990s. *Social Indicators Research* 51 (1), 1–15.

VIII. Függelék A bizonytalanság operacionalizációja

A bizonytalanság mérésénél nem tudunk korábbi kutatások által lekérdézett kérdéseket alkalmazni, mivel még nem igazán mérték empirikusan az általam konceptualizált bizonytalanság fogalmát.

Bizonyossághiány: A bizonyossághiányt a *makrohipotézisek*nél annak a kérdésblokknak az alapján vizsgálom, amelynek első kérdése az alábbi volt:

Hogy érzi: tud-e eleget arról, hogy milyen lesz az élete egy év múlva?

Az ezt követő kérdés pedig három év időtávnál kérdezett rá ugyanerre. A válaszoknak öt fokozata volt: 1 – tud mindent, amire szüksége van, 2 – eleget tud, 3 – néhány dolgot tud, 4 – nem tud eleget, 5 – túl keveset tud. Ez a kérdés az *Uncertainty and Insecurity in Europe* kutatási projekt mind a négy résztvevő országában le lett kérdezve. A kérdés valójában kicsit másra irányul, mint a bizonyossághiány, mivel a bizonyossághiány definíciójában nincs benne a tudás értékelése a szükségesség szempontjából. Illetve, csak rövidtávra kérdez rá. Épp ezért a magyarországi kérdőívbe szükségesnek találtam betenni egy másik kérdést a bizonyossághiánnyal kapcsolat-

Az információs társadalom

ban. A *mikrohipotézisek* teszteléséhez ezt a csak Magyarországon lekérdezett kérdést használok:

Hogy érzi mennyire képes Ön ma-napság előre látni azt, hogy hogyan fog alakulni a jövője?

Erre a kérdésre a válaszadóknak egy 11-fokú skálán kellett válaszolniuk (0 – egyáltalán nem, 10 – teljesen). Az elemzés során megfordítottam a 11-fokú skálát tartalmazó kérdésre adott válaszok értékeit. Így minél magasabb értéket kapott valaki, annál inkább érez bizonyossághiányt: 0 – úgy érzi teljesen képes előre látni, 10 – úgy érzi egyáltalán nem képes előre látni. A makrohipotéziseknél az évekre kérdező kérdést használtam fel, a mikrohipotéziseknél ezt a 11 fokú skálát tartalmazó kérdést.

Biztonsághiány: A biztonsághiány vizsgálatánál arra kérdeztünk rá, hogy mennyire érzik magukat biztonságban a válaszadók a jövőjükkel kapcsolatban. Ez a kérdés enyhén módosított formában két helyen is előfordult a magyar kérdőívben, a nemzetközi kérdőívekben csak egy verzió szerepel. A *makrohipotézisek* vizsgálatánál az alábbi kérdés c. pontját vettem alapul:

Véleménye szerint Magyarországon az emberek többsége mennyire érzi magát biztonságban a jövőjével kapcsolatban?

És az Ön szűkebb-tágabb környezetében élő emberek? És ön személyesen?

Ez a kérdés 5-fokú skálán kérdez rá a biztonsághiányra. Mint látható két olyan kérdés után következik, amelyik a kérdezett országában az emberek többsége által, illetve a környezetében élő emberek biztonságérzetére kérdez rá.

Fókuszcsoportok szűrőkérdőíveinek tapasztalatai alapján levontam azt a következtetést, hogy szerencsésebb lenne ezt a kérdést is 11-fokú skálán kérdezni, amiatt a jelenség miatt, hogy

szélső végpontokat gyakran nem szeretnek az emberek választani. Egy több fokozattal rendelkező skálán azonban ez kisebb gond, hiszen megfelelő számú nem legszélső-fokozat áll rendelkezésre, ami választható. Úgy véltem, hasznos volna a biztonsághiányra más kontextusban is rákérdezni. Ha közvetlenül a kérdés előtt más emberek biztonságérzetéről faggatjuk a kérdezetteket, akkor valószínűbb, hogy válaszuk inkább egyfajta összehasonlítást tükröz: más emberek biztonságérzetével mérik össze a sajátjukat. Továbbá a fókuszcsoportokon tapasztaltam, hogy a biztonság szónak gyakran az anyagi helyzetre vonatko-

59
K É K

zó konnotációi a dominánsak. Ezért célszerűnek láttam a biztonságérzetre egy olyan kontextusban rákérdezni, ahol nyilvánvalóvá válik a biztonság szó bővebb jelentése. Éppen ezért a magyar kérdőívben van egy olyan rész is, ahol a különböző területekkel (például munka, nemzetközi fejlemények, család) kapcsolatban érzett biztonsághiányra kérdeztünk rá, és ezután jön egy kérdés az általános biztonságérzettel kapcsolatban:

„Mindent összevetve, mennyire érzi biztonságban magát a jövőjével kapcsolatban?”

A válaszlehetőségek 0-tól (egyáltalán nem) 10-ig terjedtek (teljesen). Az elemzés során megfordítottam a skála értékeit, így nagyobb értékeket kaptak azok a válaszadók, akik biztonsághiányt éreznek: 0 – teljesen biztonságban érzi magát, 10 – egyáltalán nem érzi magát biztonságban. Ezt az utóbbi kérdést használok a *mikrohipotézisek* teszteléséhez.

A bizonytalanság fókusz: A bizonytalanság (biztonságihiány) fókuszát egy olyan mindegyik résztvevő országban lekérdezett kérdés alapján vizsgáltam a makro és a mikrohipotézisek esetén is, amely különböző területekkel kapcsolatban kérdezett rá a biztonságérzetre. Három területtel kapcsolatos kérdésre adott válaszokat használtam fel a fókusz változó létrehozásához. Ezek az alábbiak voltak:

Kérem mondja meg, hogy mennyire érez bizonytalanságot a következő dolgokkal kapcsolatban! Tehát mennyire érez bizonytalanságot...

- a munkájával vagy az anyagiakkal kapcsolatban?

- az egészségügyi ellátásával vagy a nyugdíjával kapcsolatban?

- világunk környezetvédelmi kérdéseivel kapcsolatban, mint például a globális felmelegedés?

A válaszlehetőségek: 5 – nagyon, 4 – eléggé, 3 – közepesen, 2 – nem igazán, 1 – egyáltalán nem. Az első két lehetőségre adott válaszokat tekintetem materiálisnak, a harmadikat pedig posztmateriálisnak (természetesen a

Az információs társadalom

globális ökológiai veszélyek csak egy részét képezik a posztmateriális veszélyek szélesebb halmazának. A későbbiekben érdemes lenne más posztmateriális veszélyeket is vizsgálni. A fókusz változót úgy hoztam létre, hogy kivontam a környezetvédelemmel kapcsolatos bizonytalanságérzet intenzitását mutató változó értékét a materiális változók (első két kérdésre adott válaszok) átlagából. Minél nagyobb értéke van valakinek a fókusz változón, annál nagyobb mértékű a posztmateriális biztonságihiány-érzet a materiálishoz képest. A fókusz változó tekintetében tehát az környezetvédelmi kérdésekkel kapcsolatban érzett biztonságihiány relatív intenzitását nézem és nem az abszolút mértékét. Fontos, hogy ezeket a kérdéseket, csak azoknak tették fel, akik egy korábbi kérdésre nem válaszolták azt, hogy sohasem szoktak bizonytalanságot érezni.

A magyarázó változók kategóriáit helyhiány miatt nincs lehetőség közölni.

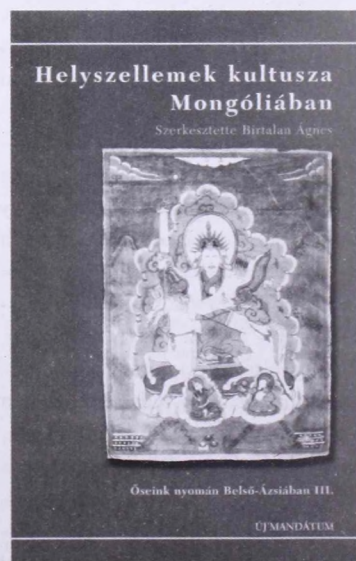
Lilla Vicsek

Feeling Unsecure and Its Sources in Today's Hungary – Research findings of our recent project

This project is a part of the empirical research on the information society conducted at the Department of Sociology, BKÁE.

This research aims to contribute to the discussions regarding the penetration of the Internet and its impact on social capital. In the concerned village, we have performed a longitudinal research: we investigated the social capital of households using Internet and PC's since October, and households that were not using them. We aim to go back to them regularly.

In this recent study, I will try to outline some theoretical and methodological bases of our research. I will also mention some features that are similar or dissimilar to earlier international researches done on this field.

A BKÁE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékén már sokadik hullámát éri meg az a kutatás, amelyet eredetileg a BKÁE – Kaposvári Önkormányzat – MTA SzTAKI – MATÁV konzorcium által elnyert „Az információs társadalom igényorientált informatikai eszközei és rendszerei” című, 2001–2004-es időintervallumban zajló NKFP-projekt keretén belül folytunk. A projekt átfogó célja az volt, hogy Kaposváron egy mintaszerű önkormányzati informatikai rendszer épüljön ki, amely mind a lakossági, civil és vállalkozási, mind pedig a társ-

tunk el kaposvári és a környéki falvak nyolcadikos (az általános iskolát éppen befejező) tanulóinak körében. Célunk ezzel a „kiterjesztett felvétellel” (hiszen a fő munkafolyamat mintáit csak a felnőtt lakosság lekérdezésére alakítottuk ki) az volt, hogy a hosszú időtávra előre tervezett kutatás során kiderítsük, milyen háttértényezőkre vezethető vissza a vizsgálat kezdetén még csak kamaszkorban lévő, a kutatás végére már fiatal felnőtté (munkavállalóvá) váló gyerekek életpályájának alakulása, ezeken a háttértényezőknél belül mekkora súlya és milyen szerepe van az információs technológiai alapú eszközökkel való ellátott-

Füleki Dániel

Egyéni karakter és információs technológia

Középiskolások IKT-használata és karakterük összefüggései egy kistérségi kutatás alapján

61

K É K

intézmények szektorai felé egyaránt gördülékeny ügyintézési hátteret jelent. Ebben a „nagy” projektben az volt a feladatunk, hogy a munka során Kaposváron telepítendő önkormányzati workflow-rendszer, illetve az azt szorosan kiegészítő ügyintézési webfelület és utcai internetes terminálok várható lakossági fogadtatásáról mind közvetett és közvetlen, illetve szubjektív és objektív mutatók alapján felmérést készítsünk. Ezt kiegészítettük a mobiltelefonok elterjedésének és kihasználtságának vizsgálatával is. Eredményeink időközben számos tanulmánykötetben, illetve a Tanszék honlapján is napvilágot láttak.¹

A jelen írás már egy olyan munkafázis során készült, amely már nem része a fent említett NKFP-projektnek, azonban annak szerves folytatását (kiegészítését) jelenti. 2002 májusában egy kismintás panelvizsgálatot kezd-

ságnak, hozzáférésnek, az ezzel kapcsolatos tudásnak. 2003 augusztusában az időközben első középiskolai évüket lezárt gyerekek körében végeztük el a megkérdezés második hullámát, valamelyest módosult, kibővített kérdőívvel. Az első hullám során elért 108 gyerek közül most már csak 88-at sikerült elérnünk és megkérdeznünk, de ez a lemorzsolódás arányát tekintve még jónak is mondható.

Más kutatások eredményeiből tudjuk, hogy a karrierút elsősorban nem az iskolai megfelelésnek (tanulmányi eredményeknek) köszönhetően alakul így vagy úgy, hanem döntő szerepe van az aspirációknak, vagyis például annak, hogy milyen időtávra terveznek előre, mennyire vannak szilárd elképzeléseik saját jövőjüket illetően, milyen társadalmi réteghez való tartozást céloznak meg, akár saját jelenlegi, akár szüleik észlelt helyzetéhez képest.

Az információs technológiák nyújtotta lehetőségekkel való kapcsolat ebben akár döntő hatású is lehet, de biztos választ ennek eldöntésére csak a kutatás lezárulta után tudunk szolgáltatni.

A jelen elemzés célja az imént felvett összefüggésekhez első megközelítésben csupán „oldalágon” kapcsolódó problémák vizsgálata. Konkrétan annak ellenőrzése, hogy van-e valamilyen összefüggés a megkérdezett gyerekek egyéni mentális preferenciái és számítástechnikai hozzáértésük között. Mentális preferenciák alatt azt értjük, hogy milyen jellegű érzelmi és intellektuális erőfeszítéseket tesz meg könnyedén (szívesen) egy adott

Az információs társadalom

Ez az írás a korábban ismertetett kutatás második hullámában használt kérdőív egyik kérdésblokkjára adott válaszok elemzését tartalmazza. Ez a kérdéssor első alkalommal, kísérleti jelleggel került bele a kérdőívbe, tehát időbeli összehasonlításra még nincs mód. Az elemzés során kiderült továbbá, hogy egyes kérdések nem tekinthetők kellőképpen érvényesnek, hiszen a válaszadók túl sokféleképpen értelmezhetik azokat. A további kutatási hullámokban ezeket módosítva kell felhasználni, esetleg a most kimutatott klasztereket összevont kérdésként (változóként) szerepeltetni.

A kutatási cél szerint kialakított kérdések és változók

Az alábbi táblázatban szerepelnek a szóban forgó kérdések, illetve az, hogy milyen jellegű mentális erőfeszítést takarnak az egyes lekérdezett tevékenységek a kérdésblokk alapjául szolgáló figyelem-gazdaságtan elmélete⁴ szerint.

A táblázat egyes oszlopai az alábbi módon értelmezendők:

- 1.) Változó kódja: Az elemzések során ez a betűjel különböztette meg egymástól az egyes kérdések alapján képzett változókat
- 2.) Kérdés (változó): a kérdőív minden felsorolt itemre egységes szerkezetű kérdést tartalmazott, amelyeket a „Mennyire kedveled a megnevezett tevékenységet” séma-ba behelyettesítve kérdeztünk le. A válaszadás négyfokú skálán történt, ahol 1-essel kódoltuk az

62

K É K

egyén. Ezek lemerése² révén nagyjából behatárolhatók az általa előszeretettel végzett mindennapi tevékenységek is, illetve az összefüggést ellenkező irányban alkalmazva az előszeretettel végzett mindennapi tevékenységek az előbbinél is nagyobb pontossággal írják körül, kinek milyen mentális preferenciái vannak.³ A mentális preferenciák szorosan összefüggenek a mentális kapacitásokkal is, például akinek nincs jó absztrakciós képessége, az aligha szeret elvont dolgokkal foglalkozni (attól függetlenül, hogy ez például a munkájával is járhat), aki-nak nincs empátiás készsége, az várhatóan nem szeret kikapcsolódás gyanánt regényt olvasni, mert nem tud (könnyedén) a szereplőkkel és helyzetükkel azonosulni. Mindezek persze sok egyéb háttér tényezővel is összekapcsolódnak, például az elvont dolgokkal való foglalatzkodás és az olvasás szeretete erősen függ az iskolai és a családi háttér milyenségétől is.

1. táblázat. Az egyéni karakter jellemzésére használt kérdésblokk és a kérdések (változók) kiemelt jellemzői

Változó kódja	Kérdés (változó)	Pszichológiai jelleg	Klaszter	Érvényesség
U	Gépeket szerelni, összerakni, szétszedni	I, M kiad.	3	5
E	Levelet kapni	I, É kiad.	1	4
G	Újságot olvasni	I, É kiad.	NK	3
I	Egyszemélyes játékkal játszani	I, É kiad.	NK	2
J	Könyvet olvasni	I, É kiad.	5	4
O	Tévet nézni	I, É kiad.	NK	5
P	Másokat megfigyelni	I, É kiad.	2	3
T	Egyedül zenét hallgatni	I, É kiad.	4	5
W	Mások élethelyzetébe behelyezkedni	I, É kiad.	7	3
H	Társasjátékot játszani	I, É csere	4	3
V	Ízlésesen öltözködni	I kiad., É bev.	NK	3
K	Szótárat használni	I kiad.	6	5
X	Elvont dolgokkal (pl. matematika, informatika, fizika stb.) foglalkozni	I kiad.	NK	3
A	Mások véleményét meghallgatni	É, I kiad.	NK	4
D	Levelet írni	É, I kiad.	3	5
L	Pénzt beosztani	É, I kiad.	7	4
R	Észrevenni, hogy érzi magát egy másik ember	É, I kiad.	NK	3
Q	Bulizni	É kiad.	NK	5
F	Vonalas telefonon beszélgetni (magánügyben)	É csere	NK	3
N	Egyvalakivel hosszasan beszélgetni	É csere	NK	5
C	Nagykozság előtt szerepelni	É bev., I kiad.	2	5
B	Társaság középpontjává válni	É bev., É kiad.	1	5
M	Vitatkozni	É bev., É kiad.	6	5
S	Hangoskodni	É bev.	5	4

„egyáltalán nem”, 2-essel az „inkább nem”, a 3-assal az „inkább igen”, a 4-essel a „nagyon” válaszokat.

3.) A harmadik oszlop az adott tevékenység figyelem-gazdaságtani besorolását tartalmazza.⁵ Az érzelmi és intellektuális kapacitás-felhasználást nem bontottuk fel a lábjegyzetben ismertetett típusokra, csak egyszerűsítve vettük figyelembe őket. Ugyanezen okból kifolyólag nincsenek a mennyiségi arányok sem meghatározva az egyes altípusokból való kapacitás-felhasználásokat és bevételeket illetően, csak az irány („kiadás” vagy „bevétel”, esetenként „cse-re”). Észre kell venni, hogy egyes tevékenységek, például a „társaság középpontjává válni”, a „nagy közönség előtt szerepelni” vagy a „hangoskodni” általában arra az interszónális konfigurációra építenek, hogy egy emberre figyel több másik, vagyis egy „haszonélvező” és több „donor” szerepű egyén van jelen a szituációban. Az, hogy valaki ezeket, vagy épp ellenkezőleg, a „mások véleményét meghallgatni” vagy az „észrevenni, hogyan érzi magát a másik” tevékenységet (szerepet) preferálja, meglehetősen markáns személyiségbeli különbségekre, illetve szögesen eltérő figyelmi háztartásra is utal.

4.) Klaszter: a változók hierarchikus klaszterezése során kialakult csoporttagság. Ez csak annyiról számol be, hogy melyik változó melyik másikkal rokonítható (viselkedik hasonlóan). Az „NK” rövidítés arra utal, hogy a kérdéses változó nem szerepelt a klaszterelemzésben. Pontosabb képet főkomponens-elemzés révén nyertünk, ahol az is világossá válik, hogy az egyes személyiségi vagy figyelemháztartási sémák tartalmaznak-e egymással ellentétes irányban mozgó változókat is, ami alapján feltételezhetjük, hogy ha egyes preferenciákkal rendelkezik a megkérdezett, akkor bi-

Az információs társadalom

zonyos másikkal nem fog.

5.) Érvényesség: ez egy iskolai osztállyal megadott becslést tartalmaz arra vonatkozólag, hogy az adott kérdés jelenlegi megfogalmazása alapján mennyire jól specifikált, illetve mennyire tarthatók egyértelműnek a válaszadók. Például a szótárhasználatra irányuló kérdés nehezen érthető félre, miközben az egyszemélyes játékkal való foglalatosság meglehetősen alulspecifikált, hiszen a kérdés az olyan számítógépes játékokra irányult, amelyeket csak egy személy játszhat egyszerre, de ez a megcsövegezésből nem derül ki, hanem a kérdező fantáziájára van bízva, hogy miként értelmezi azt.

Feltételezések az egyéni karakter és a számítástechnikai affinitás kapcsolatáról

A fenti táblázat ismeretében már próbát tehetünk a kutatás alapkérdései közé tartozó számítástechnikai tudás hovatartozásának megállapítására is. A számítógépes ismeret – amennyiben a számítógéppel való közvetlen foglalatosságot takarja, nem pedig klasszikus iskolai óra keretében adják elő – minden esetben szimbolikus (absztrakt) figyelem-felhasználást feltételeznek. Ugyan az operációs rendszerek és a felhasználói alkalmazások időbeli fejlődésében észlelhető egy olyan trend, hogy az absztraktabb, szöveges-számos, parametrizált kezelőfelületet felváltja egy sokkal inkább grafikus alapú, a szöveget és a parametrizálást háttérbe szorító (de teljesen kiküszöbölni mégsem tudó) felhasználói interfész, mégsem állíthatjuk, hogy a számítástechnikai tudás „olcsóbbá” vált volna, vagyis akár kevésbé, akár kevésbé artikulált odafigyeléssel ugyanaddig a tudásmélységig eljuthatna egy felhasználó.

Röviden tehát azt a megállapítást tehetjük, hogy a számítógépes ismeretek megszerzése mai is meglehetősen intenzív intellektuális energiafelhasználást igényel, bár ma már hangsúlyosabbak a kevésbé artikulált figyelmet igénylő, nem annyira elvont tudáselemek ezen a téren.⁶ Ezzel szemben sokkal kevésbé van szerepe az érzelmi alapokon nyugvó, face-to-face kommunikációnak, a tanulásban még talán valamelyest jelen van, a felhasználásban viszont kizárólag másodlagos szerepet kap. (Természetes, hogy egy weboldal – amelyet olvasunk, nézünk, esetleg hallgatunk, vagyis intellektuális jellegű figyelmet fordítunk rá – tartalmazhat, sőt általa-

63
K É K

ban tartalmaz is érzelmeket kiváltó elemeket. Ezek az elemek azonban csak azok számára gerjesztenek érzelmeket, akik rendelkeznek a kódolt tartalom interpretálásához szükséges előzetes ismeretekkel, például nyelvtudással, képi szimbólumok vagy üzenetek visszafejtésének képességével, és sok esetben elvonatkoztatási készséggel.) Ezért hipotézisként megfogalmazható, hogy azok, akik diszpreferálják az elsősorban intellektuálisan megragadható objektumokat, avagy preferálják az érzelmi úton megközelíthetőket, azok sokkal kisebb affinitást mutatnak a számítástechnikai tudás megszerzésének irányába, mint akik a fenti tulajdonságok egyikével sem jellemezhetők. Ez a hipotézis csak áttételesen vezethető vissza társadalmi háttértényezőkre, sokkal inkább individuálpaszichológiai magyarázó változói vannak. Az elemzett kérdésblokk is ilyen szempontból közelíti meg a tárgyalt problémakört, nem kevés

hangsúlyt fektetve az interperszonális kapcsolatok szerepével és jellegével való összefüggések felderítésére.

A 2. táblázatban az eredeti kérdés-blokkból meghagyott 14 változó főkomponens-elemzésének eredményeképp kialakult struktúrát láthatjuk. A könnyebb értelmezés érdekében rotált megoldást is számoltattunk, a rotáció módjával pedig azért választottuk a Direct Oblimint,⁷ mert a kérdések által vizsgált személyiségjegyek között átfedés megengedett volt, ugyanis az egyes főkomponensek (amelyek valójában összetett jellemvonások, ahogyan ezek egyik lehetséges értelmezését a 2. táblázat alsó sorában megadtuk) között

Az információs társadalom

lemzők közül akár többet is magáénak tudhatott.

Elemzési eredmények

A jobb áttekinthetőség érdekében az eredményeket először táblázatos formában közöljük (3. táblázat). Az üres sorok a mérhető összefüggés hiányát jelzik, ennek ellenére érdemesnek tartottuk megőrizni ezeket is.

A táblázatból általában nem olvasható ki különlegesen erős összefüggés a vizsgált személyiségjellemzők (főkomponensek) és a számítástechnikai hozzáférést, azon belül a használati szokásokat leíró változók közül. Gyenge korrelációk egyikük-másikuk között mutatkoznak, ezek egy része meglehetősen stabilnak is ítéltető, de fekete-fehér összefüggéseket nem találunk. Miért lehetséges ez? Az 1. táblázatban feltüntettük a jellemkérdések vélt érvényességi fokát, amelyek közül nem mindig esett egybe a megfelelő a főkomponens-modellben is „jól viselkedő” változókkal. Vagyis jó pár, homá-

lyosabb megfogalmazású kérdésből képzett változó bennmaradt az elemzésben, ikerült viszont néhány egyértelműnek tűnő. Szintén zavaró (zajkeltő) tényezőnek számít a minta kicsinysége, még akkor is, ha a kérdés-blokk teljes egészére szinte minden válaszadó érvényes választ adott. A változók ekkora heterogenitásánál, ami a szórt főkomponens-struktúrában is megmutatkozott, aligha elegendő 87 érvényes válasz az egyes változók közötti összefüggések pontos leírására.

Mindennek ellenére érdemes egy pillantást vetni a táblázat belsejére. Szinte minden IKT-vel kapcsolatos változó alakulása mögött – még ha gyengén is – de tetten érhető valamilyen komplex személyiségjeggy. Azok a változók s érdekesek, ahol nincs látható kapcsolat jellem és használati szokás között. Ilyen például az iskolai Internet-használat, a chatelési szokások alakulása, a mobiltelefon-birtoklás, a kedvezményes informatikai továbbképzésen való részvétel és maga a számítógép-használat.

Egy kontrollváltozót vontunk be a vizsgálódásba, mégpedig a nemet. A lányok általában inkább sorolhatók az

64
K É K

is lehetett összefüggés, hiszen egy megkérdezett középiskolás a felsorolt jel-

2. táblázat: a főkomponens-elemzés eredményei
(rotáció: oblimin. A 0,45-nél kisebb abszolút értékű együtthatókat nem szerepeltettük)

VÁLTOZÓ	Struktúra-mátrix						
	Főkomponens sorszáma						
	1	2	3	4	5	6	7
M Vitatkozni	,791						
S Hangoskodni	,723						
P Másokat megfigyelni	,517						
B Társaság középpontjává válni		-,780					
C Nagy közönség előtt szerepelni		-,715					
H Társasjátékozni			-,853				
J Könyvet olvasni				,786			
L Pénzt beosztani				,695			
U Gépeket szerelni					,828		
T Egyedül zenét hallgatni						,812	
D Levelet írni					-,511	,589	
K Szótárt használni						,586	
W Mások élethelyzetébe belehelyezkedni							-,869
E Levelet kapni	,465				-,525		-,568
ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉG	Kommunikatív – érzelmi sikón adó	Vissza- húzódó	Nem kooperatív	Individualista -intellektuális	Barkácsoló	Intellektuális kommunikatív	Anti- empatikus

3. táblázat. A kiemelt főkomponensek és a számítástechnikai (IKT-)hozzáférést jellemző tulajdonságok kapcsolatainak erőssége és iránya^a

Vizsgált változó	Kommunikatív- érzelmi síkon adó	Visszahúzódó	Nem kooperatív	Individualista -intellektuális	Barkácsoló	Intellektuális kommunikatív	Anti- empatikus
Iskolában számítógépezik-e órán kívül							
Van-e otthon működő PC (0: nincs, 1: van)	-,262* [,479*]	-,257* [,467*]					
Van-e saját mobiltelefonja							
Önmaga számítógépes tudására adott osztályzat				(,22*) (,23*)			
Valamelyik félévben kapott számítástechnika-osztályzat		(-,22*) (-,24*)		(,27*) (,29*)			(-,24*)
Részt venne-e kedvezményes számítástechnikai tanfolyamon							
Milyen gyakran chatel Neme (1: fiú, 2: lány)				[-,742***]	[1,17***]	[-,422*]	
Olvasott-e este fél 10 után (1: igen, 2: nem)			,257** [-,618**]	-,348*** [,788***]		[-,564**]	[-,514*]
Számítógépezett-e este fél 10 után (1: igen, 2:nem)							
Tévézett-e este fél 10 után (1: igen, 2:nem)		-,223*					
Beszélgetett-e este fél 10 után barátaival (1: igen, 2: nem)							
E-mailezik-e (min. hetente) (0: nem, 1: igen)	-,198*		-,299** [,707**]		-,25* [,636**]		
Milyen gyakran chatel (1: soha, 5: naponta)							
Milyen gyakran e-mailezik (1: soha, 5: naponta)	-,241*		-,214* (-,239*)			,234* (,253*)	-,264* (-,256*)
Milyen gyakran netez szórakozásért (1: soha, 5: naponta)							
Milyen gyakran szörfölget (1: soha, 5: naponta)							
Milyen gyakran látogatja kedvenc oldalát (1: soha, 5: naponta)					-,232* (-,236*)		
Milyen gyakran keres tanuláshoz (1: soha, 5: naponta)			-,216* (-,24*)	,274* (,289**)			
Milyen gyakran keres személyes információt (1: soha, 5: naponta)							-,274* (-,282**)
Milyen gyakran olvas fórumot, listát (1: soha, 5: naponta)							
Milyen gyakran ír fórumba, listára (1: soha, 5: naponta)							

„individualista-intellektuális” (kalkulatív, önmagát lekötő tudó) és „intellektuális-kommunikatív” (egyedüli kommunikatív foglalatosságokat űzni szerető) csoportba, mialatt a fiúk tipikusan a „barkácsolók” (gépeket előszeretettel szerelők) táborát gyarapítják. A továbbiakban az egyes jellemvonások csoportjai szerint vesszük sorra az IKT-vel kapcsolatos hatásait.

1.) A „kommunikatív – érzelmi síkon adó” típusú, tehát a mások iránt főként direkt módon érdeklődő gyerekek körében kisebb valószínűséggel fordul elő otthoni számítógép (az összefüggés iránya fordítva is meglehetősen érdekes lenne, de a használati szokásokkal ez a jellemvonás már nem függ össze). Általában kevesebbet is e-maileznek.

2.) A „visszahúzódó”, vagyis szerepelni nem kedvelő diákok szintén kisebb eséllyel tartanak otthon PC-t, általában rosszabbul teljesítenek számítástechnikából, illetve később este is előszeretettel tévéznek.

3.) A „nem kooperatív” (társas aktivitást kerülő) tanulók kevésbé szívesen olvasnak késő esténként tőlük eltérő karakterű társaiknál, e-

mailezni nem szeretnek, illetve az Interneten ritkábban keresnek információt tanulmányaikkal kapcsolatosan.

- 4.) Az „individualista-intellektuális” (pénzt beosztani és könyvet olvasni kedvelő) csoport tagjai általában jobban teljesítenek számítástechnikából, és ezt tudják is magukról. Szívesen olvasnak késő éjjel, és előszeretettel keresnek a tanulmányaikhoz információt a Neten.
- 5.) A „barkácsoló” (gépet szívesebben szervizelő) preferenciacsoport nem szeret az olvasás kedvéért későn fennmaradni, ritkábban

66 K É K

e-mailezik, és nincs kedvenc internetes oldala (vagy nem látogatja gyakran).

- 6.) Az „intellektuális-kommunikatív” személyiségjellemzőkkel bírók tipikusan gyakrabban e-maileznek.
- 7.) Az „anti-empatikus” (mások élethelyzete után nem is érdeklődő, levelet kapni is diszpreferáló) gyerekek általában nem teljesítenek jól számítástechnikából, nem maradnak fent későn olvasni, nem e-maileznek szívesen, és általában kevésbé használják saját információhűségük enyhítésére a Világhálót.

A fenti tapasztalatok és összefüggések ígéretesnek tűnnek egy efféle kísérleti tervezésű rész kutatás továbbfejlesztéséhez, amelyet a minta növelése, a kérdések jobb specifikációja, esetenként felbontása, és a jelenlegi faktorstruktúrával való harmonizálása jelenthet.

Az információs társadalom

Jegyzetek

- 1 A BKAE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékének honlapja a <http://szoc.bkae.hu> címen érhető el.
- 2 Hagyományosabb, szigorúbb módszer az Iq-teszt használata, amely azonban a készségek szűkebb, kizárólag intellektuális jellegű csoportját méri. Bővebben: Horváth György: *Az értelem mérése*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.
- 3 A megfélemlítés az első irányban (mentális preferencia a kedvelt mindennapi tevékenység) leginkább egy épület tervrajza és maga az épület közötti relációval szemléltethető, tehát egy kevésdimenziós ábrából egy, eggyel többdimenziósat állítunk elő, ami kiegészítő instrukciók nélkül csakis hozzávetőlegesen megfelelő lehet. Ellenkező irányban (kedvelt mindennapi tevékenység a mentális preferencia) viszont egyszerűsítő leképezést (modellezést) végzünk, ami információvesztéssel jár ugyan, de áttekinthetőbb képet eredményez a vizsgálandó objektumról, amely ezáltal jobban használható.
- 4 A figyelem-gazdaságtan elsősorban nevelépszichológiai gyökerekkel rendelkezik. Annál azonban továbbmegy, mégpedig az egyes képességek (kapacitások) osztályozási sémájával, illetve a séma számszerűsítő jellegével. További alapfeltételezései közé tartozik még az is, hogy az emberi mentális aktivitás fajtái éppúgy háztartással jellemezhetők, mint bármilyen más, (energia-)felvételek és -leadások, vagy bevételek és kiadások ökonómijára építő szervezet. Az első kategóriára példaként vehetünk egy tetszőleges növényt, amely a fényenergiát felhasználva, fotoszintézis révén állítja elő saját szervezetének anyagain, az utóbbira pedig egy piaci szervezetet (pl. céget) vagy egy állami szektorba tartozó egységet (pl. iskolát), ahol szükséges bevételekkel kell gazdálkodni a kitűzött célok (legalább részleges) elérése érdekében. Bővebben: F. N. Gonobolin (Budapest: Tankönyvkiadó, 1979), Davenport-Beck (Mass., USA: Harvard Business School Press, 2001), Goldhaber (www.well.com/user/mgoldh/, 1997)
- 5 Röviden áttekintve a mentális kapacitások hat alaptípusát különböztetjük meg, sebesség szerint csökkenő, artikuláltság szerint növekvő sorrendben:

Reflexes érzelmi (indulati), rutin érzelmi (verbális-kommunikatív), komplex érzelmi (helyzet-specifikus) – eddig az érzelmi kapacitások típusai, az intellektuálisak pedig hasonló módon: reflexes intellektuális (képi), rutin intellektuális (konfigurációs-textuális) és komplex intellektuális (absztrakt). Az elmélet feltételezései szerint ezek az egyéni kapacitások egy emberen belül is nagyjából függetlenül oszlanak meg, azonban egymásra több-kevesebb vesztéssel átválthatók, ami a függetlenséget a gyakorlatban feloldja. További feltételezés, hogy bizonyos szituációk (tevékenységek, feladatok) ezek bizonyos mennyiségeit használják fel az egyes egyén diszponibilis „készleteiből”, illetve ajánlják fel mások készleteiből bizonyos mennyiségek átvételét. Például egy iskolai óra a tanár számára – amennyiben az órára kellőképpen felkészült – csupán rutin intellektuális („visszaemlékezések”) és rutin érzelmi („begyakorolt kifejezésekkel elmondom”) típusú figyelemi kapacitások felhasználását igényli, azonban a diákok részéről az óra típusától függően komplex intellektuális („követem a gondolatmenetet vagy levezetést”) vagy rutin intellektuális („elképzelem az elmondott helyzetet”, „értelmezem a tanár beszédét”) figyelemfelhasználást igényel, amely felhasználás egy része a tanárhoz „kerül”, egy másik része, ami megmarad a diák emlékezetében, visszajut hozzá, egy harmadik rész pedig entropikusan elvész. Észre kell venni, hogy a „sok kicsi sokra megy”, vagyis a tanár – amennyiben képes értéket tulajdonítani a reá forduló figyelemnek – egy célt jelent több forrással szemben, ami figyelemgazdaságtani szempontból numerikusan is igazolhatja a (tanári) szereplés fontosságát, illetve a szereplés irányába mutató motivációkat (talán nem kell hangsúlyozni, hogy a tanári szakma pénzügyi értelemben nem jól megfizetett). Hasonlóképp a színészi pálya vonzerejét is képes magyarázni, de pusztán az egyszerű feltűnési készítés, a mások által tulajdonított fontosság, elfogadás (approval) is így válik önálló értékke (ahogyan azt a racionális döntések elméletében is alapul veszik, lásd J. Scott: Rational Choice Theory. In: G. Browning, A.-Halcli, N.-Hewlett-F. Webster (eds.): *Theory and Society: Understanding The Present*. Sage Publications, 1999).

- 6 A számítástechnika (informatika) terén aktív szakemberek közül ezt sokan a számítástechnikai tudás „felhígulása-ként” értelmezik.

- 7 A legtöbb rotációs eljárással ellentétben ez nem ortogonális, azaz a rotált főkomponensek (faktorok) között megengedi a korrelációt.
- 8 A táblázatban szereplő számadatok típusát a felhasznált zárójel szerint lehet azonosítani. Zárójel nélkül szerepeltetjük a standardizált regressziós együtthatókat (a főkomponensek magyarázó változók), szögletes zárójelben a kérdéses sorban található változó két kategóriájába tartozók csoportjainak faktorszór-átlaga között mért különbséget (pozitív érték az alacsonyabb sorszámú csoport magasabb átlagát jelenti), sima zárójelek között a parametrikus korrelációs együtthatót, kapcsos zárójelek között pedig a nem-parametrikus korrelációs együtthatókat.

Irodalom

- Horváth György (1991): *Az értelem mérése*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- F. N. Gonobolin (1979): *A figyelem fejlesztése*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Thomas Davenport – John C. Beck (2001): *Attention Economy*. Massachusetts, USA: Harvard Business School Press.
- Michael H. Goldhaber (1997): *The Attention Economy and the Net*. (<http://www.well.com/user/mgoldh/AtEcandNet.html>, 1997, letöltés: 2003. május 20.)
- John Scott (1999): Rational Choice Theory In: G. Browning–A. Halcli–N. Hewlett–F. Webster eds.: *Theory and Society: Understanding The Present*. Sage Publications.

Az információs társadalom

Dániel Füleki Individual Character and Informations Technologies

This recent research project conducted at the Institute of Sociology and Social-politics of BKÁE that has been started 3 years ago, has reached a new stage whereby it aims to track the use of information technologies, the access to Internet and the spreading of knowledge by means of some new techniques. At this stage, we try to perform an unusual fieldwork in sociology. Briefly, we installed PC's in a small village of 250 inhabitants in Somogy county and support the Internet-access for some, who have already possessed PC before.

For data collection, we monitor the use of Internet and PC's not only by traditional daily recording on paper, but by means of "key-logger" programs as well. This technique ensures exact data on the activities performed by PC's at every minute, more exactly, it records for example which homepage was visited, and for how long, which software were run, and what kind of system services were active even without the knowledge of the user itself.

The software forwards the logged events to the e-mail account of the researcher on scheduled dates. By means of analyzing software the data can automatically be transformed to statistical reports. Based on this new technique, we can obtain a more precise picture about the use of the Internet in a small village where the access is limited to a tele-house, about the significant changes in habits regarding new information, new opportunities; how the time dedicated to the Internet and PC's varies; when items of professional usage (e.g. search engines) detected; etc.

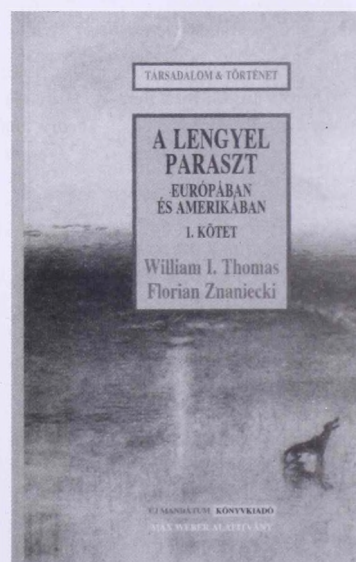
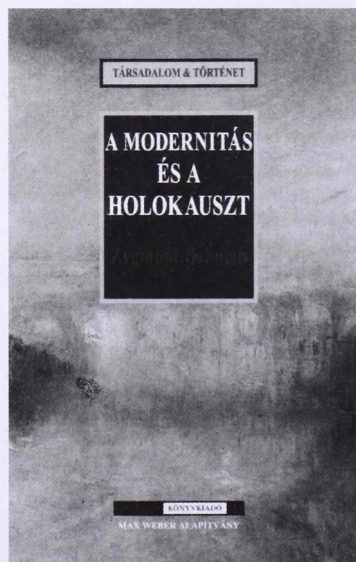
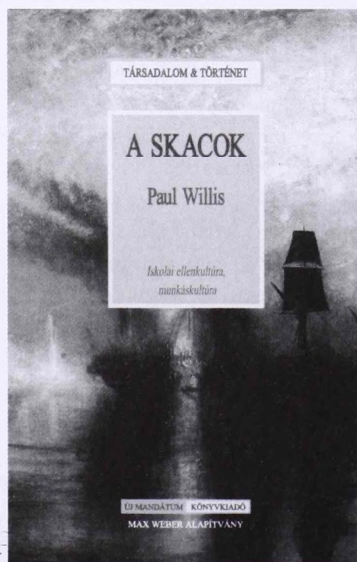
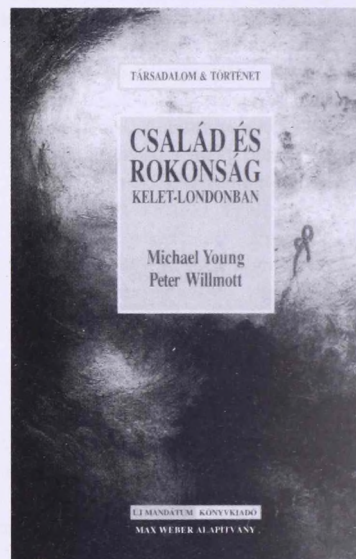
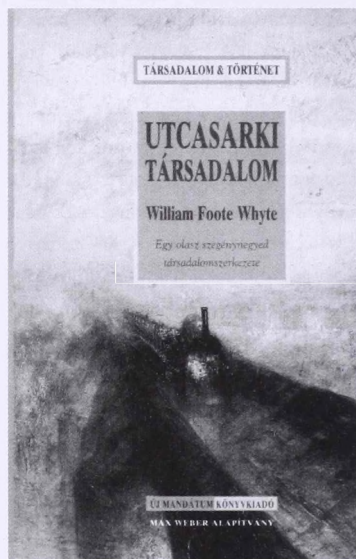
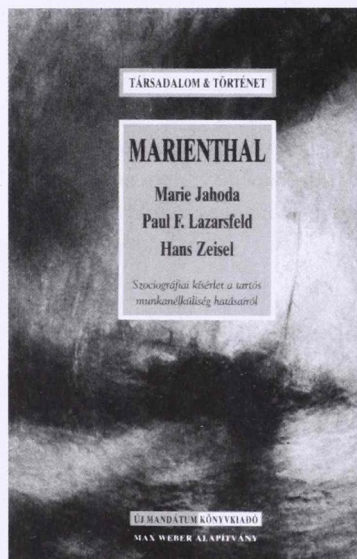
We use traditional techniques and methods to monitor the changes in the community regarding its structure, its cohesion

67
K É K

and its interconnectivity and in which direction these trends lead after the completion of this project.

A TÁRSADALOM & TÖRTÉNET sorozat megjelent kötetei:

A téma, aminek kifejtésére egy egész könyvet szenteltem, nyilván rövidített változatában felületesnek és rögtönzöttnek tűnhet. Mégis arra vállalkozom, hogy bemutassam a médiában megjelenő hírszolgáltatás és kapcsolódó műfajok hatását, szerepét, valamint a szórakoztató tájékoztatás, a hírszórakoztatás jellegét, illetve ezek következményeit.

A kutatómunkámban az empirikus tartalomelemzés mellett az alábbi irodalomra támaszkodtam elsősorban. Különösen meghatározóak voltak Angelusz Róbert írásai a média befo-

előbbiekkal együtt több szempontból is felhasználtam írásomban (Rivers-Mathews, 1999)

Kiindulópontom, hogy a közönség másként dolgoz fel egy fikcióra épülő filmet (bármily erőszakdúsított vagy szex-tömény is) tudván, hogy fikcionalizált, mint egy híreységet, riportot, tudósítást vagy bármilyen a valóságban zajló eseményt, főképp, ha az leegyszerűsített, szenzációfokuszalt, infotainment-központú, torz és manipulatív.

Bugovics Zoltán

Egy médiakutatás főbb eredményei

69
K É K

lyásoló képességével kapcsolatban (Angelusz, 1995, 1996, 2000), valamint Philippe Breton műve a manipuláció működéséről (Breton, 2000), illetve a *Médiakritika* c. mű, amely a kritikai megközelítések különféle aspektusaiba és elemzéseibe enged betekintést (szerk.: Terestyéni Tamás, 1997). George Gerbner írásai a média kulturális hatásairól, illetve rejtett dimenzióiról szintén alapvető fontossággal bírtak (Gerbner, 1997; 2000). Nélkülözhetetlennek bizonyult Terestyéni Tamás elemzése a média napi-rendet és közgondolkodást meghatározó viselkedéséről (Terestyéni, 2002), valamint Vásárhelyi Mária kutatási eredményei az újságírók szakmai életéről, tudásáról, illetve a médiahasználati jellemzőkről Magyarországon (Vásárhelyi Mária, 1999, 2002). A média etikai magatartásáról, illetve annak szakmai vonatkozásáról kiemelendő William L. Rivers és Cleve Mathews könyve, amelyet az

Hipotézisek

A kritika alaphipotézise? Azt szeretném igazolni hogy *a jelenlegi hírszolgáltatás a médiában kulturális kondicionálás formáját ölti, amelyben az újságíró-társadalom passzív szerepet játszik, s az érdekszférák határozzák meg a szabályokat, elvárásokat, s magát a kommunikációt is ők irányítják.*

Mi a kritika tárgya? Szűk és logikai szempontból a magyar média, azon belül a tipikus sajtóműfajok, leszámítva a tudományos és művészeti jellegű munkákat, amelyek egyébként úgy vélem világszínvonal felettiek. Főleg a hír és hírjellegű műfajok, az interjúk, riportok, dokumentum műfajok és a háttér munkák a kritika tárgyai. Tágabb értelemben az utalások miatt nem függetleníthető e kritika a világmédiától, amely elemzésekor a nemzetközi szakirodalom alapján (amelyet a hazai állapot kritikai megközelítéséhez segítségül vettem) hasonló problé-

mákkal szembesül a társadalomkutató. Magyarországon konkrétan az újságok közül a politikai napilapokat (*Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Metró* hírlap, *Népszabadság, Népszava*), az Észak-dunántúli megyei napilapokat (Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyei napilapok), a rádiók közül az országosan híreket közlőket (Danubius, Juventus, Kossuth, Petőfi, Sláger), míg a televíziók közül kizárólag az M1, a Duna Televízió, az RTL Klub, a TV2 és az ATV a kritika tárgya.

A kritikai gondolatmenet három, a média viselkedését meghatározó tényezőn alapul: 1. A média nyilvános-

Az információs társadalom

gyasztói társadalomban ugyanis nem az igények kielégítése a meghatározó, hanem igények termelése. Ez a kulturális irányítottság zárja azt az ördögi kört, amelyben a média hatásának teljes manipulációja érvényesül.

A fogyasztó média-választásában az infotainment (information – információ és entertainment – szórakoztatás) jelleg a döntő. Most azonban az infotainment jelleggel párhuzamosan a show-business eluralkodása és a reality-show-szerű hírek dominanciája miatt inkább a hírshow jelleg kifejezést használok. Ez alapján már árnyaltabb a minőség kérdése. Ebből fakad egy negyedik hipotézis: e szórakoztatási aspektus felerősítése (és nem: felerősödése!) azt eredményezheti, hogy a média nem teljesíti a társadalom működését segítő funkcióját, a politika és a gazdaság szereplőinek befolyásolási, manipulációs terepévé züllik. A társadalmat segítő funkcion azt értem, hogy nem elemzi és deríti fel a társadalomban meglévő feszültségeket, (helyett álproblémákat kreál: pl. móri gyilkosság, fekete angyal, ufók, tragédiák felnagyítása stb.) a gazdaság és politika működésének hátterét, nem oknyomoz és tár fel tényeket, csupán a felszín könnyen kommunikálható (érdekesen, röviden és érthetően közölhető) híreit és annak szűk hátterét közli, gyakorta az előítéletekre építve. A média ekként cselekvés-bénító, közbömbösítő eszközzé vált. A televízió fikcionalizációs hatása erőteljesebb minden egyéb eszköznél, s különösen meghatározó a valóságshow-k világában.

Az újságíró ebben a rendszerben elemzésem szerint szenvedő alany. Magatehetetlen. Nem ő tehet arról, hogy úgy dolgozik a médiában, hogy nincs mély tudása arról, amit tesz: milyen hatásokat ér el, vált ki, miként befolyásolja a társadalom működését. A tulajdonosi réteg felelőssége ez, amely a haszonszerzés céljával a mé-

dia feladatokat infotainment szintű álhíradókká, álművelődési és álfelvilágosítási divatkampányokká redukálja.

A média minőségi jellegét pedig a következő elemek határozzák meg vizsgálatom szempontjából:

1. tudás (nyelvi, újságírói-szakmai, adott tevékenységi területtel összefüggő: jogi, gazdasági, politikai, pszichológiai, társadalmi stb.)

2. tényfeltárás-oknyomozás (pl. szenzációhajhászás, mint közönségvonzó és figyelemelterelő, érdekeket kiszolgáló manipuláció helyett)

3. érdekérvényesítő magatartás, ellenállás a nyilvánosságot korlátozó kényszereknek (pl. újságírói-szakmai szolidaritás politikai pártállásra való tekintet nélkül)

4. etikus szakmai magatartás (pl. PR és reklám mentes újságírói életvitel)

Mindezek jelenléte egyúttal garancia arra, hogy a média hatásmechanizmusa ne eredményezhessen kulturális kondicionálást.

Kondicionáló hatások

ságot szolgáló önállósága minimális, nagyrészt az érdekszférák (politika, gazdasági valamint tulajdonosi) gazdasági-hatalmi érdekei irányítják. Ennek alárendelődik szakmai igényessége és minőségét ez a folyamat negatívan érinti. 2. A média e gazdasági és hatalmi erőter alá rendelve manipulálható. Ám ennek a tendenciának akadálymentessége vagy korlátlansága a tömegkommunikátorok szakmai műveltségének hiányából adódik részben, részben pedig anyagi kiszolgáltatottságából. A tudás hiánya folytán könnyen félrevezethetőek, befolyásolhatóak, manipulálhatóak, s a média alkalmazottai "öntudatlanul" a manipuláció és a kulturális kondicionálás médiumaivá válnak.

3. A közönség sem gyakorol ellenállást e folyamatra, mivel egyrészt igényét tudatosan alakítják – a kulturális alakító hatás tehát szándékosan rábeszélő, manipulációs, mégpedig a fogyasztás serkentését elősegítendő. A

A gazdasági kényszerek olyan média-viselkedési mechanizmusokat alakítanak ki, amelyek a nyilvánosság számára kondicionáló hatásként érvényesülnek. A média számára az egzisztenciális tényező a legfőbb prioritás, mind a szerkesztőségek, mind pedig az egyes újságíró számára. Ezt a körülményt veszem könyvemben alapul ahhoz, hogy a média jelenlegi állapotát értelmezni lehessen. Az anyagi viszonyok tehát individuális és szervezeti szinten is meghatározóak a médiában. Ezt a gyenge pontot a médiát körülvevő érdekszféra kihasználva, saját érdekei szerint „üzemelteti” a tömegkommunikációt. Feltevésem, hogy a média nem forrása a manipulációnak, csupán – nevéből adódóan – közvetítője. Ennek a problémának az alapja, azonban a gazdasági kényszerhelyzet, a profitabilitás. Ez a piaci liberalizmus azonban több közvetett hatáson ke-

resztül paradox módon a média esetében cenzúrát és manipulációt szül.

A média tehát érdekcsoportok – sok esetben tudatlan – szolgálojává vált. A médiumok olyan hatásmechanizmusokat közvetítenek, kommunikálnak, amely a közönséget egyfajta „poszt-modern transzba ejti”. Öntudatlan fogyasztóvá, engedelmes, formálható lényvé alakul, miközben soha nem látott tudású embernek hiszi magát, akit lehetetlen manipulálni. Pedig a kultúra „egy emberi populációban a megismerés és kommunikáció üledéke”.¹ Azaz a kommunikáción, pláne a tömegkommunikáción rendkívül sok múlik. Gondoljuk el, mennyi időt töltünk egy nap rádióhallgatással, tévézéssel, újságolvasással, az internetezésről nem is szólva. Ha nincsen ismeretünk, tudásunk ezek hatásáról – csak naívan hisszük, hogy a média csupán informál és szórakoztat: Tévedünk. Különböző módon befolyást is gyakorol: meggyőz, rábeszél, manipulál. Kondicionál. Olyan kulturális üzenetrendszer kreál a médiumok összehatása, olyan viselkedési, gondolkodási, szemléletbeli mintákat nyújt, amellyel a közönség észrevétlenül átalakul. Átalakulnak igényei, céljai, érdekei. A baj csupán az, hogy ez az átalakulás megtervezett, megtermelt, stratégiákon alapuló számítások szerint megy végbe, eredendően nem az egyén saját indíttatása szerint. Ezt a befolyásolási rendszert nevezem kulturális kondicionálásnak. E folyamat lehetséges hátteréről és alakulásáról szól ez a könyv.

A kulturális kondicionálás kifejezés lényegét a pszichológiából vettem kölcsön, ám módosítottam rajta. „A kondicionálás a tanulás legelemibb formája.”²

Egy másik megközelítési szempont Jürgen Habermasé, aki David Riesmant idézve utal a fogyasztói nevelésre, ami a gyerekeket éppen úgy érinti, mint a felnőtteket. „A tömegesen terjesztett kultúra per se (önmagától) arra indítja közönségét, hogy véleménycserét folytasson a fogyasztói cikkekről – így a közönséget az állandó fogyasztói tréning gyengéd kény-

Az információs társadalom

szerének veti alá.”³ Ezt a tréning tehát a kulturális kondicionálás egy fajtája.

A médiában a kondicionálás különféle kulturális és gazdasági elem (szellemi apály – mennyiség dagály – primitívizáló manipuláció: pótélmények közvetítése, leegyszerűsítés, rövidítés, gyors megértés, sztereotipizálás, stigmatizáció, előítéletesség stb. – szakmai etika gyengülése és tudáshiány, álsaját-jelleg, műfajkeverék – fogyasztás-ösztönzés és profitorientáció közvetítése – hatalom és gazdasági szereplők érdekeinek kiszolgálása – kívülről irányítottág, divatkövető magatartás – tényfeltárás-oknyomozás hiánya – hírszór-jellegű felerősödése, figyelemelterelés – közömbösítés, elidegenedés hatása – bújtatott reklámok, rejtett rábeszélések – egyenlőtlenségi tényezők) alkalmazásának következménye, amelyek a hatalmi-gazdasági érdekeknek megfelelő betanított, szoktatott, igényt alakított gondolkodásmód és viselkedés formájában jelenik meg. Például ilyen a sztereotip és leegyszerűsítő gondolkodás, a fogyasztás-centrikus magatartás, divatkövető életvitel. Ezek rendkívül hasznosak lehetnek a politikai hatalom számára akkor, amikor manipulációs stratégiák, sémák alkalmazásával egy társadalmat vehet rá például háború indítására (pl. a terrorizmussal való leszámolás címén). De még előnyösebb a gazdasági érdekszférának, hiszen a fogyasztás ösztönzése létérdekük.

A kulturális kondicionálás tehát arra utal, hogy kulturális-gazdasági tényezők révén alakítanak ki viselkedést, gondolkodást (fogyasztói magatartásformákat, életvitelt, célt) a közönségben. E kulturális hatóelemek közvetítője a média. Ezen elemek a média üzenetrendszerében látens módon vannak jelen feltételezésem szerint, s ennek szándékossága a médiát övező érdekszféráktól ered, nem a médiából. A média tehát manipulációs csatornát képez az ebben érdekeltnek számára.

Kiindulópontként vessünk egy képzetes pillantást a gazdasági kényszer médiában érvényesülő problematikájára.

1. A média szereplőinek célja a piaci liberalizmus közepette aligha lehetne, más, mint a profitabilitás.⁴ Ez többféle stratégiát eredményez:

a) Egyrészt próbál mindinkább megfelelni a fogyasztói igényeknek, (ennek egyik legbiztosabb módja, ha maga alakítja az igényeket) hogy minél többen fogyasszák. Ezen alapulnak hirdetési bevételei. A hirdetések piaca a média gazdasági bázisa.

b) Másrészt megpróbál befolyással élni politikai és gazdasági szinten is,

hogy előnyökhöz juthasson. Akár hirdetési csomagok formájában, akár más gazdasági szereplőkkel vagy politikai csoportokkal összefogva kedvezőbb helyzetet teremtve önmaga számára.

c) Ebben a küzdelemben a közönség tehát csupán, mint hivatkozási oldal szerepel, mind a gazdasági, mind a politikai érdekszférák irányába.

d) Ráadásul a c. pont miatt az a. módosul, ugyanis a közönség igényeit a média manipulatív módon próbálja alakítani annak érdekében, hogy olcsóbb termeléssel (igénytelenebb megjelenéssel) több profitot tudjon létrehozni.

2. A gazdasági kényszer a média számára két társadalmi szempontból negatív következményt idéz elő:

a) mennyiségi dagály: Ez azt jelenti, hogy a profitabilitás serkentése érdekében a média a mennyiséget mindenél előbbrevalónak tartja: a hírek száma és nem a háttér minőségi feltárása,

a poénok és műnevetések gyakorisága és nem a poénok minősége számít. (Azt külön elemzem, hogy emellett az olcsó – szenzációfókuszált – poénok a hírekbe is beköltöztek). Ez abban is megnyilvánul, hogy minél kevesebb alkalmazottal próbál ugyanakkora oldalszámot és műsoridőt betölteni. A bevételek ugyanakkor a bérteher csökkenésétől még nem növekednének. Mivel ez nyilvánvalóan minőségi romlást eredményez, ezért a média célja a hatásvadászatra összpontosít, így fedve el a szellemi apályt és vonzva nagyobb közönséget. A közönség azonban önmagától nem kezd növekedni, ezért kulturális kondicionálásra van szükség

Az információs társadalom

Emellett megjelent egy érdekorientált médiatulajdonos csoport is, amelynek nem csupán a profitorientáltság a célja, hanem a befolyással való élés, illetve visszaélés. Ez az „*alsajtó*”. Ez alatt olyan befektetési társaságok, különböző vállalatok által létrehozott sajtóorgánusmot, tévét, rádiót értek, amelynek látszólag a média felkészített szerepét kell eljátszani, de a valós cél sokkal inkább valamilyen érdekszféra védelme vagy annak kibővítése, befolyással való visszaélés. Azaz gazdasági szervezetek által létrehozott média előőrsként előnyökhöz juttat befektetőket politikai és gazdasági téren egyaránt.

Az irányítottság legerősebben gazdasági szempontból érvényesül a médiában, mégpedig a következő módon: a „tőkés áruterelés a technológiai eljárásokat úgy kapcsolja össze egymással, hogy az üzenetet (...) olyan alakká transzformálja, amely felismerhető voltánál fogva azonnal fogyasztható.”⁵⁵ Az egész tömegkommunikációs termelési folyamatot áthatja a piacorientált viselkedés és a profitabilitás, ezért Jože Vogrinc szerint eleve a végső cél a meghatározó, a fogyasztás.

Eredetileg az újságok voltak, de mára már a „televízió a banalitás fő termelője”⁵⁶. Ez nem jelent kizárólagosságot, csupán sorrendiséget, ugyanis a média egészére jellemző a banális jelleg kiemelése, ami része a szenzációfókuszált látásmódnak. E viselkedés for-

rása a konkurenciaharc, amely nem enged más – profitabilitást veszélyeztető – újságírói, hírszolgáltatói üzenet-szerkesztést.

Mielőtt túlzottan sokféle értelemben használnám a befolyásolás szót, ki kell emelnem, hogy a következő sémát. Adott a média. Tekintsük ezt egy középpontnak, amelyből kiindulnak hatásmechanizmusok, és amire kívülről is hatnak különféle erők:

KÖZÖNSÉG

Tevékenységeivel a média nem közvetlen, hanem többnyire közvetett hatást ér el a befolyásolás ereje révén. Ez a hatás korántsem egyértelmű eredménnyel jár, mint ezt Angelusz Róbert több könyvében⁷ is részletesen elemezte.

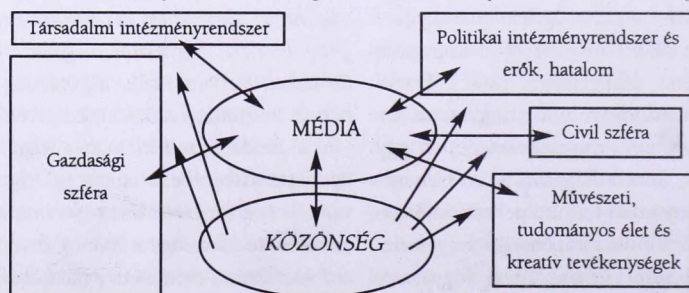
Az ábra lényege, hogy a médianak a különféle érdekszférákkal meglévő kétirányú kapcsolata (viszont-érdek) és a közönség kapcsolata az egyes érdekszférákhoz, miként jelenik meg a média működésében. Látható, hogy a média hatása a közönségre és így a társadalomra, egyúttal meghatározó mértékben hat a közönség médiumok és érdekszférák közötti kapcsolatra. Azaz a média szereplőinek viselkedését, kommunikációját meghatározza, hogy az adott érdekszférával milyen a kapcsolatuk, s ezt a közönséghez eljuttatott üzenetekben miként kívánja realizálni. A közvéleményt és a közhangulatot mennyire képes alakítani a média saját és az érdekszféra igényei szerint, külön könyv témája

72 K É K

ahhoz, hogy a közönség igényét átalakítsák, kondicionálják a minőségileg gyengülő, de hatásaiban szenzációkeltő és divatteremtő irányzatokra.

b) *szellemi apály*: Az alkalmazottaknak azonban nem csupán a száma csökken, de a tudás társadalmában, az újságírók professzionalizmusa is sekélyes, sőt hiányos. Ez a helyzet azonban nem az újságírók felelőssége főleg, hanem az őket alkalmazóké is. Azoké, akik úgy döntenek, nem gondolkodó, kutakodó és tanult, bő ismeretekkel rendelkező újságírókra van szükség, hanem a rohángálásban és gyorsaságban effektív emberekre, akik egységnyi idő alatt egyre több műsoridőt vagy oldalt képesek feltölteni olyan kommunikációval, amely a hatásvadászatra, a kondicionált közönség igényeire alapozott hatásvadászatra épül. Az újságírói professzionalizmus tehát inkább logisztikai jellegűvé válik és kommunikációs ereje lesz meghatározóvá, nem a tartalom.

1. ábra. A média – a potenciális közönség – és érdekszférák kapcsolata a média szemszögéből

(v. ö.: „A médiavállalatok környezete”, 7. sz. ábra in.: Gálik Mihály: Média gazdaságtan 1–2., 1997., Aula Kiadó, pp. 60.)

lehet, ám az belátható, hogy az említett kapcsolatrendszerben a közvélemény és közhangulat alakítását nem csupán a média, hanem a média által közvetített üzenetek is meghatározzák. A feltételezhető manipulációnak így a média nem kialakítója, hanem közlője, továbbítója. Az érdekszféra tényezőinek sem közömbös a közvélemény és -hangulat jellege, így a média – érdekszférák kapcsolatát a hatalmi erők, a gazdasági erők stb. is a saját céljaik érdekében kívánják „ápolni és kihasználni” a közönség befolyásolása révén. A médián keresztül közvetített tartalmak, amelyek a közönséghez jutnak, tehát nem esetlegeselek, azokat a média vezetői, tulajdonosai, illetve az érdekszféra tényezői egyaránt meg kívánják határozni.

Minden tömegmédiára jellemző, hogy egy olyan társadalmi intézményként funkcionál, „amely fogékony annak a közegnek a hatásaira, amelyben működik, (...) tehát kölcsönhatás áll fenn a médiumok és a társadalom között.”⁸

A hatások, amik a közönséget érik tehát valamilyen szinten tervezett hatások. Az azonban, hogy ezek miként érvényesülnek, elérik-e céljukat (pl. manipuláció esetében) nagyon sok tényezőn, módosító tényezőn múlik, s Angelusz Róbert kutatásai szerint a hatások nem direkt mennek végbe. Meghatározó például a mikrokörnyezet vélekedése, a véleményvezérek hatása, az egyén pszichés és mentális állapota, világnézete, tudásszintje stb., mielőtt a végleges véleménye egy adott dologról kialakulna, sőt a média hatása e téren inkább vélemény kikristályosító, megerősítő, mintsem megváltoztató. Az egyén tehát a környezet hatására alakítja ki saját álláspontját. „A közleményeket nem lehet a hatás egyedüli okának tekinteni. A véleményváltozás eseteinél a személyes befolyás nagyobb szerepet játszott, mint a tömegkommunikáció. Az emberek elsősorban azokat a közleményeket olvasták el, illetve hallgatták meg, amelyek megerősítették korábbi nézeteiket, vagyis a tömegkommuni-

Az információs társadalom

kációs eszközök inkább a vélemények megerősítésére és kikristályosodására, mint megváltoztatására hatottak.”⁹

A média inkább a napirend, a tematika megadásával, illetve a kulturális környezet (pl. hírfogyasztási kultúra) kialakításával gyakorol hatást, s nem az egyes üzenetek célbajuttatásával.

A média hatása azonban visszahat önmagára is. A társadalmi közegnek van egyfajta magatehetetlensége, inercia, amely nem csak abban mutatkozik meg, hogy egy-egy témát különféle intenzitással dolgoz fel és különböző időintervallumon belül, hanem abban is, hogy torzítóan szelektív memóriájú és előítéletes is egyszersmind. Az emberek emlékezete rövidtávú és szelektív is, ami azt jelenti, hogy csupán egy-egy meghatározó mozzanat marad meg számukra. Mindezek a jegek azt bizonyítják, hogy a társadalmon mint közvetítő médián ható, majd visszaható véleményerők, mint befolyásolási csatornák rendkívül sokfélék és összetettek. A médiának tehát nem csak azt kell figyelembe vennie közlése összeállításakor, hogy mit üzen, hanem azt is, hogy a közlés környezete, célcsoportja milyen, a közlés minősége nem torzul-e a kommunikációs csatornában. Azaz a mai professzionális kommunikáció világában a média megfelelő tudásanyaggal kell rendelkezzen a tényezőkről, etikailag megfelelően kell mediálni, s mindezt egy gazdasági-politikai torzító erőteret kikerülve kellene megtennie, azonban e három aspektus pontosan fordított módon érvényesül.

Az újságírók szakmai tudásával, szociálpszichológiai ismereteivel kapcsolatban végeztem felmérést, ami – bár nem reprezentatív mintán alapult – kétségbefejtő eredményt mutatott. A felmérés telefonhívással készült, véletlenszerű kiválasztással a MÜOSZ szerkesztőségeket tartalmazó nyilvántartása alapján. A 100 megkérdezettből 91 újságírói/riporter, 9 szerkesztői mun-

kaikörben dolgozott. A felmérés semmilyen egyéb változót /életkor, elektronikus vagy egyéb média, vidék-főváros stb./ nem tartalmazott. Csupán szűken arra voltam kíváncsi, hogy 100 hazai újságíró közül minőségi szakmai tudással hányan rendelkeznek. Konkrétabban – ha az újságírót a társadalom prevencióval és okfeltárással foglalkozó orvosának tekintenénk – hányan ismernék az élettant, a gyógyszerek hatásmechanizmusát, s egyáltalán a gyógyszereket, gyógymódokat.

Két kérdést tettem fel:

1. Mit gondol, milyen hatással van az Ön munkája a közönségre, a nyilvánosságra?

2. Tud-e említeni bármilyen elméletet, szakirodalmat, ami a média hatásaival, társadalmat és kultúrát érintő problematikájával foglalkozik?

(Amennyiben ez utóbbira a válasz nemleges volt, pótkérdéssel éltem):

Pótkérdés: Tud-e említeni szakmája működésével, „élettanával” vagy elméletével kapcsolatos bármilyen elméletet, művet, hivatkozást stb.?

1. táblázat. 100 választ adó, megkérdezett újságíró tájékozottsága szakmája irodalmáról/kérdések: 100 válaszadó

	válasz	válaszkerülés*
1-es	88	12
	igen	nem**
2-es	21	79
		igen nem
pót		27 52

* Válaszkerülésként azon reakciókat értelmeztem, amelyek nem adtak konkrét választ, hosszúak, tagolatlanok és értelmezhetetlenek voltak, és újbóli visszakérdezésre sem változtak.

A felmérés – telefonos körkérdeés – azt mutatta meg, hogy az újságírók jórészenek /többségének/ nincsen szakmai-társadalmi ismerete, tudása. Nincsen tisztában a média hatásmechanizmusával, manipulációs lehetőségeivel, meggyőző-rábeszélő stratégiáival, az üzenetek következményeivel, a reklámmal, az etikai problémákkal stb. Ezek a hiányok pedig tragikusak. A tudáshiánnyal kapcsolatos adatok másik részét Vásárhelyi Mária kutatásaiból¹⁰ vettem át. Tragikusak azért mert többségében egy felkészületlen, tudáshiányos szakma bármilyen célokra felhasználható azok által, akik e manipulációs tudás birtokában van-

nak. Így az újságírói-riporteriszerkesztői tevékenység kiszolgáltatottá válik a politikai-gazdasági érdekeknek, a stratégiai céloknak.

A média hírműfaja a rövidségen és a könnyen érthetőségen alapul, ezért óriási veszély az előítéletesség és a túlzott általánosítás. Mindkettő maga után vonja a felületesség érzetét. Arról nem is szólva, hogy felreinformál, és a közönségben megerősíti az előítéletességet. Amikor a hírek általánosan rövidke és érthetőek, a közönség számára ez elvárássá, igényé válik és a „kvázi” megértés gyors és könnyű útja válik elfogadottá. Mindaz, ami nehezen érthető, tudományos magyarázatot igényel, az effajta megértést igénylő ember számára gyanússá, manipulatívva és hihetetlené, egyszersmind hiteltelenné válik. Holott éppen az ellenkezője a valós, azaz a rövidségben és felületességben van elrejtve a manipuláció.

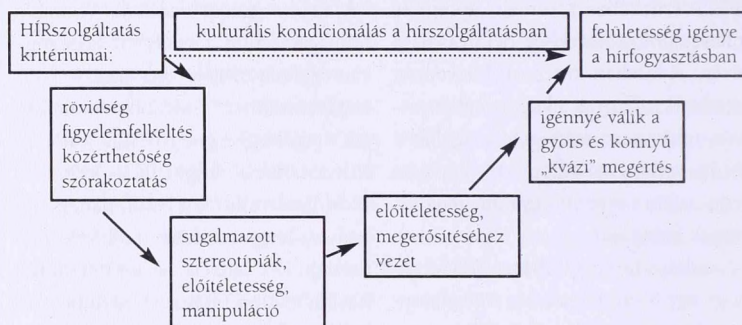
Az információs társadalom

Amikor ez a kvázi megértés általános igényé válik a közönségben, az vizsgálhat a hírekre, a szerkesztőségi munkára oly módon, hogy nem a bonnyolult oknyomozó, tényfeltáró tevékenységet szabja meg követelmény-

nek nevezhető, hiszen tudáshiányos naivitásával félrevezeti, megtéveszti a közönséget.

A közönség igénye a már említett kulturális kondicionálás folyamatának a terméke. A felületesség igényének kialakulása, rendkívül sok közvetett hatás révén jön létre. Az alábbi ábra csupán egy összefoglalója a fent leírtaknak:

2. ábra. A felületes hírfogyasztás kondicionálása

ként az „üzenet feladójának”, a médianak, hanem a közönség igénye következtében egy felületesebb hírszolgáltatást. Ezt a folyamatot nevezem kulturális kondicionálásnak.

Mint George Gerbner kifejti, a médianak „az életet olyan eladható csomagokban kell prezentálnia, amely a legtöbb néző ízléseinek és előítéleteinek megfelelnek.”¹¹ Ha Gerbner társadalmi kommunikációs modelljét vesszük alapul, meg kell jegyezni, hogy az üzenetek, amelyek az egyénhez, mint befogadóhoz eljutnak, csupán egy adott eseményről vagy állapotról szóló jelzések, állítások és nem maga az állapot vagy az esemény. Mint Róka Jolán hozzászólja, „az üzenet jelentését nem az üzenet tartalmazza, hanem a kommunikátor és a befogadó közti interakció eredménye.”¹²

György Péter értelmezésében pedig „a posztmodern média lényege: az effektusnak nincs jelentése, csak hatása.”¹³ Ez a hatás az, amely révén a kondicionálás életképessé válhat.

Itt lép át azt a határt a média a lerövidítő, banalizáló, „omnibusz-jellegű”¹⁴ közléseivel, ami a tudáshiány következtében társadalom elleni bün-

Bourdieu¹⁵ egy lényeges szempontot vet fel a közhelyes gondolkodás hátteréről. Ezt a televízió analizisében fejti ki, azonban a mai rohanó újságírói gyakorlatban véleményem szerint a média egészére ki lehet terjeszteni. Platónra hivatkozva állítja, hogy az „idő szorításában nem lehet gondolkodni.” A különleges feltételek során – rohanó munkavégzés közben – mégis szükség van gondolkodásra, amit „fast thinkingnek” nevez. Bourdieu olvasatában az újságírók számára a megoldást a közhelyek segítségül hívása jelenti, amelyek „banálisak, konvencionálisak, közösek”. Ezek pedig az említett előítéletes és sztereotip gondolkodáshoz vezetnek el a fent ábrázolt folyamat következtében. A készen kapott gondolatok egyúttal készen kapott megközelítési módokat, szemléletet és kulturális viszonyt is magukban foglalnak.

A média, mint szintetikus kultúra

A szintetikus kultúra, valójában mesterségesen előállított, abszolút „művilág”. Működése a valójában az egyé-

nek „kikapcsolását” segíti, s Jean Baudrillard elemzésére¹⁶ hivatkozva ennek a kultúrának „belső tartalmát a szimulációk gazdagságaként” fogalmazza meg. Ezzel szemben a szintézis kultúrát az oktatáson, technikai fejlődésen, az információ demokratizálódásán, a szabadságjogok kiteljesedésén alapuló szintézisként értelmezi. A csápok között kitüremkedő kevés felület biztosít csupán lélegzetvételt a még meglévő „egészséges” tendenciák fennmaradásához, amelyek annak a bizonyos kulturális környezet¹⁷ kialakításánál még fontos építőelemként szolgálhatnak.

A szintetikus és szintézis kultúra különbségeinek bemutatása azonban központi fontosságú kiindulópont az elemzett folyamatok eredményeinek vizsgálatánál. A szintetikus kultúrát ugyanis az infotainment jelleg – a szórakoztatási és tájékoztatási funkciók összemosódása – kapcsán a média jelenlegi fejlődési pályájának alapjaként határozom meg. Ez a média – elemzésem és a hivatkozott kutatók elméletei alapján – erőteljesen hat a közönségre, elsősorban mint egyfajta viselkedésre történő szoktatás, kondicionálás formájában. Németh János István nyolc szempont alapján jellemezte a két kultúra különbségeit.¹⁸ Ezeket a megállapításokat alkalmazom a média eddig feltárt jellegzetességeinek kulturális közegben is megnyilvánuló értelmezéséhez.

A média – elektronikus és nyomtatott – tájékoztatási és szórakoztatási funkciója esetében is egyaránt domináns az ál- és művi jelleg. Nem csupán az álproblémák és a manipulációs stratégiák közvetítése révén, de a hiányzó tényfeltáró és oknyomozó jelleg folytán is. Ez utóbbiak ugyanis a tudás és információáramlás társadalmában minimális követelmények kellene legyenek. Ismeretében a média statikus és reprodukív is, mivel témaszerkezete nem enged a szenzációorientált, közönségvonzó működésből, ezért a média dolgozóinak csupán látszat kreativitási jellemzői figyelhetők meg, azaz nincsen kreati-

Az információs társadalom

vitási szabadság. Egyrészt a szerkesztők, másrészt az érdekszférák eleve limitálják a témaválasztékot, a kritikai lehetőségeket. Az újságírók tudásvizonyait, illetve a média gazdasági mechanizmusait elemezve is az tapasztalható, hogy nincsen szükség mély ismeretrendszerre, mivel a mozgáster eleve korlátozott. Mindez egyben reprodukálja a meglévő viszonyokat. Ezen hatásmechanizmusok következménye lesz – amit George Gerbner, Philippe Breton is már megfogalmazott – a felelő-fogyasztó kultúra kiteljesedése, s George Gerbner pontosan ezért tartja nélkülözhetetlennek egy másfajta kultúrkörnyezet kialakítását.

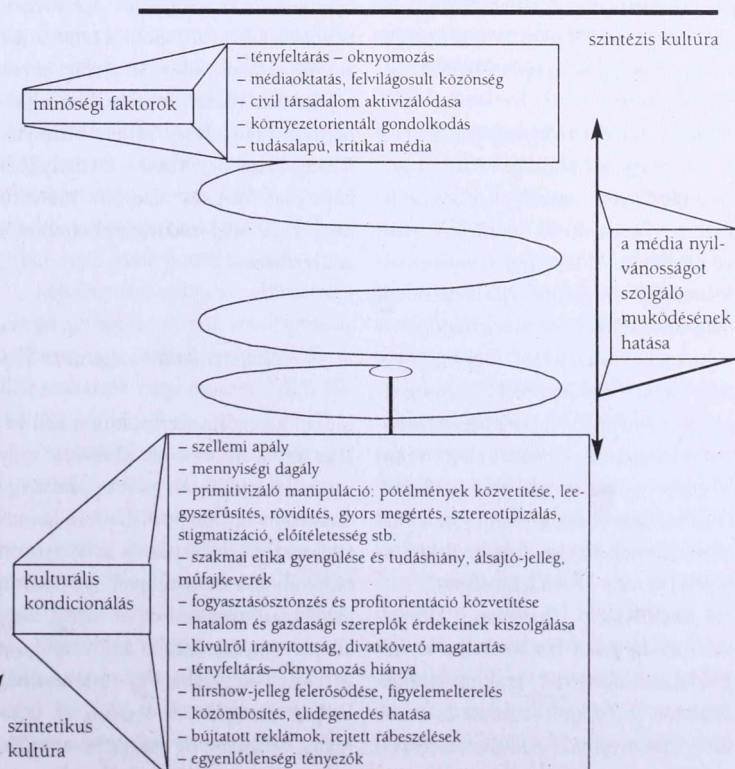
A média egyre inkább szintetikus kultúra jellegét öltő, kondicionáló viselkedését egy dinamikusságot mutató ábrával tudjuk szemléltetni.

A spirált úgy képzeljük el, mintha egy plafonhoz rögzítve lógna, s a ne-

gativ jelleget (a kulturális kondicionálást) azok a súlyok képezik, amelyek e rugót lefele tágitják. Minél meghatározóbb a kulturális kondicionálás súlya, annál negatívabb e spirál, tehát annál inkább szintetikus-jellegű a média kultúrája. A spirál tágulása ellen ható erők, a minőségi faktorok, amelyek elvileg képesek a kondicionálás spiráltágító erejét csökkenteni, gátolni, azaz felfele húzni a spirált. Ebben az esetben a média nyilvánosságot szolgáló működése a szintézis kultúra irányába közelítene vagy optimális esetben teljesen „felfele zárna”, s a kulturális kondicionálás hatása érvénytelenné válna. Ez akkor következhet be, ha a

75
K É K

4. ábra. A negatív spirál szerkezete és működése a kulturális kondicionálás elve alapján

média közönsége olyan oktatási rendszerben tanul, ahol média-tudatos viselkedés és gondolkodásmódot vehet át. Azaz felvilágosult médiafogyasztóvá válik. Emellett szükséges egy kritikai civil társadalom kialakulása is, amely meghatározó véleményerővel, vitaforumként és véleményközvetítő térként is funkcionálhat, s hatása révén erőt képvisel akár a gazdasági szereplők és érdekszféráik, akár a médiával szemben is.

Ily módon alakulhat ki valódi oknyomozó-tényfeltáró média, hírszerző kommunikáció, kritikai szellem, amely ellenállna a politikai hatalom és a gazdasági szféra erőteljes érdek ki-

elégítési stratégiáinak. Ehhez a médiához azonban már valóban képzett riporterekre, újságírókra, szerkesztőkre volna szükség, azaz tudásalapúvá válna a rendszer.

A fenti ábra egy hiányosságának vélnek sokan, hogy a minőségi faktorok között törvények, szabályok, esetleg figyelemfelhívások és ajánlások nem szerepelnek. A törvényi kényszer alkalmazását a média viselkedésének megváltozásában alacsony hatékonyságú eszköznek tartom, ugyanis egyfajta igényre kondicionált közönség elvárásai ellen aligha lehet központi akarrattal fellépni. A folyamat elejét venni felfogásom szerint részben a médiaoktatás részben pedig a Böhm Antal által szükségesnek tartott erős civil közösségek jelenléte révén lehetséges.

A manipuláció jelenlétének elemzése, a média piaci viselkedésének vizsgálata, az újságírók szakmaiságának analízise, a műfajok kezelése és a kultúra viszonyainak jellegzetességei is

Az információs társadalom

egyaránt azt támasztják alá, hogy a média tájékoztatási és szórakoztatási funkcióinak keveredése, és az utóbbi elem domináns jellege a hatalmi tényezők, gazdasági erőtér számára kiszolgáltatottá teszi a posztmodern társadalmak „médiafüggő” csoportjait, meghatározza kommunikációjukat, viselkedésüket, életmódjukat, s leginkább fogyasztásukat, de gondolkodásmódjukat éppúgy, azaz kulturális kondicionálást eredményez. Ebben a médiaviselkedésben az etika nem képes érvényesülni, mert a tudományok fejlődése (pl. PR, pszichológia, marketing stb.) és a hihetetlen specializálttá váló munkamegosztás egyrészt társadalmi méretekben legitimizálja a manipulációt, a kulturális kondicionálás szintetikus jellegét, másrészt az egyén részéről eloszlatja a felelősséget és lelkiismeretfurdalás érzését.

Miért probléma a kulturális kondicionálás folyamata, a fogyasztásösztönző, divatcentrikus médiaviselkedés? A választ Tim Kasser kutatási eredménye mutatja ki a legjobban: „A megállapítások azt az álláspontot támasztják alá, hogy azok, akik az anyagi javak hajszolását részesítik előnyben eljuthatnak odaig, hogy rejtett bizonytalanság-érzéstől, rossz személyközi kapcsolatoktól, és alacsony mértékű vagy függőségi tudatú önbecsüléstől szenvedjenek.”¹⁹

„A média-szakma mozgásteret”²⁰

Műfaji kategória szerint külön kell választani a riportot az ábrázoló vagy portré interjútól. A riport ugyanis „egy esemény vagy állapot felfedező bemutatása az eleven leírás és a társadalmi oknyomozás módszerével”. A riport a valójában megtörtént esemény vagy állapot tényszerűségén kell alapuljon. A riport bemutathat egy történetet különféle szempontok szerint, az optimális igazodás és megértés e műfaj

esetében is követelmény, mivel a tényeken alapszik. A riport önmagában tartalmaz tehát oknyomozást, csupán a részletezettség és a mélyebb kutakodás révén jöhet létre a tényfeltáró jelleg. A riport „felderít, kinyomoz, értékkel, általánosít”.²¹

A tudósítás ezzel szemben többnyire csak leíró, regisztráló jellegű műfaj, az interjú során pedig az alany közlése válik meghatározóvá, míg a hír egy történet összefoglalása a 4W, illetve 5W+1H képlet alapján. (Mi történt, mikor, hol, milyen szereplőkkel, esetleg, milyen körülmények között – 4W – miért és hogyan 5W+1H). Szigethy András szerint a hírtér meghatározása teljes pontossággal szinte lehetetlen, rendkívül sok múlik a szerkesztőségi légkörön, az emberi kvalitáson, a közvélemény fogadókészségének és érdeklődési körének ismeretén stb. Általánosságban az „újdság, a fontosság, aktualitás és érdekességi kör a meghatározó”. Az nyomtatott és elektronikus média estében többféle hír között szokás különbséget tenni, ám a lényegi differenciálást a fenti képlet tartalmazza. Az oknyomozó, tényfeltáró jelleg ugyanis azon a bizonyos ötödik W-n és a plusz H-n múlik. De nem csupán meglétükről van szó, hanem arról is, hogy valójában felel-e egy adott hír a miértekre és a hogyanokra, vagy csupán felületességekre, általánosságokra szorítkozik a szenzáció és érdekesség vagy ellenkező oldalon, a protokollaritás tematikájában.

A hír oknyomozó és tényfeltáró kutakodás és riportkészítés nélkül csupán reklám. Azaz a hírek közléséhez szorosan hozzátartozik a tényfeltárás eredményeinek közlése is. Ellenkező esetben funkcionálisan és szerkezetileg is reklámról beszélünk: Rövid, lényegretörő, közérthető és közönségcentrikus, nem tárja fel a hátteret, az okokat, (azokat az ismétlés manipulációjával vagy az előítéletesség, sztereotipizálás, etnocentrizmus révén eleve ismertnek feltételezi) a valóság felderítését csupán sugallja, sőt sokszor kommunikációjában hitelesíti is.

„Tényfeltáró-riporternek azt nevez-

zük, aki utána megy az olyan információknak, amelyeket szándékosan eltitkolnak, mert jogilag vagy etikailag elítélhető dolgokra vonatkoznak.”²²

A tényfeltáró újságírói munka tehát szerves része a hírszerzési és tudósítói-riporter munkának, hiszen a hír csak akkor nevezhető hírnek, ha a háttérrel ismerjük, hogy elkerülhető legyen a „hírdetés-híradó”, azaz különféle érdekcsoportok szolgálata, a köz tájékoztatása nevében. A tartalomelemzések azonban arra derítettek fényt, hogy a média eme munkája minimális, s hír közvetítő szerepe az átvett, illetve a könnyen megszerezhető anyagok tállalásában merül ki. Ekként a demokráciát szolgáló „kötelezettségét” nem teljesíti, hiszen viselkedését a gazdaságosság illetve a hatalmi tényezők elvárásainak kielégítése jellemzi.

„Hírtartalom elemzése és a kutatás módszertana.

A hírtartalmi elemzés az országos televíziók közül az ATV-re, a Duna Televízióra, az M1-re, az RTL Klubra, valamint a TV 2-re terjedt ki, az országos rádiók közül a Danubiust, Juventust, a Kossuthot és a Sláger Rádiót választottam, míg az országos napilapok közül a Magyar Hírlap, a Magyar Nemzet, a Metro hírújság, a Népszabadság és a Népszava lett vizsgálat tárgyává. Az On-Line médiumok közül csupán kontrollként választottam ki sorsolással a televíziók esetében az RTL-Klub és az M1, a rádióknál a Danubius és a Kossuth, az országos napilapoknál a Magyar Hírlap és a Népszabadság, míg a megyei napilapoknál a Győr-Moson-Sopron és a Fejér megyei napilap Interneten található változatát. Öt Észak-dunántúli megyei napilapot is elemeztem ugyanezen módszerrel: a Fejér, a Győr-Moson-Sopron, a Komárom-Esztergom, a Vas, valamint a Veszprém megyei napilapokat.

A kiválasztás indoka: ezen médiumoknak van ma Magyarországon a legnagyobb közönsége és viszonylag ezek fedik le leginkább az ország terü-

Az információs társadalom

letét. Kivételt a megyei napilapok jelentenek, ám ezeket is fontosnak tartottam bevenni a vizsgálatba. A médiumokon belül a híregységek kiválasztásai elkülönültek az írott, a vizuális, és az audiális médiában.

A vizsgálat öt, a rádiók esetében a vizualitás hiánya következtében három tényezőre terjedt ki. A meghatározások Krippendorff elmélete alapján tematikai egységeket képeznek.²³

1. A tájékoztatás célja:

1. Az általános tájékoztatás alatt azt értem, hogy száraz adatközlés, eseményleírás vagy állapotmeghatározás, kritikai, érzelmi vagy egyéb jelzős szerkezetek nélkül.

2. Tényfeltárás-oknyomozás: e kategóriát ugyan ketté lehetne bontani, de a kutatás célja szempontjából nem lenne célravezető, hiszen a média önálló „kutatómunkájára” lévén kíváncsi, a háttérfeltáró és nyomozó tevékenység mérését végeztem el. Ez a kategória azt jelenti, hogy adott folyamatok, események, állapot hátterének bemutatása, indoklása is része a hírnek (vagy külön tényfeltáró riportként csatlakozik hozzá, akár külön oldalon vagy külön műsorként), amely azonban nem feltétlen adatok közlését jelenti, hanem az adatokból levonható következtetések, a vizsgálatok elemzésének, tanulságának közlését. A háttérben rejlő okok bemutatását.

3. Felvilágosító célon a tudományos jellegű anyagokat értem, amelyek akár újtások, felfedezések bemutatásából, akár szakértők megkérdezéséből is állhat.

4. Szenzációhajhász közlésnek azt tartottam, amikor a tájékoztatás értéke, célja nem a köz tájékoztatása, hanem érzelmi hatás elérése, akár botrány, tragédia, katasztrófa, humor vagy bármilyen lényegtelen érdekesség (víz alatti esküvő, üvegevés, víz alatti karácsonyfa állítás stb.), ami az adott földrajzi térben lévő nyilvánosság szempontjából irreleváns.

5. Művelődést nyújtó anyagon művészi hatást kiváltó, nevelési célzatú, kulturális értékű közlést értem.

II. A tájékoztató tevékenység jellege (hírjelleg):

1. Protokoll-sajtótájékoztató: protokolláris és/vagy ciklikusan ismétlődő események, történések, valamint sajtótájékoztatótón elhangzottak és ott történtek közlése.

2. Tényfeltáró-oknyomozó: lényegében megegyezik az előbbieken meghatározott tényfeltáróval, csupán itt nyomatekesebb az újságírói hírszerző, felderítő tevékenység megléte, láthatósága. Legfőbb célom mégis e kategória másodszori mérésével az volt, hogy

77
K É K

ugyanazon szempontok szerint, más kategorizáltságú környezetben mennyire változnak az arányok.

3. Szórakoztató: azon közlések, üzenetek, amelyek humoros, érdekes, meghökkentő, felelmet keltő, azaz érzelmileg motiváló tartalma a domináns, s nem az információ közvetítése, értékek, normák átadása.

A kutatás célja e három terület elemzésére koncentrálódott, így a tartalom szerinti megkülönböztetésben csupán ezeket vettem figyelembe.

III. Hirdető/támogató jelleg:

E kategória alatt azt vizsgáltam, hogy egy adott médium üzenetei közül mennyiben lelhető fel bármely érdekszféra iránti elkötelezettség, szolgálat, kedvezés, akár közvetett, akár közvetlen formában. Ennek megállapítása rendkívül nehéz, mi több kényes feladat. Az elemzés során úgy tudtam érvényesíteni e szempontot, hogy azon cikkeket, híregységeket soroltam e kategóriába, amelyek vagy egyértelmű

utalást tartalmaztak valamilyen szervezet, személy stb. kedvező színben való feltüntetésére, vagy a protokolláris, sajtótájékoztató közlések között gyakran szerepelt.

A következő két elemzési szempontcsoport a vizualitással kapcsolatos, így a rádióknál ezek kimaradtak a vizsgálatból:

IV. Vizualitás:

1. Konkrét: a témát ábrázoló fénykép vagy filmfelvétel azonos a szöveges üzenettel, nem tér el egymástól. Televízióban a szöveg és kép szinkronitása is beleszámít e kategóriába.

2. Illusztrált: Itt a fotó vagy filmfelvétel csupán „támogatja” a szöveges üze-

Az információs társadalom

2. Protokolláris az üzenet, amikor nincsen vagy minimális a tájékoztató funkciója, csupán bemutat (pl. amikor arcképet látunk), esetleg a képi anyag rutin helyzetet közöl.

3. Figyelemfelkeltő az a kép, amely érzelmileg kíván motiválni, esetleg a tájékoztató funkciót túllépve meghökentéssel, szórakoztatással, félelem keltéssel stb. célozza a közönséget.

A tartalomelemzés 2000 és 2002 között 14 napot ölelt fel (napilapok esetében 12-öt), amely Krippendorff hivatkozása szerint (Stempel, 1952) „a mintanagyság növelése 12 darabsoron túl már nem hozott szignifikánsan pontosabb eredményeket.”²⁴ A krippendorffi megközelítésben²⁵ részben szisztematikus, részben lépcsőzetes mintavételt alkalmaztam. A szisztematikus rendszerből mellőztem a torzító lehetőségeket, mégpedig részben a véletlenszerű kiválasztással (kivétel a vásárnapok), részben a lépcsőzetességgel. Minden egyes nap kétszer került a mintába. Az elektronikus médiumoknál azokat a vásárnapokat jelöltem ki, amelyek a nyomtatott médiumoknál elemzett hétfői napokat előzték meg.

A vizsgálat főbb megállapításai

Egyöntetűen magas protokollaritás, hivatalos jellegű közlés. A erős általános tájékoztatás jelenléte a protokollaritás magas arányával párosul, ami a kereskedelmi televízióknál viszonylag a legalacsonyabb, ám ott is döntő szerepet játszik.

Meghatározó szenzációkeltő magatartás a kereskedelmi médiában, bár az országos napilapok esetében kicsit kedvezőbb a helyzet. A konkrét szenzációhajrás jelleg a kereskedelmi televízióknál a legdominánsabb, majd a kereskedelmi rádiók és megyei napilapok következnek a sorban, ám az országos napilapok és a közszolgálati elektronikus média sincs híján az effé-

le üzemeknek. A szórakoztató hatással a kereskedelmi televíziók fölényes elsőbbségét a kereskedelmi rádiók és a megyei napilapok követik leszakadva, majd érdekes módon az országos napilapok a közszolgálati televíziókkal, kis mértékű lemaradással zárják a sort.

Alacsony tényfeltáró-oknyomozó arány valamennyi médiában, szinte katasztrofális a helyzet a kereskedelmi elektronikus médiumoknál és a megyei napilapoknál. (A napilapok strukturális sajátosságaival magyarázható volna a tényfeltárás dominánsabb jelenléte, ám erre a megyei napilapok viszonylag alacsony adatai rácafolnak. Ráadásul a tényfeltáró anyagon nem feltétlen azt értem, hogy terjedelmes beszámolók formájában kellene ezeket közölni, csupán a tevékenység, az elemzések eredményeit, következtetéseit is elegendő volna bemutatni, azaz a miértekre és hogyanokra megadni – a nem hivatalos indoklásokat idézve – a „szabad” választ. Azonban ez is hiánycikk.)

Erős hirdető támogató szerkesztőségi gyakorlat, amely a kereskedelmi rádióknál a legfokozottabb, a kereskedelmi televíziók, a közszolgálati elektronikus média és a megyei napilapok szinte egységes csoportjában egyharmados arányú, míg az országos napilapoknál legkedvezőbb a helyzet, kivéve a *Metro* hírújságot, amire rányomja bélyegét az erőteljes hirdetési jelleg.

A vizualitás esetében a kereskedelmi televízióknál magas az álszituációk és illusztrációk aránya, de valamennyi médiumra igaz az alacsony konkrét jelleg. A napilapok esetében az álszituáció a legalacsonyabb, ám az illusztráció magas aránya eltörpíti a konkrétumokat. A vizuális hatás kategóriájában a kereskedelmi elektronikus médiumoknál tapasztalható viszonylag magas arányú figyelemfelkeltő (szenzációkeltő) hatás. Az informativitás a közszolgálati tévécsatornákat kivéve mindenütt a leggyengébb, ami a vizualitás esetében azt jelenti, hogy a képi anyagban a szerkesztőségek nem ezt tekintik a lényeges szempontnak. A protokoll jelenléte mindenütt ki-

78
K É K

netet, oly módon, hogy a szövegben közölt információhoz köti a képi anyagot, ám nem ugyanazt mutatja. Azaz csupán illusztrációt alkalmaz, például archív felvételek vagy megtörtént események helyszínének bemutatásával, de szinkronitás hiányában.

3. Álszituáció: Azokat a képi anyagokat soroltam e kategóriába, amelyek vagy művek (megkéri az újságíró pl. a riportalányt, tegyen úgy, mintha dolgozna), (Aronson szavával élve pseudo-események) vagy a szöveges üzenettel nincsenek összefüggésben, esetleg csak vizuális élményt kíván nyújtani egy szenzációhajrás üzenet érzelmi hatásának fokozására (például, amikor egy erőszakos cselekményt a kamerán keresztül, az áldozat szemzőgéből rekonstruálnak).

V. Vizuális hatás:

1. (info) Tájékoztató a hatás akkor, amikor képi üzenet a szöveges közlést segíti megérteni, illetve adalékokkal támogatja azt, információt közöl.

emelkedő, de a napilapok és az országos közszolgálati televíziók állnak az élen.

Két változó esetében megvizsgáltam, mely műsorokat jellemzi leginkább és legkevésbé. A szenzációhajhász jelleg erőteljesen megjelent a Fókusz, az Aktív, az időközben indult XXI. század, a Nyom nélkül, a Dosszié esetében, s legkevésbé az országos napilapok mellett a Kossuth Rádió hírmagazinjaiban, de a legalacsonyabb Kossuthon hallható Magyarországról jövők címűben volt.

A tényfeltárá-orknyomozó jelleg legértelmezesebben (maximum 3%-os aránnyal) a Kossuth hírmagazinjaiban (az imént említett Magyarországról jövők-ben 20–35%), az ugyancsak a Kossuthon hallható 16-óránban (30–45%), az országos napilapokban (riportoldalakon: 10–15%), valamint az M1 Mi, Mennyi, Miért (20–25%) című műsorában tapasztalható, míg a legkevesebb – 0% – a kereskedelmi rádiócsatornákon. De szintén alacsony jelenléte a kereskedelmi televíziók valamennyi hír- és riportműsorában is. Aránya összességében kevesebb, mint 1%, átlagosan 0,65%, csupán a kerekítés miatt vált ilyen „magassá”. Megjegyzendő, hogy ezekben az álproblémákat feltáráó oknyomozó, illetve a látszólag oknyomozó, valójában csak felületes, melyre nem ható álorknyomozó műsorok vannak jelen, illetve a könyvben már értékelt stúdióbeszélgetések oknyomozást helyettesítő elburjánzása jellemző.

A tényfeltárá-orknyomozás jellegét az elektronikus médiában tehát egyrészt az ankét-típusú vagy stúdióbeszélgetéssel „letudott” műsorokkal, másrészt az álproblémák boncolgatásával próbálják pótolni a szerkesztőségek, de sikertelenül. A stúdióbeszélgetések ugyanis véleményközlő, esetleg álláspontmeghatározó szerepet töltenek be, s az oknyomozás pótlóhatását sem nyújtják, míg az álproblémák nem a nyilvánosság érdekeit, hanem a hatalom, a gazdasági érdekszféra céljait (figyelemelterelés, divatösztönző magatartás terjesztése, fogyasztáserkentés) szolgálják.

Az információs társadalom

A médiában dolgozó újságírók tudáshiánya a nyilvánosság kiszolgáltatottságához vezet, mivel a manipuláció professzionalizmusa jóval erőteljesebben érvényesülhet ellenállás hiányában. Az újságírók tudáshiánya ugyanakkor alacsony bérszínvonal garantálását jelenti, ami a szakma „lekenyerezhetőségét” növeli, így a tudáshiány az etikátlanság különféle formáinak is teret enged. Lényegében tehát a hatalmi és gazdasági érdekszférák szabadon kihasználhatják a médiumokat. A kihasználás fő csapásiránya pedig a közönség kulturális kondicionálása, amelynek célja a fogyasztás-centrikus életmód kialakítása.

Mindeközben csorbul a nyilvánosság, korlátozódik a szabadság és a demokrácia csappanásával erősödik a gazdasági totalitarizmus lehetősége. A veszély nagyobb, mint korábban, hiszen míg az ideológiai totalitarizmusokat gazdasági beavatkozásokkal, rosszabb esetben háborúkkal legyűrték, a gazdaságit aligha lehet. Most csak a tudás és a tudatosság vezethet megoldáshoz.

A felsorolt eredmények ugyan mutatnak eltérést a különféle tipizálhatóságú médiumok között, ám valójában a különbség nem utal kedvező jelre. Lehet például, hogy a napilapoknál háromszoros az oknyomozás aránya az országos televíziókhoz képest, de ez csupán 2%-pontos különbséget jelent. A kategóriák sorrendje lényegileg mindenütt azonos – kivételt a szenzációhajhász elektronikus kereskedelmi médiumokban való erőteljes kiemelkedése jelent – legfeljebb az arányok módosulnak.

A túlzott protokollaritás és általános tájékoztatás alacsony tényfeltárá-orknyomozó jelleggel párosulva azt mutatja, hogy a médiában minimális az önálló felderítő munka, s nagyrészt a hivatalos forrásokra, üzenetekre támaszkodva szolgáltatja ki a média a nyilvánosságot részint a hatalomnak,

részint a gazdasági érdekszférának. Mindez domináns szórazótató hatás-sal a figyelemelterelés technikájához vezet, s a közönségben fals érzetet teremt a hírérték iránt. A folyamaton belül az erőteljes sztereotipizáló, előítéletre és közhiedelmekre, mitizálásra építő kommunikáció, a divatkovetésre történő buzdítással és az iménti „kiszolgálással” pedig kondicionáló hatást fejt ki, amelynek lényege a közönség szoktatása a hatalom és a gazdasági szféra által célzott értékvilághoz, életvitelhez. Mindezt megerősíti a média üzenetrendszerében látszen jelen lévő hirdető-támogató személetmód, valamint a vizuális hatások „elfedő”

79
K É K

jellege. Ezalatt a nyilvános szem hiányát értem elsősorban, ami részben a figyelemfelhívó, botrány- és tragédia-centrikus képi világban, részben az áll-szituációs és illusztrációs „vágókép-manipulációban” nyilvánul meg, ám itt sem szabad megfeleledkezni a fölényes protokollaritásról, ami meglepően alacsony tájékoztatási szándékkal vegyül a média vizuális „élménypark-jában”.

A megoldásokat latolgtatva ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy semmi és soha nem szolgálhat indokul arra, hogy a médiát bármilyen eszközzel korlátozzák, még ebben a paradox helyzetben sem, hogy gazdasági-politikai érdekek közvetve béklyózzák minőségi működését.

Mint, ahogy Böhm Antal a civil társadalomról szóló gondolataiban arról értekezik, hogy vajon Magyarországon egyáltalán lesz-e polgári társadalom, hozzáteszem, lesz-e minőségi nyilvánosság? „Válaszunk: igen, de ehhez

hosszú-hosszú adaptációs időszakra, tanulási folyamatra van szükség.²⁶

Lényegre törően, és nem a kidolgozottság igényével próbálók néhány elképzelést és javaslatot adni támpontul kapcsolódva az előbbieken leírtakhoz, ami megalapozná a hosszú távú megoldások sikerét az általam felvetett negatív folyamatok orvoslására.

Szakmai – etikai – alapú szabályok, oktatási kötelezettséget előíró konstrukciók azonban már a nyilvánosság minőségi előírásait foglalhatnák magukban. Egy minőségi nyilvánosságot szolgáló kritériumrendszer felállításával, amelyben a tudás és az etika kritériumai szakmai szabályok definiálha-

Az információs társadalom

Jegyzetek

- 1 Dan Sperber: *A kultúra magyarázata*, 2001., Osiris, 137. o.
- 2 Siklaki István: A meggyőzés pszichológiája. 1994., Scientia Humana, 27–28.

tartalmában:	szintetikus kultúra
ismeretében:	ál-mű-szimulakrum
intézményeiben:	statikus, reprodukтив
dinamikájában:	tömeges
viszonyulásában:	passzív
viszonyulásában:	irányított-befogadó
mentálisában:	elzárkózó, kényelmes
életmódban:	kiszolgált, elfogadó
következményében:	felélő-fogyasztó

szintézis kultúra
hiteles-elmélyült-sokrétű
dinamikus, kreatív
intim
aktív
autonóm alkotó-formáló
kooperáló-történeti-nyitott
felfedező, alkotó
építő-formáló

- 3 Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, 1993., Századvég-Gondolat, Bp., 278.
- 4 Angelusz Róbert–Tardos Róbert: Demokratikus kommunikáció és közszolgáltatás. Az állami médiától a „C-SPAN”-ig. In.: Közszolgáltatás a médiában, 1995., Osiris MTA ELTE, KeK. Bp., 10–14. o.
- 5 Jože Vogrinc: *A tévénező*. 1995. Pont kiadó, 83.
- 6 Jože Vogrinc: *A tévénező*. 1995. Pont kiadó, 141–142.
- 7 Angelusz Róbert: *Optikai Csálódások*, 1996., Pesti Szalon: *A láthatóság görbe tükre*, 2000., Új Mandátum, *Kommunikáló társadalom*. 1995., Ferenczy Kiadó
- 8 William L. Rivers–Cleve Mathews: *Médiaetika*. Bagolyvár Könyvkiadó, Bp., 1999:47.
- 9 Angelusz Róbert: *Kommunikáló társadalom*. 1995., Ferenczy Kiadó, Bp. 84–88.
- 10 Vásárhelyi Mária: *Újságírók, sajtómunkások, napszamosok*. 1999. Új Mandátum Bp., 26–35, 44–59, 74–76.
- 11 George Gerbner: *A média rejtett üzenete*. Osiris-MTA-ELTE, KeK, 2000., Bp., 99.
- 12 Róka Jolán: *Kommunikációtan*. 2002., Századvég Kiadó, 28–29.
- 13 György Péter: *Digitális Éden*. 1998., Magvető, Bp., 141.
- 14 Pierre Bourdieu-tól idézett fogalom. Lásd.: *Előadások a televízióról*. 2001., Osiris.
- 15 Pierre Bourdieu: *Előadások a televízióról*. 1995. Osiris, 30–32. idézett szövegek: 31.
- 16 Jean Baudrillard: A jel politikai gazda-

ságtanának kritikájához 1972. In. Pethő Bertalan: *A posztmodern*. Gondolat 1992., Bp., 211–219.

- 17 George Gerbner: Mozgalom a kulturális környezet védelméért. In.: Terestyéni Tamás (szerk.): *Médiakritika*. Osiris, 1997:15–26.
- 18 2. táblázat: Németh János István: *A kultúra üzenete* 1.0. Mikszáth Kiadó 155. A két kultúra összehasonlító táblázata:

- 19 Tim Kasser, Virginia Grow Kasser: The dreams of people high and low in materialism. *Journal of Economic Psychology*, vol. 22, no. 6., December, 2001., :693, 716. (Szerző ford., eredeti: „Findings support the idea that people who focus on the pursuit of money and goods may suffer from an underlying feeling of insecurity, have poor interpersonal relationships, and have low or contingent sense of self-esteem.”)
- 20 Bernáth László (szerk.): *Műfajismeret*, 1995. Múosz, Bp. 61–72.
- 21 Bernáth László (szerk.): *Műfajismeret*, 1995. Múosz, Bp. 64.
- 22 William L. Rivers–Cleve Mathews: *Médiaetika*. Bagolyvár Könyvkiadó, Bp., 1999:133.
- 23 Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. 1995., Balassi Kiadó., 66.
- 24 Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. 1995., Balassi Kiadó., 74.
- 25 Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. 1995., Balassi Kiadó., 72–73.
- 26 Bohm Antal: *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. 2002. Agroinform Kiadóház, Bp., 90.

80
K É K

tóvá válnának, már rövid távon is kedvező fordulatot lehetne elérni.

Fontos szerepe lenne a civil társadalomnak is a folyamat szabályozásában, elsősorban, mint a nyilvános szféra érdekeinek védelmezőiként, egyfajta feedback mechanizmus elvén működő minőségellenőrként. Félreértés ne essék, nem arról van szó, hogy bárkinek is lehetősége legyen egyetlen médiumot megszüntetni, de arra igenis legyen lehetőség, hogy a minőségi kritériumokat figyelmen kívül hagyók ellen fel lehessen emelni a szót. S erre aligha van jobb keret, mint egy civil közösségekből álló társadalom.

Az egyedüli beavatkozási lehetőségként a média fogyasztóját és a civil közösségeket a médiatudatos magatartást jelölöm meg, akik és amelyek a minőségi elvárásokat nem teljesítő médiumoktól elfordulnak, s közösséggépotenciáljuk révén közvetett módon váltanak ki a megfelelő média-működést.

Miért fontos a ludológia'?

A számítógépes és videó-játékokat megannyi sztereotípiá övezi. Sokaknak jut eszébe az agresszió, a szenvedélybetegség e fogalom hallatán. Magyarországon különösen alacsony a számítógépes játékok közösségi-, és tudományos anticipálása, leginkább csak szaklapok magazin-oldalain találkozhattunk a számítógépes játékok történetének bemutatásával.

A számítógépes játékok fontosságával kapcsolatos negatív attitűdök azonban kevésbé jellemzőek a tőlünk nyugatra. Míg Magyarországon a játékokat a fiatalok elidegenítő népbeteg-

egy-egy „versenyképes” játék előállításának költsége már a hollywoodi filmek költségvetésével vetekszik. Mivel az európai játékgyártás komoly pénzügyi nehézségekkel küzd a multinacionális (főként amerikai és japán) kiadók által dominált versenyben, 2003 nyarán a francia kormány nagymértékű támogatással próbálta serkenteni a francia-nyelvű játékgyártást. Magyarországon szintén problematikus a játékgyártás helyzete, a kisebb-nagyobb sikereket elérő hazai csapatok vagy a multinacionális kiadók kegyeit keresik, vagy felőrlődnek a versenyben.

Végül utolsó érvként a nemzetközi politikai élet néhány jellegzetes voná-

Fekete Zsombor

Homo Ludens Computericus

A játéktudomány jelene és jövője

81

K É K

ségének tartják, addig az Egyesült Államokban szociológiai felmérések szólnak a játékok társas kapcsolatokban betöltött szerepéről – beleértve a családi játékdélutánokat is. Mit tudunk az amerikai háztartásokról?

2002-ben az amerikai lakosság kb. 60%-a játszott számítógépes vagy videó-játékokkal, a játékosok becsült átlagéletkora 29 év – s mindössze 39%-a nő.²

Ezzel szemben a magyar játékosokról mindössze a szubjektív tapasztalatok, és a sztereotípiákból hallott kósz információk állnak rendelkezésünkre.

A számítógépes játékok kutatásának fontosságát nem csak elterjedtségük indokolja, hanem – s lássuk be ez a tudós elkötelezettség mellett szintén nyomós érv – a bennük forgó tőke is! 2002-ben a játékok világszerte 6,9 milliárd dollár forgalmat generáltak 221 millió játék eladása során. A játékok bevétele az Egyesült Államokban a mozifilmek jegybevételével vetekedik,

sát említhetjük: a köztudottan magas ICT penetrációval rendelkező Egyesült Államok sok tekintetben konzervatív módon áll a játékokhoz. Legfőképpen olyan területeken avatkozik a számítógépes játékok kultúrájába, ahol veszélytől tart. Azonban mint tudjuk, az Egyesült Államokban a játékgyártók igen hatékony lobby tevékenységet folytatnak, így több a játékok korlátozását célzó tervezet bukott már meg az egyes államokban. Hasonló preventív korlátozásokat sikerrel vezetett be 2003 nyarán Dél-Korea, ahol az online játék vált társadalmi szintű veszélyforrássá, ugyanis az alacsony otthoni Internet-penetrációval rendelkező országban az Internet-kávézók éjszaka is tele voltak emberekkel. A Távol-Kelet országai hagyományosan pozitív attitűddel viseltetnek az online játékok iránt, hiszen a cyber-sportokat sikerrel alkalmazták az internet népszerűsítéséhez szervezett road-show-kon is!

Jellemző a magyar viszonyokra, hogy míg a Távol-Keleten, s immár Európában is az információs társadalom egyik alappilléreként kezelik a számítógépes játékgyártást, addig a 2003 őszén készített információs társadalom stratégiából – az előző dokumentumokkal összhangban – teljességgel hiányoznak a számítógépes játékok, és játékosok. A játék szó is alig egy tucatnyi helyen fordul elő, általában felsorolásként, vagy épp káros játékszenvedély szóösszetételben.

Összefoglalva a játékok és játékosok kutatását egyaránt indokolják társadalmi, gazdasági, és politikai tényezők, amelyek közül hazánkban egyik-

kel sem foglalkoznak az illetékes kutatók, szakemberek.

A játékok társadalmi funkciói

A számítógépes és videó-játékok megannyi fontos társadalmi funkcióval rendelkeznek, amelyeket a külföldi szakirodalom is csak közhelyként emleget. Tételesem összefoglalásukat azért tartom szükségesnek, mert a hazai információs társadalomkutatók is egyfajta alapvetésekként tekintenek e funkciókra, azonban valóságtartalmukat, jelentőségüket mégsem vizsgálják.

1. *Szórakoztató funkció* – a számítógépes játékok alapvető funkciójaként szórakozás, a kikapcsolódás nevezhető meg.

2. *Technológia átadása*

2.a – *Fejlesztés katalizálása* – a számítógépes játékok az információs technológiák fejlesztésének legfőbb

Az információs társadalom

mozgatórugói, hiszen megannyi szoftver alapul a játékokban kifejlesztett eljárásokon. Mind a különféle 3D alkalmazások, mind a szoftverek ergonomiai felépítésében, mind pedig az online kommunikációban kimutatható a játékok közvetlen fejlesztő hatása.

2.b – *Lakossági high-tech* – az, hogy napjainkban a lakossági felhasználásban is elterjedtek a gigaherzes tartományokban működő órajelű processzorok, hogy hang és grafikus kártyáink alkalmassá teszik gépeinket fejlett multimédia programok használatára sokban köszönhető a játékoknak. A számítógép-vásárlás legfőbb – különféle kutatások eredményeiben visszhangzó – kommunikált céljai – irodai és oktató alkalmazások – nem igénylenének erősebb hardveres támogatást a mindenkor kapható low-end technológiáknál. Vagyis a számítógépek „upgrade”-elését csekély mértékben katalizálják a „játékokon és egyéb szórakoztató tartalmakon túli” alkalmazások.

3. *A felhasználó fejlesztése*

3.a – *A felhasználói készségek javítása* – amely ha nem is bizonyítottan ok-sági, de mindenképpen egyfajta sztochasztikus összefüggést mutat a játékhasználattal. Vagyis minél többet játszik valaki a számítógépén, annál nagyobb biztonságérzettel és annál fejlettebb felhasználó készségekkel kezeli azt.

3.b – *Egyéb tudások és készségek átadásában* is fontos szerepet játszanak a játékok, így például – játékműfajtól függően, de bizonyítottan – jóteknő hatásuk van a felhasználók idegen nyelv-tudására, reflexeire, kombinációs készségeire, de az általános műveltségükre is!

4. *Közösségi lét támogatása*

4.a – *Információs társadalom kulturális mintáinak átadása*, vagyis a nyelvvezet, a számítógépes szakzsargon, de az internetes kommunikáció és netikett alapjainak kialakításában, és

terjesztésében is lényeges szerepet kapnak a játékok programok.

4.b – *Főképp az online játékok szolgálhatnak kommunikációs médiumként is*, egyben a közösségi lét szervező erőjévé – másfelől a helyi közösségekben folytatott játékok – családi játék, baráti összejövetelek, LAN-partyk is fontos hatással lehetnek az információs társadalom újfajta közösségeinek kialakulásában.

A játékkutatás irányai

A ludológia tudománya hazánkban kevésbé, külföldön annál szélesebb körben ismert. Az alábbiakban néhány kutatóközpont, és kutatási terület említésével szeretném demonstrálni a ludológiai vizsgálódások főbb tendenciáit.

A nemzetközi játékkutatás legfőbb színtere – közhelyszerűen – az Interneten található: a különféle vitafórumokon, hír- és blogger-oldalakon megannyi kutató, PhD-hallgató osztja meg egymással ötleteit, tapasztalatait. Komoly kutatóközpontok találhatóak az Egyesült Államokban az MIT-n, illetve a New Yorkban, a Távol-Keleten elsősorban Japánban, Európában pedig Nagy-Britanniában, Olaszországban, és Dániában.

Magyarországon a játékkutatás a BME és az ELTE falain belül maradt, illetve Mérő László írásaiban érhető tetten.

A játékkutatást tudományos értelemben ketté kell osztanunk: szűkebb értelemben vett játékkutatásra, és játékos-kutatásra.

A játékkutatás (game research) legfőbb területei:

1. *Játék és művészet*

1.1 – *A játékműfajok elemzése*, a játékok besorolásának problémája a ludológia egyik legfontosabb feladata,³ hiszen aligha folytatható diskurzus nehezen kategorizálható entitásokról. A játékok e téren komoly problémákat

vetnek fel a technikai – ergonómiai fejlődésük, és a tartalmi – ikonográfiai – konvergenciájuk miatt.

1.2 – A játékok kapcsolódása a hagyományos művészetekhez szintén izgalmas kutatási terület, hiszen a játékok egyrészt a hagyományos beszéd – írás – mozgóképkultúra folyamat lezármazottjának tekinthető, és ebben az értelemben rengeteg adalékkal szolgálhat a narratív tudományok számára, másrészt a képző- és színművészetek utódjaként azok technikai-evolúciójában is katalizáló ereje van, illetve a művek hagyományos értelmezési kérdéseit is újratárgyalja.

2. Szoftver-ergonómia

2.1 – A percepció és vezérléskutatás során a játékok megjelenítési módjait, illetve a felhasználói inputokat, a játékos-avatar irányítását elemezzük. Ez azért szükséges, mert a játékoknak minden a játékhoz fontos információt át kell adniuk a játékosnak, úgy, hogy ezáltal nem romlik a felhasználói élmény, vagyis a játék nem válik irányíthatatlanná. Ez az ergonómiai feladat meghatározó más szoftverek interfészének tervezésekor is.

2.2 – Az interaktivitás kutatás a felhasználói beavatkozások és a felhasználói élmény kölcsönhatását vizsgálja, vagyis az avatar, a környezet, illetve a kontextus szintjén elemzi a felhasználó inputját, és a rendszer erre adott választ. Az interaktivitás elemzése elengedhetetlenül fontos az intelligens virtuális környezetek kialakításához, illetve az AI – mesterséges intelligencia – fejlesztéséhez.

3. Pedagógia

Az Edutainment koncepció már sokszor vált kutatási programmá multinacionális cégek, és egyetemi központok együttműködése során – sajnos mind a mai napig ez az a terület, amely a legkevesebb kézzelfogható eredményt produkálta – bár jöllehet mind a mai napig ez tűnik a legígéretesebb kutatási programnak!

Az információs társadalom

A játékoskutatás (gaming research) legfőbb területei:

1. Játékosok demográfiája

1.1 – A játékosok kora és neme örök vita tárgyát képezi szakmai berkekben. Egyre több kor- és nem specifikus játék készül, amelyek több-kevesebb sikerrel állják meg a helyüket újabb és újabb korcsoportok bevonásakor. A női játékhasználat pedig a gender-studies sajátos ágává nőtte ki magát, és széles irodalommal, és nagylétszámú vitaközösséggel képviselteti magát az Interneten.

1.2 – A kulturális különbségek az egyes játékos csoportok által favorizált játékműfajokban, és a játékműfajok – a gyártási helyüktől is függő – ergonómiai felépítésében érhetőek tetten. A kulturális különbségek mélyebb elemzése hozzásegíthet az adott társadalmi rétegek – szubkultúrák megismeréséhez.

2. Játékos társadalom

2.1 – On-line játékosok – Az Interneten kialakuló közösségek vizsgálata az információs társadalom kutatás egyik bevett kutatási témája napjainkban, és e kutatások gyakorta kiterjednek az egyéb on-line tevékenység elemzésére is. Az egyik ilyen – olykor egészen speciális szokásokkal, és nyelvezettel működő – on-line tevékenység a játék.

2.2 – Mobil játékosok – A harmadik generációs mobil telefonok elterjedésével a mobil játék a telefoneladások egyik legerősebb marketingfegyverévé vált. Bár a mobil játékosok szokásai – a jelenség újszerűsége miatt – még részben kiforratlanok, a mobil játégek és a telefonok konvergenciájából kialakuló új felhasználói szokások elemzése várhatóan az egyik leggyümölcsözőbb kutatási irányvá válik a közeljövőben.

2.3 – Professzionális játékosok – A cyber-sport jelenség mentén kialakuló

professzionális játék egyre általánosabbá válik. Az internet terjedésével egyre több országban rendeznek cyber-olimpiákat, ahol gyakorlott atléták mérik össze tudásukat. A cybersportok jelentőségét növeli az is, hogy kvázi mellékhatásként nagyban hozzájárulnak az on-line identitás, illetve az internetes normarendszer megszilárdulásához.

3. Játéksz pszichológia

3.1 – Agresszió-kutatás – Az egyik legrégebbi és legtöbb eredményt felmutató kutatási irány, amely a különféle számítógépes és videojátékok hatását méri a felhasználói agresszióra. Az Egyesült Államokban történt tragé-

83
K É K

diák – iskolai mészárlások, öngyilkosságok – indukálták annak vizsgálatát, hogy az egyes játékok milyen módon befolyásolják a felhasználói viselkedést, jelenthetnek-e veszélyt a felhasználóra, közvetlen környezetére, illetve a társadalomra. Bár e kutatások eredményei megnyugtató eredménnyel zártak, még mindig folynak viták a jelenségről.

3.2 – Függőség-kutatás – A játékadikció mint betegség ténye szintén vitatott jelenség. Egy 2002-es magyar kutatás során az ITTK pszichológusai kimutatták,⁴ hogy nincs olyan számítógép-függőség, amely patológus lenne, ugyanakkor 2003-ban már „betegséggént” diagnosztizálták a pszicháterek a játékadikciót.

3.3 – A játékok fejlesztő hatásának kutatása azért is különösen lényeges, mert bár a mechanizmus léteiben a legtöbben nem kételkednek, annak pontos működése egyelőre kevésbé ismert. Ennek hiányában nehezen készíthe-

tők hasznos Edutainment tartalmak. Bár a 2003-as év ebben a tekintetben is rengeteg új tudást halmozott fel – több könyv jelent meg a játékok és az e-learning kapcsolatáról,⁵ illetve kutatási beszámolók a játékok szerepéről a különféle fóbiák kezelésében – még mindig rengeteg fehér foltot kell a kutatóknak feltérképezni.

Szólunk a játékkutatás jelentőségéről, a főbb reflektálatlan – de szociológiailag releváns – alapvetésekről, illetve a játékkutatás jelenleg „divatos” ágairól. Zsolt Péter szociálpszichológus – egykori tanárom – egy öt évvel ezelőtti, játéktudományos kutatásokat szorgalmazó TDK előadásomra reagál-

Jegyzetek

- 1 A ludológiai hírek magyar nyelven elérhetőek: <http://ludologia.uw.hu>
- 2 Forrás: Entertainment Software Association (www.theesa.com)
- 3 Lásd Mark J. P. Wolf (szerk.): *The Video Game Theory Reader*, 2003
- 4 Lásd ITTK Információs Társadalom Konferencia 2002. november.
- 5 Lásd Marc Prensky: *Digital Game Based Learning*, 2003.

Zsombor Fekete

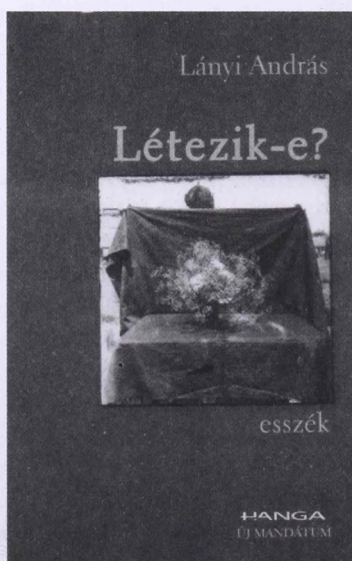
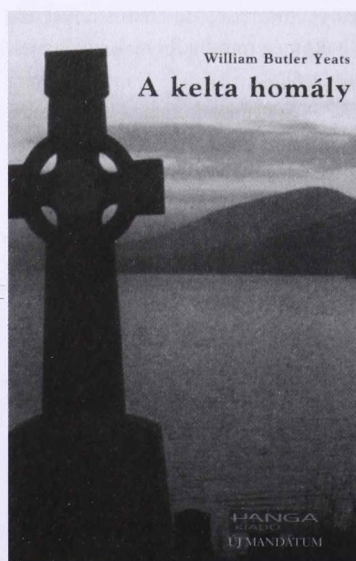
Homo Ludens Computericus – Present and Future of Game Theories

There are some software out there that motivate millions to buy the best PC's, have broadband Internet implemented, and by means of which millions learn to use these equipment. Yet, in the recent study called „Hungarian Information Society Strategy” these software are mentioned only twice: first as a part of a list between brackets, and second as a source of danger.

PC games producing approximately as much profit world-wide as the film industry itself, play a catalyzing role in the development of information technologies, military, arts, in the penetration of PC- and Internet-use - shortly, they have a very significant economical-political importance. On micro level they influence how we see the world and ourselves, our perceptions, our attitudes. There are more and more research groups worldwide dealing with the various impacts of PC games on our society. In my study, I try to describe the scope, the challenges, my research findings and the recent situation in Hungary.

84
K É K

va megjegyezte: „Nyitott kapukat döngetek”. A „nyitott kapuk” reményeink szerint 2004-ben hazánkban is kinyílnak végre, és az információs társadalom kutatáson belül a ludológia is elfoglalja méltó helyét!

A *tudástársadalom* az utóbbi időben az *információs társadalom* egyik közkedvelt szinonimájává vált. Úgy tűnik, mintha magától értetődőnek vennénk, hogy az info-kommunikációs technológiák már nem csak az információhoz/tudáshoz való jutás lehetőségét biztosítják számunkra, hanem pusztán létükkel egyszerűen elröpítettek bennünket a valóban tudáson alapuló társadalomba. Ez egyszerre jelentené a tudás/képesség szerinti boldogulás lehetőségének kiteljesedését és az egyre műveltebb, de legalábbis érdeklődőbb embertömegek megjelenését. Tanul-

megszerzésének és átadásának nemes, de mégis nehéz feladatára. A '70-es, '80-as években sem voltak tömve a közönyvtárak, és ma is csak a felsőoktatási dömpingképzés irodalomjegyzékei kényszerítik oda a fiatalokat. Vagy másfelől megközelítve: van bárki, aki azt gondolja, hogy a fiatalokat a tudásszerzés romantikus vágya vezeti a számítógépekhez és az internethez? Miért gondoljuk, hogy pusztán azért, hogy bizonyos tudásfajták, információ típusok elérése könnyebbé váljon az információs hálózatok segítségével, mindjárt tömegesen igénybe is vesszük azokat? Azt gondolom, hogy *ugyanazok* próbálnak a tudás nyoma-

Faragó Péter

A nemtudás társadalma

85
K É K

mányomban azt próbálom bemutatni, hogy sajnos nem a tudás felértékelődésének időszakát éljük. Álláspontom szerint nem következett be radikális változás a társadalom tudáshoz való viszonyában. A mégis tapasztalható változások sokkal inkább valamiféle *kényszer* eredményei, és nem a tudás presztízisének növekedéséből következnek.

A túlzott kutatói hevület és a szegényes, de annál hatékonyabb médiainterpretációk hajlamossá tesznek bennünket arra, hogy mindenféle reflexió nélkül fogadjunk el fogalmakat. Állításom középpontjában az a tétel áll, hogy *korunk társadalma nem tudástársadalom, mivel az információk elérhetőségének könnyebbsége, a mobil hálózatok kiépülése nem vonja mindjárt maga után a tudás megszerzése iránti igényt is*. A tudás elérésének lehetőségei adottak voltak az információs társadalmat megelőző időszakban is, mégsem sokan vállalkoztak a tudás

ban járni, akik eddig is, munkájukat pedig legfeljebb megkönnyítik az információs technológiák. A következőkben négy szempontból próbálom cáfolni a „tudástársadalom” vagy „tudás alapú társadalom” kifejezések felvezető voltát.

1. A tudástársadalom mint információs társadalom

Az információs technológiák kialakulása, az info-kommunikációs hálózatok kiépülése lehetővé tette a gyors adatátvitelt. Az internet lehetővé tette a legkülönbözőbb információs/tudás adatbázisok könnyű, otthoni elérését. Az utóbbi időben pedig már az állandó (on-line) kapcsolatok kiépítése felé ment el a technikai fejlesztés. Az Internetes honlapok rendkívül heterogén, állandóan bővülő, változó tartalmakat foglalnak magukba. Az információ/tudás igen széles skálája érhető

el otthoni gépünkön keresztül. Minden politikai és tudományos propaganda ellenére hazánkban sajnálatos módon csak igen szűk réteg számára adott az Internetezés állandó, szélessávú lehetősége. Azok köre pedig, akik valóban tudásszerzésre használnák az Internetet, igen csekély.

Először is néhány lehangoló hazai adat. A GfK Piackutató országos reprezentatív mintán végzett felmérése szerint 2003-ban az ország 18%-a szokott évente legalább egyszer internetezni.¹ 2006-ra csak akkor érhetjük el a 30%-os arányt, ha radikálisan csökken az Internetezés költsége. Csak egy-két nemzetközi adatot emel-

Az információs társadalom

munikációs hálózatok *sebességének* felgyorsulásától várunk valamiféle megváltást. A szélessávú internet (amely egyébként az info-kommunikáció egyetlen valóban használható technikai feltétele) a családok alig néhány százaléka számára elérhető hazánkban. Ennek minimális költségei havonta meghaladják a 10 000 forintot, de nem ritka az ennél jóval magasabb ár sem. Az internetezési költségek hazánkban az európai átlag kétszerese körül mozognak.

De hiába is jut egyre több és több iskolába számítógép, hiába internetezünk egyre többen a broadband Internet adta lehetőségek között, mégsem biztosítja semmi, hogy ezáltal valamiféle *par excellence* tudástársadalom felé tennénk jelentős lépéseket. Ha ugyanis megvizsgáljuk azokat a kutatásokat, ahol azt elemzik, hogy például a nagy nemzetközi keresőprogramokon mely kifejezésekre keresnek rá a leggyakrabban, akkor egyből világossá válik számunkra, hogy az Interneten mind a mai napig a szexualitás az egyik legnépszerűbb és legkelendőbb tartalom, „tudásfajta”. Olyannyira, hogy – egy másik hír szerint – honfitársaink munkaidőben mindmáig jelentős időt töltenek el – egyébként illegális – pornográf videók letöltésével, és nem kevés pénzt is hajlandóak erre a célra áldozni.³ Egyetlen másik tartalom sem dicsekedhet ilyen jellemzőkkel, különösen a tudást „árusító” tartalmak nem.

Egy másik friss, országos reprezentatív felmérés adatai szerint (Bell Research) az otthon Internet hozzáféréssel rendelkezők 45%-a nem is igen internetezik otthon, mert egyszerűen nincs rá ideje.⁴ Ugyanezen felmérés során vizsgálták, hogy ki mire használja az Internetet: eszerint hasonló arányban használják az emberek tudásszerzésre, hasznos információk megszerzésére és szórakozásra, kicsit kevésbé hangsúlyozottan emberekkel

való érintkezésre és munkavégzésre, és legkevésbé személyes ügyintézésre.

A UCLA-ról irányított World Internet Project keretében végzett hazai felmérést a TÁRKI is.⁵ Adataik szerint 2002-ben a hazai háztartások 8%-a rendelkezik Internetes hozzáféréssel, és mintegy 10%-ra teszik az otthonról Internetezők arányát. A UCLA hazai eredményei is figyelemre méltóak.⁶ A „miért kezdte el Internetezni?” kérdésre válaszolók 21% gyors információhoz való jutást 12–12% munkavégzés és emailzés, 10% az iskola miatt és mindössze 8% (!) azért, hogy új dolgokat tanuljon meg. Ami még érdekesebb, hogy a „más okból” választ a megkérdezettek 19%-a jelölte meg, s csak találgathatunk miféle okok húzódnak meg még az Internetre történő belépés ösztönzőiként. A szélessávú Internetezők aránya 2002-ben mindössze 23% volt az USA-ban. Az Internet és az iskolai eredmények közötti kapcsolatot vizsgálva mindössze 22,7% mondta azt, hogy javult az eredménye, 73,4% szerint nem változott és 3,8% szerint romlott.

A fentiekből láthatjuk, hogy az Internetezés és a tanulási szándéka valamint a tanulási hatékonyság közötti kapcsolat nem igazán erős. A tudástársadalom kifejezés az Internet adta lehetőségek között nem nyer legitimitást, hiszen az amúgy is korlátozott számú internetező csak idejének töredékét tudja szélessávú Internet előtt tölteni, és ezek között pedig már csak igen kevesen fordítják ezt az időt tudásszerzésre.

2. A tudástársadalom mint mobiltársadalom

Nyíri Kristóf egyik legutóbbi tanulmányában kijelenti, hogy a „mobillkommunikáció olyan jövő felé mutat, amely nemcsak az információ, hanem a tudás bőségét is kínálja; s annak ígértét hordozza, hogy a modern társadalom élete a valódi közösségiség elemeivel gazdagodhat”.⁷ Nyíri Tönniesre, Dewey-ra és Heideggerre hivatko-

nek ki ellenpéldaként: ugyanez az arány az USA-ban 69%, Hollandiában 65%, Szlovéniában 50%, Szlovákiában 27%. Európában a skandináv országok vezetnek 70% körüli aránnyal.

Nyilvánvalóan tudjuk, hogy ezek az adatok még így is torzítanak, hiszen valódi Internethasználónak aligha nevezhető az, aki nem rendelkezik otthonában Internet eléréssel, és azt nem használja legalább heti rendszerességgel. Ezek aránya már nyilván jóval kisebb, mint 18%. Ez az arány több mint lehangoló.

Téves úton járunk azonban akkor, ha azt várjuk, hogy a sokak által hönáhitott tudástársadalom elérése az Internet minél szélesebb rétegeinek bevonásán keresztül vezet. Pedig a kutatók, politikusok és marketing menedzserek egy része szerint már az információs technológiák *puszta léte is determinálja* a tudástársadalom létrejöttét.² Akkor sem jutunk közelebb a problémához, ha az info-kom-

zik akkor, amikor a (közösségi) kommunikációt jelöli meg a megértés alapjaként. Az általa megfogalmazott gondolatmenet a következő: a mobilkommunikációs technológiák (értsd: mobiltelefonok) megnövelik a kommunikációk, a nyelvi és képi érintkezések számát, ami növeli a csoportkohéziós erőt és a különféle közösségek létrejöttét; ez pedig nagyban elősegíti a világ megértésének folyamatát, ami végül a „tudás bőségéhez” vezet. Ez egy teljesen hamis kép, és bármiféle empirikus vizsgálat nélkül is rádöbbenhetünk, hogy a mobiltelefonálás lehetősége semmi ilyet nem tesz lehetővé.

A mobiltelefonon folytatott beszélgetések karaktere nagymértékben eltér a vonalas telefonon folytatott beszélgetésektől. Amíg a vonalas telefonokon elsősorban napközben hivatalos ügyintézéseket, este pedig hosszabb lélegzetű családi, baráti csevegéseket folytatunk, addig a mobiltelefonon egész nap rövid idejű információ adás-vétel folyik. A mobilszolgáltatók hivatalos adatai szerint az átlagos mobilhívások 1–2 percesek. Az SMS-ek, MMS-ek pedig ugyanezt a szerepet töltik be, csak a valódi beszélgetéseket felváltja a szöveges és képi adatátvitel. A rövid telefonbeszélgetések és a szöveges és képi kommunikáció erősödése véleményem szerint semmiféle közösségteremtő erővel nem bír, pusztán a már meglévő közösségek kohézióját erősítheti: egy-egy SMS-sel mintegy életjelet adunk egymásnak, fenntartjuk az egymás iránti érdeklődést. A korábban – személyes kontaktusok révén – létrejött közösségek tehát ezeken az eszközökön keresztül fenntarthatják a korábban már elmélyült kapcsolatokat, de ettől még sem több, sem jobb közösségünk nem lesz.

Ha valamiről valódi, mély eszmecserét akarunk folytatni, akkor mindig valódi találkozókat, konferenciákat szervezünk, amikre persze emailben, telefonon vagy SMS-ben küldünk meghívót. A chatelés vagy a tematikus email-, illetve SMS-csere persze pótolhatja valamilyen mértékben ezeket

Az információs társadalom

az együttléteket, de aligha léphet a helyükbe. Ezt egyébként a már idézett UCLA felmérések is alátámasztják, ahol a gyakori internetfelhasználók körében a gyakori email használat mintegy támasza a „face-to-face” kapcsolattartásnak. Vagyis minél többet emailezik valaki, annál gyakrabban szervez személyes találkozókat is. Ugyanakkor az is világos a kutatásból, hogy a kapcsolatok számát ez a tényező nem befolyásolja szignifikánsan.

A világ megértésének folyamatát csak igen csekély mértékben erősítheti a mobiltechnológia teremtette rövid kommunikációk sora. Ennyi idő alatt még tudásközlésre is alig van mód, nem beszélve valamiféle új tudás létrejöttéről. A gyors információ adás-vétel fontos lehet a hétköznapi és üzleti életben, megkönnyítheti mindennapjainkat, de a tudás bőségével aligha kecsegtet. A fiatalok számára, akik nyilvánvalóan a mobilpiac legfontosabb fogyasztói, a mobiltelefon alapvetően egy multifunkcionális szórakozási eszköz, amivel csengőhangokat, zenéket, képeket és játékokat tölthetnek le és küldhetnek el, amin előlapot és oplogót cserélhetnek, és amire a zsebpénzük egy jelentős részét rá is áldozzák. Heideggert olvasva aligha gondolhatjuk azt, hogy a „das man”-ok társadalma lenne a tudás társadalma.

3. A tudástársadalom mint tanulótársadalom

A tudás megszerzése nem könnyed információcsere, hanem kemény munka, amely erőfeszítést igényel. Ne legyünk naivak: embertársaink többsége nem azért képzi magát, szerez tudás, ismeretet, információt, mert mindez szereti vagy szórakoztatja, hanem az élet profán, hétköznapi dolgainak az elérése érdekében. A tanulás, a körülötte lévő világ megértése, munkájának

megfelelő elvégzése nem cél, hanem eszköz. Eszköz arra, hogy jobban és boldogabban éljen, és főként, hogy minél többet fogyaszthasson. Pontosan ez az oka annak, hogy az ilyen fajta tudás – „a tudni mit” és a „tudni hogyan” – egyre inkább eltávolodik a „tudni miért” típusú tudástól. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ez előző két tudásfajta ne tarthatna joggal igényt arra, hogy tudásként ismerjük el (knowledge claim). Mégis el kell fogadnunk, hogy a tudásszerzés legmélyebb dimenziói a „tudni miért” típusú tudáshoz kötődnek, ezek iránt pedig aligha nőtt meg az érdeklődés. Sem az Internet, sem a mobilkommunikációs

87
K É K

technológiák nem növelik meg a tudás iránti igényt (claim for knowledge).

A gyakorlati tudásfajta megszerzése iránt is csak külső kényszerek hatására nőtt meg az érdeklődés. Az „élet-hosszig tartó tanulás” (life-long learning) programja olyan lehetőségként jelentkezik, amely átsegíti az egyént az őt fenyegető munkanélküliségen. Tehát nem valamiféle – az információs technológiák által – felajzott tudásigénnyel (claim for knowledge) állunk szemben, hanem egy gazdasági kényszerre adott foglalkoztatás- és oktatáspolitikai reakcióról van szó. Attól, hogy egyre többet ismételtetjük a tudástársadalom kifejezést, még nem fogjuk ezt az egyre inkább termelőifogyasztói társadalmat tudástársadalommá változtatni.

Egyes szerzők némileg gyengítenek a tudástársadalom kifejezés túlzó voltán akkor, amikor tudás alapú társadalomról beszélnek. A különbséget nagyjából abban látják, hogy amíg a tudástársadalom a mindenfajta tudás bőségének utópiáját hirdeti, addig a tudásalapú társadalom a liberális demokráciák egyik új legitimációs eszköze. Utóbbi fogalom azt sugallja, hogy a javak elosztása az egyének által megszerzett tudás milyensége alapján megy végbe. Vagyis: egy egyre inkább

megszerzett állásunkat, hiszen tudjuk, hogy könnyen az utcára kerülhetünk. Ennek elkerülésére pedig egy előrelátó, előretanuló magatartást sajátítunk el, ill. sajátítanak el velünk. Az ok egyszerű: létbiztonságunk egyedüli záloga a folyamatos képzés, átképzés programja. A dolog kétségtelenül fontos, de ettől még aligha érezzük magunkat jobban. A „tudástársadalom” kifejezés hamis társadalomképet takar, amelyet ügyes marketingfogásként politikusok, társadalomtudósok, Internet- és mobilszolgáltatók tartanak fenn. Ne hagyjuk becsapni magunkat!

Recently *information society* is often confused with *knowledge society*. It seems, as it would be obvious, that the info-communication technologies would not only allow us to access information and knowledge, but they would also transform us to be a knowledge society. This would imply the realization of success based on knowledge/skills and the growing number of people becoming more intelligent, but at least interested in knowledge. Our enthusiasm and the poor, however very influential media-interpretations suggest us to accept terms without any reflection. Here, I would like to claim, that our society cannot be called as *knowledge society*, as the easy access to information and the penetration of mobile networks did not immediately imply the increase of demand for information. Opportunities of access to information were given before the age of information society as well, nevertheless there were very few who were dedicated to acquire and convey information and knowledge. Becoming knowledgeable requires hard work - but who likes to work? Why should we think now, that only quicker access or a wider portfolio would immediately imply demand for more knowledge? Why should we suppose, that the knowledge is valued higher in the information society? Why do we assume that the pure realization of mobile networks would mean increasing interest for knowledge in the majority of the population? Do we indeed base our career on obtaining knowledge? Is there any relevant connection between the use of communication tools and group-cohesion? What kind of common knowledge requires the use of mobile communications? Some of these well-formulated questions incorporate the answers as well. The term of knowledge society is nothing else, but a handy marketing tool.

88 K É K

demokratizálódó társadalom hamis képzetét kelti. Nem azt állítom, hogy társadalmunk kevésbé lenne demokratikus, mint mondjuk a '80-as évek német vagy amerikai demokráciája, de hogy ebben bármiféle pozitív változást észlelhetnénk a korábbiakhoz képest, az igen kétséges. Hiába engedik be az egyetemi falak közé az érettségizettek mind nagyobb százalékát, hiába nő a diplomások aránya az egyes korcsoportokban – mobilitási lehetőségeik mégis korlátozottak. Ugyanúgy a pénz- és kapcsolati tőke maradt az előrelépés alapja, s bár a tudástőke továbbra is átváltható más tőkefajtákra, semmi jel nem mutat afelé, hogy a tudástőkének valamiféle kiemelt szerep jutna. Egyszerűen tudástőkénk (know-how) bővítésére kényszerülünk azért, hogy a munkaerőpiacon maradhassunk. Nem a világot fogjuk ezáltal jobban megérteni, csak a piacot is eladható tudásfajta szerepe értékelődik fel ezáltal. Féljük nehezen

Jegyzetek

- 1 Lásd a GfK honlapját: www.gfk.hu
- 2 A különféle tudástársadalom-konceptciók legjobb hazai összefoglalását lásd Farkas János: *Információs- vagy tudástársadalom?*, Budapest: INFONIA-szakönyvek, 2002. Az információs társadalom politikai tévképzeteihez lásd: Dombi Gábor-Lafferton Emese: *Az információs társadalom felé*. Budapest: Replika Kör, 2001. A kommunikációs cégek marketingeseinek többször derültséget is kiváltó, álnaív álláspontja tapasztalható volt az MSZT konferenciáján is.
- 3 Lásd az index honlapját (2003. november 16.): www.index.hu
- 4 Lásd a Bell Research honlapját: www.bellresearch.hu
- 5 Lásd a TÁRKI honlapját: www.tarki.hu
- 6 Lásd a UCLA honlapját: ccp.ucla.edu
- 7 Nyíri Kristóf, Az információs társadalomtól a tudóskooszegekig, In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség, mobilmegismerés*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete 2002.

„Szeretnék egy kis értelmet csöpögtetni a fejedbe, fiam. Szeretnék segíteni rajtad. Segíteni, ha tudok. Tényleg szeretett volna. Lehetett látni. Csakhogy más nyelven beszélünk, ez a vicc.”
(Salinger: *Zabhegyező*)

Bevezető

Számos kérdés vetődhet fel akkor, amikor kutató szándékkal közeledünk az

médiumok, illetve a hozzájuk kapcsolódó termelő szervezetek alkotta hálózatok határozzák meg. Ehhez a struktúrához igazodva különülnek el és maradnak fenn a tömegkulturális, az osztálykulturális és az életmódhoz igazodó kínálat termelésének, forgalmazásának hálózati, illetve az általuk elért és megszerzett közönségcsoportok. (Wessely, 1998:25)

A szakirodalom jelentős hangsúlyt fektet a technokultúra részeként értelmezett média hatására, melyet kultú-

Horkai Anita

Kulturális kommunikáció a screenagerek mindennapjaiban

89
K É K

ifjúság felé. Ezek közé tartoznak az életmódjukra, világképükre, céljaikra, jövőkéjükre vonatkozóak, illetve azok, melyek a kulturális viselkedés jellegzetességeire kérdeznak rá. A kulturális paradigmaváltások semmilyen korban nem hagyták érintetlenül az ifjúsági kultúrát, ezért a kérdésfeltevések, és az azokra kapott válaszok értelmezései minden esetben a széles kulturális kontextus függvényei. A kultúrakutató számára a legmegfelelőbb módszer ebben az esetben a jellemzés (Derrida, 1994), ahol felértékelt szerepe van a cselekvő attitűdnek, az élmény, átélés kap hangsúlyos szerepet. Ezek a tartalmak verbálisan, történetek és szimbólumok sokaságán keresztül formálódnak és közvetítődnek, így a szakirodalmi feldolgozás mellett módszertanilag elsősorban a kulturális antropológia kutatási technikáihoz fordulunk, a résztvevő megfigyeléshez és az interjútechnikákhoz.

A mai posztmodern társadalom kultúráját a különböző típusú kulturális

rákövetítő eszközöként is definiálhatunk. A kultúra meghatározásának három általános válfaja van, egyrészt folyamat, ebben az értelmében az egyetemes emberi létezésre vonatkozik; másrészt dokumentum, vagyis művészet, műalkotások sokasága; harmadrészt életmód, vagyis jelentések és értékek összessége. (Williams, 1998:33) A média mindhárom értelemben képes közvetítő lenni, s a kultúráközvetítés mellett az információs, a szórásközlő és a rábeszélő funkció is releváns. A modern ember számára a tényleges, megtapasztalt eseményeken alapuló világkép már csak egy csekély tartománya annak az összetett, tág világképnek, amelynek formálódásában döntő szerep jut a tömegkommunikációs eszközöknek és intézményeknek. A mediatisztált valóság, mint közhasznú metafora éppen azt fejezi ki, hogy a média közvetít közöttünk és a való világ között. (Gálik, 2000:248) A tömegkommunikációs termékek vásár-

lására – beleértve az eszköz- és készülékvásárlásra fordított beruházásokat is – mind többet költött a világ lakossága az elmúlt évtizedekben, a média-termékek fogyasztása összességében reálértékben is határozottan emelkedett. A média az információs társadalmak egyik húzóágazatának tekinthető. (Gálik, 2000:253; Castells, 2000:370) A terméknek pedig egyszerre két piaca lehet, egyrészt a nagyközönség, másrészt a hirdetők piaca. A tévétársaságok politikájának áldozatai és a reklámok nagy részének címzettjei a gyerekek. Ennek az üzletpolitikának a hátterében a következő felfogás áll: „A gyereket, akit eléggé fiatalon megszerez-

Ifjúság és informatika

Jelen tanulmány az információs társadalom ifjúságának kommunikációs szokásait foglalja össze kulturális kontextusba helyezve: az egyén, a közösség, és a társadalom szintjén.

Screenager szubkultúra

1997 és 1999 között zajlott egy kulturális antropológiai terepkutatás, melynek célja egy Magyarországon még leíratlan és definiálatlan ifjúsági szubkultúra vizsgálata volt, mely az amerikai irodalomban a screenager-kultúra vagy technokultúra elnevezést kapta. (Horkai, 1999) A vizsgálat eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a technikai eszközök és azok fokozott használata újfajta szubkultúrát alakított ki az ifjúság körében a kilencvenes évek végén, Magyarországon is. Az új szubkultúra tagjai a screenagerek, a televízió, számítógép, elektronikus zenén felnőtt generáció tagjai, akiknek természetes közeget jelentenek a technikai eszközök, világképükbe beépülve azok hatására formálódik gondolkodásmódjuk, s ezzel párhuzamosan újfajta képességeik alakulnak ki. A screenager szó három angol szóból tevődik össze: screen (képernyő), teenager (tizenéves), screen-age (képernyőkor). (Kömlödi, 1997:21; 1999) Három alapvető megkülönböztető jegy jellemzi ezeket a fiatalokat: (1) a techno zenék preferálása, (2) az ehhez kapcsolódó szórakozási formák (techno-partik) előnyben részesítése egyéb lehetőségekkel szemben, (3) a televízió, a számítógép és az Internet aktív (mindennapos) használata. Ez azt jelenti, hogy információik nagy részét képernyőkről szerzik, játékaik nagy része is video- vagy egyre inkább virtuális valóságokat is felhasználó számítógépes játékok. Képesek szimultán feldolgozni a világ eseményeit, akár több csatornát egyszerre nézve – ennek technikája a szörfözés (a tévécsatornák folyamatos váltása, vagy

párhuzamosan több Web-lap futtatása) –, s mindeközben igénylik a monoton, repetitív, gyors ritmusú, mesterséges hangeffektusokat tartalmazó techno zenét, s a hétköznapiakban nem tapasztalható fényhatásokat. (Horkai, 1999)

Az első techno-parti Magyarországon 1988. szeptember 13-án volt Budapesten, a Fiala Művészek Klubjában. Ez Király Tamás underground divattervező születésnapjára volt, ahol két amszterdami DJ. szolgáltatta a zenét. „Egy olyan szórakozási formával ismerkedtünk meg, amivel eddig nagyon kevesen találkoztunk, villogó stroboszkópok, füstgépek, testfestékek, UV reagens festékek; nagyon jó buli volt, kb. négyszázan voltak, ennek ellenére akkor ez komoly változást a hazai underground életbe nem hozott.” (Füstös, 1997) Néhány évvel később viszont a maga eklektikus voltával érkezett egyszerre a nyugaton folyamatos irányzatradat, s a szálak bogozása a mai napig tart a hazai közönség körében.¹ A kezdeti időkben csak kevesek számára volt hozzáférhető, a zenék külföldről, többnyire az Egyesült Államokból és Kanadából, illetve Hollandiából származtak, kint élő barátoktól vagy nyaralások alkalmával történt vásárlásokból. Mára több hazai kiadó is gondozza a műfajt, számos új szórakozóhely épült, és több díszkó átalakult a partik közönségét befogadó komplexummá. Az első években működő divatnak tűnt ennek a zenei kultúrának a megjelenése, ám a kilencvenes évek közepére gyökeret eresztett, s meghatározó irányzattá, irányzatokká nőtte ki magát. (Horkai, 1999) Ennek az lett a következménye, hogy a szűk underground szubkultúra is kinőtte magát, s fokozatosan beépült a mainstream kultúra elemei közé.

Screenager az iskolában

A ma huszonéves generáció tagjai között, ha valaki screenagernak tartja magát, vagy úgy érzi, köze van a technokultúrához, megragadta a techno zene, és techno-partikba jár szórakoz-

90
K É K

tél, ... hosszú évekig a tiéd marad.” (Korten, 1996:187; Edwards, 1999:74) A technika áthatotta mesterséges környezetet lassan megszokott „természet” alakul át, így megváltozik a hagyományos természetfogalom, ami az emberi személyiségre is hatással van. (Bausinger, 1995)

A témával foglalkozó kutatók, futurológusok szerint mindez nem lesz következmény nélküli folyamat, ám a vélemények két ellentétes pólus felé orientálódnak: az optimisták szerint tökéletes lesz az adaptáció, a pesszimisták szerint az emberiség a vesztébe rohan. (Kömlödi, 1997:21–22, 1999; Harman, 1998:73) Mindkét vélemény tartalmazza azt az előfeltevést, hogy a technikai vívmányokkal való fokozott együttélés hatására a mostani egyensúly (ha van ilyen) felborul, módosulnak a valóság-kritériumokra, értékekre vonatkozó nézetek. (Havass, 1998; Lányi, 1998; Castells, 2000)

ni, ez nagyrészt nem egy iskolai szocializáció eredménye. Többnyire egy szubkulturális karrier részeként jelent meg ez az érdeklődés, s kialakításában a kortárs csoportnak volt a legnagyobb szerepe. (Horkai, 1999: 28; 2002) Azok a gyerekek, akik most, alig egy évtized elteltével szocializálódnak, természetesként kapják a korábban csak áhított technikai környezetet.

Ha megnézzük az utóbbi néhány évben végzett ifjúságkutatások eredményeit (Gábor-Kabai-Matiscsák, 2003), kiderül, hogy bár nemzetközi összehasonlításban Magyarország lemaradt az internethasználók tekintetében, a 2000 és 2001 között végbement változás e tekintetben mégis figyelemreméltó. A rohamos növekedést elsősorban a „Sulinet” program hozta, mely kifejezetten az iskolás korosztályt célozta. A közölt adatok alapján a szerzők kijelentik, hogy digitális szakadék húzódik a fiatalok és a felnőttek között, s ez a szakadék kirajzolódik a különböző társadalmi rétegek mentén is. (Gábor-Kabai-Matiscsák, 2003:6–8)

Ezek alapján fontos megnézni, hogy az iskola illetve az oktatás milyen szerepet tölt be a globális információs társadalom termelésében, hiszen a tudományos-technikai fejlődés felgyorsulása és a rohamos társadalmi változások kiélezték az oktatás és a társadalmi-gazdasági fejlődés ellentmondásait. Megszűnt az oktatási rendszerek és az oktatott ismeretek korábbi stabilitása. Egy ilyen folyamat következményeivé válhatnak például a sorozatos oktatási reformok. (Káposztás-Koncz-Monigl, 1984:90) A posztindusztriális társadalomnak új evolúciós kihívásnak kell megfelelnie, ez a kihívás a műszaki-tudományos rendszerek állandó evolúciójával való lépéstartás. Rendszeres az új technológiák, gépek, eljárások megjelenése, s ez egy olyan turbulens folyamat, melyhez az oktatásnak, szakképzésnek is alkalmazkodnia kell. (Gerken, 1993:128; Koncz, 2000:348) A fejlődő országokban jellegzetes probléma, hogy kedvező gazdasági kondíciók mellett (olajban gazdag ipari ország, pl. Borneó), a végzetek csak

mintegy 35%-ának van folyamatos munkája, s ez nem a munkahelyek kevés számának, hanem az elavult technikai tudásnak a következménye. Itt figyelték meg azt is, hogy a technológiához fűződő viszony kulturálisan meghatározott. (Minnis, 2000:252)

A múlt század végétől jelentkező technológiai változásokhoz az ifjúsági kultúra tudott a leghatékonyabban alkalmazkodni. Az ebben a korszakban felnőtt fiatalság szembesült először az al, hogy tudása elavulhat, nem örök érvényű, és ennek következtében folyamatos megújítást, frissítést igényel (life long learning koncepciója). Az ifjúsági kultúra tehát tartós mindennapi kultúrává válik, melynek értékrendje gyökeresen különbözik az idősebb generáció értékrendszerétől. Ez az a fordulat, melyet ifjúsági korszakváltásként is értelmezhetünk, melynek jellemzőjeként említik az ifjúsági státusz „professzionálissá” válását. (Gábor-Kabai-Matiscsák, 2003:10) Ez egyfajta egységesedést idéz elő a korábban szélsőségesen diverzív, s egymással szembenálló ifjúsági szubkultúrák körében. Az ifjúsági kultúra nagy részét ugyanis felszívja a kommerciális népszerű kultúra (Gans, 1998:116), amely gyökeresen átalakítja a korábban népszerű szubkultúrákat (például: punkok, darkok, rockerek stb.), azáltal, hogy elveszi sajátos kommunikációs eszközeiket, és áruvá alakítja azokat. A gyárilag koptatott és szaggatott farmer nem hordozza azt a kommunikációs többletet, melyet a különböző fesztiválokon elnyűzött, és ez által kopottá és szakadtá vált farmer, amelybe saját kezűleg kerültek a biztosítótűk, s a barátnő hímzte a hát-só részére az anarchia jelet. Gans (1998) szerint ez a tömegkultúra diadala. Napjainkban rendszeresen megfogalmazódik az az igény, hogy a nevelés-oktatásnak felügyeletet kell vállalnia a tömegkultúra termékei, és a média világában való eligazodásban. Meg kell

tanítaniuk a média üzeneteinek strukturájának megértését, s erre szükség van az Internet esetében is. Ez nemcsak az egyén számára releváns választás segítése miatt merül fel, hanem legfőképpen azért, mert a média nem kizárólag tudósít, hanem interpretál is. Ezért a kritikus szemlélet kialakítása elengedhetetlen. (Justin, 1999:90) Lowell Monke felhívja a figyelmet arra, hogy a média - és Internet - oktatásba történő bevonásával kapcsolatban megfigyeztünk egy fontos dologról, mégpedig a rejtett tanterv „hidden curriculum” elméletét alkalmazni a fent említett médiumokra. (Monke, 1998: 149)

A NAT 2003 kiemelt fejlesztési feladatai között szerepel az információs és kommunikációs kultúra fejlesztése, mely kiterjed az elektronikus média használatára is. Az iskolának „*olyan fiatalokat kell kibocsátania, akik sikeres tanulási stratégiákkal használják ki az információs világháló lehetőségeit és eszközeit az élethosszig tartó tanulás során.*” (NAT, 2003) A valóságban azonban a generációs digitális szakadék (Gábor-Kabai-Matiscsák, 2003:7) jelen van az iskolában a tanárok és diákok között, (jelen van a társadalmi rétegek közötti digitális szakadék is) s az idősebb generáció gyermekeitől tanulja a virtuális világokban történő eligazodást, és a technikai eszközök használatát (mobiltelefon, számítógép, internet). Honnan, s hogyan tesznek szert erre a tudásra az újabb generáció tagjai? A gyerekek újabb generációja egy anómiás társadalmi környezetben szocializálódik, legfontosabb tájékoztató pontjai a média által generált szta-

rok, a diszkó és a presztízs fogyasztásra kényszerítő áruvilág. Másrészt az iskola még nem nézett igazán szembe azzal a hatással, melyet a televízió gyakorol a felnövekvő nemzedék egész kultúrájára.² A diákok ahhoz szoktak, hogy szórakoztassák őket. Ha legkevésbé is unatkoznak, csak fordítanak egyet a sáváltón, és másik csatornát keresnek (Lasch, 1996:241). A vizualitás szerepe fokozottan nő a felnövekvő nemzedékeknél, s a gyerek elméjében felhalmozódó ismeretek egyre csökkenő aránya származik az iskolából (Knausz, 1999:47–54). A feltett kérdésre a válasz tehát: maguktól tanulják játék közben, illetve használat közben;

Ifjúság és informatika

Az egyén szintje

Az egyén szintjén a személy-specifikus jegyeket vizsgáljuk, ahogy valaki megjelenésével, öltözködésével, kulturális szignáljaival kommunikál. Ezeknek a vizuális jegyeknek, kulturális üzeneteknek a szubkulturális kommunikáció szintjén van értelmük, ez a közeg adja ugyanis a kontextust. Ha az öltözködésből indulunk ki, megállapítható, hogy nem csak az önkifejezés része, hanem kommunikáció is, napjainkban ugyanúgy, mint a történelem folyamán bármikor, s bármely társadalmi réteg körében. Ma azonban nem egyértelműek a közvetített információ megértéséhez szükséges dekódok. A jelentés ugyanis nem feltétlenül a ruhák szabásába, színebe, esetleg összeállításába van befoglalva, hanem a ruha márkájába. Ezáltal a különböző márkanevekhez kapcsolhatjuk a preferenciákat, ezek alapján ismerik fel egymást az „együvé tartozók”. Ilyen szubkultúra-alakító márkák a következők: Adidas, Nike, O'Neill, Converse, Fubu, Puma, Martens, Timberland stb. A márka elsődleges hordozója a cipő, s nem lényeges többé a cipőfűző színe sem. Így a cipő márkájának tudatos megválasztása bizonyos szubkulturális értékpreferenciákról is tanúskodik. Középiskolásokkal készített interjúkból kiderült, hogy az Adidas márkát azok választják, akik kívüllők akarnak maradni, s nem feltétlenül kötelezik el magukat egy irányvonal mellett. *„Többféle zenét szeretnek, szélesebb az érdeklődésük, nem zárják be magukat egy kis baráti körbe, hogy is mondjam... talán nyitottabb személyiségek.”*³ A Nike a sportosabb vonalat képviseli, azok körében kedveltebb, akikhez a kommersz szórakozási formák állnak közelebb. *„A Nike az a diszkósoké szerintem, én fel nem venném...”*⁴ Az O'Neill a deszkások márkája. Külön lányoknak és fiúknak

készült fazonok jellemzik, melyeknek vastagabb, fehér talpuk van, mely egyenes, jobb tapadási felületet biztosítva a gördeszkához. Kedvelt snowboard márká, e sport szeretete szintén a deszkás lét velejárója. Talán ennél a cégnél alkalmazták legelőször tudatos marketing-fogásként a szubkulturális identitás tudatosítását, ami kialakítja a márkahűséget a fogyasztóban. Az olyan márkák, mint a Converse vagy a Fubu szintén annak kapcsán lettek népszerűek e generáció körében, hogy olyan tévéműsorokat, vagy jeles eseményeket támogatott, mely egy érdeklődési kör szerint külön szubkultúrát volt képes kialakítani: „rap-jam”-ek, graffity-fesztiválok, kosárlabda vagy Streetball bajnokságok. A Martens-bakancs jelentése túlélt már néhány generációt, elsősorban a rockerekhez, vagy élénk színekben az alternatív vonulatokhoz kapcsolódik. A Timberland pedig a naturalista, a természet felé forduló, s az ökológiai érdeklődést előtérbe helyezők kedvelt márkája, kiegészítve a hegymászó felszereléseket forgalmazó cégek márkáival, úgymint Columbia, Sherpa vagy Sandstone. Ez egyfajta intellektuális elit csoportképző, s az idősebbeket jellemzi. Akik a márkanevek képviselte identitást nem tudják megfizetni, de fontosnak tartják az öndefiníció ilyen formáját, igyekeznek másolatokat beszerezni.

Az öltözködés mellett azonban számos más kiegészítő is fontos információforrás. Ha feltételezzük, hogy a javak elsődlegesen nem a létfenntartáshoz és a versengő hivalkodáshoz szükségesek, hanem a kultúra kategóriáinak megjelenítéséhez és megszilárdításához, akkor valamennyi anyagi birtoktárgy társadalmi jelentést hordoz. Ezért a kulturális elemzés többnyire a javak kommunikativ használatára összpontosít. Ebből következik, hogy a kultúra anyagi vonatkozása részt vesz az interkulturális kommunikációban. Az információs kor beköszöntével új eszközök jelentek meg a piacokon, s ezek az eszközök (PC, fax, mobiltelefon) jelentősen befolyásolták

92 K É K

a kortárs csoport tagjaitól tanulják közös játék, „munka” közben, s kisebb részben a médiából és az iskolából. Kommunikáció közben, észrevétlenül, a szociális tanulás részeként.

Kultúrák közötti kommunikáció

A korábban bemutatott trendek jelentős változásokat idéztek elő a kulturális kommunikációban, nemcsak azért, hogy új elemeket kapcsoltak be annak folyamatába, hanem az által is, hogy átértelmeztek korábbi tartalmakat. A kulturális kommunikáció sajátosságait három szinten vizsgáljuk, abban a felosztásban, ahogy a techno-kultúra megjelenési formái is értelmezhetőek: az egyén szintjén, a közösség szintjén, és a társadalom szintjén. (Horkai, 1999)

egy adott közösség kulturális nyelvét. Ezek a technikai eszközök bármely kultúra bármely szituációjában univerzális keretet biztosítanak a kommunikációnak, a technológiával való bánásmód egy interkulturális nyelv részévé vált. (Roth, 2001:563–565) A modern világpolgár tisztában van vele, hogy az autó mindenütt hasonló formában jelenik meg, a videorekorder is hasonló elven működik, tudja, mit lehet enni a McDonald's-ban, s hogy hol tart a „Coca-colonizáció”. A technikai eszközök használatán keresztül értékek és normák közvetítődnek. A javak tehát a kultúra látható részét alkotják. Látványokba és hierarchiákba rendeződnek, amelyek teret adnak a megkülönböztetésnek. A magányos fogyasztó példája pedig gyenge ellenérv azzal az állítással szemben, hogy a fogyasztás tevékenysége a fogyasztótársakkal közösen az értékek valamely univerzumát hozza létre. A fogyasztás arra használja a javakat, hogy rögzítse, és az emberek és események osztályozásának képlékeny folyamatában megjelenítse az ítéletek bizonyos készletét. A fogyasztás tehát rituális tevékenységként is meghatározható. (Roth, 2001:573; Douglas–Isherrwood, 1998:157) Amikor ezt egy multinacionális marketingstratégia kihasználja, akkor nemzetközi, interkulturális kommunikáció lehetőségét teremti meg a kulturális szignálok szintjén. A középiskolások körében két technikai eszköz paraméterei státuszalakítóak: az egyik a számítógép, Pentium 3 és a fölötte lévők, ennek megfogalmazása a processzor típusában és gyorságában jelenik meg; illetve a mobiltelefon, mely nem elsősorban márkafüggő, hanem a letöltött játékok, csengőhangok, képek és különböző logók adják meg névjegy voltát. „*Anyukám például az istennek se akarta megérteni, hogy miért akarom már lecserélni a régi telefonomat, nem volt rajta WAP, se színes kijelző, béna csengések stb., úgyhogy földhöz is kellett verni szegényt, hogy elhítessem, hogy rossz már szegény... de hogy nézett már ki az a régi, nem?*”

Iffúság és informatika

*Most elmész bulizni a haverokkal, aztán mindig összeakad az ember új arcokkal is, aztán kiteszed a mobilodat a szórakozóhelyen... mit gondolnának rólam?*¹⁶

Ezek az eszközök jelentősen átalakítják és befolyásolják az interperszonális kommunikációt is. Mivel ezek meglete sok esetben komoly anyagi kérdés, természetesen olykor áthágathatatlan különbségeket generál a leszakadó társadalmi rétegektől.

A közösség szintje

Amikor a közösség szintjét vizsgáljuk, akkor az interperszonális kommunikáció kerül előtérbe. Speciális kommunikációs formát alakított ki e közösség kedvelt szórakozási formája: a techno-parti, vagy klub-kultúra. (Bennett, 2001:124) A techno-partik világa az eddig megszokottól eltérő kommunikációs csatornaként és kommunikációs lehetőségként értelmezhető. A társas interakciók hétköznapi-tól eltérő gyakorlatának megvalósításához kínál lehetőséget.

A közösség mindig normaképző, közvetítő szféra az egyén és a társadalom között. (Mérei, 1996:42) Ez az a közeg, ahol az egyéni találkozik a társadalmival, így vizsgálata során mind az individuális, mind a szociális jellemvonások megfigyelhetővé válnak. Az együttesen átélt élménynek nagyobb ereje van, mint az egyedül átéltnek, a közösségi élmény misztikus bizalmasságot kölcsönöz az abban részt vetteknek, hiszen azt az illúziót kelti, hogy az élmény a résztvevők közös „tartalma” lett, és ez által identitásteremtővé is válik. (Mérei, 1989:31)

A proxemikai megfigyelések eredményeképp egyértelműen kijelenthető, hogy a parti alapmomentuma a több szinten zajló társas interakció. Ezek a kapcsolatrendszerek nem a hétköznapi élet interakciói, s az arra

nem nyitott szemlélő észre sem veszi azokat.

A zárt térben rendezett partiknak két típusa különíthető el: klubokban megrendezett és művelődési házakban tartott partik. A klubpartik elsődleges megkülönböztető jegye, hogy egy kisebb táncterrel rendelkeznek, és egyféle zene szól. A művelődési házakban megrendezett partik két táncterrel rendelkeznek, ahol két különböző zene hallható; ennek megoszlása: egy nagyterem, ami a nagyobb hírnévvel rendelkező DJ.-k és a külföldi vendég DJ.-k szintere, illetve egy kisterem, ahol a feltörekvő fiatal DJ.-k kapnak gyakorlási lehetőséget. A két terem közötti

93
K É K

összekötő rész tartalmazza a pultokat – ahol étel, ital és dohányáru szerezhető be –, illetve a mellékhelyiségeket. Itt található a ruhatár és a kijárat/bejárat is. A parti teréhez azonban nemcsak ezek a belső terek tartoznak, hanem az épület környéke is.

Minden térrész sajátos funkcióval rendelkezik. A nagyteremben és a kisteremben zajlik a tánc, két különféle zenére. A világítási rendszer és a hangtechnika hasonló végeredményt mutat, mind a megvilágítás mértéke, mind a hangerő egyforma szinten van. A nagyteremben több hely jut egy táncolóra, a kisteremben általában nagyobb a tömeg. Az itt zajló elsődleges interakció kinezikus: maga a tánc. Mivel nincsenek szabályai, a megjelenésével kommunikál a többi ember felé. Fontos az irányultság: hogy egymagában táncol-e, esetleg partnerrel, színpad felé fordulva, háttal a színpadnak, vagy csoport táncol együtt. Mindebből le lehet vonni következtetéseket a tán-

colóra vonatkozóan: áll-e bármiféle drog befolyása alatt, tetszik-e neki az éppen hallható zene, érdekli-e a DJ. munkája, kivel van éppen, elfogad-e bármiféle közeledést, közeledik-e bárkihez stb. „*Itt van például a tánc. Ez valaha kifelé forduló társas tevékenység volt, most elmész egy partira: többnyire azt látod, hogy teljesen öncélú, befelé forduló dolog, az emberek lehajtott fejjel, egymástól teljesen eltekintve táncolnak, mozognak a zenére. Maga a mozgás a lényeg és nem az együttmozgás.*”⁶ Ez az egyik szélsőséges vélemény, a másik véglet éppen a közösségi jelleget emeli ki. „*Egy diszkóban sosincs közösség, nem érdekli*

az embereket, hogy ki van még ott rajtuk kívül. Kis társaságok zárt köröket alkotnak, csak egymással foglalkoznak. Egy partin valódi közösség van. Bárkihez odamehetsz, bárkivel elkezdhetsz táncolni anélkül, hogy azt hinnék, akarsz tőlük bármi mást is, mint táncolni velük. Ez az egyik lényege számomra a partinak.”⁷

A környezeti tényezők, mint például a hang és a fény, hatással vannak az interakciókra. A zaj sokszor gyengíti az emberi teljesítményt, de a kellemes hangok, mint például a zene, pozitív hatást gyakorolhatnak az interakciókra. A háttérzaj minősége például jelentős befolyással bírhat egy személy iránti szeretetre. Ez azt jelenti, hogy kedvelt zene jelenlétében a partner iránti vonzalom jelentősége nagyobb, mint zene nélkül, vagy nem kedvelt zene mellett. (Forgács, 1996:344) A fénynek vagy hiányának hasonlóan erős hatásai lehetnek. Társas életünk döntő része jól megvilágított környe-

Ifjúság és informatika

zetben zajlik, és az erre vonatkozó normák, szabályok és szerepek legnagyobb része „nappali” norma. Alacsony megvilágítású térben az intimitás magas szintje viszonylag gyorsan elérhető. A névtelenség, a láthatatlanság érzése segít elveszíteni a nappali gátlásokat, és nyitottabbá tesz az intim emberi kapcsolatokra. Erre az egyéniségvesztési helyzetre, ahol a fény hiánya kedvelt zenével jár együtt, az emberek többnyire szeretet és intimitás kifejezésével reagálnak. (Forgács, 1996:345) Mindezek mellett meghatározó tényező, hogy egy adott térben hány másik emberrel lehet érintkezésbe kerülni. Az, hogy az emberek mit tekintenek zsúfoltnak, az csupán az összehasonlítási alapunktól függ. A tömeg észlelése izgalomnövekedéssel, az arousal-szint emelkedésével jár. (Forgács, 1996:346)

Sem a nagyterem, sem a kisterem zajszintje nem teszi lehetővé a verbális kommunikációt, így felértékelődik a nonverbális kommunikáció szerepe. Ez a gesztuskommunikáció felértékelését vonja magával. „*A parti lényege a kommunikáció. Nem működhetne a nélkül. A közönségnek és a DJ-nek meg kell tanulnia együttműködni, különben nem lesz jó a buli. A DJ provokálja a közönséget, feltesz lemezeket, amire a közönség reagál, táncol, álldógál, mutogat, rámosolyog a DJ-re. Aztán erre a DJ másik zenével reagál, és így tovább a parti végéig. Van, amikor összejön, van, amikor nem. A lényeg, hogy érezzék egymást, hogy információt tudjanak cserélni.*”⁸ Ez az interakció egy közösség és egy kiemelt szerepben lévő személy között zajlik, akik egymástól a térben is elkülönítettek, a DJ többnyire színpadon, a közönség felett helyezkedik el, jól láthatja annak rezdüléseit, s a táncoló sereg is figyelemmel tudja kísérni a ceremónia vezénylőjét. Többször előfordul, hogy két DJ tevékenykedik egyszerre a színpadon, ekkor bonyolódik a helyzet,

hiszen nemcsak a közönséggel, de egymással is kell kommunikálniuk. Többnyire megvannak a bejáratott gesztusai, melyek alapján megértik egymást, néha próbálkoznak verbális kommunikációval, de alapvetően a zenén keresztül cserélnek információt.

A táncolók közti információcsere egyszerű gesztusok használatával zajlik, melyek értelme eltérhet a hétköznapi napok során alkalmazott hasonló gesztusok jelentésétől. Az üdvözlési formulák közé tartozik az intés, a bólintás, a másik vállának végigsimítása, az arcra adott két esetleg három puszti. A résztvevők közötti távolság mindig a bizalmas zónán belül van. (Hall, 1995:130–132) Így felértékelte szerepe van az érintésnek, a testkontaktusnak. Ha valaki megérint valakit, az a megszólításnak felel meg, ezért az emberek közötti közlekedés során óvatosak, hogy ne ütközzenek neki senkinek. Ha ez mégis megtörténik, akkor a bocsánatkérés gesztusa egyrészt a hátrébb lépés, ezzel a távolság növelése; másrészt a felemelt kéz, kifordított tenyérrel, egyfajta elhárításként, vagy felemelt mutatóujjal. A hétköznapi interakcióiban ez a gesztus ellentétes jelentéssel bír, többnyire figyelemfelkeltést (jelentkezés gesztusa) és nem elhárítást szolgál. Ha valaki „megszólít” egy másik embert (azaz megérinti), akkor, amíg kulcsszavakkal, közel hajolva a fülébe kiabálja a mondandóját, folyamatosan tartja a testkontaktust az érintéssel. Ez a gesztus helyettesíti a hétköznapi interakciók szemkontaktusát. A kinezikus információk a tánc során egyértelműen elárulják a táncpartnerekhez való viszonyt. A játékos mozdulatok a haveroknak, barátoknak szólnak, a simogatás, ölelés a „társat” illeti meg, a szimpatikus idegenek pedig mosolyognak egymásra. Az arc-mimika többnyire az éppen hallható zenét értékeli. A fintor a negatív, a mosoly a pozitív visszajelzést takarja.

A fiatalok szubkultúrájának tanulmányozása során kiderült, hogy nagyon sok időt töltenek úgy együtt a kortárscsoport tagjaival, amit ők úgy definiálnak, hogy „nem csinálni sem-

mi különöset.” (Coleman, 1961) Vidéken ez a tevékenység mindenféle korlátozás nélkül üzhető, hiszen általánosan elterjedt nézet a vidéki városokról is, hogy „nincs mit csinálni, nincs hova menni”. (Laegran, 2002:158) Ahol ezek a fiatalok a „semmit csinálják”, az mégis többnyire meghatározott hely, a norvégi esettanulmányban például egy benzinkút vagy adott esetben az internetkávészó. Ennek magyarországi megfelelői lehetnek a parkok, lakótelepi játszótérek (Rácz, 1996), klubok, esetleg kocsmák. Laegran „technotereknek” nevezi ezeket az objektumokat, amelyek arra valók, hogy a fiatalok találkozzanak, s érdeklődési körüknek megfelelő szociális életet éljenek, vagyis „ne csináljanak semmi különöset”.

A technológiának ezeken a technotereken kiemelt szerepe van, szimbolikus jelentéssel bír, érték-meghatározó, s emiatt kommunikációs szempontból más értelemben jellemzi a fiatalok kultúráját, mint a felnőttekét. (Laegran, 2002:159) A benzinkutat azok a fiatalok preferálják, akik érdeklődésének fókuszában az autó áll. Az interjúkból egyértelműen kiderül, hogy aki „nem bír sokáig egy helyben ülni”, az nem az Internet-kávészóban fogja idejét tölteni. A benzinkút-kultúrához hozzátartozik a sebesség szeretete, az autók, veszély keresése, versengés és az alkohol, illetve bizonyos esetekben a drogok is megtalálható alkotóelemei a fiatal fiúk kultúrájának. (Kraack–Kenway, 2002:148) A benzinkút egyfajta önmagától alakult szociális tér, Magyarországon nem jellemző, funkcióját a rétegzett „kocsmahálózat” veszi át. Az eltérő érdeklődésűek inkább az internetkávészókat látogatják, melyeknek skandináv területeken eltérő kulturális értékük van, mint Magyarországon. A különbség az, hogy otthon is van számítógép, sok esetben internet is, a kávézó látogatása tehát elsősorban a közösség miatt, s nem az eszközhozzáférés miatt történik. Az ide járók érdeklődésének középpontjában a számítógép áll. Ez több síkon is virtuális térként jelenik meg a fiatalok életében. Egyrészt kap-

Ifjúság és informatika

csolatba kerülhetnek a cyber-térrel, másrészt akkor is mehetnek oda, ha történetesen nem is tudják használni az eszközöket.

A társadalom szintje

A társadalom szintjén sokféle módon közvetíthetnek önmagukról információkat e generáció tagjai. Egyrészt használják egyéni szignáljaikat, melyek alapján kivivnak maguknak egy közösségi státuszt, amely kellő önbizalmat ad a mind tágabb értelemben vett önkifejezéshez. De emellett fontos az az intézményes közeg, melyben e generáció hétköznapiját éli, az iskola-rendszer. A szubkultúra vizsgálat eredményeképpen felszínre kerültek azok a kulturális problémák, melyeket a hagyományos iskolarendszerbe való belépés generál. Egy új és kevésbé ismert ifjúsági szubkultúra tagjainak megjelenése a tradicionális iskolarendszerben sohasem volt akadályok nélküli folyamat. Az ütközési felületek forrása az eltérő értékrendszer és gondolkodásmód, mely nem csak generációk között (tanár – diák), hanem generációkon belül is jelen van (eltérő kortárs szubkultúrák). A screenagerek életterének jelentős részét képezi az iskola, melynek tanuló- és tanárközössége több szempontból heterogén és multikulturális. A kulturális diverzitás megjelenése az iskolában sohasem problémamentes (Feischmidt, 1997:9; Boreczky, 1999:26–38), hiszen az iskola a kultúra közvetítésének egyik módja (Deme, 1994:12), így szükségszerű a kultúrák és etnikumok közötti feszültség feloldása az intézményen belül.

Alapvető problémaként jelenik meg, hogy az eltérő generációs, kulturális és társadalmi jellemzők miatt a diákság és a tanárok jelentős része nem rendelkezik közös kulturális nyelvvvel, melynek következtében az iskolai és a

személyes kommunikáció nem működik, a tanár és a diák nem egy nyelvet beszélnek. Napjaink pedagógiai elvárásainak megfelelően szükséges újra-definiálni a társadalmi környezet és az iskola belső világa közti érintkezés határait, az iskoláknak pedagógiai tevékenységükbe kell integrálniuk a környezet egy-egy elemét vagy problémáját. A konstruktivizmus szemszögéből a valóságnak nem egyetlen helyes reprezentációja van, nem lehet egy központilag mérvadó értékrendszert kijelölni, amely szempontok szerint kötelező módon végrehajtható a világnézet alakítása. Ha ez így lenne, akkor a pedagógiát szélsőséges „etnocentrizmus”

95
K É K

jellemezné, de ezen a felfogáson már a XIX. században túlléptek a társadalomkutatók. A megvalósítandó cél a kulturális relativizmus elfogadtatása. (Geertz, 1994:309) A realitás az, amit adott helyzetben az érintettek annak fogadnak el. A sokdimenziójú igazság kétségesse teszi a modelltanár létét, illetve a helyes oktatás vagy az így kell tanítani normatív rendszerét. A tanári magyarázat nem automatikusan eredményez megértést, mivel a tanár által felvetett problémát a tanulók különbözőképpen értelmezhetik. A tanár feladata az, hogy segítse tanítványait abban, hogy képessé váljanak saját fogalmi-gondolati struktúráik kialakítására. A konstruktív pedagógia megkérdőjelezi az egy központú, hierarchikus tudást, a tudás megszerzésének hagyományos módját és célját. Ennek hátterét és gyakorlati megvalósítását a multikulturalizmusból kinövő kultúraazonos pedagógia adja. (Boreczky, 2000)

Fontos tehát figyelembe venni, hogy a tanulói identitás többgyökerű, egyrészt az iskolához, másrészt az osztályhoz, harmadrészt a saját iskolai teljesítményen alapuló pozícióhoz kötődik. Ezek összessége alakítja ki az egyén iskolai társadalomban betöltött pozícióját. A jó tanuló nem feltétlenül tölt be elismertebb szerepet, hanem sok esetben megvetendő és elutasítandó posztal rendelkezik, ha a hangadó csoportot egy osztályon belül az iskolai ellenkultúra képviselői alkotják. Ez többnyire a szakmunkásosztályokban jellemző, erre utal Willis is egy amerikai esettanulmány kapcsán. (Willis, 2000) Emellett, ha a tanuló az iskola

közöttük stílusbeli megfelelés, és mi történik, ha nincs. A jelenlegi iskolakon belül lehet olyan tanítási stílust, tanulásszervezési – csoportszervezeti formákat találni, lehet a tanulás környezetét úgy alakítani, hogy otthonosabb – ismerősebb, s ez által eredményesebb legyen a szegregált, gettóba zárt, már 10-12 évesen jövőtlen gyerekek számára. (Boreczky, 2000). A következő interjúrészletek szakmunkás-tanulókkal készültek, jövőképük vizsgálata volt a cél.

„Nekem nincsen jövőm. Tudom és érzem. Nem tudom mi lesz. Nem is szeretek ezekről a dolgokról gondolkodni. Otthon mindig gondok vannak, sosincs pénz, ha elegendem lesz, leülök a számítógép elé. És napokat játszom. Olyankor nincs semmi, nincs tanulás, és ne szóljon hozzám senki se.”⁹

„Én nagyon gazdag leszek, lesz egy nagyon jó számítógépem, olyan mint a Tóth tanárúré a számítástechnika teremben, és azon fogok dolgozni. Nem lesz munkahelyem, csak elküldöm az anyagot minden nap. Úgyis minden gépesítve lesz már akkor. Lehet nem is kell dolgozni...”¹⁰

„Az internet át fogja venni a hatalmat. A tévé már nem lesz érdekes, mert azt is lehet Interneten nézni, de ott lehet mást is. Játsszani, játékokat letölteni, csak úgy nézegetni, rádiót hallgatni meg iszonyat sok mindent. De jó gép kell hozzá, ami úgy tűnik egyre olcsóbb lesz. Valahol az a cél, hogy minden egyes ember a földön valahogy összekapcsolódjon. Csak mi van, ha ezek a számítógépek gondolkodnak egyet és felélednek, annyi film van ezekről. Tudom, hogy hülyeség, de néha mégis félek, mint a Mátixban, hogy megszólal a gépem, vagy üzen valahogy...”¹¹

„Engem nem érdekel semmi. Itt is azért vagyok, mert mondták, hogy kell. Este elmegyünk a haverokkal a kocsmába, oszt jól berügünk. Meg gé-

pezni szoktunk. Abba a kocsmába megyünk csak be, ahol van gép. Van, hogy vagy ötvenezret elverünk egy este. (...) Pénz mindig van. Berügünk oszt kész. Itt ez a szórakozás. (...) Ha van valami csaj, hát jöhet, de nem érdekelnek nagyon.”¹²

A mai átlag szakmunkástanulók világról alkotott képzetek számos technikai elemet tartalmaznak. Kész magatartásformáik vannak a technikai kultúra által létrehozott helyzetekben, lehetnek elfogadóak, és elutasítóak is. Általában iskolai keretek között azonban nem érdeklődnek az informatika és a számítástechnika iránt. Több informatikatanár beszámolt arról, hogy az óra keretein belül a játék kap kiemelkedő szerepet. Ez az egyetlen tevékenység, amivel osztályszinten leköthetők az óra kereteiben. Az órákon végzett megfigyelések hospitálások alkalmával egyértelműen alátámasztották azt a feltételezést, hogy a számítógépes játék ebben a közösségben alapvető kommunikációs, kulturális és presztízsadó szereppel bír. A játék ugyanis akkor érdekes, ha a tanulónak az otthoni gépén is megvan, tehát tud gyakorolni. A gyakorlás felváltja a tanulást, hiszen abban sikerélmény szinte sohasem jutott ezeknek a diákoknak. Amikor a tanárok új játékokat mutattak a tanulóknak, nagy részük azonnal elkérte, hogy hazavihesse. A következő órán büszkén fitogtatták ügyességüket és teljesítményüket, amit elértek a játék folyamán. Aki a legtöbb pályán végig tud menni, vagy a legtovább él, vagy a legtöbbször nyeri az autóversenyt, a legtöbb ellenséget képes kivégezni, az a menő az osztályban. A kortárscsoporton belüli személyes elismertség tehát virtuális tevékenység, és teljesítmény függvénye is lehet.

Feltételezhetjük, hogy ez a kulturális folyamat egyre általánosabbá válik, s hogy a technikai eszközök által jellemzett szociális környezet újfajta képességekkel, gondolkodásmóddal és problémakezelési eljárásokkal és kommunikációs formákkal ruházta fel az abban felnövekvőket, míg az idősebb

helyszínét jelentő község vagy város egyik kisközösségből származik, akkor az adott hely presztízs-viszonyait is beviszi az iskolába. Ez azt jelenti, hogy ha valaki a településen kulturálisan elismert családból származik (s ilyen lehet az iskolaigazgató vagy a helyi „maffia-vezér” fia egyaránt), akkor hasonlóan elismert presztízs illeti meg az intézmény keretein belül is a tanulói közösségekben; noha a tanárok igyekeznek kiküszöbölni a lehetséges keretek között az ilyen tényezőkből származó különbségtételt.

Az iskola világának részeként tehát megjelenik a természeti és társadalmi környezet, valamint a gyermekvilág is. Ilyen közegben a tanári tekintély nem az intézménytől vagy a testülettől kölcsönzött, hanem a tanár saját erőfeszítésének, munkájának eredménye, amelyért, legalábbis úgy érzi, naponta meg kell küzdenie.

Felmerül a kérdés, hogy mi történik a tanár – diák interakció során, ha van

generációhoz tanároknak ezek a stratégiák nem sajátjuk, azokat félreértelmezhetik, melynek következményei konfliktusok is lehetnek.

Jegyzetek

- 1 A techno irányzatai közé tartoznak például: acid, house, drum and bass, break-beat, big-beat, trip-hop, speed garage, jungle, jump-up, trance...
- 2 Egy 1995-ös (!) felmérés adatai alapján, ahol 1525 középiskolás, és 703 általános iskolás tanulót kérdeztek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a diákok családjának 53%-a rendelkezik két televízióval, 20%-a három televízióval, 2%-a pedig négy (!) televízióval. A műholdas adások 60%-uk számára hozzáférhető, a videóval való rendelkezés közel 70%-os, a számítógép a középiskolások családjának 44%-ában, és az általános iskolások családjának 40%-ában megtalálható (Velkey, 1996: 255)
- 3 Interjúrészlet, 17 éves fiú, 2003. október
- 4 Interjúrészlet, 16 éves fiú, 2003. október
- 5 Interjúrészlet, 18 éves fiú, 2003. november
- 6 Interjúrészlet, 19 éves lány, 1998. szeptember
- 7 Interjúrészlet, 20 éves fiú, 1998. július
- 8 Interjúrészlet, 19 éves lány, 1998. október
- 9 Interjúrészlet, 16 éves fiú, 2001. november
- 10 Interjúrészlet, 14 éves fiú, 2001. november
- 11 Interjúrészlet, 18 éves fiú, 2001. december
- 12 Interjúrészlet, 17 éves fiú, 2001. december

Irodalom:

Bausinger, Hermann (1995): *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég Kiadó, Bp.

Bennett, Andy (2001): *Cultures of Popular Music*. Open University Press, Buckingham, Philadelphia

Boreczky Ágnes (1999): Multikulturális pedagógia – új pedagógia? *Új Pedagógiai Szemle*, 1999. 4. szám 26–38. o.

– (2000): Kultúraazonos pedagógia. *Új Pedagógiai Szemle* www.oki.hu/upsz.asp

Castells, Manuel (2000): The Rise of the Network Society. *The Information Age:*

Ifjúság és informatika

Economy, Society and Culture, Blackwell Publishers

Coleman, James S. (1961): *The Adolescent Society*. The Social Life of the Teenager and its Impact on Education. The Free Press, New York, Collier-Macmillan Limited, London

– (1976): A serdülők szubkultúrája és az iskolai teljesítmény In: Pataki Ferenc (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*. 588–600. o. Gondolat Kiadó, Bp.

Derrida, Jacques (1994): A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában. *Helikon*, 1994/2. XL. évf. 21–36. o.

Douglas, Mary–Isherwood, Baron (1998): A javak használatának változatai. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Bp. 150–159.

Edwards, David (1999): Iskolatév – Tévéreklám – Reklámiskola. *Liget*, 1999/1. 73–75.

Feischmidt Margit (1995): Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Bp.

Forgács József (1996). *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat–Kairosz Kiadó, Budapest

Füstös Zsolt (1997) *Techno, az egyén diadala*. Dokumentumfilm

Gans, Herbert J. (1998): Népszerű kultúra és magaskultúra. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Bp. 114–149.

Gábor Kálmán–Kabai Imre–Matiscsák Attila (2003). *Információs társadalom és az ifjúság*. Belvedere Kiadó, Szeged

Gálík Mihály (2000): Médiagazdaságtan. In: Daubner Katalin–Horváth Sándor–Petró Katalin (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Aula Kiadó, Bp. 246–263.

Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*. Századvég Kiadó, Bp.

Gerken, Gerd (1993): *A 2000. Év trendjei*. Az üzleti világ az információs társadalomban. Akadémiai Kiadó Bp.

Hall, Edward T. (1995). *A rejtett dimenziók*, Katalizátor Iroda, Budapest

Harman, Leasley D. (1998): Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás In: Bíró Judit (szerk.): *Deviációk*. 61–92. o.

Horkai Anita (1999): Scrennagerek. A techno-kultúra megjelenési formái a mai Magyarországon MTA PTI Etnore-

gionális Kutatóközpont Bp. Munkafüzetek 67.

Horkai Anita (2002): Perfect Future? Screenagers in Schools in Hungary In: Anatol Gremalschi (ed.): *Educating Tolerance in Multicultural Societies*. Soros Foundation-Moldova, Institute for Public Policy-Moldova, East East Program of the Open Society Institute-Budapest. 198–207. o.

Justin Janez (1999): Getting a Grip on the Message In: *The School Field* Volume X. 1-2. 89-100.

Káposztás Ferenc–Koncz Gábor–Monigl István (1984): *A kulturális szféra tervezése*. Tankönyvkiadó, Bp.

Knausz Imre (1999): Az általános iskola deNATuralása. *Új Pedagógiai Szemle* 1999. 4. szám 47–54. o.

97
K É K

Koncz Gábor (2000): A művelődésgazdaságtantól a kultúra-gazdaságtanig (Szubjektív kutatástörténeti és szakirodalmi áttekintés) In: Daubner Katalin–Horváth Sándor–Petró Katalin (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Aula Kiadó, Bp. 346–361.

Korten, David C. (1996): *Tökés társaságok világrajza*. Kapu Kiadó, Bp.

Kömlödi Ferenc (1997): Türelési stratégiák *Filmvilág* XL. évf. 10. szám 21–23. o.

Kömlödi Ferenc (1999): *Fénykatedrális*. Technokultúra 2001. Kávé Kiadó, Bp.

Kraack, Anna – Kenway, Jane: Place, Time and Stigmatized Youthful Identities: Bad Boys In Paradise *Journal of Rural Studies* 18 (2002) 145–155.

Laegrán, Anne Sophie (2002): The Petrol Station and the Internet Café. *Rural Technospaces For Youth Journal of Rural Studies* 18 (2002) 157–168.

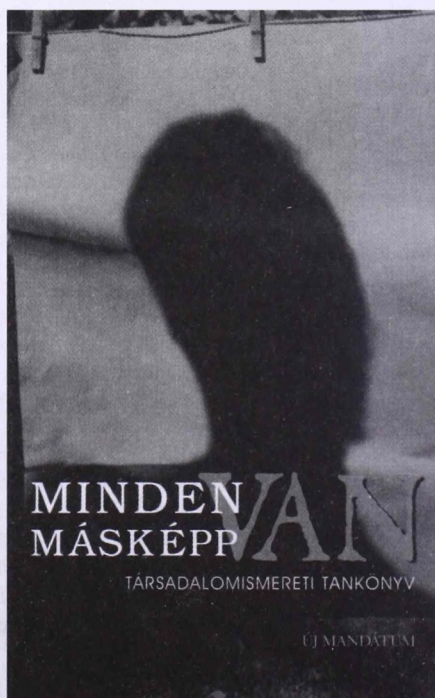
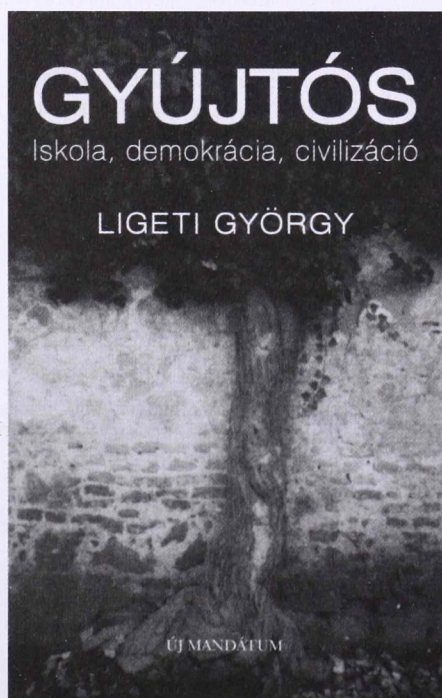
Lasch, Christopher (1996): *Az önimádat társadalma*. Európa Könyvkiadó, Bp.

Lányi András (1998): The Media is the Mess. In: Gelencsér Gábor (szerk.): *Képkorszak* 295–299. o. Korona Kiadó, Bp.

Mérei Ferenc (1989): *Társ és csoport*. Akadémiai Kiadó, Bp.

- Minnis, J. R. (2000): Caught Between Tradition and Modernity: Technical-Vocational Education in Brunei Darussalam. *International Journal of Education Development* 20 (2000). 247–259.
- Monke, Lowell (1998): Computers in Schools: Moving Education out of The Child into The Machine. *The Internet and Higher Education* (1) 2:147–155.
- Mumatz, Shazia (2001): Children's Enjoyment and Perception of Computer Use in Home and The School. *Computers and Education* 36 (2001). 347–362.
- NAT 2003 www.om.hu
- Rácz József (1996): Semmittevés. Lakótelep és szegénynegyed-mentalitás. *Szociológiai Szemle* 1996/2. 81–93.
- Roth, Klaus (2001): Material Culture and Intercultural Communication. *International Journal of Intercultural Relations* 25 (2001). 563–580.
- Velkey László (1996): A válogatás nélküli igénytelen és mértéktelen televízió-, videonézés testi-lelki-szellemi károsító hatása. *Gyermekegyógyászat* 47. évf. 3. szám 253–265. o.
- Wessely Anna (1998): A kultúra szociológiai tanulmányozása In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája* Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp. 7–27.
- Williams, Raymond (1998): A kultúra elemzése. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája* Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp. 33–51.
- Willis, Paul (2000): *A skacok*. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2000.

Jelen tanulmány két különböző gondolati úton próbálja megközelíteni a digitális szakadék, a digitális egyenlőtlenség fogalmát. E két út nemcsak megközelítési módjában, de stílusában, s arányaiban is eltér egymástól. Ennek oka némiképpen egyfajta ön-, és szakmai iróniában, is keresendő, amelytől nem tudtam szabadulni. A téma ugyanis nem csupán a didaktikust, az elemzőt hívja elő a kutatóban olykor, hanem a kételkedőt is önnön szempontjaival és téziseivel szemben. Ez hát ilyenén egy kísérlet is arra, hogy a társadalomtudományi empiria hogyan tud saját elvárásai fölé is emelkedni a summázáskor.

A kommunikációs státus

Mindenek előtt érdemes rámutatni azokra a *stratégiai pontokra*, amelyek mentén az info-kommunikációs rendszer felépülhet, és feltárni azokat a tényezőket, amelyek nagymértékben meghatározzák a technikai eszközök elterjedtségét és használatuk kulturális, informális és információs aspektusait. Folyamatok, *értékrendszerek változásait tesztelem*, amelyeket az információs társadalom termelt és termel ki egyfelől fogyasztói, másfelől kulturális dimenziók mentén. Kísérletet teszek a *fiatalok kommunikációs státusát befolyásoló tényezők* feltáráására. (A tanul-

Matiscsák Attila

A digitális szakadék két partján

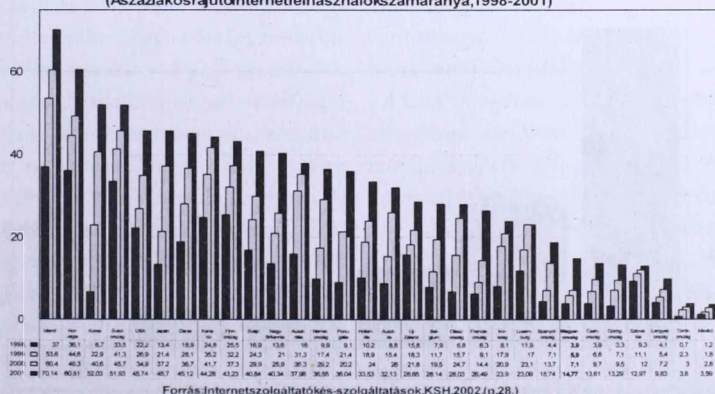
99
K É K

Szeretném tehát összegezni mindazokat a tapasztalatokat, amelyek az elmúlt évek adatfelvételei során mutatkoztak meg e témában, másodsorban válaszokat adni a tézisekre, majd átértelmezni az adatokat sajátos szempontból.

mány elkészítésekor felhasználtam a közelmúlt legfontosabb informatikai és eredményeit.)¹

Egy 2002-ben készült nemzetközi vizsgálat, a „World Internet Project” szerint a magyar 15 éves és idősebb lakosságnak összesen *17 százaléka tekinthető internethasználónak* (Dessewffy–Fábián 2002) Nemzetközi összehasonlításban *rendkívül jelentős*

Internetfelhasználóarány az OECD-országokban
(Az átlagosra jutó internetfelhasználószám aránya, 1998–2001)

a fejlettebb társadalmaktól való lemaradásunk. Ezt szemlélteti a következő összehasonlító adatsor is, amely az OECD-országokra vonatkozik 1999 és 2001 között (lásd az 1. ábrát).

Kiemelkedő a világháló használók aránya a férfiak, a budapestiek és a megyeszékhelyeken élők, a 30 év alattiak, a tanulók és a gazdaságilag aktívak (alkalmazottak és vállalkozók), valamint az érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Az eredmények szerint a lakosság 31%-a használ (bárhon, bármilyen célra) személyi számítógépet, azaz alig több mint a fele internetezik a számítógéphasználóknak.

Ifjúság és informatika

Az idősebb korcsoportokban folyamatosan csökken mind a számítógép-, mind az Internet-használók aránya: az 59 éves és idősebbek körében már csak 2% használ számítógépet, és 1% szokott internetezni.

Jelentősek a lakóhely szerinti különbségek: a budapestiek 44%-a használ számítógépet és 26%-a internetet, a községekben élőknek ezek az arányok csak 21%-ot, illetve 11%-ot tesznek ki. A megyeszékhelyeken élők körében a számítógép- és internet-használat aránya a budapestihez áll közelebb (41% a számítógép- és 24% az internethasználat aránya), míg az egyéb városokban élők között az arány inkább a községekben élőkhez áll közel (29% és 16%).

Mind a számítógép-, mind pedig az internethasználatot erősen befolyásolja az iskolai végzettség is. A felsőfokú végzettségűek 68%-a használ számítógépet és 45%-a szokott internetezni. Az érettségivel rendelkezőknek már csak fele használ számítógépet és egy-negyede Internetet, míg a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők (legfeljebb 8 általánost végzettek) között csupán 18%, illetve 13% a számítógépet és az internetet használók aránya.

A digitális szakadék alaptézise és az egyenlőtlenségek

A fiatalok számítógép-, internethasználatával kapcsolatban abból indulok ki, hogy *digitális szakadék húzódik a fiatalok és felnőttek között*: „Számos kutatás bizonyította már, hogy az életkor a legfontosabb változó az internet használatában. A fiatalok könnyedén felszívják az internetkultúrát, majd-hogynem magától értetődően, míg az idősebbek vagy nem érzik szükségét ennek, vagy nem tudják, hogyan tegyenek szert erre az új típusú tudásra.” (Dessewffy 2002) „2002-ben a 14 éven felüli magyar lakosság 21 százaléka, a 18 éven felülieknek pedig 18 százaléka internetezik legalább havi rendszerességgel. A középiskolások, ún. „sulinet” korosztály 14/15–17 évesek körében kiugróan magas az internet-használat aránya” (Dessewffy–Fábián, 2002)

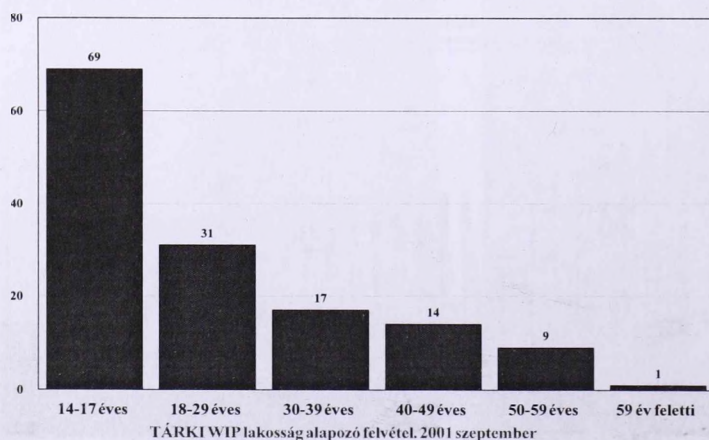
A fiatal- és felnőtt generációk közti egyenlőtlenségek mellett további egyenlőtlenségeket léteznek: „Magyarországon markáns digitális törésvonalak rajzolódnak ki a különböző társadalmi rétegek között a számítógép- és az internet-hozzáférés, illetve -használat vonatkozásában. Élesen elkülöníthetők a digitális írástudásban elenjárók és a leszakadók rétegei. Egyes társadalmi csoportok mind az információs és kommunikációs technológiai eszközök hozzáféréseben, használatában, mind az ismeretek tekintetében tartósan lemaradtak az elenjáró rétegekhez képest. Esetükben az IKT-eszközökkel kapcsolatos attitűdök vizsgálatok is igen negatív véleményekkel találkozunk. A leszakadók rétegéhez elsősorban az idősek (60 év felettiek), az alacsony iskolai végzettségűek, a fizikai munkát végzők, valamint a kistelepüléseken élők tartoznak.

A digitális írástudásban elenjárók csoportjába elsősorban a fiatalok, a vállalkozók, a szellemi munkát végzők, a felsőfokú végzettségűek tartoznak.” (Fábián 2002)

100
K É K

A számítógép- és az Internet-használatban egyaránt az életkor szerint mutatkoznak a *legsúlyosabb különbségek* (a 2. ábra tartalmazza az internethasználat arányát korcsoportonként). A vizsgálatban részt vevő legfiatalabb korcsoportban (14–17 évesek) a számítógépet használók aránya 89%, az internetezőké pedig 69%.

AZ INTERNETHASZNÁLÓK KORCSOPORTONKÉNT MAGYARORSZÁGON (%)

A fiatalok számítógép- és internet-használatának értelmezésekor *nem elég a fiatalok és felnőttek között húzódó digitális szakadékból kiindulnunk*, de figyelembe kell vennünk, hogy a fiatalok és felnőttek közötti digitális szakadék része a magyar társadalomban érvényesülő digitális egyenlőtlenségeknek, amelyek *beágyazódnak a magyar társadalom egyenlőtlenségi rendszerébe*.

A fiatalok számítógép- és internet-használatának vizsgálatakor szükségesnek tartjuk a „fogyasztói státusz” mintájára, a „kommunikációs státusz” kategória megalkotását, melynek összetevői a *személyi számítógéppel, internet-hozzáféréssel való otthoni rendelkezés, általános internet-hozzáférés*, mely magába foglalja az otthoni és más hozzáférési helyeken (iskolában, munkahelyen stb.) való internet-használatot.

Társadalmi jelenségek – az információs társadalomba való átmenet

Az iskolában eltöltött idő meghosszabbodásának tömegessé válása teszi szükségessé a fiatalok professzionális státuszának létrejöttét.

Az ezredfordulóra Magyarországon valóban egy új ifjúság képe rajzolódik ki. A kilencvenes években, a közoktatásban és a felsőoktatásban az expanzió, a piacgazdaság kihívásainak következményeként a tanuló fiatalok váltak az egyik legfontosabb csoportjává. Ez összefügg azzal, hogy az iskolázottsági szint emelkedik, az iskolában eltöltött idő megnövekszik.

Az iskolai korszakban növekszik a fiataloknak a világra való nyitottsága, saját fogyasztási státusza és bekapcsolódása az információs társadalomba. A vizsgálatok alapján azt láttuk, hogy az iskolai korszakba lépés, a közoktatás és a felsőoktatás expanziója a származási és területi (regionális) egyenlőtlenségek körülményei között ment végbe. Ez azt jelenti, hogy a *fiatalok esélyeit befolyásoló tényezők attól függően emelkednek*,

hogy a fiatalok milyen iskolai szinten vannak.

A felsőfokú intézményben tanulók, illetve diplomával rendelkezők csaknem háromnegyede (74,5%), a középiskolába járóknak, illetve érettségizetteknek mintegy fele (51%) internetezik. Ha a fiatalok iskolai szintje szakmunkásképző, akkor alig több mint egytizedük (13%), ha pedig nyolc általános, kevesebb, mint egytizedük (8,1%) internetezik. *Korcsoport szerint pedig addig míg a 15–17 éves fiataloknak közel háromnegyede, a 27–29 éves fiataloknak viszont alig több, mint egynegyede internetezik.* A *szülők iskolázottságát* figyelembe véve azt látjuk, ha legalább az egyik szülő diplomás, akkor a fiataloknak több, mint kétharmada (69,6%), ha pedig nyolc általános, akkor alig több, mint egytizede (13,6%) internetezik!

A *szocio-demográfiai (iskolázottság, nem, kor és lakóhely) adatokat együtt vizsgálva* azt látjuk, hogy a *legnagyobb az internetezők aránya a 22 évnél fiatalabb, iskolázottabb (legalább középiskolába járó, illetve középiskolai végzettséggel rendelkező) városiak körében – 70,7%, ezt közelítik a 22 évnél fiatalabb városi nők – 65,3%. A „fiatalabb” városiakat követik a „fiatalabb” falusi férfiak (62,9%), illetve nők (62,5%). Csak ezután következnek mintegy húsz százalékkal leszakadva az idősebb, magasabb iskolázott városi férfiak és nők, közöttük az internetezők aránya 56,3%, illetve 50,2%. A következő csoport szintén mintegy húsz százalékkal leszakadva a 22 évnél idősebb, magasabb iskolázottsággal rendelkező falusi férfiak és nők csoportja, közöttük az internetezők aránya 37,1%, illetve 34,2%. A közel hasonló arányban és kevésbé interneteznek az alacsony iskolázottsággal rendelkező falusi és városi férfiak, 21,9%, illetve 21,1%. Legkevésbé pedig az alacsony iskolázottsággal rendelkező városi, illetve falusi nők interneteznek – 5,9%, illetve 4,7%.*

A kommunikációs státusz igen fontos eszköze a *mobil telefon*. A mobil telefonnal rendelkezést leginkább az életkor befolyásolja, a korábbiakéhoz (internet-hozzáférés, internethasználat stb.) képest, megmarad a szülők iskolázottságnak jelentős befolyásoló szerepe, kimutatható ugyan, de látványosan csökken az iskolai szint hatása. Ez azt jelenti, hogy a 15–17 évesek közül csaknem minden harmadik, a 27–29 évesek közül viszont alig minden tizedik rendelkezik saját telefonnal. A szülők iskolai végzettsége alapján pedig azt találjuk, hogy abban az esetben, ha legalább az egyik szülő diplomával rendelkezik, akkor a csa-

101
K É K

ládoknak több mint kétharmadában van a családnak, illetve a fiatalnak saját magának mobil telefonja, ha a szülők egyike legalább szakmunkásképzővel rendelkezik, akkor a családok közel felében, ha pedig a szülők legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, akkor egyharmad az előbbi arány. A felsőfokú szinten (felsőoktatási intézményekben járók, illetve diplomával rendelkezők) családjának négyötödében, a középiskolai és szakmunkásképző szinteken csaknem egyharmad-egyharmad arányban van a családban mobil telefon.

A fiatalok saját mobil telefonnal való ellátottsága esetében az iskolai szint szerinti különbségek csökkennek, illetve az iskolai hierarchia „megbomlik”: például a középiskolások közül többen – 23,4%, a felsőfokú szinten levőknek viszont csak 18,8%-a rendelkezik mobiltelefonnal 2000-ben.

„Az elsős hallgatók szociológiai vizsgálatának” beemelése a vizsgáladás

körébe több szempontból is kézenfekvőnek látszott. A 2001/2002. tanév elsőseinek helyzetét meghatározza az egyre kedvezőbbé váló demográfiai háttér, a felsőoktatás expanziójának igen erőteljes kibontakozása, amely egyben a felsőoktatás piacosodásának expanziója is: a 2001-ben felvett elsősök rendkívül magas aránya saját költségére folytatja tanulmányait (a költségterítéses diákok aránya a teljes populáción belül – amely száma az idén megközelítette a 100 ezer főt – 47,5%).

A 2001/2002. évi és az 1997/98. évi elsős nappali tagozatos hallgatók két elit csoportját a közgazdász és jogász-

Ifjúság és informatika

zik saját számítógéppel internet-csatlakozás nélkül, míg 22,5%-uk saját Internettel is (ha nem vesszük figyelembe a háztartás más tagjai tulajdonában lévő eszközöket. A kommunikációs státusz növekedésének dinamikája, illetve növekedő aránya a származási, nemek közötti és települési egyenlőtlenségek mellett ment végbe, illetve következett be.

Az elsős hallgatók vizsgálatából az is kiderül, hogy a kommunikációs státusz kiépülése átalakítja a fiatalok életformáját. Az elsős hallgatók 73,1%-a költ havonta 5038 Ft-ot telefonra, amely azt jelenti, hogy a telefonra fordított összeg gyakoriság szerint a második helyet foglalja el a hallgatók kiadásai között, a kifizetés nagysága szerint pedig az előkelő negyedik helyre sorolódik. Az internethasználat fontos részévé vált az elsős hallgatók szabadidős tevékenységének is. Egy átlagos nap a hallgatóknak több mint fele (54,4%) 32 percet internetezik és közel fele (47,6%) hatvanöt percet tölt a világhálón szörfözéssel. Figyelemre méltó, hogy a hallgatók egyötöde egy órát tölt chateléssel. Több mint egynegyede (28,7%) a hallgatóknak napi két órát hódol a számítógépes játékoknak. A számítógép- és az internethasználat az információk megszerzése és a lazítás (játék) különösen a kapcsolatok építésében-fenntartásában játszik igen fontos szerepet, különösen a "csetelés" hozza létre a kapcsolat- és közösségteremtés új formáit (nyelvi kifejezésben, érintkezési módban stb.) és új tereit.

A fiatalok értékorientációjának egyik igen fontos vonulata a posztmaterális értékeket és az individualizálódást egyaránt kifejező speciális értékorientáció (a változatos, érdekes élet, kreativitás) összefüggésben van a fiatalok számítógép-, Internet-ellátottságával, az internetezéssel és azzal, hogy van-e mobilja.

Az elsős hallgatókat vizsgálva azt is láttuk, az individualizálódást kifejező értékorientáció előtérbe kerülése, a fogyasztói és kommunikációs státusz fokozott kiépülése elmosza a különbségeket, a fiatalok belépése az információs társadalomba, éppen úgy mint az ifjúsági kultúra váltása, azt jelenti, hogy jól megfér egymással a magas és a fogyasztói kultúra – azaz az internetkultúra térhódítása az elit kultúra átalakulásával párhuzamosan megy végbe.

Markánsak a regionális különbségek is: a közép-magyarországiak 39,5%-a, az észak-magyarországi fiataloknak 22,5%-a, dél-alföldieknek pedig 19,9%-a rendelkezik otthon számítógéppel. Szembetűnőek a származási különbségek: azoknak a fiataloknak, akiknél legalább az egyik szülő diplomás, csaknem kétharmada, akiknél legalább az egyik szülő szakmunkásképzővel rendelkezik, egyötöde, ha pedig 8 általánost végzett, 5,8%-uk rendelkezik otthon számítógéppel.

Elsősorban a fiatalok iskolai szintje, másodsorban a család iskolázottsága, azaz a származási háttér, illetve harmadsorban a fiatalok életkora befolyásolja a 15–29 éves fiatalok számítógéppel rendelkezését.

A digitális szakadék partjai

A digitális szakadék fogalma egyre szélesebb körben terjed, s leginkább egyfajta generációs szakadék részeként szokás értelmezni. A feltevés statisztikai és empirikus mutatók szerint – mint az elemzett adatok is mutatják – akár igaz is lehet, ám létezése sokkal inkább szükségszerű társadalmi folyamatok következménye, alapvető antropológiai-szociológiai tényező, mintsem olyan fogalom, amelyre hosszú távon szükségszerű lehet építeni. Már csak azért sem, mert felő, hogy a fogalom természete elragadja a kutatót, s olyan következtetésekre ragadtatja, ami sokkal inkább filozófiai, mintsem szociológiai tézisek felé visz. Természetesen nem lehet a fogalom jelentő-

hallgatókat összehasonlítva különösen szembetűnő a kommunikációs státusz kiépülésének dinamizmusa. 1998-ban mobiltelefonnal a hallgatóknak csak 7,6%-a rendelkezett. A megkérdezettek alig egyharmadának (31,3%) volt számítógépe és otthoni Internet kapcsolattal rendelkezők aránya pedig 6,2% volt. A világhálót pedig az elsős hallgatóknak 4,7%-a használta. Ezzel szemben 2002-ben elsős közgazdász és jogász hallgatók mobil telefonjának aránya több, mint tízszeresére 82,5%-ra, a számítógéppel rendelkezők aránya mintegy kétszeresére, 65,5%-ra, az otthon internet-csatlakozással rendelkezők aránya pedig csaknem hétszeresére 41,9%-ra emelkedett. Az internetező elsős hallgatók aránya pedig mintegy húszszorosára 88,7%-ra nőtt.

A kommunikációs státusz dinamikus növekedése mellett is fennmaradtak bizonyos társadalmi egyenlőtlenségek. Az elsős hallgatók 24,4%-a rendelke-

ségét – hovatovább létét – vitatni, ám a digitális szakadék sokkal inkább olyan a kutató számára, mint egy szövevényes pókháló egyik fonala, amelytől nem tud szabadulni, ezáltal tézisei mindig hasonló spirális hálóban folytatódnak.

Példaként nézzük történeti sikon a fogalom legitimitását.

A digitális társadalom fogalma, léte szoros kontextusban áll az elektronikus kommunikáció, illetőleg a kommunikációs státus fogalmaival. Mindkettő eredete még a számítógép, a mobiltelefon elterjedése előtt datálható. A digitális kultúrát szokás összekötni e két fogalom tartalmi elemeivel, holott történetiségében lényegileg összeköthetetlen. Vagyis, ha azért tekintjük érvényesnek a digitális szakadék fogalmát, mert úgy hisszük, hogy létezett már hasonló folyamat, ami nem eredményezett ilyen irányú elmozdulást, akkor feltesszük, hogy mindaz, ami az elektronikus kommunikáció (számítógép, internet, mobiltelefon stb.) előtt meghatározó kommunikációs eszköz volt, összehasonlítható a mai eszközökkel. Ha ezt nem tekintjük helyes irányúnak, akkor egy egészen sajátos helyzet létrejöttét legitimizáljuk, vagyis olyan fogalmat teremtünk, ami nem csupán azáltal születik, hogy új eszközök lépnek be a társadalmi mezőbe, hanem ezen eszközök funkciója már a megszületésük pillanatában egészen más, mint a történelemben valaha használt kommunikációs eszközöké.

Az eszköz funkciója ilyen módon nem választható el a lététől és attól, hogy mikor lép a társadalmi nyilvánosság közegébe.

Ha azt mondjuk, hogy a digitális szakadék elsősorban generációs különbségekben, másodsorban társadalmi területi rétegződés szerint mérhető, akkor statisztikailag elfogadott tézisekről beszélünk. De vajon nem nyilvánvaló téziseket szeretnénk ezáltal bizonyítani? Adott egy új eszközrendszer, amely új funkcióval bír, amely funkció hirtelen alapvetően új egzisztenciális-, szabadidő-, életmód-, élet-

Ifjúság és informatika

stílus eszközöket ránt be a társadalmi közegbe. Ez a tény predesztinálja azt, hogy a fiatal generáció tagjai hamarabb kezdik megtanulni, illetőleg tudatosan alkalmazni (mint minden új eszközt) ezt a rendszert. Másfelől ezek az eszközök forradalmi módon teremtik meg az információs társadalmat, azaz egy új típusú funkcionális világot, amelyben gyorsan és hatékonyan kell reagálni a szemérmetlenül gyors változásokra.

A fiatal generáció több szempontból is előnyben van, hiszen egyre hosszabb időt tölt az oktatási rendszerben, amelyben helye, ideje és módja is van az informatikai eszközökkel való gyakorlatnak – hovatovább az oktatási rendszerben is tanulmányainak eszközeként használja, illetve nem kevés esetben kulturális identitást meghatározó tényezővé is válhat.

Ez utóbbi – ámbár úgy tűnhet – mégsem tekinthető a funkcionalitás részének, s még csak abból eredőnek sem egyértelműen. A digitális funkcionalitás nem egyenlő a digitális kultúrával, jöllehet az előbbi halmaza része az utóbbinak. Ki kell emelnünk, hogy létezik egy funkcionális és funkcionalitás-mentes digitális kultúra is, amely elsősorban társadalmi és szélesebb értelemben vett kulturális igényt elégíti ki. Mindennek része és gyökere a fiatalok törekvése az önkifejezésre, a társadalmi kommunikáció, az identitás-keresés sajátos, egyéni eszközökben való megvalósítására.

Így tehát a digitális szakadék nem abban az értelmében érdekes, hogy kik között húzódik, hanem abban, hogy hogyan. Mindig is voltak és lesznek a társadalomnak olyan eszközei, amelyek kiemelnek, elkülönítenek, definiálnak egyes társadalmi rétegeket, csoportokat, legyenek azok generációk, vagy osztályok. Az eszközök léte tehát ebben az értelemben nem új és nem rendhagyó, hiszen a csoportok, rétegek definiálásának mindig lesznek

szimbolikus eszközei, amik sokszor valós eszközöket, de leginkább azok kulturális kötődéseit takarják.

Ma már ezen eszközök funkciója, kötődése közel sem annyira nyilvánvalóan határozható meg mint, amilyennek a statisztika mutatja. A számok tendenciára és nem a beágyazottság mikéntjére mutatnak rá, ami egyfelől rámutat a digitális szakadék szimbolikus „két-partiságának” feleslegességére, hiszen nem a két part – vagyis nem a szereplők, illetve hollettük – a lényeg. Sokkal inkább az, hogy a rendszerben hol, hogyan találják meg, és megtalálják-e egyáltalán azokat a pontokat, eszközöket, amelyek

103
K É K

az egyéni életpályát, életmódot, egzisztenciát, identitást, helyet meghatározzák, akkor már maga a szakadék sem tekinthető a priori létezőnek.

Jegyzetek

- 1 A vizsgálatok a Nemzeti Ifjúságkutató Intézetben és az Oktatókutató Intézetben készültek – az *Ifjúság 2000*©, a 2001/2002-ben készült *„Elsőéves hallgatók szociológiai vizsgálata”*©, valamint a *„Sziget kutatások”* 2000-2002©

Felhasznált irodalom

- Chisholm, Lynne (1993). *Élebbre lencse vagy új kamera? Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 49–68. o.
- J. Clarke – T. Jefferson: A munkásosztály ifjúsági kultúrái. In: Gábor Kálmán (2000) *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Kiadó, 115–137. o.

Dessewffy Tibor (2002a): Mission impossible. Az információs társadalom lehetőségei Magyarországon. In.: *A kocka el van veszve*. Budapest, Infonia-Aula, 96. o.
– (2002b) Az Új Törvénykönyv. In.: *A kocka el van veszve*. Budapest, Infonia-Aula, 28–29. o.

Dessewffy Tibor–Fabián Zoltán és társai (2002). WIP „A digitális jövő térképe” A magyar társadalom és az internet 2002. Budapest, ITTK-TÁRKI, 8. o.

DiMaggio, P.–Hargittai, E. (2001). From the „Digital Divide” to “Digital Enequality”: Studying Internet Use as Penetration Increases. (Working paper #19) Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University.

Fabián Zoltán (2002). Digitális írástudás: a számítógép és internethasználat elter-

Ifjúság és informatika

A felhasznált adatbázisok legfontosabb jellemzői:

Ifjúság 2000: a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet adatfelvétele. Országos reprezentatív vizsgálat a 15–29 éves magyar lakosságra (alappopuláció: 2 272 000 fő). Kérdőíves adatfelvétel kérdezőbiztosokkal („vásárolt véletlen minta”, a KSH kérdezőbiztosi hálózata), mintanagyság: 8000 fő, a felvétel eszmei időpontja: 2000. január 1.

Első éves hallgatók szociológiai vizsgálata: az Oktatókutató Intézet adatfelvétele. Országos reprezentatív vizsgálat a 2001. szeptemberében valamely magyar felsőoktatási intézményébe felvett elsőéves hallgatók körében (alappopuláció: 95 880 fő). Kérdőíves adatfelvétel kérdezőbiztosokkal (kvótás minta karra, nemre, tagozatra, finanszírozási formára, szintre, a Belvedere Meridionale kérdezőbiztosi hálózata), mintanagyság: 4562 fő, a felvétel időpontja: 2001. november, 2002. április.

Sziget vizsgálatok 2000–2002: az Oktatókutató Intézet adatfelvételei. Reprezentatív vizsgálatok a Sziget Fesztiválokon megjelenő magyar anyanyelvű látogatók körében (alappopulációk: 2000-ben kb. 350 ezer, 2001-ben kb. 360 ezer, míg 2002-ben kb. 350 ezer fő). Kérdőíves adatfelvétel kérdezőbiztosokkal (egyszerű véletlen mintavétel, a Belvedere Meridionale kérdezőbiztosi hálózata). A mintanagyságok a következők voltak: 2000-ben 972 fő, 2001-ben 1050 fő, míg 2002-ben a teljes populációra 1005 fős, az „Internet Sátor” látogatóira 239 fős minta készült. Az adatfelvételeket a rendezvényeken folytattuk le (minden év augusztus elején).

Summary

This study approaches the definitions of „digital gap” and „digital inequality” in two ways. First, the empirical data is analysed then this is put into context.

We aim to obtain a clear thesis concerning the definition of digital gap using statistical evidence.

New methods and means are provided which function in a unique way, to bring essential existential means such as lifestyle and leisure into social media.

This predestines that the younger generation will learn to use the new technology sooner (as with every new technology). These means revolutionize the creation of the information society, namely in a new type of functional world one must react quickly and efficiently to keep up with the rapid changes.

The digital functionality as previously mentioned is not equal with digital culture, although the former is part of the latter. We must also emphasize that both functional and dysfunctional digital culture exist, which firmly satisfy social and wider cultural demands.

The root of everything is the ambition of youth for self-expression and the search for identity in their own individual way.

Consequently it is not of importance whom the digital gap is between, but how those involved are affected.

jedtségének társadalmi jellemzői Magyarországon. Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport* 2002. Bp., TÁRKI, 158. o.

Gábor Kálmán (2002) Ifjúsági korszakváltás és a Sziget 2000–2002. Budapest, Oktatókutató Intézet, kézirat.

Gábor Kálmán (2002) A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? In.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000*, Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Gábor Kálmán (2000). *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Kiadó.

Székelyi Mária – Csepeli György – Örkény Antal – Szabados Tímea (1998) *Válaszút a magyar oktatási rendszer*. Budapest, Új mandátum Kiadó.

Wilson, Ernest J. III. (1999) *Closing the Digital Divide*. Internet Policy Institute, Washington.

Kraiciné dr.
Szokoly Mária

Az új évezred társadalmi, gazdasági változásaival együtt járó képzési kihívásokra és az EU csatlakozás kapcsán felmerülő oktatási-képzési feladatokra a magyar oktatásügy világában a szakképzés mellett talán a felnőttképzés reagált a leggyorsabban. A felnőttképzés felébredt Csipkerózsika álmából és nagy sebességre kapcsolt a képzést érintő Európa Tanácsi dokumentumok megismerése, értelmezése és széles körben történő terjesztése terén. Ennek köszönhető, hogy nap mint

fejlődő technológiai fejlődésének, benne a rakétasebességgel változó információkommunikációs technológia kihívásainak?

Az információs társadalom fogalma

Az információs társadalomra és az információs infrastruktúrára vonatkozó definíciók időről időre változnak, függenek a technológiai fejlettségtől, a

Felnőttképzés az információs társadalom árnyékában

105
K É K

nap, széles körben, sokan használják értő módon az olyan fogalmakat, mint globalizáció, info-kommunikációs technológia, egész életen áttartó tanulás, tudástársadalom. Az OECD CERi (Centre for Educational Research and Innovation), a világszervezet neveléssel foglalkozó kutatási és innovációs központja 2001-ben megjelent neveléspolitikai elemzéseket tartalmazó kötetében egy fejezetet szentel a tudás-gazdaságban elvárt kompetenciák vizsgálatának. Mit jelent az információs társadalom, a tudástársadalom és a tudás-gazdaság, milyen tudásokkal és milyen kompetenciákkal kell rendelkeznie a tudásiparban dolgozó tudásmunkásoknak, és mindazoknak, akik a munka egyre szűkülő világában szeretnének (tartósan) helyet foglalni. Hogyan tud a személyi és tárgyi feltételeiben szerény, módszereiben a hagyományokhoz ragaszkodó magyar felnőttoktatás megfelelni a gyorsan változó globális világ még gyorsabban

meghatározást adó személytől, esetleg attól a nemzetközi szervezettől vagy kormánytól, amelyik ezt definiálja.

A fogalmat először és átfogóan 1977-ben használták, amikor Giscard d'Estaing francia elnök felkérésére megalakult egy munkacsoport, hogy feltérképezze a számítógépek, hálózatok, távközlési rendszerek társadalmi fejlődésre gyakorolt pozitív és negatív hatásait. E munkacsoport jelentése, amely nagy visszhangot keltett világszerte, feltárta a gazdasági, a pénzügyi, a szociológiai jellegű és a nemzeti identitással kapcsolatos problémákat és a munkanélküliség kérdését.

1994-ben az EU ún. *Bangemann-jelentése* az információs társadalmat úgy definiálta, hogy az az emberi tudás kifejezése, megjelenése különböző információs formákban. Legfőbb jellemzője az információk olcsó és gyors elérése, feldolgozása, tárolása, visszakeresése a társadalom minden egyes tagja számára.

Az USA Nemzeti Információs Infrastruktúra Bizottsága szerint a nemzeti információs infrastruktúrát a számítógépek, távközlési hálózatok, szolgáltatások és alkalmazások összeköttetése és kapcsolata jelenti. Ezt Albert Gore alelnök információs szupersztrádának nevezte el, amikor az új fejlesztésű internetet bejelentette. E kifejezést később a média kitágította, és jelenleg az *információs szupersztráda* gyakorlatilag minden távközlési vagy információközlési eszközére és hálózatra vonatkozik.

Amikor információs társadalomról és informatikáról beszélünk, akkor hajlamosak vagyunk arra, hogy a köznapi

Felnőttképzés

lágban. Az oktatás minősége minden másnál fontosabb tényezővé válik. A tudás megszerzése és az új ismeretek elsajátítása, az információk hatékony elérési lehetősége jelenti majd a társadalomban a legfontosabb erőt. A fejlett ipari országok vezetői többször felhívták a figyelmet arra, hogy hatékony beruházás és eredményes fejlődés a külföldi tőke beáramlásával is csak olyan térségekben és országokban képzelhető el, ahol megfelelő tudással rendelkező munkaerő létezik. Ezt tekintik a legfontosabb tényezőnek, ezután következnek csak az egyéb szempontok.

Az Európai Bizottság V. Igazgatósága által kiadott anyag szerint a gyorsan fejlődő információs társadalmat jelenleg az olcsó információtárolás és -átvitel jellemzi, amely az általa kiváltott szervezeti, termelési, szociális változásokkal és a jogalkotás fejlődésével együtt a társadalom teljes átalakulását jelenti. Valamennyi dokumentum és szerző egybehangzó véleménye szerint a társadalmi struktúra átalakulásával jár együtt. Az információs társadalom szerintük hármas (hatalmi-politikai, gazdasági-piaci és informatikai-információs) tagozódású lesz.

1996-ban az Európa Tanács „Tanulás az információs társadalomban” címmel akciótervet dolgoztatott ki az ezredforduló utáni időszak információs társadalma számára, amely elsősorban az alap- és középfokú oktatást érinti. A program alapvető célja a nemzeti és a helyi tevékenységek megfogalmazása és támogatása. A kezdeményezés céljával kapcsolatban négy pontot fogalmaztak meg. Mivel az EU-n belül 72 millió tanuló tanul, és 4,5 millió tanár dolgozik a különféle alap- és középfokú intézményekben, a legfontosabb feladat módszertani, tartalmi és eszközfejlesztés segítségével *meggyorsítani az iskolák belépését az információs társadalomba. Elő kell segíteni a multimédiás eszközök, az ok-*

tatási szolgáltatások elterjedését és az információs társadalom lehetőségeivel és eszközeivel erősíteni kell az oktatást és a képzést. Lényeges szempont az országok és a népek – beleértve a kisebbségeket is – nyelvi és kulturális különbözőségeinek megtartása és támogatása. Minden ország számára alapvető a nemzeti identitás és az ehhez kapcsolódó oktatás kérdése. Az oktatás megújításából nem maradhatnak ki a szegényebb régiók sem. Ezért az Európa Bizottság a strukturális alapból biztosítani igyekszik az országok közötti, valamint az országon belüli elmaradottság felszámolását.

A fenti célokból adódó legfontosabb feladatokat Magyarország teljesítette: kiépült és működik az iskolai hálózat, a multimédiák iskolai alkalmazását számos kezdeményezés és pályázati támogatási rendszer szorgalmazza, konferenciák, tapasztalatcserék, továbbképzések segítik a pedagógusokat. A távközlési szolgáltatások, az info-kommunikációs technológia kérdései a társadalom érdeklődésének homlokterében vannak.

Egész életen át tartó tanulás

Az egész életen át tartó tanulás gondolata nem új keletű, hiszen a történelem folyamán szinte mindig jelen volt a felnőttek humanista, felvilágosító jellegű tanításának igénye. A „lifelong learning” kifejezést először az 1960. évi montreáli felnőttoktatási világkonferencián használták, abban az értelemben, hogy az embereknek fel kell készülni arra, hogy életük során többször szakmát kell váltani, következőképp az iskolában tanultak nem elegendőek egy életre, ismereteiket, kompetenciáikat, gondolkodásmódjukat felnőtt korukban folyamatosan tovább kell építeni, meg kell újítani. Az egész életen át tartó tanulás általánosává válása vezethet el a „tanuló társadalom” kialakulásához, amely egyrészt az iskolai rendszerű oktatás tömegesedését, másrészt döntő módon a felnőtt tömegek képzésbe történő bevonását

életben használt számítástechnikai eszközökre, illetve a hálózatokra gondoljunk. Pedig az informatika és a számítógépek társadalomra gyakorolt hatása ennél jóval többet jelent. Ma már könnyen belátható, hogy az információs technikának a társadalom fejlődésére és fejlettségére gyakorolt közvetett hatása jóval nagyobb, mint csupán a számítástechnikai eszközök vagy a hálózatok használata, a jövőben játszott szerepe pedig szinte beláthatatlan. A Világbank a Nemzetközi Távközlési Unióval és a Világkereskedelmi Szervezet támogatásával megalakította a Globális Információs Infrastruktúra Bizottságot, amely megállapította, hogy „az új évszázadban minden nép és minden ország számára a legfontosabb tényező az emberi erőforrások minősége. Egy nemzet szellemi tőkéje és tudása máris fontosabbá vált, mint természeti erőforrásai vagy pénzügyi tőkéje. A tudás biztosítja az ország versenyképességét egy globalizálódó vi-

jelenti. Utóbbi pedig részben a felnőttek motiváltságától függ, részben a társadalmi támogatottság mértékétől függ. *A kérdés tehát az, hogy a felnőttképzés intézményrendszere hogyan képes reagálni a társadalom és a gazdaság folyamatosan változó kihívásaira, az egyének szükségleteire, hogyan képes megteremteni és a tanuláshoz való rugalmas és széleskörű hozzáférést, a gazdag programkínálatot és a felnőtt tanulók korához, igényeihez és képességeihez, anyagi és szociális helyzetéhez alkalmazkodni képes módszertani kultúrát.*

Az egész életen át tartó tanulás manapság használatos munkadefinícióját az OECD a tagállamok *minden célra kiterjedő tanulási tevékenységeként* határozták meg, amelyet a polgárok folyamatosan végeznek a tudás, a készségek és a kompetenciák fejlesztése céljából. Az egész életen át tartó tanulás immár nem csupán az oktatás és képzés egyik aspektusa: ennek kell irányító elvvé válnia az állam oldaláról az ellátás, a felnőtt állampolgárok oldaláról a részvétel terén. Az EU dokumentumok szerint az elkövetkezendő évtizedben Európa minden lakójának ezt az elképzelést kell megvalósítani a gyakorlatban, és ehhez az államnak kell biztosítani az esélyegyenlőséget. Így lesz képes igazodni minden európai polgár a társadalmi és gazdasági változás által támasztott igényekhez, és aktívan részt venni Európa jövőjének kialakításában.

Az elmúlt évek legjelentősebb európai oktatási dokumentuma a Memorandum¹ az egész életen át tartó tanulásról címet viseli. Hat kulcsüzenetet az európai államok 2001 során megvitatottak és ennek alapján 2002-ben készült el az Unió egy évtizedre szóló cselekvési programja az élethosszig tartó tanulás fejlesztéséről. A hat kulcsüzenet a következő:

– *Új alapkészségek mindenkinek.* Egyetemes és folyamatos hozzáférés mindenkinek a tanuláshoz a tudástársadalomban való fenntartható részvételhez szükséges készségek megszerzésére és megújítására;

Felnőttképzés

- Több befektetés az emberi erőforrásokba. Látható módon emelni az emberi erőforrásokba való befektetés mértékét;
- Innováció a tanulásban és tanításban. Hatékony tanítási és tanulási módszerek kifejlesztése az élethosszig tartó és az egész életet átfogó (lifewide) tanulás számára;
- A tanulás eredményeinek elismerése. Szignifikáns módon javítani a tanulásban való részvétel és a tanulási eredmények elismerése útjait, különös tekintettel a nem formális és informális tanulásra;
- Az orientáció és tanácsadás újragondolása. Annak biztosítása, hogy mindenki jó minőségű információhoz és tanácsadáshoz jusson hozzá a tanulási lehetőségekről egész Európában és az élet egész tartamán;
- A tanulás közelebb hozása az otthonhoz. Az élethosszig tartó tanulási lehetőségek biztosítása a lehető legközelebb a tanulóhoz, a saját közösségen belül, és ahol csak szükséges, ICT eszközök támogatásával.

A Memorandum a közös Unió oktatáspolitikai célokat a következőkben állapítja meg:

A tanulás színvonalának emelése:

- a pedagógusok képzésének javítása;
- az olvasási és számolási képességek növelése;

A tanulóhoz való hozzáférés könnyebbé és szélesebbé tétele az egész élet során:

- az LLL-hez való hozzáférés;
- a tanulás vonzóbbá tétele;
- az oktatási rendszerek belső koherenciájának erősítése;
- oktatás szerepe a társadalmi kohézió fenntartásában;

A tudástársadalomhoz szükséges képességek meghatározásának frissítése:

- ICT mindenki számára;
- szakmai készségek és személyes kompetenciák;
- speciális készségek;

Az oktatás és a képzés nyitottabbá tétele a helyi környezet, Európa és a világ felé:

- idegen nyelvek oktatása;
- a mobilitás és csere fejlesztése;
- az üzleti világgal való kapcsolatok erősítése;
- a vállalkozói szellem fejlesztése;

Az erőforrások felhasználásának javítása:

- minőségbiztosítási rendszerek fejlesztése;
- a forrásoknak az igényekhez igazítása;

Az iskolákkal való új partnerség fejlesztése:

107
K É K

- decentralizáció és az intézményi szint erősítése.

A dokumentum fő gondolatai: az élethosszig tartó (lifelong) tanulás, az egész életet átfogó tanulás (lifewide) tanulás, a tudásalapú társadalom kihívásai, megannyi kérdést vetnek fel. E kérdések az óvodától az egyetemig egyaránt érintik az iskolarendszerű oktatást és a továbbképzések rendszerét (formal education); az iskolarendszeren kívüli szakképzés és átképzések világát (non formal education); és az emberi tevékenységekből adódó, informális tanulást (informal education), amely élet bármely színterén, a mindennapi civil életben (családban, közművelődésben, közéletben stb.) realizálódik.

Az élethosszig tartó tanulás elvének megvalósításához átfogó gondolkodásbeli változásra van szükség. Ennek lényege az alábbiak tudomásul vételét jelenti:

- az oktatás időben kiterjedése;
- vertikális és horizontális formáinak kialakulása (formális, non formális, informális tanulás);
- a formális tanulás intézményein kívül szerzett tudások elismertetése (bizonyítványok+kompetenciák);
- az állampolgári jogok újradefiniálása – a tanulóhoz való jog megjelenése;
- a tanulóhoz való jog kormányzati szintre történő emelkedése (új eszközök, rendszerek, minőség, esélyegyenlőség);
- ártértelemeződik a pedagógus szerepe;

Felnőttképzés

lágyszerbe válságban lévőnek ítélt – formális oktatás mellett a non formális és informális tanulás szerepének, fontosságának és elismerésének jelentősége.

A kritika főbb pontjai a következők voltak:

A Memorandumban más területek rovására túl nagy hangsúlyt kapott a gazdasági növekedésnek egyoldalúan alárendelt, a munkaerőpiac kihívásainak való direkt megfelelést szolgáló felnőttképzés koncepciója, és ennek megfelelően főként a „digitális korszak alapképességeinek” kifejlesztését célozta. A humanista szemléletű kritika, rámutatott a társadalmi alapproblémák megoldásának fontosságára a felnőttoktatásban, a társadalmi-tanulási megosztottság és az alacsony képzettségű társadalmi csoportok helyzetére, ennek megfelelően az informatikai tudás fejlesztése mellett hangsúlyozza az elemi alapképességek fejlesztésének kérdését.

Amíg a Memorandum az aktív állampolgár formálása és a foglalkoztathatóság fejlesztése két egyenrangú momentumát állította a középpontba, a Cselekvési terv az alábbi négy célterületet jelölte meg:

- a személyiség kiteljesítése;
- aktív állampolgárság;
- befogadó társadalom;
- a foglalkoztathatóság és a munkaerő-adaptáció.

Ennek megfelelően módosult az egész életen át tartó tanulás definíciója: „*az egész életen át megvalósuló minden tanulási forma, ami a tudás fejlesztését, illetve az egyén, az állampolgár, a társadalom és/vagy a foglalkoztatás perspektívájában a képességeket és kompetenciákat fejleszti.*”

A cselekvési program a hat kulcsüzemeltet átrendezte és az alábbi három cél megvalósítását emelte ki:

- a tanulás értékelését;
- a tanulási útmutatás és tájékoztatás fejlesztését,

- a több idő és pénz beruházásának szükségességét a tanulásba.

A másik három cél megvalósítását a Bizottság nemzeti, regionális, vagy helyi szintre utalta:

- a tanulási lehetőségek és igények összeillesztését,
- az alapképesség fejlesztés, és
- a pedagógiai innováció kérdését – EU-fejlesztési programokon (Leonardo, Socrates stb.) keresztül.

A cselekvési terv megerősítette a Memorandum azon szemléletmódját, amely szakított a több évszázados hagyománnyal, amely a formális (óvodától az egyetem befejezéséig tartó), iskolai képzési rendszert követőnek tekintette és a felnőttképzést kiegészítő tevékenységként jelentőségében mellé, vagy alárendelte. A Memorandum nagy újdonsága, hogy az egész életen át tartó tanulást tekinti fő kategóriának, és ebbe a rendszerbe helyezi bele az eddig főszerepet játszó formális, iskolai oktatási rendszert, s egyenrangú partnerként emeli be a rendszerbe a non formális és informális tanulás kulturális közvetítő intézményeit.

A kompetencia és a kompetenciaalapú képzés fogalma

Ma már általánosan elfogadott tény, hogy a munka világában végbemenő állandó és gyors változás következtében a fiatalon megszerzett szakmai képesítés nem elegendő, hanem az életút során többször kell szakmát váltani, vagy annak tartalmát jelentős mértékben megújítani. Dieter Mertens munkapedagógus 1989-ben bevezette a kulcsképes-ségek fogalmát, amelyeket szerinte a hagyományos szakmai ismeretek és készségek mellett mindenkinek el kell sajátítani, hogy képes legyen megfelelni a munkaerőpiac állandóan változó követelményeinek, az új feladatoknak és munkaköröknek.² Ezek – az EU dokumentumokból is ismerős – kulcsképes-ségek a következők:

- a formális oktatás újradefiniálása, az alapoktatás cél- és funkciórendszere, módszerei megváltoznak;
- mindez konfliktusos, nehezen menedzselhető folyamat (zsákcúcas fejlődési utak, szervezeti átalakulások);
- egyenlőtlen fejlődés a világban.

A megváltozott oktatási környezet döntő kérdése, hogy az egyes országokban milyen szerepelvárások alakulnak ki a képzési rendszer különböző pontján tevékenykedő pedagógusokkal szemben, milyen felelősségi rendszerben dolgoznak, milyen ideáltípusnak felelnek meg.

A Memorandum vitáit követő Cselekvési Program a Memorandumot változatlanul hagyta, de futamidejét lerövidítette, tartalmát pedig több pontok kritikával illette, és új hangsúlyokat, és prioritásokat állapított meg. Érintetlen maradt a Memorandum egyik fő gondolata a – egyébként vi-

Az élet valamennyi színterén megvalósuló tanulás			
Tanítás		Tanulás	
	Formális	Non formális	Informális
Egész életen át tartó tanulás	Óvoda		
	Általános iskola Középiskola Felsőoktatás – ÁIFSZ – főiskola – egyetem – PhD	Szakképzés Munkahelyi tapasztalatok Iskolarendszeren kívüli ismeretszerzési formák	Családi, baráti lakóhelyi kapcsolatok Közművelődés Civil társadalom
	Továbbképzések	Felnőttoktatás	Média
	Másoddiplomák	Demokratikus közélet Szakszervezetek Pártok Egyházak	Szabadidő, szórakozás rekreáció Turizmus
80 év	Állam	Prívát szféra	Egyén

- problémamegoldó képesség és kreativitás;
- tanulási és gondolkodási képesség;
- indokolási és értékelési képesség;
- kooperációs és kommunikációs képesség;
- a felelősségvállalás képessége;
- önállóság és teljesítőképesség.

A kulcsképessegek átfogó jellegűek, sok ponton metszik egymást és nemcsak egy szűk területen, egy meghatározott tevékenységgel kapcsolatban alkalmazhatók, hanem széles körben transzferálhatók, folyamatosan adaptálhatók más-más területre, megváltozott körülményekre is. (A mertensi kulcsképessegek fogalom megfelel a munka világában igényelt szakmai, szociális és személyes kompetenciáknak.)

Mi a kompetencia?

A mertensi gondolatok előrevetítették az oktatásügyben az elmúlt évtizedben kialakult *kvalifikáció-kompetencia*

perspektívaváltást, ami azt jelenti, hogy az iskolai bizonyítvány által igazoltan megszerezett tudás (szakképzettség, kvalifikáció) iránti igény mellett (néha helyett) egyre több ország munkaerőpiacán kompetenciákat várnak el. A kompetencia a köznapi szóhasználatban sokértelmű fogalom, rendszerint *felkészültséget, szakértelmet, szakavatottságot, beavatottságot, értelenek* alatta.

A kompetencia a brüsszeli glosszárium¹ szerint „bizonyított/demonstrált” – és egyéni – képesség arra, hogy a know-how-t, készségeket, szakképzettségeket vagy tudást a szokásos, vagy új foglalkozási helyzetekben, változó követelményekhez igazodva megfelelően tudjuk használni. Magában foglalhatja a hivatalos szakképzettséget és olyan elemeket, mint pl. az innovációs készség. A kompetencia fogalom fő használatának fő területe természetesen a munka világa.⁴ A munkaerőpiacon az egyének és a kollektívák rugalmas alkalmazkodóképességének, teljesítményének jellemzésére, a szakmai mobilitás, a foglal-

koztatás-piaci rugalmasság mércéjeként és eszközeként használják.

Visszatérve a szakképzettség és kompetencia fogalom pár értelmezésére – a statikus, befejezett jellegű szakképzettséggel szemben – a *kompetencia dinamikus jelenség, az oktatás, képzés, a szakmai és személyes tapasztalatok együttesét jelenti, ezáltal meghatározott funkció teljesítésére való alkalmasságot értenek alatta*.⁵ A kvalifikáció általában a személytől függetlenül létező külső dolog, amely ellenőrizhető és mérhető tudáshoz kötődik és rendszerint intézményes úton törvényileg meghatározottan szerezhető meg, és amelyet rendszerint a gazdaság igény-

109
K É K

nyeinek megfelelően. Ezzel szemben a kompetenciák *szubjektum-központúak, a konkrét egyén önszervező készségét, gondolkodási és cselekvési diszpozícióit jelenti*. A kompetencia konkrét, közösségekben megszerezhető munkatapasztalatok során formálódik, de *egyéni képességeket jelent*.

Arra a kérdésre adnak választ, hogy egy adott személy milyen feladat ellátására képes itt és most, s azt hogyan tudja alkalmazni hasonló, vagy más komplex, rendkívül gyorsan változó helyzetekben. Cselekvőképességet jelent, illetve azoknak a személyes tulajdonságoknak a meglétét, amelyek az önszervezést lehetővé teszik. (Ezt bizonyítja az általános nyelvhasználat: személyes és szociális kompetenciákról beszélünk, de személyes és szociális kvalifikációról sohasem. Hasonlóképpen ezt igazolja a munkaerő-piaci portfóliók⁶ bevezetése, vagy az új életrajz minták kialakulása is, amelyekben strukturáló elvként már nem

egyeduralkodó a szakképzettség igazolása, emellett, vagy helyett az összes megszerzett kompetencia felsorolását, bemutatását, referenciális igazolását igénylik.

A kompetenciák megszerzése tanulást jelent, de nem minden tanulás vezet kompetenciák megszerzéséhez. A hagyományos, tekintélyelvű és instruáló jellegű iskolai rendszerű képzésben nem is igazán lehet tanítani, inkább a gyakorlatban lehet megszerezni, illetve tréningek, coaching, modelálás stb. formájában lehet elősegíteni a kifejlődésüket.

Felnőttképzés

és/vagy a szociális viselkedési formákat.

- Ezek a képességek integrálódtak, strukturáltak és egymásra épülnek. Olyan forrástőkét alkotnak, amelyek egymással keveredve lehetővé teszik magát a tevékenységet, ezáltal a teljesítményt.

A kompetenciafogalom előzményének tekinthetők a XX. században kidolgozott és elfogadottá vált IQ számítások, amelyek révén értelmezhetővé és objektíve mérhetővé vált az emberi intellektuális kompetencia. A kompetencia felosztása országokként és szerzőnként különböző lehet.

A kompetencia lehet *specializálódott* (pl. komputerizált folyamatok ellenőrzése), *metodikai* (pl. a gondolkodás és döntéshozás képessége, innovációs készség) vagy *szociális* (nyelvi és kommunikációs készség, csapatmunka), de magyar szerzők⁷ kompetenciák személyes, szociális kognitív és szakmai körét különböztetik meg.

Német szerzők szerint a kompetencia fogalom mindenkor *magában foglalja a szükséges tudást*: szakmai tudást, módszertani tudást, a társadalmi viszonyok ismeretét, a vállalaton kívül és belül eső struktúrákat és viszonyokat, *továbbá a tudás gyakorlatban történő hasznosításának képességét és szándékát* hasznosítja. Minden egyes kompetencia a következő komponensekből áll:

- rendelkezik a tudás fölött (forrásokhoz való hozzáférés, gyors hozzáférhetőség, tudományos eredményekre való reagálás, további új felismerések);
- a tudás szelektív értékelése (használhatóság alapján, cselekvés-relevancia, idő-stabilitás),
- a tudás átfogó értékrendekbe sorolása (személyes értékek, vállalati kultúra értékei, átfogó szociális értékrendekkel kapcsolatos elkötelezettségek);

– *interpolációs képesség*, hogy a hiányos tudás és az esetleges nem tudás ellenére is döntőképesen lehesen cselekedni (vállalkozói fantázia, nem magyarázható tapasztalat, a kockázatok felmérésére irányuló képesség);

– *cselekvésorientáltság*, amelynek alapján mindenfajta tudás, érték és interpolálás a vállalati cselekvésre, vagy a vállalatnál történő cselekedetekre irányul (cselekvés kompetencia, mint más kompetenciák integrálja);

– *cselekvőképesség*, mint minden kompetenciafejlesztés célja, ami segíti az individuumot abban, hogy a munkahelyi környezetével, az elvárásaival, feladataival és problémáival szembesüljön (bizonytalan helyzetekben való döntés, önszervezéses rendszerekben való cselekvés és szervezés);

– *mindezeknek az integrációja*, hogy egy valójában kompetens személyiség alakuljon ki (kognitív, emocionálisan motiváló és voluntív készségekkel és stratégiákkal felfegyverkezve, hogy a környezet kihívásainak megfeleljen);

– *személyes kompetenciáknak* mint szociál-funkcionálisan értelmes, aktualizálható *cselekvési diszpozícióknak* a kommunikációs folyamatok keretein belül történő szociális megerősítése (értékelhető, de tanúsítványokkal el nem látható cselekvési előfeltételek és prognosztizálható cselekvés sorozatok, valamint szociális kompetencia formájában);

– *a fejleszthető és fejlődő diszpozíciók felmérése* a kompetenciafejlődések teljesítmény fokozatait figyelembe véve.

A számtalan terminológiai vita és az egyes nyelvek értelmezési eltérései között konszenzus látszik kialakulni a kulcsfontosságú, vagy alapkompotenciák definiálásában. Így szinte minden ország *alapképességeinek* tekinti a modern társadalomban való ténykedéshez szükséges készségeket. Pl. a hallás utáni megértés, a beszéd, az írás, az

110
K É K

A kompetencia öt alapvető tulajdonsága.⁶

- A kompetencia „informálisnak” tartott *képességek együttese*, amely alapvetően különbözik a hagyományos, a szakképzésben elvárt képességektől.
- A kompetencia mindig *cselekvéshez kapcsolódik*, pontosan körülírható, lehetővé teszi a feladatok elvégzését. Nem létezik önmagában, a megoldandó probléma megoldásától, illetve a megoldás során használó személytől függetlenül.
- A kompetencia mindig egy *meghatározott összefüggéshez*, konkrét szituációhoz kapcsolódik, és főként az átvihetőség, az átjárhatóság elméleti problémáját veti fel.
- A kompetenciák lényegében három képességsaladot érintenek. A *tudást*, vagyis a generikus ismeretanyagot, a *know-how-t*, vagyis a jártasságokat és készségeket, illetve a *kapcsolatteremtő képességet*

olvasás, a matematika készségét. (Angolul basic skills, franciául savoirs de base, németül Grundfähigkeiten/Basis-Kernqualifikationen.)

Kulcsfontosságú kompetenciáknak, vagy alapkompenciáknak tekintik a kompetencia azon csoportjait, amelyek kiegészítik az alapkészségeket, és felkészüléssel szolgálnak az egyén számára, hogy

- új ismereteket sajátítsanak el és saját tudásukat az új igényekhez igazítsák;
- saját tudásukat és készségeiket a „tanuló szervezetek” igényeihez igazítsák, és hozzájáruljanak a „szervezeti tanulás” újonnan megjelenő mintáihoz;
- alkalmazkodjanak a változó karrierlehetőségekhez, és az élethosszig tartó tanulás segítségével javítsanak saját mobilitásukon. (Angolul kulcsfontosságú – vagy alapkészségek; franciául compétence transversales, „átváltható kompetenciák”; németül Schlüsselqualifikationen „kulcsfontosságú” szakképzettség.)

A kulcsfontosságú – vagy alapkompenciák magukban foglalják azokat a magatartásformákat/motivációt, készségeket, know-how-t és tudást (azaz adatfeldolgozást), amelyek egyik munkával kapcsolatos helyzetből a másikba átvihetők, és amelyek a munkahelyzetekben való boldogulás követelményének és előfeltételének tekintetűek.

A brit terminológiában a „kulcsfontosságú készségek” kifejezés, magában foglalja a kommunikációt, a számolást, az információs és kommunikációs technológia (ICT) alkalmazását, döntéshozatalt, csapatmunkát és az önálló tanulás fejlesztését.

A kulcskompetenciák rokonkifejezése a *generikus készségek kifejezés, vagy az átváltható vagy kulcskompetencia fogalma* (key/core competences; compétence csés; Schlüsselkompetenzen), amelybe sorolják az egész életen át tartó tanulást elősegítő készségeket, nemcsak az alapkészségeket (írás,

Felnőttképzés

olvasás és számolás), hanem a kommunikációs készséget, problémamegoldó készséget, a csapatmunkára való készséget, a kreatív gondolkodást, a számítógépes ismereteket és a folyamatos tanulás készségét is.

A nemzetközi szakirodalomban gyakran említik a *kompetenciák átválthatóságát*, amin akár foglalkozási, akár oktatási szempontból a kompetenciák új kontextusba való helyezésének képességét értjük. A kompetenciák átválthatósága az egyének mobilitásának kulcseleme, és magas a munkaerő-piaci értéke. A kompetenciák átválthatóságának kialakulása különböző eszközökkel elősegíthető, pl. a képzési anyag modulrendszerű kialakításával, kompetencia-állományok (portfoliók) létrehozásával, a non-formális tanulás érvényesítésével. Utóbbi a *kompetenciák akkreditációját jelenti*, amelynek során a non formális, informális és formális úton szerzett kompetenciáknak hivatalosan elismert értéket tulajdonítanak. Az Egyesült Királyságban és Írországban az előzetes tanulás akkreditációjának (APL=accreditation of prior learning, APEL=accreditation of prior experimental learning) fogalmát széles körben használják.

Áttérés a kvalifikációról a kompetenciára? (Értékközpontú oktatás kontra kompetencia alapú oktatás)

Szerte a világban – így Magyarországon is – egyre ismertebb és elfogadottabbá válik a kompetencialapú képzés koncepciója és gyakorlata, amely a társadalmi, gazdasági igényekre történő válaszként keletkezett. Korunk gazdasága az oktatástól, de főként a szakképzéstől és a felnőttképzéstől azt várja el, hogy a munka világára készítse fel, feleljen meg az iskolán kívüli világ és a munkaerőpiac elvárásainak

és ne a tudományok, vagy egy szakma belső logikája szerint strukturálódjon és működjön. Piacorientált, teljesítményközpontúbb pedagógiai munkát sürgettek az USA-ban 20 évvel ezelőtt, ezt sürgetik napjainkban szerte a világon, pl. Kanadában, ahol a kompetencia alapú képzés alapján kívánják megreformálni az iskolarendszer teljes vertikumát, az elemi iskolától az egyetemekig.

A *kompetencia alapú képzés* (competency based training – CBT) célja a munkaerő-piaci és képesítés-szerzési igények által meghatározott kompetenciák kialakítása. Erősen gyakorlatorientált, az ismeretek, készségek, be-

111

K É K

állítódások (kompetenciák) kialakítását rendszerelvéen tervezik és építik fel. Tananyagát és folyamatát az adott munkakör betöltéséhez szükséges kompetenciának megfelelően tervezik és építik fel, s azt a tanulókkal előre ismertetik. Így a képzés végén a tanulók az adott munkakör ellátására – további gyakorlási idő nélkül – is alkalmassá válnak. A képzés rendszerint moduláris jellegű, ami lehetővé teszi részben az egyéni haladást, illetve munkakör és feladatelemzés révén az egyéni (munkaadói, munkavállalói) igényekhez történő alkalmazkodást.

A kompetencia alapú képzésre példa lehet a konstruktivista alapokon nyugvó kanadai iskolareform,⁸ amely három területen teljesül: az iskolarendszer átalakításában; a curriculumok tartalmának teljes reformjában és magától értetődő módon a pedagógiai gyakorlatban. Az iskola célja felkészíteni a tanulót, a jövő állampolgárárt a piactársadalomban való életre,

arra, hogy egy gazdasági teljesítményre és versenyre épülő piaci társadalom erőforrásává váljanak. Az iskola misztioja: tanítani, szocializálni, minősítő értékelést adni. A kompetencia alapú megközelítés lényege tehát a *teljesítményközpontúságnak való megfelelés*, amit az eredmény és a kiválóság – fogalmával („performance” és „excellence”) jellemeznek. Kanadában a nevelés eredményközpontú tengelyéről (resultat) beszélnek, ezt Amerikában kimenet alapú nevelésnek (Outcome Based Education) nevezték. Mindkettő közös jellemzője, hogy kevés helyet biztosít magának a tanulás hagyományos értelmű folyamatának.

Felnőttképzés

A kompetencia alapú iskola a *tanulótól* nagyfokú aktivitást, magas megértési (befogadási) szintet, erős – meggyőződés és motiváció által vezérelt – kapacitást vár el, míg a *pedagógusoktól* intenzív együttműködési és innovációs tevékenységet, teljes szakítás az individualizmussal és a rutinnal. A hangsúly a tanulók aktivitásán, a kollektív, kooperatív tanuláson van.

A pedagógusok hagyományos szerepe megváltozik, trénerként el kell érniük, hogy a tanulók elsajátítási, tanulási eredményei jelentősek, időtállóak, átvihetők (transzferábilisak) és újrafelhasználhatók legyenek. Követelmény a komplex helyzetekre épülő projektek kidolgozása, a kompetenciák kiépítéséhez szükséges, különféle helyekről származó ismeretanyagok, tapasztalatok mozgósítása. Az iskola ideális helyzetben egyfajta laboratórium, ahol a valós világ kérdéseire adandó válaszokat és a válaszadást tanulja meg a növendék. Az iskola azonban csak egyik szereplője a gyermek kiteljesedése érdekében közreműködő nevelési környezetnek, mert a család, a gazdasági-szociális és kulturális háttér, a média, a közeli és távolabbi környezet mind részese és szereplője e folyamatnak.

A felnőttképzésben ismert De Block⁹-féle rendszer a tanulók viselkedési szintjéből indul ki. Megkülönböztet *képesség szinteket*: ismeret, megértés, alkalmazás és integrálás, valamint *viselkedési szinteket*: kognitív (értelmi), pszichomotoros (mozgási), volunciáris (akarat), affektív (érzelmi) területeket. Szerinte a szaktudás teszi képessé az embert a munkatevékenység eredményes elvégzésére, a szakmai kompetencia a munkatevékenység eredményes végzésének képessége, amely attól függ, hogy rendelkezik-e a munkát végző személy a kompetencia alábbi összetevőivel:

- az *ismeretek*: a szaktudás gondolati
- fogalmi – gondolkodási tudáste-

rületéhez tartozó ismeretek;

- a *készségek*: a rendszerint tudati ellenőrzés nélkül végrehajtott, többszöri ismétlés, gyakorlás útján automatizálódó tevékenységek;
- a *viszonyulás* az adott munkatevékenységhez: az érzelmi-akarat működések összetevői.

A De Block-féle megközelítés révén minden egyes oktatási cél esetében háromféle szempont szerinti besorolás lehetséges:

1. Viselkedési szempont (szint) – képességszint (ismeret, megértés, alkalmazás és integrálás).
2. Tartalmi szempont (tények, fogalmak, relációk, struktúrák, módszerek és attitűdök).
3. Transzferszint – a képzés adaléka (szakspecifikus, félig általános szakmai, általános).

A viselkedési szintet négy területen értelmezik:

- *kognitív (intellektuális, értelmi)*;
- *pszichomotoros (mozgási folyamatokra vonatkozó, ügyességrel kapcsolatos)*;
- *volunciáris (szabad akaratból való)*
- *affektív (érzelmi)*.

Tartalmi szintek – Leírások:

Tények – önálló tananyagtartalmak: nevek, adatok, helyek, szimbólumok, megállapítások, események, mértékegységek, rövidítések.

Fogalmak – általánosítások, amelyek különböző dolgok közös vonásait mutatják, a konkrétumoktól mentesek.

Relációk – egyszerű kapcsolat két fogalom, vagy azok ismertető jegyei között.

Struktúrák – többszörös, rendezett kapcsolatok, amelyeket gyakran egy gráf-sémában jelenítenek meg.

Módszerek – jól definiált munkamódszerek, felfogások, beállítódások, amelyek viselkedésben fejeződnek ki.

Attitűdök – stabil gondolkodásmódok, felfogások, beállítódások, amelyek viselkedésben fejeződnek ki.

A kompetencia alapú megközelítés főbb jellegzetességei:

- szakítás a szokványos eljárási, cselekvési módokkal;
- kiindulópont: a komplexitás, az előre meghatározott elemek alkalmazásának elutasítása;
- alapelve, hogy az elsajátítási folyamat egészét „az elraktározott ismereteknek – a tanulók által való kiaknázására” kell alapozni;
- épít a „bárhonnan származó” élettapasztalatokra, mobilizálja a meglévő tudásanyagot, mint a megismerés forrásait;
- a modellezhetőség, a mérhető, ellenőrizhető eredmények;
- a kompetenciák előre meghatározandók: ki a jó tanuló, ki a jó oktató;
- modellezendő az elvárt magatartás;
- az értékelés mérhető és ellenőrizhető magatartási követelményeket támaszt.

Viselkedési szintek – Kognitív területek:

Ismeret – felismerni, megnevezni, feljegyezni, megjelölni, jelezni, észrevenni, említeni, rámutatni stb.

Megértés – definiálni, összehasonlítani, kiválasztani, azonosítani, leírni, körülírni, kifejezni, megmagyarázni, jellemezni, gyűjteni, megkülönböztetni, igazolni stb.

Alkalmazás – elemezni, értékelni, ábrázolni, elkészíteni, kidolgozni, kiszámítani, méretezni, irányítani, előállítani, lefordítani, befejezni, illusztrálni, bírálni, felfedezni stb.

Integrálás – tervezni, öntevékenyen cselekedni, szintézist készíteni, szerkeszteni, léveztetni, igazodni valamihez, azonosulni, értékelni, kifejleszteni, felfedezni, önként tenni stb.

Viselkedési szintek – Pszichomotoros területek:

Ismeret – lemásolni, utánozni, megfigyelni, mutatni, felírni, tapintani, szagolni, ízlelni, hallgatni, meghallani, megtapogatni, megítélni, imitálni.

Megértés – szelektív módon észlelni, bemutatni, összerakni, szétszedni, össze- és szétszerelni, kipróbálni, megpróbálni, demonstrálni, hozzákapcsolni, munkamódszert bemutatni stb.

Alkalmazás – gyakorolni, használni, kezelni, készíteni, építeni, fenntartani, végrehajtani, banni vele, újat össze vagy szétszerelni, megmunkálni, konstruálni, kivitelezni, elkészíteni stb.

Integrálás – habozás nélkül végrehajtani a helyes cselekvést. helyes testtartást felvenni, megfelelő anyagot választani, termelni, automatikusan cselekedni, ellenőrizni, mesterien bemutatni stb.

Informatikai kompetencia

A számos kompetencia közül – témánk szempontjából – talán az informatikai kompetencia fogalmát célszerű körüljárni. Az informatikai kompetencia definiálásakor abból a megállapításból

Felnőttképzés

célszerű kiindulni, hogy „Az emberi kompetencia mértéke a hipertanulás világában nem az emlékezőképesség, hanem a felfogóképesség” – mondja Perelman *Schools's out. Hiperlearning* c. művében. A jövőt prognosztizáló hipertanulás fogalma a tanulás új, „high tech” modelljének több szálból összetevődő rendszerét jelenti. A technikai komponenseket az intelligens környezet, a hálózati kommunikációs infrastruktúra és a hipermédia eszközök jelentik. A negyedik elemet várhatóan az agyműködés kognitív aspektusának megértésére törekvő tudományok és az új mesterséges intelligencia kutatás eredményei szolgáltatják majd. Az új technológiai rendszer centruma a Word Wide WEB, amely a multimédia megjelenítés, a hipertextes információ-elérés és a számítógép-hálózatok integrált hiperrendszere.

A HIPER szótag a tanulás sebességére és intenzív képességfejlesztő lehetőségeire utal, illetve egy új kulturális technikát jelent, ami a lineáris szekvenciájú szövegértelmezéssel szemben, egyéni választások alapján történő, kevésbé determinált, többirányú, elágazásos, „off line” hálózati haladást tesz lehetővé. Az a lehetőség, hogy a WWW egész világra kiterjedő információs univerzumában az adattömeg elemeit a megértést elősegítő mintázatokba kapcsoljuk össze, a tanulásnak (technikailag) korlátok nélküli módját jelenti.

Az informatikai forradalom és társadalom kapcsán további új fogalomként jelent meg az *informatikai intelligencia*, mint a változó informatikai helyzethez való alkalmazkodási és probléma-megoldási készség, amit az informatikai írástudáshoz kapcsolódó tudásszervezési utak egyikeként írnak le. Az informatikai intelligencia egyfajta módszertani tudás, amellyel nem elsősorban az adott pillanatban érvényes tudást, hanem a tudás megszerzésének lehetősége biztosítható.

A ma felnőkvő generációnál már tapasztalhatjuk, hogy az írás-olvasás rovására egyre inkább előtérbe kerül a vizualitás (Kupiciewicz, 1984), és a mai három alapkészség (írás-olvasás, számolás) alapvetően átalakul. Jóslatok szerint az olvasást optikai felismerő kártya teszi könnyebbé, az írás-olvasás kiegészül a billentyűkezeléssel és a javítóprogramok által támogatott helyesírással, a számolási készségbe integrálódik a gépen való számolás is. Egyes vizsgálatok szerint a számológépek segítik az eredményes tanulást és megértést (Hawkrigde, 1982), illetve a számítógép használata minden más tanulási formára kedvezően hat (Papert,

1988), növeli a tanulói aktivitást és az ismeretszerzést (Hegedűs, 1994), a modellezés révén megkönnyíti a tanulói megfigyelést, és a lehetőséget ad a valóban differenciált foglalkozásokra.

Mások szerint új alapkészségek megjelenése is várható, így

- az audio-vizuális alapkészség: a vizuális nyelv készségszintű kezelését téve lehetővé;

- a kommunikációs alapkészség: a környezettel való kapcsolattartást biztosítva, és

- az informatikai alapkészség: a megszerzett információk feldolgozását jelentve. (Karvalics, 1995)

Az nyilvánvaló, hogy mindenképpen egy új készség-együttes van kialakulóban, amit Karvalics Paul Zerkowskyra való *hivatkozással információs írástudásnak (information literacy)* nevez. Ez „olyan képesség-együttes, amely tartalmazza az információsükséglet felismerését, a hozzáférési lehe-

tőségek ismeretét, az értékelés és szintetizálás módjait és mindezek kommunikálásának képességét". (Idézi Karvalics, 1997) Akik ezzel rendelkeznek, azok „munkájuk végzéséhez fel vannak vértvezve az információs erőforrások alkalmazásának ismeretével, s akik megtanulták az információs megoldások széles skálájának technikáit és készségeit, amivel problémákat képesek megoldani."

Vélhetően az informatikai írástudás nem fogja kiszorítani a hagyományosnak nevezett írástudást, az informatikai intelligencia pedig a hagyományos értelemben vett intelligenciát. Az azonban biztos, hogy a kettő együtt

Felnőttképzés

és jelentőség alapján történő szelektálását, értékelését, kontextusba történő ágyazását, képek és dinamikus modellek értelmezését. A jelentéssel ellátott információk összekapcsolásából létrejövő tudáselemekkel építjük, bővítjük és módosítjuk tudáshálózatunkat. E tudáshálózathoz azonban pozitív értékrendszernek, emocionális intelligenciának, megfelelő attitűdöknek és kellő motivációnak is kell társulnia, lehetővé téve a felelősségteljes cselekvést, ami az egyén boldogulásának és a posztmodern kori társadalom működésének egyaránt feltétele. Mindez aláhúzza a pedagógus szerepének fontosságát az ismeretszerzés folyamatában. Nem kevésbé az a tény, hogy az új info-kommunikációs eszközök és elektronikus médiumok hatékony használatának legfontosabb előfeltételét a kisgyermekkori intenzív beszédkommunikáció, a felolvasás és később az olvasás képessége jelenti. Ahhoz ugyanis, hogy a bővülő információhalmazt értelmezni lehessen *belső tudásértelmező rendszerrel kell rendelkezni*, amely a kihelyezett tudás felhívását és felhasználást – „just in time”, épp amikor kell – lehetővé teszi. A jövő legnagyobb pedagógiai kihívása *olyan tanulási környezet kialakítása, amelyek elősegítik ennek a belső mentális fogadórendszernek a felépülését*.

Az oktatás informatizálása beláthatatlan fejlődés előtt és a jövő számos, ma még definiálhatatlan kompetencia meglétét fogja elvárni a pedagógusoktól. Kihívást jelent már, és egyre nagyobb feladatot fog jelenteni az irodai informatikai hálózatokhoz *hasonló oktatási világmodellek, transzferábilis oktatási csomagok elterjedése*, ezek megismerése, a nemzeti tantervek szempontjából történő elemzése és utalásokkal történő ellátása, esetleg „kötelező, vagy ajánlott” tananyagként történő beemelése az iskola világába; illetve a számítógéppel segített oktatás

nehézségei enyhítésének (személytelenség, az ösztönzés hiánya) vizsgálata, az internet pedagógus jellemzői, speciális feladatai.

De nem kisebb a kihívás a háló azon lehetőségeiben sem, amely szerint bárki, legyen az pedagógus, vagy a tanuló gyermek/felnőtt problémagazdaként felteheti megoldandó „feladatát” a hálóra és a hálózaton egyesülő tudásipar, a „tudásgazdák” együtt oldják meg azt gyorsan és olcsón. Mindez számos, nemcsak megválaszolhatatlan pedagógiai, de filozófiai, jogi, pénzügyi és erkölcsi kérdést vet fel, amelyek napi megválaszolása önmagában is egy új értelmiségi (pedagógus) kompetenciát feltételez.

Az informatikai kompetencia fogalmát Herbert Bohn: *DIE* c. lap főszerkesztője *médiakompetenciának* nevezi és az új médiumok, a multimédiális-informatikai- és kommunikációs technikák kezelésének képességét érti alatta. Abból az alapelvből indul ki, hogy az új évezredben az önkéntes tanulást a tanulás kényszere váltja fel, mert az új kompetenciák megszerzése karbantartása és fejlesztése nélkül kizáródunk a munka világából. A médiakompetencia jellemzői:

- képesnek kell lenni a média világából jövő információkat kezelni;
- megérteni, feldolgozni, megítélni;
- bánni kell tudni a médiumokkal;
- alkotóan beavatkozni a médiafolyamatokba;
- képesnek kell lenni az új képzettségeket elsajátítani.

A folyamat középpontjában a komputer-alkalmazás, mint gyűjtőfogalom áll, amely a CD-romok, a hálózati alkalmazások és az – elvileg – korlátlan kommunikációs lehetőségek együttesét jelenti.

E rész befejezéseként, a bevezetőben tett kijelentésünk alátámasztására, miszerint a pedagógiai paradigmaváltásból adódó célok és feladatok jól megfogalmazódnak az európai pedagógiai dokumentumban, de kevésbé definitívek a nemzeti dokumentumokban és

114

K É K

jelenti a jövőt, azaz a Neumann univerzum integrálja a Guttenberg galaxist. Mindebből pedig következik, hogy a jövő információs társadalmának tagjai, a mai gyermekeket, csak informatikai intelligenciával rendelkező pedagógusok képezhetik. Tehát a pedagógusoknak meg kell szereznie az informatikai kompetenciát: ami az eszközkezelés, az információs navigáció (azaz az információhalmazban való eligazodás és szelekció) és az informatikai problémahelyzetben való probléma-megoldási készség együttesét jelenti.

Az új info-kommunikációs technológia a korábbtól eltérő igényeket támaszt a felhasználóval szemben, s az előzetes félelmekkel ellentétben az ember-gép kapcsolatban egyre inkább *az emberre helyeződik a hangsúly*. Az információáradaton csak olyan képességek és készségek birtokában leszünk képesek „úrrá lenni”, amelyek lehetővé teszik, a információnak a tartalom

csak esetenként érhetőek tetten a nemzetek pedagógiai gyakorlatában, röviden érdemes összehasonlítani két felsorolást. Az első kettőt OECD-dokumentumból emeltük ki. Egyik az új gazdaság által igényelt kompetenciák felsorolása, másik az iskolarendszerekből kikerülők hiányosságaira vonatkozik.

hasznosítás. De a tudás csak részben jelenti a hagyományos szakmai ismereteket és kompetenciákat. Az új gazdaságot jellemző verseny felértékelte a gazdasági-piaci, informatikai, jogi és

rakció, rendszerben való gondolkodás, kísérletezés és együttműködés, valamint az erre épülő kommunikációs és a problémamegoldó képesség, a team munkára, valamint az info-kommunikációs technológia magas fokú alkalmazására támaszkodó munkavégzés.

A tudásgazdaságban felértékelődött a munkaszervezet saját (össz)tudása és tanulási, változási képessége, ami a munkavállalók számára – hogy a tanuló szervezetben dolgozni tudjon – újabb kompetenciák megszerzését jelenti.

A *tudásmunkások* specialisan képzett munkavállalók, akik magas szintű

Az új gazdaság által igényelt leggyakoribb kompetenciák:	Az iskolarendszerekből kikerülők leggyakoribb hiányosságai:
– Rugalmasság és alkalmazkodóképesség	– Rugalmasság
– Az önálló és társas tanulásra való képesség	– Tanulási kapacitás
– Problémamegoldó képesség, kreativitás	– Kreativitás
– A bizonytalanság kezelésének képessége	– Kritikai gondolkodás és elemzőkészség
– Megbízhatóság és kiszámíthatóság	– Döntési készség
– Együttműködési és kommunikációs képességek (szociális kompetenciák)	– Kezdeményező-készség
– Az írott kommunikáció alkalmazásának képessége	– Nyelvi kompetencia
– Idegen nyelvű és különböző kultúrák közötti kommunikáció	– Az anyanyelv ismerete
– Az információs és telekommunikációs technológia alkalmazásának képessége	– Írástudás és szövegértés
	– Más nyelvek és civilizációk ismerete, elfogadása

A tudástársadalom kihívásai

A tudástársadalomban maga a termelés válik egyre inkább tudástermeléssé, a nyereségesség fő kritériuma a tudástermelés és elosztás lesz. A termékek nagy részében az információtartalom eléri a 80–90%-ot, a munka tartalma pedig nagy részben az információval és az emberekkel való bánást jelenti. A munka és a tanulás, a gazdaság és az iskola, az elmélet és a gyakorlat egyre inkább összekapcsolódik és *tanulótársadalom* és tudásmenedzsment hálózatok¹⁰ alakulnak ki. A gazdaság egyre kevesebb, de magasan és specialisan képzett munkaerőt szükségel, megjelenik az igény a jól képzett, úgynevezett *tudásmunkások*¹¹ iránt.

A tudásgazdaságban a fejlődés motorja az információ és a tudás, aminek következtében alapvetően megváltoznak a humán erőforrással szemben támasztott követelmények: meghatározóvá válik az emberi tényező (a humán tőke és a szociális tőke), a tudás.¹² Az értéktérrelés döntően tudástermelés, tudástranszfer és tudás-

az idegen nyelvi ismeretek mellett a problémamegoldó képességet, a más kultúrákra vonatkozó ismereteket és főként a személyiség összetett személyes tudását. Diverzifikálja a kompetenciákat, új képesség-együttesek válnak meghatározóvá, amelyeket munkahelyi kompetenciának neveznek. A *munkahelyi kompetencia* a tudásgazdaságban és az új termelési folyamatokban való részvételhez szükségesek képesség-készletet jelenti, amely az alap-, az intra- és interperszonális, valamint az ICT képességekből építkezik, vagy kiegészíti azokat. Fő jellemzője – nem az információk birtoklása, hiszen azok az infokommunikációs technológia révén bármikor megszerzhetők – hanem a *probléma-identifikáció, a problémamegoldás és a stratégiai alku képességének* birtoklása. Azaz a munka világában manapság a legfontosabb feladat konceptualizálni (felismerni, meghatározni, értelmezni) és megoldani a folyamatosan változó környezet, változó problémáit. A munkahelyi kompetencia alapját jelentő képességek a következők: abszt-

alap iskolázottság és fejlett (professzionális) írás, olvasási, szövegértési és számolási képesség (literacy) birtokában a *leghatékonyabban vesznek részt a tudásalapú gazdaságban, a tudás felhasználásában és létrehozásában*. Munkájuk az információ folyamata körül forog, kompetenciáikkal folyamatosan reflektálnak a globalizáció és a technológiai változások dinamikus kihívásaira. Magasan és specialisan képzett szakemberek, akik néhány dologhoz nagyon alaposan értenek, következőképp rendszerint teamben dolgoznak. Tudásuk a hagyományos értelemben azonban nem egyetemes, azaz nem mindig rendelkeznek hagyományos értelemben kiugró általános műveltséggel.

Az iskolai oktatás végén megszerezhető bizonyítvány, amely a formális tudás igazolását jelenti, csak a belépő a tudásmunkássá válás útján, rendszerint a graduális (első egyetemi, főiskolai) oklevelükön kívül számos egyéb

képzettségük, fokozatuk van. Szak-képzettségeik és tudásaik keveredéséből számos különböző típusú foglalkozás jött és jöhet létre. Fontos megjegyezni, hogy a tudásmunkásoktól elvárt kompetenciák egy része nem az iskolában, hanem informális, vagy non formális tanulás útján szerezhető meg: a gyakorlatban, a munkavégzés során vagy munkahelyi tréningeken, de megszereshető informális tanulás útján a családban, vagy szabadidőben a szórakozás, rekreáció során.

A tudásmunkásokra nem jellemző a munkahelyi „hűség”. Rendszerint globális munkaerőt képviselnek, azaz nem dolgoznak hosszú ideig egy he-

Felnőttképzés

kor valósulhat meg, ha az egyének megértik a körülöttük lévő globalizálódó társadalmat, a humanizmus és szolidaritás eszméi alapján képesek a gyors, globális változások közepette is emberhez méltó, környezettudatos módon élni, megőrizni, fejleszteni, továbbadni a kultúrát, az általános, az európai és a nemzeti értékeket.

Jegyzetek

* A portfólió dokumentumdokumentáció, amely – az oktatás területén – a tanulónak munkáiból, saját maga által összeállított gyűjteményét jelenti. A gyűjtemény a formális, a non formális és az informális tanulási utakon szerzett, az iskolai bizonyítványokban nem tükröződő kompetenciáinak, életpasztyáinak szakértelmének bemutatására szolgál. A portfólió lehet értékelő, vagy tanulást elősegítő célzatú, mindkét esetben a tanuló maga dokumentálja saját tanulási folyamatát. A portfólió készítés mint módszer elősegíti a tanuló metakognitív, ön-reflexív és önértékelő képességét, autonómiá válsát, a tanulás folyamatért való felelősségvállalását. Nyilvános bemutatása (szülőknek, tanároknak, vizsgabizottságoknak, munkaadóknak) betekintést nyújt a tanítás-tanulás folyamatába, elősegíti a felnőttképzésben iránytadó új, tanulásközpontú paradigma megvalósulását. Részletesen L. Falus Iván, Kimmel Magdolna: A portfólió Oktatás-módszertani Kiskönyvtár Gondolat. 2003)

** A tudásgazdaságban a fejlődés motorja az információ és a tudás, aminek következtében alapvetően megváltoznak a humánerőforrással szemben támasztott követelmények: meghatározóvá válik az emberi tényező (a humán tőke és a szociális tőke), a tudás. A munkaerőpiac diverzifikálja a kompetenciákat, új képesség-együttesek válnak meghatározóvá, amelyeket munkahelyi kompetenciának neveznek. A munkahelyi kompetencia a tudásgazdaságban és az új termelési folyamatokban való részvételhez szükségesek képesség-készletet jelenti, amely az alap-, az intra- és interperszonális, valamint az ICT képességekből építkezik, vagy kiegészíti azokat. Fő jellemzője nem az információk birtoklása,

hiszen azok az info-kommunikációs technológia révén bármikor megszerezhetők. Sokkal fontosabb a probléma-identifikáció, a problémamegoldás és a stratégiai alku képességének birtoklása. Azaz a munka világában manapság a legfontosabb feladat konceptualizálni és megoldani a folyamatosan változó környezet, változó problémáit. A munkahelyi kompetencia alapját jelentő képességek a következők: absztrakció, rendszerben való gondolkodás, kísérletezés és együttműködés, valamint az erre épülő kommunikációs és a problémamegoldó képesség, a team munkára, valamint az info-kommunikációs technológia magasfokú alkalmazására támaszkodó munkavégzés. Részletesebben L. Nyíri Lajos: A tudás szerepe az új társadalomban In: Földesi György–Inotai András (szerk.): A globalizáció kihívásai Magyarországon. Napvilág Kiadó, Bp. 2001. 159–193.

- 1 Memorandum on Lifelong Learning, European Commission, Brussels, 30. 10. 2000, angolul: www.europa.eu.int, magyarul: www.nepfoiskola.hu
- 2 Szilágyi Klára: Csoportos önépítés (Marco Siegrist, 1993)
- 3 Glosszárium Szakképzettségek és kompetenciák azonosítása, értékelése és elismerése. Szakképzettségek átláthatósága és átválthatósága. www.nepfoiskola.hu
- 4 A kompetencia fogalom szerepe az emberi erőforrás maig használatos definíciójában is: „olyan ismeretek, készségek, kompetenciák és egyéb egyéneknél megtestesülő jellegzetességek, melyek nagyon fontosak a gazdasági tevékenység szempontjából.” Mihály Ildikó: OECD szakértők a kulskompetenciákról. Új Pedagógiai Szemle, 2002. 6. szám és www.oki.online.hu
- 5 A magyar felnőttképzési tv. 298 §. Pontjában a kompetencia fogalmát így definiálja: „a felnőttképzésben részt vett személy ismereteinek, készségeinek, képességeinek, magatartási, viselkedési jegyeinek összessége, amely által a személy képes lesz egy meghatározott feladat eredményes teljesítésére”.
- 6 Bellier, Jean-Pierre: Kompetenciák, képzés és alkalmazhatóság. Szakképzési Szemle, 1998/2. 12. 21.
- 7 Nagy József: XXI. század és nevelés. Osiris. Bp. 2000. 32–39.
- 8 Gérald Boutin–Louise Julien: A kompetencia rögeszméje. Edition Nouvelles, 2000. A szerző fordítása.
- 9 Kelemen Gyula: Képesítési követelmény, kompetencia és standardok a pedagógusképzésben. ELTE BTK Pedagógiai Doktoriskolai előadás, 2001.

116

K É K

lyen (sem egy cégnél, sem egy országban). Munkavállalásukat a projektekben való részvétel (a feladatok változó összetételű teamben való megvalósítása) és a munkakörök gyakori váltogatása (job rotáció) jellemzi.

Magától értetődő és alapvető követelmény a tudásmunkásokkal szemben a folyamatos tanulás és a világról való folyamatos tájékozódás. (Ez azonban nemcsak a tudásmunkásokkal, hanem minden munkavállalóval, az egész emberiséggel szemben megfogalmazódó kihívás a 21. században!)

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a tudástársadalom alapját képező „egész életen át tartó tanulás” nemcsak az ezredforduló nevelési szlogenje, hanem a társadalmi és gazdasági paradigmaváltás alapja. Ennek kiemelt fontosságú tárgya, feltétele és eszköze az info-kommunikációs technológia és az erre épülő információs társadalom, amely akkor és csak ak-

10 Bessenyei István: A tudásmenedzsment hálózatok a munka és a tanulás integrációjában. Szakképzési Szemle, 2002. 2. sz. 169–177.

11 Competencies for the knowledge economy. (Summary) Education policy analysis. Education and skills. OECD CERl, 2001. A szerző fordítása.

Irodalom:

Memorandum on Lifelong Learning. European Commission, Brussels, 30. 10. 2000, angolul: www.europa.eu.int, magyarul: www.nepfiskola.hu

Report from the commission – The concrete future objectives of education systems, European Commission, Brussels, 19. 12. 2000 angolul: www.europa.eu.int, magyarul: www.nepfiskola.hu
eEurope 2002 – An information society for

Felnőttképzés

all. Action Plan. European Commission, June, 2000. Brussels angolul: www.europa.eu.int

Competencies for the knowledge economy. (Summary) Education policy analysis. Education and skills. OECD CERl, 2001.

Nyíri Lajos: A tudás szerepe az új társadalomban. In: Földesi György, Inotai András (szerk.): *A globalizáció kihívásai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Bp. 2001. 159–193.

Pintér Róbert–Z. Karvalics László: Információ és globalizáció: Az infrastruktúrától a társadalomig. In: Földesi György–Inotai András (szerk.): *A globalizáció kihívásai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Bp. 2001. 193–223.

Z. Karvalics László: Iskolai hálózatok: a világgazdasági kihívásoktól a versenyelőny-tervezésig. *Új Ped. Szemle*, 99/2 33–47.

– Az információs írástudástól az Internetig. *Educatio*, 1977/4.

OECD, Education Policy Analysis. Paris. 1998

Kárpáti A.: Digitális pedagógia. *UPSZ*, 1999/4. 76–90.

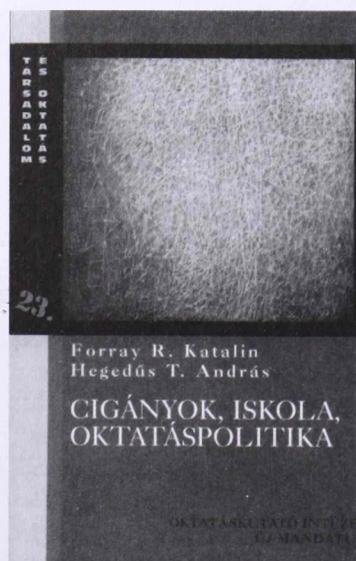
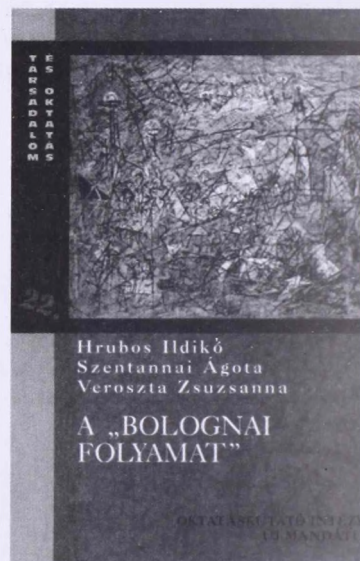
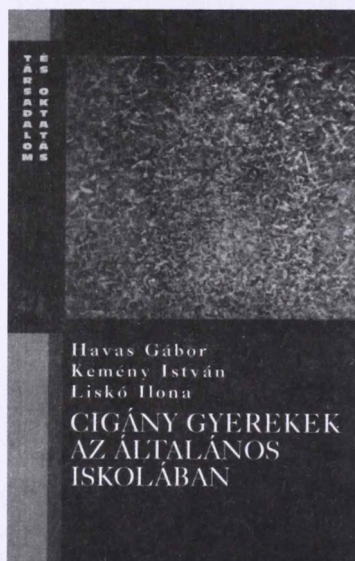
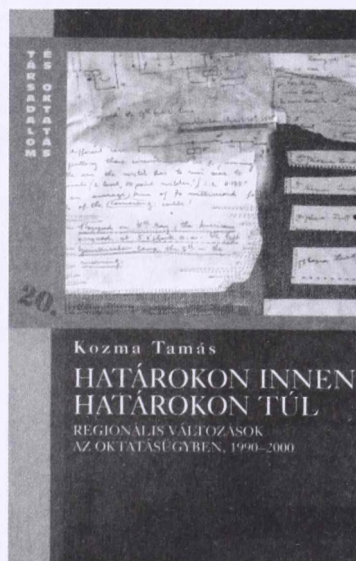
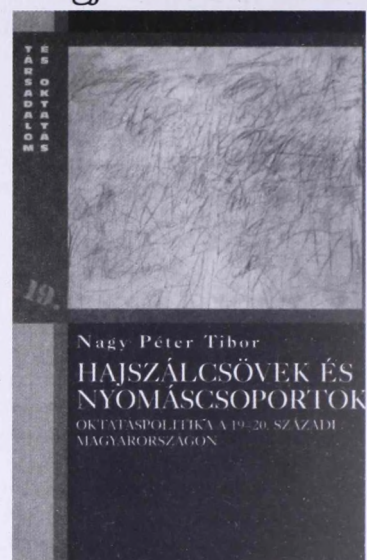
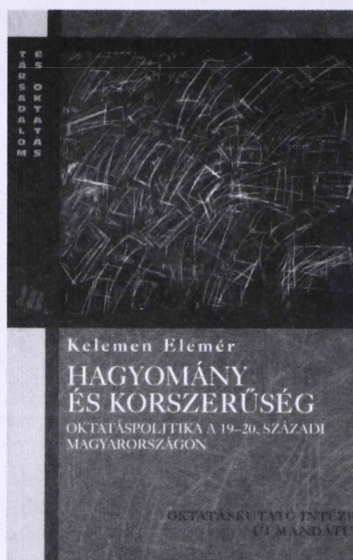
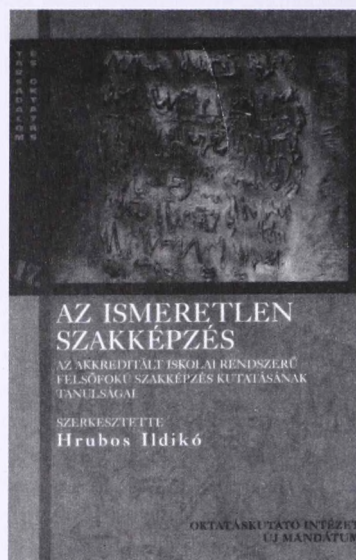
Fehér P.: Milyen legyen az Internet-pedagógus. *UPSZ*, 1999/4. 91–97.

Mohamen ageyr el Madami: bevezető a multimédia és az interaktív video használatába a középiskolai és a szakiskolai oktatásban. *Szakképzési Szemle*, 1997/3. 103–108.

Gérald Boutin–Louise Julien: L'obsession des compétences. Éditions Nouvelles, Québec–Montréal, 2000.

A TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS sorozat megjelent kötetei:

Előkészületben:

Kozma Tamás Kié az egyetem?

(A felsőoktatás nevelésszociológiája)

Lukács Péter–Nagy Péter Tibor (szerk.)

Oktatáspolitikai

Kozma Tamás–Rébay Magdolna (szerk.)

Kisebbségi oktatás Közép-Európában

Hallatlanul izgalmas olvasmány ez, s mivel nem vagyok sem szakavatott filozófus, sem képzett egyiptológus, módomb volt az „egyszerű olvasó” szemével átböngészni a kötetet.

Átböngészést írok, nem stiláris fordulatként, hanem a kifejezés élménytartalmát és tempóját egyaránt magában rejtő formula értelmében. Megejtően interdiszciplináris anyag ez, de olvastatja magát, s az ember csak sajnálkozik azon, mi mindenre nem futja már ebben az életben..., példá-

Ha mégsem lehet, akkor szerénytelenül arra hivatkozom, hogy egykor mint tanára, majd mint buddhizmusról írott alapmunkájának szerkesztőkiadója, majd újabb kötetének recenze voltam, így hát van egy kis rálátásom a szerző technikáira, szövegfűzéire, mondókájára. Még azt is hiszem, hogy a magyar egyiptológiát nem egyetlen (vagy másfél) embernek kellene „megalkotnia”, hanem együttesen azoknak, akik mondani próbálnak és tudnak is valamit a valamik

A. Gergely András

Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia

Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban

119
K É K

ul e rejtelmek alaposabb ismerete is kimaradt volna, ha nem lenne ez a mű. A korántsem kisdud kötetet megpróbáltam antropológiai szemüvegen át olvasni, de annak filozófiai volta (lévén az antropológia élő társadalmak terepkutatására építi érveit); elkezdtem történeti aspektusait bogarászni, de akkor nyelvészeti rejtelmek bűjtak elő.

Elfogadtam, hogy ikonikus sugalmait kellene megérteni, de akkor meg episztemológiai-ontológiai arcát fordította felém.... Tegyek hozzá: egyikkel sem jártam rosszul. S ha olykor rajta akartam volna csípni a szerzőt némi „magánérdekű” olvasaton, akkor kiderült, hogy szűkkeblűen mérek, én vagyok a vaksi, mert újabb tudástárak felé nyíltak újabb ajtók, néhány szőnyi varázs-szöveg nyomán...

Ha lehet tómondatban könyvismeretést írni, akkor igen kiemelt tipográfiával csak annyit mondok: érdemes megköstolni, forrón ajánlom!

előtti valamikről. Nos, Farkas Attila Márton is ilyen valaki, van ugyan hajtási jogosítványa, de nem okvetlenül a main-stream útvonalakon közlekedik, és nincs is útvonal biztosítása, mégis eljut oda, ahová érdemes olvasóit titkon invitálnia. Kérdés, hogy vajon hányféle, és milyen eltérő egyiptológiára volt/van/lenne szükség, hogy „elgondó” legyen? Miért is hiányzik az interdiszciplinaritás épp az egyiptológiából és a nem priméren történeti kultúra-történeti oknyomozásból? Kérdésemet igazoló példaként Dan Sperber, Róheim Géza, Polányi Károly és mások (engedtessek itt hosszú névsortól tartózkodnom!) interdiszciplináris munkássága... szolgálhatna, akik voltak oly merészek-bátrak és átpislantottak a szomszéd diszciplína kérdésmezőire, ahonnan éppoly izgalmas érveket, eseteket, tudni nem érdemes tudásokat lestek el, amilyeneket a „hivatott” tudorok taglaltak – de tették ezt úgy, hogy az utókor igen-

igen hálás volt a szellemi kaland, a kajla „pislantás” élményéért.

Farkas Attila könyve a megismerés és megértés oly irányát választja, amely nálunk nem „hagyományos”, de kívánatos lenne, hogy az legyen. Ezek közül csupán az egyik az ember lehetséges teljességét a megértés lehetséges teljessége felől tekintő kulturális antropológiai látásmód, amely ez esetben inkább összehasonlító kultúrákutatósi vagy kultúratörténeti arculatát mutatja fel, nem pedig régészeti, mikroközösségi, okokulturális vagy politikai eszköztárát csillogtatja. S ez, interpretációs felszínről, magabiztosan kalauzol a szimbolikus szférákba, jelképek „őserdejébe”, a megértés és magyarázat kazamatái közé. Korántsem félelmes, inkább izgalmas azonban ez a kaland, s úgy vélem, sok-sok olvasónak lesz hasonló alapbenyomása. Meglehetősen új, ezért ritka és értékes mű mostanság az, amely a szimbolikus világokba kalauzol – és e prefilozofikus opus ezt teszi, jóféle hiányokra, tudatlanságokra figyelmeztetve, de ajándékképpen megoldásokat, megértéseket is nyújtva.

Szemle

Magánérdekű kérdésem csupán (merthogy talán figyelmetlenségre csábított a szöveg más tartalma, s ezért nem derült ki), hogy amikor „az egyiptomiak” szerepel a szövegben, akkor is érvényes-e az írástudó-elit hatása, vagy inkább csak a névtelen plebsz felfogásmódjáról van szó...? Farkas Attila nemcsak egyiptológus (s mint a „mellékelt kötet” mutatja, annak sem érdektelen), hanem filozofikus hajlamú gondolkodó, emellett szakvégeztet kulturális antropológus is... A három tudásterület másként-másként bánik az emberrel, gondolatbátorsággal, kifejtésmezőkkel... s e három igencsak keveredést mutat a kötet lapjain. Együttesük azt mutatja, hogy nem elválasztva, diszciplinárisan „bekorlátozva”, hanem éppen az antropológiai tudáshorizonton elfogadott köztesség alapján is felfogható az ember, mint esendő lény, saját lehetséges kiterjedésünk és kiteljesedésünk alanya, állítmánya, határozója és

jelzője. Farkas Attila nem antropológus akkor, midőn a világidő egy másik korszakába kalauzolja olvasóit, nem egyiptológus, mikor a jelentéstelek csillagzatai közt vezet, nem filozófus, mikor szövegeket mormol elő... – de a maga sajátos módján mindhárom, aki a társadalmi terepen, a tudás lelőhelyei közt és az értelmezések univerzumában képes biztosan eligazodni. Midőn korábban a buddhizmus hazai kezdeteiről és sajátos világáról mint az alternatív vallásosság esélyéről szólt egy kötetben, vagy mikor az alkimia eredetét és misztériumait elemezte egy másikban, épp ily kitekintésekkel, áthallásokkal, árnyalt interdiszciplinaritással mutatta meg magát.

Most, a Typotex kiadásában megjelent 340 oldalas kötete még íveltebben, még komplexebben mutatja énjét...

Egy idő múltával majd az kerül kínos helyzetbe, akinek ezt az életművet kell áttekintenie, besorolnia, értékelnie... Egyelőre azonban még épül az életmű, épületesen és korántsem szimbolikusán...!

A könyv Hofer Tamás 70. születésnapjára jelent meg 2002-ben. Kísérletet tesz arra, hogy körbejárja a nemzet problematikáját, kiegészítve az eddigi nézőpontokat. A kötet egyszerre régi és új: régi abból a szempontból, hogy egy tradicionális, nagy hagyományokra visszatekintő műfajt vesz keretétül: ünnepi könyv, emlékkönyv, évfordulós könyv.

A tisztelgés „tárgya” Hofer Tamás tudós, egyetemi oktató, múzeumigazgató, neki készült a tanulmánygyűjtemény. Új viszont azért, mert bár találunk utalásokat a kiindulási pontra, kik és miért és kinek írták a tematikus tanulmányokat, ez még-

Szemügyre véve a belső elrendezést, nem igazán hemzseg az ünnepeltre való utalásoktól, s ha Hofer Tamás fotója nem köszönne ránk, illetve egy bibliográfia a könyv végén nem jelezné az eredeti szándékot, akkor akár egy hagyományos tanulmánygyűjteményként is felfoghatnánk. Ez ambivalens érzéseket vált ki az olvasóból, mivel érdekes és jó színvonalú írásokat olvas, mégis felmerül benne, hogy az ünnepeltről is szerepelhetne egy rövid ismertető a kötetben. A bevezető, beosztó szerintem ezt nem pótolja.

A tanulmányok mozaikszerűen jelenítik meg előttünk a nemzet fogalmának sokszínű képét. Ujszerű az, hogy

Boroznaki Árpád

Néhány gondolat „A nemzet antropológiája”^{*} című kötethez

121

K É K

sem nyomja rá a bélyegét a kötet egészére. Külső adottságait szemügyre véve, leginkább „szabvány” tanulmánymérete és vaskossága tűnik elő, mely egyébként nem ritka az emlékkönyvek között.

Ezzel a „régijű” technikai megoldással két dolgot is egy csapásra elintéz a szerkesztő, A. Gergely András. Eleget tesz annak a szép feladatnak, hogy méltó módon ad ajándékot Hofer Tamás 70. születésnapjára, mégis igényes, és a későbbiekben is használható, hasznos marad a kötet. Érződik a könyvön, hogy kimódoltan szerkesztett, nem ide-oda dobált tanulmányok halmaza. A tematika köré bokorszerűen elrendezett tanulmányok jól áttekinthetőek. A nemzet fogalomköre, ill. antropológiája mint téma is igen érdekes, de ebben a tematikus tagolásban szélesebb vizsgálati, értelmezési tartományt takar.

nemcsak a magyar nemzet kérdéskörét veszi alapul, hanem multikulturális és etnokulturális szemlélettel is kiegészíti e képet. Ebben egyrészt segítséget jelent a közel negyven kisebb-nagyobb írás, másrészt pedig a szerzők személye: öt külföldi szerző és nyolc külföldön tevékenykedő magyar kutató, hallgató. Az ő tanulmányaik közel harmadát teszik ki a kötetnek, ez mindenképpen színesíti a megközelítéseket. Ami problémát jelenthet, hogy sajnos idegen nyelvű tanulmányok fűződnek a nevükhöz. Szerintem a könyv piaci terjesztésben is megállná a helyét, de egy átlagos olvasó, még egy érdeklődő egyetemi hallgató sem képes négy nyelven (magyar, német, angol, francia) olvasni. Erdemes lett volna rövid összefoglalót készíteni az idegen nyelvű tanulmányok után. Ennek kettős funkciója lehetne, eligazítaná azokat, akik nem tudnak

^{*} Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

az adott nyelven, viszont felkelhetné azok érdeklődését, akik a témakör nemzetközi diskurzusban folyó variációit nem ismerik a legteljesebb körben.

De térjünk rá a tartalmi értékekre! Az első tematikai tömb a nemzet fogalmi interpretációjával, értelmezésével, definícióival foglalkozik. Persze nem ily szűkös, ahogy itt összegzem, hanem a szerzők témaválasztásának, értelmezési „darabkáinak”, kísérleteinek segítségével. Niedermüller Péter például egy univerzálisabb fogalmi keretet kísérel meg felállítani, mikor a nemzeti kultúra mítoszát veszi alapul, és alaptájékozódása angol-

Szemle

nemzeti identitás szimbóluma. Nekem leginkább a dunántúli leányvásárokról író Andrásfalvy Bertalan tanulmánya tetszett – megmondom őszintén, a fiatal korosztályoknak fogalmuk sincs ezekről a szokásokról: nem tudják mit jelent, hogy csak bizonyos alkalmakkor lehet pár után nézni, az pedig korunkban szinte végképp elképzelhetetlen, hogy a szülők alkudjanak meg a házasság részleteiről. Feischmidt Margit tanulmánya a kolozsvári Mátyás-szobor körüli hercehurcát vesz górcső alá, természetesen antropológiai szemszögből. Az egyszerű táblacserét, nemzetépítő keretbe helyezi, s ráadásul nemcsak a román nemzettudat fontos állomásként, hanem a kisebbségi magyar identitás jelentős szimbólumaként is értelmezi. Wilhelm Gábor egy érdekes vállalkozásról és szellemi kísérletről számol be: Amszterdam, Berlin és Budapest kutatói megpróbálták egy-egy olyan házat keresni, amiben a legtöbb kulturális sajátosság és jellegzetes nemzeti jegy megtalálható; a berliniek megtalálták, a magyarok is kutatva keresték..., a többi kiderül a tanulmányból, a meglepő fordulat miatt érdemes elolvasni. Rendkívül izgalmas az efféle vállalkozásokról olvasni, továbbgondolásuk pedig nagyon inspiratív.

Kisebbségek, emigránsok, menekülők címmel indul a harmadik „szekció”. Az embernek az az érzése, mintha egy konferencia összefoglalóját olvasná, a résztvevők száma igen tekintélyes. Ebben a részben kicsit kilépünk a magyarcentrikus megközelítésből és az etnikai kérdések is megjelennek diaszpóra-kérdésekként. Fejős Zoltán és Huseby-Darvas Éva az Amerikában élő magyarok sajátos és komplex viszonyát tárgyalja a nemzeti mivolt kontextusában. Az előbbi egy általánosabb képet viszonyrendszert igyekszik vizsgálni, rávilágítva, hogy a politika és a hazai elfoglaltság nincs tisztában a kint élő „amerikások” valódi viszonyával a már

csak képekben élő Magyarországhoz. Az ezt követő tanulmány pedig a Michiganben élők viszonyát rendszerezi a magyarságtudathoz, rámutatva sok közös pontra és eltérésre. Ebből körből nekem leginkább Bindorffer Györgyi írása volt igen érdekes: a dunabogdányi svábok nehézségeit mutatta be részletes mikro-elemzésében. A történeti tragédiák, a sváb kitelepítés és a sajátos kötődés a magyar tájhoz, majd sokak visszatérése a szülőföldre, jól szemlélteti e kisebbség hányattatásait. A tanulmányt az ott élők által elmondott oral history elemei színesítették. Fehér László pilisi szlovákokai hasonló identitásproblémákkal küzdenek, az írás nemzettudatuk, önelhelyezésük rétegeit ill. ezen rétegek egymásra épülését, és a rétegek egymáshoz való viszonyát tárgyalja. Helyet kap még itt a felettebb érdekes „körkörös idő” elmélete, mely nemcsak elmélet, hanem megélt és gyakorlati identifikációs eszköz (Papp Richárd írásában), valamint néhány érdekes antropológiai kutatási kérdésfelvetés a cigány kultúrával kapcsolatban (Prónai Csaba tanulmánya).

Izgalmas kutatási eredmények publikálásával indul a negyedik csokor. A Kapitány-házaspár két kutatást is végzett: egy 1000 fős mintán és egy szűkebb, 300 fős mintán; az előbbi reprezentatív, tehát a minta sokszínű és változatos, az utóbbi esetben viszont értelmiségieket kérdeztek. A kérdőív több kérdésen keresztül arról faggatta a résztvevőket, hogy mit tekintenek igazán magyar sajátosságnak. A kérdésekben az ételek, az italok, a hősök és a nemzeti szimbólumok szerepeltek. A vizsgálatot azzal fejezték meg, hogy a különbségeket ismertették, a hangsúlyeltolódásokat mutatták be a két kérdőív válaszai között, egyebek közt a szimbólumválasztások alapján. A kopjafa, mint nemzeti szimbólum sajátos része a magyarságnak, a nemzeti tragédiák, sorscsapások tárgyasult formája – ezt a témát bontja ki Sütő Levente és Bali János. Utóbbi egy sportág, történetesen a foci szerepét és hatását is elemzi a Helyünk Európában című írásban: a Ferencváros csapata nemzetközi szerep-

122

K É K

szász területről indul; a „National-kultur” szerint azonban csak egy modell, ami kézzelfogható, konkrét fogalomként nem létezik, ez inkább afféle szimbolikus dimenzióban fogható meg. A fejezet képét jól egészíti ki a másik négy tanulmány, melyek Vörösmarty Mihály nemzetfogalmát, a „hamis nemzet” relatív, változatosságát és a szocialista realizmus propagandáját mutatják be. Ez a négy tanulmány már magyar alapokon, tapasztalatokon nyugszik.

A második fejezetben a „szimbólum”, mint a nemzet fogalmának elengedhetetlen velejárója kerül a középpontba, a megközelítések keretét jól foglalja össze a cím: *Haza és szülőföld*. A magyar olvasó pozitívnak értékelheti, hogy ismét a magyar alaptéma dominál, de ebben a fejezetben már külföldi példát is többet találunk. Anna-Maria Åström tanulmányából kiderül, hogy egy hegy, vagy egy város esetében egy konkrét főváros is lehet a

lései során a magyarságot képviseli, az eredmény pedig a nemzetet minősíti...; a híres Ajax-ügy kerül itt a vizsgálódás fókuszába, emellett pedig sok figyelemreméltó következtetéssel is szembesülünk.

Az utolsó fejezet a legsokrétűbb és a legtávolibb a magyar olvasótól. A megcélzott területek (Afrika, Dél-Amerika, India) további szempontokkal bővítik a már így is sokféle árnyalatot, melyet a kötetből eddig magunkba szippantottunk. Nekem a bőrfejűek (Csillag Gábor írása) és a néprajzi tematikájú filmek története tetszett (Tari Jánostól), de színvonalas írás a politikai tradícióval (Susan Gal) és az Alföldi romantikával foglalkozó is (Lackner Mónika).

Szemle

Meg kell említeni a fejezeteket tagoló képeket is, melyik szintűgy tanulmányok: vizuális értekezések. Nekem tetszett az, hogy betették ezeket a tematikus sorozatokat, az első az indonéz identitás eltérő voltát mutatja, egy tőlünk távoli népről mesél (Galla Ágnes). A második sorozat Osváth mozdonyvezető nyugdíjazásáról szól, igaz ez inkább szociológiai gondolatokat idéz, de azért remek választás (Féner Tamás). Hajdú Gabriella fotói pedig remekül illeszkednek a kötet tematikájához, a görög kisebbség indentitás-

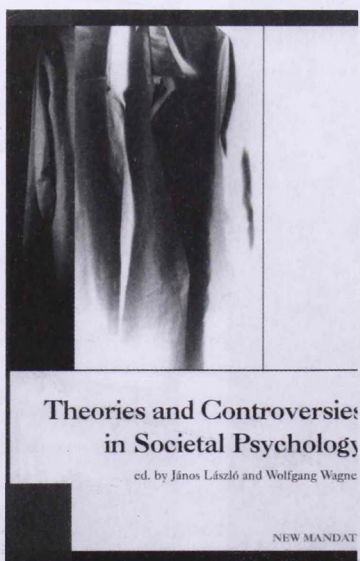
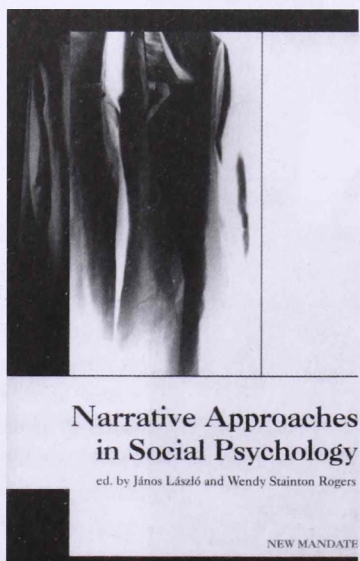
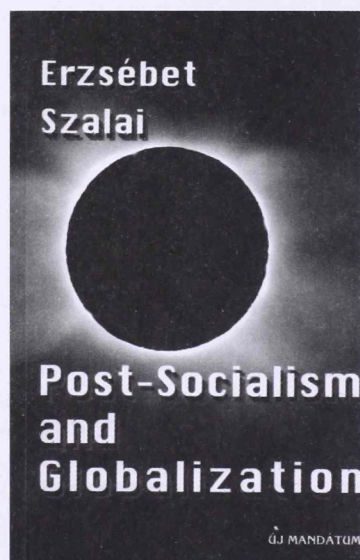
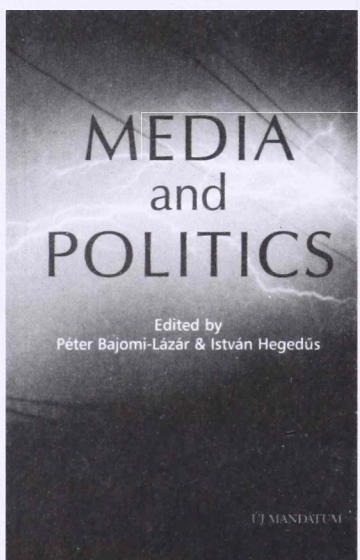
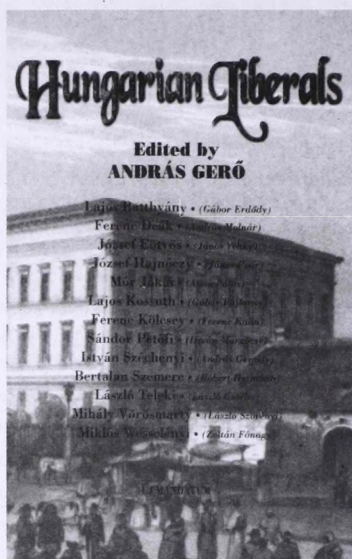
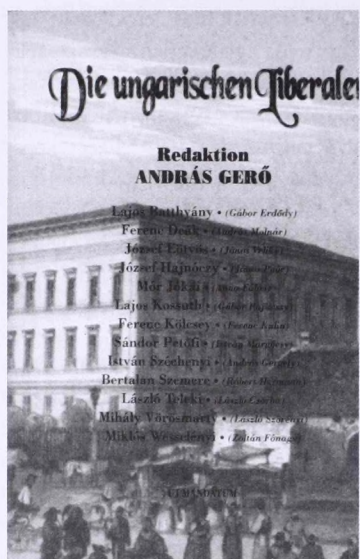
megélésének fontos lenyomatait láthatjuk. Az egyik képen nagyapa-apa-unoka mélyértelmű folyamatossága tükröződik, a másikon népviseletben lévő táncoló görögök, étkezés képei láthatók. Hajnal László Endre sorozata pedig egy eltűnőben lévő, így is átalakult „szokást”, a vásárt mutatja meg sajátos Körös-menti lenyomattal.

Meg kell mondani, A. Gergely András jól sáfarkodott az anyaggal, a könyv szerintem az ünnepelt szemzőgéből nézve is komoly, maradandó ajándék. Nem is beszélve arról, hogy gondolati, szemléletbeli sokszínűsége is csak az előnyére válik.

A METSZETEK sorozat megjelent kötetei:

„Egy kislány azt kérdezte az állatkertben egy majomtól: *Miért laksz te itt? Nem jobb neked ott, ahonnan jöttél?*” Ezzel a mondattal kezdődik Dušan Makavejev filmje, majd néhány másodperces bevágásban egy vakaródzó, grimaszoló majom portréját látjuk, ami után megjelenik a cím: *Montenegró avagy Disznók és Gyöngyök*. A film első jelenetében balladisztikus dal szól aláfestésül, mialatt a rendező bemutatja Marilyn, az amerikai lányt, aki felhagyva korábbi ambícióival, feleségként került Svédországba jónéhány évvel ezelőtt. Marilyn végigsétál fjordba mélyen benyúló saját stégjükön, mögötte a naplemente fényében meg-

hasonlítás a néző számára elkerülhetetlen legyen. Jugoszláv bevándorlók Svédországban; Európának mind földrajzi, mind kulturális értelemben véve két szélsőségét képviselő társadalmról van szó. A filmen a svéd fejlett fogyasztói társadalom, a jóléti mintaállam, és a művelt Nyugat által gyakran csak „balkániként” aposztrofált, volt Jugoszlávia migráns népességének találkozását láthatjuk, Dušan Makavejev rendező értelmezésében.

Dušan Makavejev Belgrádban született 1933-ban, első filmjeit Jugoszláviában készítette. Ugyanolyan szatirikus hangnemben bírálta filmjeiben a totalitárius rendszereket, mint a kapitalis-

Ángyán Katalin

„Miért laksz te itt? Nem jobb neked ott, ahonnan jöttél?”

Az idegen értelmezési lehetőségei Dušan Makavejev Montenegró című filmjében

125
K É K

világítva ott áll az elegáns villa, melyben Marilyn él családjával. A nő a hűvös szél miatt kicsit összecsúszva húzza magán drága bundáját, alatta finom selyemblúzt és igazgyöngy nyakéket visel. Ez itt mind az övé, látszatra nem is kellhet több a boldogsághoz.

A művészetben gyakran használt eszköz, hogy a művész két különböző minőség egymás mellé helyezésével, két távoli dolog utköztetésével provokálja nézőjét, hogy az megváltoztassa addigi gondolkodásának sémáit, a műalkotás hatására új felismerésekhez jusson, képes legyen új fogalmak megalkotására. A *Montenegró* című film kezdő képsorainak hatása az erőteljes képi és verbális kontrasztoknak köszönhető. Makavejev az ellentétek aktus kiváltó erejére építi filmjét, két egymástól merőben különböző kultúra képeit helyezi egymás mellé úgy, hogy a közvetített elemek közti össze-

ta társadalmak álszent, képmutató embertelenségét. Kurt Jacobsonnal folytatott beszélgetésében politikai nézetei szerint szocialistának vallja magát, némi anarchista beütéssel, de – mint mondja – jó neki a demokrácia is, mindennek felett pedig legfontosabbnak a szabadságot tartja.¹ Sajátos közép kelet-európai művészsors az övé; felforgató nézetei miatt elhagyni kényszerült szülőhelyét, hogy aztán világpolgárként otthonra leljen Párizsban, Stockholmban, Amerikában.

Makavejevnek bizonyára saját személyes életében is meg kellett tapasztalnia, milyen az, amikor az egyén kikerül saját, ismerős világából, egy másik, domináns kultúra szorításában szembesül a mássággal, az idegenség élményével. Ebből a művészi szempontból gyümölcsöző, kint is / bent is pozícióból látja és láttatja velünk a rendező saját honfitársait bevándorlóként Svédországban.

Makavejev ugyanazzal a kritikai éllel közelít szerbekhez, svéddekhez egyaránt. Az ábrázolás gazdagságát és humorát fokozza, hogy Makavejev nem csak saját véleményét fogalmazza bele filmjébe, hanem kapcsolódási pontként számba veszi a két társadalom egymással szembeni előítéleteit, valamint az európai kultúrák mássággal szembeni attitűdjeit is. A *Montenegró* című filmben létrehozott kép antropológiai szempontból nem hiteles, a szóban forgó kultúrákra vonatkozóan torzításokat, kitalált elemeket tartalmaz. A rendező a műben újrakonstruálja a valóságot, a rejtett belső szerkezet tárja fel, a gondolkodás direkt módon nehe-

másiktól való különbözőségüket tudatosította, de az integrációs és szegregációs stratégiák egyidejű felerősödéséhez is vezetett. Rudolf Stichweh az idegennel, mint szociológiai jelenséggel foglalkozó tanulmányában emel ki két alapvető viszonyulási mintát. Egyszerű, vagy más meghatározással élve közösségi társadalmakban az idegen potenciális veszélyforrásként van jelen, ezért a közösség különböző integrációs technikák révén az idegenség mielőbbi felszámolására törekszik.

„A komplex, rétegzett társadalmak elviselik a népesség nagyobb mértékű különbözőségeit is, és helyet adnak idegenek egész csoportjainak is. Az idegenséggel szembeni tolerancia és az idegen olyan módon történő stabilizálása, mely más idegenek csoportösszefüggésébe illeszti be őt, hozzájárul, hogy az idegen megtartsa idegen státusát.”³

Az idegen fogalmának etikai jelentésrétegére vonatkozóan szintén számos utalást találunk Makavejev filmjében. Az idegen, mint állítás soha nem semleges státust jelöl. Stigma abban az értelemben, hogy az ítéletbe kimondva-kimondatlan benne foglaltatik a mássághoz való viszony is. Az ítélet rangsorol, preferál, elutasít, támogat.

Bergman filmjei óta illik tudni, mennyire mély szakadék tátong a svéd ember tudatos énje, és a „sötét”, de annál csábítóbb ösztönvilága között. A protestáns etika légkörében felnőtt emberben az ösztönkésztetések többségét a kultúra az elfojtások, szorongások, tiltások területére száműzte. A korlátlanul érvényre jutni kívánó vágy parancsa és a pszichológia gáttá alakult, belsővé vált etikából táplálkozó büntudat ellentmondása a civilizált ember neurózisának forrása.⁴ A személyiség tudatalatti régiója az idegenség élményével folyamatos kihívást, értelmezésre váró feladatot kínál az egyén számára. A filmben végigkövethetjük, hogyan tör felszínre a fősze-

replő énjében lakó *idegen*, mint belső pszichológiai realitás, majd hogyan idegenedik el saját, megszokott világától, és a film végkifejletében választ kapunk arra is, Marilyn miként felel meg az önmagából eredő kihívásnak.

Az amerikai feleségek klubjának aktuális programja egy szörmekereskedő cég legújabb kollekciójának bemutatása. Marilyn az összejövetelen panaszkodik, hogy hiúz bundája hullatja a szőrét. Sajnos nincs mit tenni, javasolja az est szövívője – a hiúz már csak ilyen, egyébként az ő vállalatuk nem gyártja, „a svéddeknek túl drága”. Marilynéknek rendelkezésükre áll mindenből a legkiválóbb, a legdrágább. A *Valhalla*⁵ utcában laknak, egy gyönyörű házban, saját kikötőjük, jachtjuk van. A férj üzletember, a feleség háztartásbeli, két kamaszodó gyerekükkel, az imbecillis nagypapával és egy kutyával élnek együtt. Valami azért nincs rendben ebben a látszólag idilli képben. A családtagok mintha nem tudnának kommunikálni egymással, mindenki magányosan él saját külön világában. A feleség megelégedve férje iránta tanúsított közönyét, a házasságjukban, a magánélet szakrális terében rendezett jelenettel próbálja jelezni férjének, hogy valami nincs rendben kettejük között. Marilyn egy égő cigarettával felgyújtja közös ágyukat. Makavejev ebben a képben Bergman *Jelenetek egy házasságból* című filmjére utal, hogy felmutassa nézőjének: *Ilyenek vagytok ti svéddek a valóságban és a filmjeitekben!* Makavejev még a férj szerepét is ugyanazzal a színésszel játszatja el (Erland Josephson), mint Bergman az említett filmjében.

Marilyn egyre furcsábban kezd viselkedni. Ebédet készít lányával, majd valami idegen ösztönnek engedelmeskedve az összes húst megeszi. A lánya megkérdezi tőle: *„Anyu mi bajod? Beteg vagy?”* Erre Marilyn mintegy a filmből kiszólva megjegyzi: *„Olyan az életünk, mint ez a film, amelyben szerepelünk.”* Marilyn lépésről lépésre végigjárja az elidegenedés lélektani folyamatát. Kívül kerül saját kultúrájának korlátain, majd elkezd sodródni

zen megközelíthető összefüggéseit teszi láthatóvá. Ebben látom a film elemzésének antropológiai jelentőségét. Mivel nem elsődleges forrásokat veszek elemzésem alapjául, hanem egy művészi interpretáció jelentéseit próbálom a magam számára lefordítani, dolgozatomat a művészetantropológia tárgykörébe tartozónak tekintem.

Az '50-es, '60-as évekre Nyugat-Európa számos országában munkaerőhiány alakult ki. A fejlett ipari országok munkaerő szükségletüket főként a mediterrán országokból toborzott vendégmunkásokkal igyekeztek kielégíteni. Ennek a migrációs hullámnak köszönhetően. Svédországnak 1971-re négyszáztizenegyezer bevándorlóval kellett számolnia, mely szám a későbbi évek családgyesítései folytán még tovább növekedett.²

A migrációs folyamat következményeként eltérő nyelvű, vallású, mentalitású népcsoportok kerültek egymás közvetlen közelségébe, ami nemcsak a

egy ismeretlen és számára irracionális világ felé.

Úgy gondolhatnánk, egy olyan társadalomban, amely ennyire magára hagyja az egyént belső konfliktusai ki-látástalanságával, melyben az individuális választás szabadsága ilyen súlyos teherként nehezedik minden állampolgárra, fontos szerepet kell kapnia a lélek gyógyászatának, a pszichiáternak. Férje szerint Marilynnak is orvosi segítségére van szüksége. A film pszichiá-terét foglalkozásával nehezen össze-egyeztethető tulajdonságokkal ruhazza fel a rendező. Semmi empátia, semmi hivatástudat. Doktor Aram Bazardzsian különösen groteszk figura, nihilista életszemléletével a svéd entellektüel karikatúrája. Amikor Marilyn férje be akar lépni a doktor rendelőjébe, a titkár nő meghökkenő kijelentéssel tartóztatja fel: „A doktor úr előre kéri a pénzt.” Aztán a pontosítás kedvéért megjegyzi: „A doktor urat csak a pénz érdekli.” A szituáció teljesen abszurdá válik, amikor a titkár nő megkérdezi az ajtó előtt zavartan toporgó férfitől: „Biztos benne, hogy be akar menni?” A doktorról kiderül, hogy örmény bevándorló családból származik. Nagyapja Raszputyin üldözése elől vándorolt át Pétervárról Svédországba. Az ismert mágus talán konkurenciának tekintette a nagypapa pétervári tevékenységét? A történet elülteti a nézőben a gyanút; aki régen szélhámosként manipulálta az embereket, az ma Svédországban pszichiáterként működik? A művész szerepe szerint nem áll távol sem a mágustól, sem a pszichiátertől – Makavejev pszichológiát is tanult, így talán érthető, hogy miért épp a doktor szájába adja saját, meggondolásra szánt megjegyzéseit. A doktor a klasszikus „idegen, a „vándor”, nagypapa örökségét kihasználva tökéletesen asszimilált figurájává vált a jelenlegi svéd társadalomnak. Tőle hallhatjuk a film egyik kulcsmondatát: „Végül is mindenki jött valahonnan!”

Az idegen-idegenség kérdéskörre vonatkozóan Schütz nem a kulturális konfliktusban, hanem két kultúra ösz-szemérhetetlenségében látja a problé-

Szemle

ma gyökerét.⁶ A kultúrákat megfogha-tó fordítási szabályokkal nem rendel-kező, zárt univerzumokként tételezi. Makavejev filmje a művészet eszköze-ivel tematizálja a problémát. Azzal, ahogy a rendező bemutatja a svédek és a Balkánról jött bevándorlók élet-módját, mint a kultúra két lehetséges variánsát, ösztönzést ad nézőjének, hogy az maga alkossa meg az értelme-zéshez használható fogalmi kereteket. A film számos aspektust kínál az emlí-tett kultúrák értelmezéséhez. Hogyan élnek svédek, szerbek, montenegrói-ak? Milyenek a szokásaik, gondolko-dásuk, hogyan laknak, hogyan öltöz-ködnek, hogyan szórakoznak, mit te-kintenek szépek, jónak? Hol húzód-nak a határaik normalitás, abnormal-ítás kérdésében? Melyik mit gondol a másikról? Ki kire akar hasonlítani?

A volt Jugoszlávia szerb területe etni-kailag, vallásilag nagyon sokféle nép-csoportot egyesített magában. A terü-letre általában jellemző, hogy a polgá-rosodás kevésbé érintette a lakosságot. A szerb társadalom alapvetően mező-gazdaságra épülő paraszti társadalom-ként működött, még a XX. század havanas-hetvenes éveiben is, amikor tagjai a jobb megélhetés reményében nagy számban vállaltak Nyugat-Euró-pában vendégmunkát. Noha a hagyó-mányos társadalomszerkezet ezidőben már épp a bomlás jeleit mutatta, az emberek mentalitásában, szokásaiban még meghatározó jelentőségű a hagyó-mányokhoz kapcsolódó minták to-vábbélése. Amint a Mediterráneum több területén, a Balkánon is jellemző volt a szigorú, patriarchális családser-kezet. Montenegró a szerb területen belül is különösen archaikus kultúrájú térség. A „Fekete hegyek” országának népe pásztorkodással, főként birka- és kecsketenyésztéssel foglalkozott. Az egyes elzárt területeken az állami jog-rend szabályait gyakran felülírta az ősi, lokális törvény, amely a férfi számára teljes hatalmat biztosított felesége és

gyermekai fölött, vagy kuriozitásként ugyan, de egész a közelmúltig fennma-radt itt a vendetta szokása.

Stockholm külvárosának kietlen vi-dékén találjuk „Zanzibárt”, a jugoszláv kolónia különös birodalmát. Zanzi-bár, mint a neve is utal rá, sziget, mely lakóival együtt gazdasági, kulturális egységet alkot, afféle kommunális gé-pezet. Itt él a jugoszláv bevándorlók közössége. A hely egyben a létfenntar-tást biztosító munkamegosztás színte-réről is szolgál, és Zanzibár egyúttal mulatóhely is, mely kielégíti a közös-ség szórakozási igényeit. Amint az elő-zőkben láttuk, Marilynék otthonában a lakóhelyiségek jól elkülöníthető

127

K É K

funkcióval bírnak. (Nappali, hálószoba, fürdő, konyha stb.) A berendezési tárgyak rendeltetése és használata összhangban van, a lakás egésze a szervezetség, a rendezettség benyomását kelti. A kolónia tárgy- és tér-használata ehhez képest feltűnően kü-lönbözik. Az építmény, amelyben él-nek, első ránézésre valami kusza, kiis-merhetetlen labirintusnak tűnik, tele van meghökkenő tárgyelegységekkel, az is talányos, hogy az egyes dolgok mi célt is szolgálhatnak. A helyszín vi-lágításával a rendező tovább fokozza a bizarrság élményét. Mindent körül-leng a cigarettafüst és a felszálló gőzök homálya, a nyitott ajtók resein kereszt-ül beszűrődő fények további titokza-tos helyiségek felé vezetnek a néző te-kintetét. A svéd mintához képest fel-tűnő, mennyivel szabadabban kezelik a teret a kolónia lakói; a funkciót a pil-lanatnyi szükségletekhez alakítják. Ha kell hálószoba, ha kell éléskamra, a szeszfőzdében van víz, tehát ott lehet

zuhanyozni, de lakás céljára is alkalmas. Az állatok is ott élnek, az ember közvetlen közelében. Ha egy tyúk netalán valakinek az útját keresztezné, egyszerűen odébb hessentik. A honfitársak együtt mulatoznak, énekelnek, nyílt tűzön sütik a birkát, örülnek az életnek és jól érzik magukat ebben a maguk teremtetten furcsa, organikus világban.

Tudjuk, hogy Európa más részein az ittenitől nagyon különböző a *rendről* alkotott felfogás. Természetesen azt sem kell gondolnunk, hogy a Balkán szerb területén mindenki úgy él, ahogy azt a filmen láthatjuk. Ez a fajta mediterrán kultúrában gyökerező

túrni, hogy levetkőztetik és megmozgazzák. Ugyanazt a kiszolgáltatottságot kell átélennie, mint annak a fiatal lánynak, aki most érkezett Jugoszláviából. A gazdag svéd nő, a drága bundájában, a gyöngyeivel, mellette a lány, a maga egyszerű vállkendőjével, vulkánfiber bőrröndjével, meg a fél disznóval, amit otthonról hozott ajándékba, mulatságos látványt nyújtanak. Feltételezhető, hogy más körülmények között a két nőnek nem sok köze lenne egymáshoz, szorult helyzetükben itt néhány percre mégis cinkosokká válnak.

A jugoszláv közösség belső hierarchiája magán viseli az otthonról hozott kultúra nyomait, másfelől tanúi lehetünk annak is, hogy a megváltozott körülmények hatására miképpen alakul át a hagyományos értékrend. Új ideálok, új speciális igények jelennek meg a kolónia életében. Alex, a főnök, kinézetre mint valami félresikerült maffiózó, hordozható magnóval a kezében várja a reptéren az újdonsült jövevényt. Az érkező lánykának már megvan a helye Zanzibáron. A dizóz, konzumnő, vagy valami efféle szerepét szánják neki. Marilyn férje láthatóan keres valakit a reptéren, mire Alex odafordul hozzá, és megkérdi tőle: „Segíthetek?” A férfi végigméri a különös öltözetű idegent, majd mintegy ítéletként mondja ki a választ: „Maga? Biztosan nem.” A cselekmény tovább bonyolódik, Marilyn cipőjének sarka kitörik, Alex a finom úri hölgynek kijáró szervilitással ajánlja fel segítségét, és Marilyn máris útban van Zanzibár felé.

A svéd nő meghasonlott lelkiállapotában vonzónak találja a kínálkozó *kaland* lehetőségét, de az idegenség keresése Marilynnek nem több mint egy felületes, romantikus, szentimentális sugallat. Nincs meg benne a valódi érdeklődés a másik iránt, nem akarja sem megismerni, sem megérteni az előtte feltáruló idegen világot. Marilyn

a rendező szerint hiú, érzéketlen teremtes, nem jó anya, nem is túl jó feleség. A maga felelőtlen módján sodródik bele az elkövetkező kalandba is, anélkül, hogy számolna cselekedetei következményeivel.

A finom úri hölgyre megérkezésétől fogva emészthetetlen töménységben dől az egzotikum. Végletekig karikírozott élethelyzetek, vad, állatias ösztönök, sajátos makavejevi fekete humorral fűszerezve. A cél megbotrántkoztatni a kifinomult ízlésű „kultur-európai”, aki saját felsőbbbsége tudatában úgy gondolja, szagelszívó, hálószoba és pszichiáter nélkül talán nem is érdemes élni. Az ilyenek azt hiszik, hogy a Balkánon a férfiak lapáttal esnek egymásnak, ha vitás dolguk támad, belevágják a kést saját testvérbátyjuk fejébe, mert az csalt a kártyában, kézzel-lábbal zabálnak, éneklés gyanánt artikulálatlanul ordítognak. Ilyen és ehhez hasonló dolgokat gondolnak a svédek is a köztük élő idegen népcsoportról, és tényleg igazuk van – legalábbis részben. Valóban egészen különböző egy svéd és egy mondjuk montenegrói szerb kultúra normakészlete, ennek megfelelően mások a két kultúra kifejezési formái is.

Makavejev filmbéli utalásaival semmi kétséget nem hagy afelől, hogy az embert, legyen az szerb vendégmunkás, vagy svéd entellektüel, egyaránt ösztönkésztetései, elsősorban szexuális ösztönei motiválják. Ahogy az ember saját ösztönkésztetéseit kezeli, teret enged nekik, vagy elfojtja őket, tehát szabályok közé szorítja őket, az a kultúra. A filmben látható két kultúra bizonyítékkal szolgál arra, hogy milyen tág a kulturális lehetőségek spektruma, még Európán belül is mennyire szélsőségesen másfajta megoldások léteznek egyidejűleg. Az idegen közegben Marilyn drámai módon szembe-sül saját másságával. Mindaz, amit Zanzibáron tapasztal, a színek, a formák, az agresszivitás, a szexualitás nyers, elemi megnyilatkozásai szinte sokkolják az előkelő vendéget.

Montenegró jelenti egyben a Szerbia déli részén lévő országrészt, és a film

128

K É K

mentalitás a modernizáció hatására ma már erősen kezd felszámolódni. Makavejev filmjében sem idealizálni, sem misztifikálni nem akarja az itt bemutatott életformát. Inkább kérdések megfogalmazására akarja rávenni a nézőt. Miért élnek ezek így és azok úgy? Miben gyökerezik a két nép társadalmi, kulturális öröksége? Biztos, hogy a gazdagabb, a műveltebb morális tekintetben is a másik fölött áll? A svédek lenéznek a „birkaeöv”, trágacsokkal járó, ízléstelenül öltözködő vendégmunkásokat, azoknak pedig elérhetetlenül távoli vágyalmuk, hogy egyszer úgy élhessenek, mint egy valódi svéd polgár. Ők még nem tudják (mert nem látták Makavejev filmjét), hogy a jólét mögött érzelmi sivárság és boldogtalanság rejlik. Akkor hát mi a civilizáció alternatívája? – vetődik fel a nézőben a kérdés.

A cselekmény bonyolódása folytán Marilyn a repülőtéren biztonsági szobájában találja magát, ahol kénytelen el-

címszereplőjét is, akit erről a bizonyos egzotikus országrészről neveztek el. Montenegró a bevándorló közösség egy fiatal férfitagja, a többiekkel együtt él, dolgozik, mégis megjelenése pillanatától érezhető, hogy valami megkülönbözteti saját csoportjától, de nemcsak saját csoportjától, hanem minden más szereplőtől is. Montenegrót a rendező kritikai megjegyzései is elkerülik. Minden keresettség nélkül, egyszerűen hagyja létezni a film egyetlen „pozitív hősét”. A kontextus utalásaiból úgy tűnik, mintha Montenegró folótte állna ennek az egész ilyen-olyan kultúráról folytatott intellektuális fecsegésnek. Montenegró szimbolikus figura, az *erkölcsi ember* szimbóluma, és mint ilyen mindig és mindenhol más. Saját honfitársai között is megbélyegzett-ként él, neve, Montenegró is gúnynév, az idegennek járó stigma. Idegensége nem etnikai, nyelvi, vagy klasszikus értelemben vett kulturális idegenség, hiszen mint megtudjuk Montenegró nem Montenegróból származik, hanem kragujeváci szerb. A címszereplőhöz kapcsolódó keresztény attribútumokból a néző Krisztus alakjára aszociál. Montenegró mindig állatok közelségében jelenik meg a filmen, az állatkertben állatapolóként dolgozik, máshol báránnyal a nyakában lehet látni. Vértó teste, a kiszolgáltatottsága, meg nem értettsége, majd áldozattá válása Krisztus szenvedéstörténetét juttatja eszünkbe.

A közösségi jellegű társadalmak nem toleránsak a mássággal szemben, hiszen a csoport fennmaradásának, létének leginkább ez a magatartás felel meg. A filmen két alapvető viszonyulási formát figyelhetünk meg. Az egyik az előkelő *vendég* esete, mely szerint a vendégnek kijár a legnagyobb tisztelet, a legkiválóbb bánásmód, a másik Montenegró esete, amikor a közösség az idegent kezdetben *alávetettként* kezeli, majd egy rituális folyamat eredményeként teljes jogú tagjává fogadja. Hasonló megfontolásból kapja Montenegró a filmbeli ütések – majd megédződik, vagy inkább megtörik, ha eleget túrt már. A munkából, lakhely-

ból is Montenegrónak jár a legalantasabb, szinte szolgaként kezelik.

A film utolsó jeleneteiben Makavejev kifejti korábban már megfogalmazott tételét, miszerint az embert, fajt, nem, társadalmi hovatartozástól függetlenül, szexuális motivációi vezérlik. A film tetőpontján mindenki mulat. Megnyílik a Zanzi-Bár nevű kocsmá, Marilyn férje és doktor Bazardzsian egymásratalálnak, a nyolcvanöt éves nagypapa újsághirdetés útján keres feleséget, Marilyn lánya pedig átéléssel alakítja otthon a nő szerepét. A zanzibáriak társasága gátlástalanul habzsolja az „életet”, kézzel-lábbal zabálnak, vedelnek, énekelnek, táncolnak, gyerekes örömmel csodálják az elemes tankon ide-oda száguldozó műhímetagot. Ezen közben a doktor és a férj az abszurditásig szertartásos és kifinomult modorban enyelegnek egymással a doktor steril eleganciával berendezett lakásán. Itt minden nagyon modern és megtervezett, még a két férfi hófehér fürdőköpenye is a svéd dizájnt (és a száunakultúrát) dicséri. Marilyn férje az újdonsült barátának kijáró figyelmességként fényesen csillagó acélsapágyat ajándékozik a doktor-nak. Ez itt a jöletünk forrása! Marilyn férje évente több tízezer darabot ad el belőle. Elérzékenyülten nézik, forgatják a különös tárgyat, kezükben a csapágy szent tisztelet tárgyává válik, saját gazdagságukat, a *pénzt* csodálják benne. Mindeközben szól az ABBA együttes zenéje, majd a doktor táncra kéri a mellette ülő férfit. Akkoriban az ABBA együttes zenéje ugyanúgy meghatározó eleme volt a „svédségnek”, mint a legfontosabb nemzeti termék, a svéd acél, vagy a svéd dizájn. Makavejev szerint pedig ami leginkább meghatározza ezt a fejlett, fogyasztói kultúrát, az az önnön létéből fakadó ellentmondásosság. A doktor és a férj viselkedése, valamint a bevándorló közösség mulatozása mögött ugyanaz az ösztön, az örömszerzés ösztöne hú-

zódik meg, a kifejezési formák viszont szélsőségesen különbözőek a két bemutatott kultúrában. A kontrasztokat még tovább erősíti, hogy a rendező mintegy szimulánt játszatva szereplőivel gyakorta „ugrál” az egyes helyszínek között.

Marilyn érdeklődését felkelti a kolónián élő titokzatos idegen. Vonzónak találja Montenegró másságát, kíváncsiságát, valami a saját személyére vonatkozó kihívást vél benne felfedezni. Az idegenség szociálpszichológiai vonatkozásban, mint a szexuális vonzalom létrehozója, vagy megerősítője jelenik meg, így válik Montenegró a svéd nő számára a hódítás tárgyává.

129 K É K

Marilynt magával ragadja Zanzibár hangulata, mint aki racionális téren és időn kívül kerül, elkezdene áramlani ösztönös énjének elfojtott és elfeledett tartalmai. Marilyn régen, még fiatal korában szeretett énekelni. Miért ne próbálna ki magát most itt, minden felelősség nélkül újra énekesnőként? A finom úri hölgy levetkőzve gátlásait elénekel egy érzéki dalt, melyet felreérthetetlenül a háttérben álldogáló Montenegrónak cimez. Az előadás felér egy szerelmi vallomással, akár az a jól ismert dalocska, amelyet Marilyn Monroe énekelt Kennedy elnök születésnapj partiján, és amely annyira felborzolta az amerikai közvéleményt. A Marilyn elnevezés is valami hasonlóságot, vagy párhuzamot sejtet. Eredetileg a filmen szereplő nő is amerikai származású, neves elődjéhez hasonlóan neurotikus, és mint azt a Montenegróval való esete is bizonyítja, az emberi kapcsolataiban őt is elsősorban a birtoklás ösztöne vezérli.

Marilyn beveti a csábítás minden trükkjét, hogy kiszemelt áldozatát megszerezze. Bonyolult szerelmi játszmába kezd Montenegróval, a vágy, a hiúság, a bizonytalanság játékába. Akár egy brazil szappanoperából is származhatnának a kettejük között elhangzott mondatok: „*Tudom mit gondolsz rólam! ... – Elmehepsz! – azt hiszed, talán bezártam az ajtót? ... – Nem igaz, hogy nem szeretsz!*”

A finom úri hölgy, mint mindig, most is megkapja, amit akar, hiúsága nem szenved csorbát. Arról, hogy a szerelmi aktus után mi történt, csak a zuhanyozó lefolyójában csörgedező, vöröstre festett víz árulkodik. A „tet-

test” már csak akként látjuk, amint elhagyja a helyszínt, egyszerűen „kisétál” a „zanzibári történetből”. A nő az előző nap történéseit saját etikai rendjébe nem tudja beilleszteni, nem tud azonosulni személyiségének azzal a részével – mert *idegen* marad számára –, amely őt irányította, ezért a gyilkossággal meg nem történtté akarja tenni cselekedetét. Montenegró vére az áldozatot, a vért lemosó víz pedig a bűntől való szabadulás vágyát szimbolizálja a film eme tömören megfogalmazott képében. A vér és a víz kettősségében benne foglaltatik az a megosztottság is, amely az egyes etnikai, vagy társadalmi csoportokat jellemzi, lélektani szempontból a másik, aki nem én, az emberi megismerés paradoxona vetődik fel a kettősség kapcsán. A jómódú civilizált világ szülötte meggyilkolja Montenegrót, az *embert*, a film egyetlen pozitív hősét. A másik világból származó nőt nem terheli felelősség a gyilkosság elkövetésé-

ért, hiszen az előző nap eseményei nem a racionális világban történtek!

Marilyn mindezek után hazatér otthonába, ahol várja a gyönyörű ház, az idilli család, melyhez időközben Bazardzsian doktor is csatlakozott. A családjában elmeséli kalandfilmbe illő történetét, majd szenvtelenül és nagyon is tudatosan megmérgezi családját, az asztalnál körbekingált gyümölcscsel.

A személyiség rejtett tartománya, a freudi tudatalatti, vagy a jungi archetipus az emberben az *idegen* élményének feltárára váró megnyilatkozása. Amennyiben az egyén nem képes válaszolni az önmagából eredő kihívásra, a benne rejtőzködő idegen akár a legszörnyűbb bűnre, önmaga, vagy mások felszámolására is ráveheti. A svéd nemzeti karakternek a két lehetőség közül inkább az előbbi felel meg, a svéd ember kibékíthetetlen belső konfliktusai megoldásaként gyakran önmaga ellen fordul. Marilyn nem így cselekszik, az ő agressziója kifelé irányul, nem saját személyét, hanem a környezetét akarja elpusztítani. Ebben az attitűdben egy másféle kultúrából származó beidegződés érhető tetten – ez itt az „amerikai modell” –, hiszen eredetileg a főhős-nő sem „idevalósi”, mint mások annyian, Marilyn is „jött valahonnan”, ő történetesen Amerikából, férjhez, így lett belőle Svédországban amerikai feleség.

Szemle

Jegyzetek

- 1 Jacobsen, 2002.
- 2 Münz-Seifert, 1994.
- 3 Stichweh, 1993:22.
- 4 Csepeli, 1987:12.
- 5 A skandináv mitológiában a holtak csarnoka, ahová Odin főisten maga köré gyűjti legjelesebb harcosait.
- 6 Schütz, 1984:407.

Irodalom

- Biczó Gábor: *Bevezető az Asszimilációkutatás című távoktatási programhoz*. Miskolci Egyetem Kulturális Antropológia Tanszék, kézirat, 2003.
- Csepeli György: *Vonzalmak és kapcsolatok*. Budapest, 1984.
- Fejős Zoltán: *Bevándorlás és nemzeti identitás*. *Regió*, 4:234–242. 1991.
- Heller Ágnes: *Az idegen*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest. 1997.
- Jacobsen, Kurt-Makavejev, Dušan: *Az organizmus misztériumai*. *Magyar Lettre International*, 2002.
- Király Jenő: *Mágikus mozi*. Műfajok, mítoszok, archetipusok a filmkultúrában. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
- Münz, Rainer-Seifert, Wolfgang: *Az Európába irányuló bevándorlás és hatása a befogadó társadalmakra*. *Regió*, 1:1–10. 1994.
- Olson, Susan: *Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái*. *Regió*, 1. 1993.
- Schütz, Alfred: *Az idegen*. In: Hernádi Miklós (szerk.): *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Gondolat, Budapest, 405–414. 1984.
- Stichweh, Rudolf: *Az idegen*. *Regió*, 4:12–31. 1993.
- Tarlac, Goran: *Interjú Dušan Makavejével*. *Filmkultúra*. 2002.

Szerzőink

A.Gergely András
Ángyán Katalin
Boroznaki Árpád
Dr. Buda András
Bugovics Zoltán
Csapó Ida
Faragó Péter
Fekete Zsombor
Füleki Dániel

Galács Anna
Horkai Anita
Kraiciné dr. Szokoly Mária
Matiscsák Attila
Nagy Beáta
Pankucsi Mária
Ságvári Bence
Sülyi Áron
Vicsek Lilla Mária

